www.skripta.info

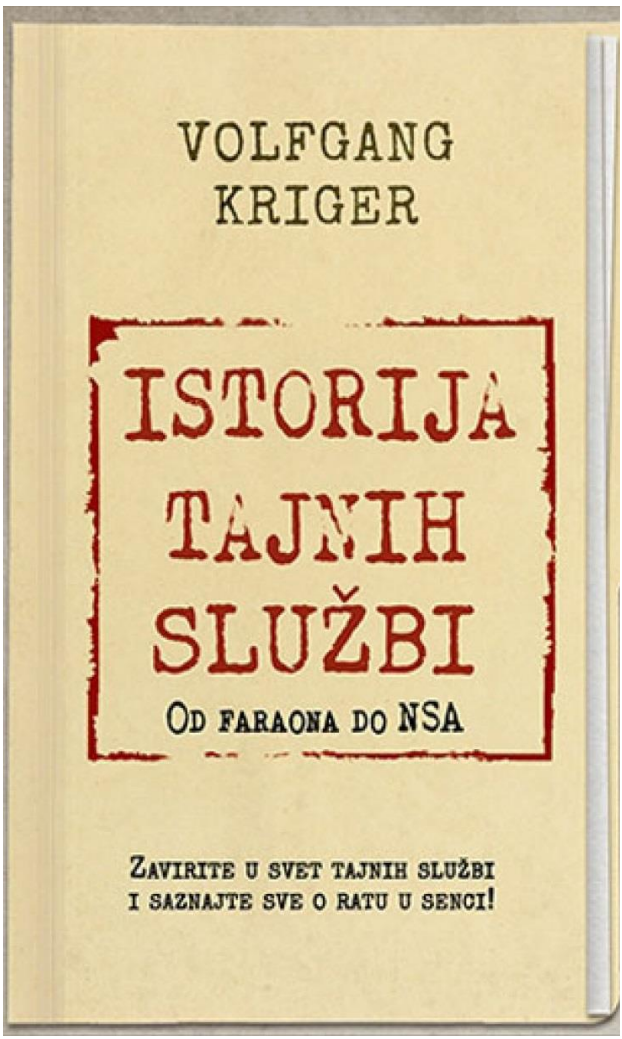

VOLFGANG
KRIGER

ISTORIJA TAJNIH SLUŽBI

OD FARAONA DO NSA

Prevela s nemačkog
Dušica Milojković

Sadržaj

Predgovor **11**

1. **Kako i zašto proučavamo istoriju tajnih siužbi?** **17**

2. **Delatnost tajnih službi u predmodernom političkom dobu** 25

Aleksandar Veliki 32

Rim - Veliko carstvo bez tajne službe? 35

Vizantijska spoljna politika i tajne službe 49

Arapsko-muslimanska ekspanzija 57

Izazov Azije 62

Tragovi tajnih službi u političkim i verskim spisima 67

Pismo i tajno pismo 78

3. **Novi protivnici: verski pokreti, revolucionari, kontrarevolucionari i nacionalističke snage** **85**

Ratovi oko prestola između Francuske i Engleske 87

Fransis Volsingam kao šef tajne službe 94

Špijunaža i diplomatija 98

Tajna služba i unutrašnja bezbednost 105

Prva francuska birokratska tajna služba 109

Američka revolucija 112

Francuska revolucija 122

Napoleon Bonaparta 130

4. Politika velikih sila i strah od revolucije 143

Profesionalizacija policije i unutrašnjih tajnih službi 150

Generalštab i tajna služba 156
„Ne govorima niti odlukama većine“ 159
Vojni ataše 163
Dug put do oficira tajne službe 167
Velika sila protiv velike sile 172
Alfred Redl 176
Zloupotrebljeni patriota 179

5. Moderne, birokratske i na tehnologiji zasnovane tajne službe od 1900 184
Igra velikih sila i obaveštajci amateri 190
Demokratija i špijunitis 197
Zaštita tajnosti kao mera kontrašpijunaže 204
Revolucija u oblasti komunikacija 208
Prvi svetski rat 214
Tajne službe na bojnom polju 219
Neutralne države kao područje delovanja 226
Lenjin i posledice 233

6. Četiri protivnika u XX veku: komunisti, fašisti/ nacionalsocijalisti, kapitalisti i „teroristi“ Trećeg sveta . . .238
Represija u mladom Sovjetskom Savezu 239
Rane sovjetske operacije u inostranstvu 243
Put do Staljinove diktature 249
Prvi procvat sovjetske špijunaže u inostranstvu 251
Staljinove „čistke“ 260
Staljinova zanemarena špijunaža u inostranstvu 265
Perl Harbor 271
SAD bez tajnih službi? 276

OSS u ratnim dejstvima 287
Borba protiv Hitlerove Nemačke 293
Nemačke tajne službe u nacionalsocijalizmu 299
Saveznici i nemački pokret otpora 307
Dešifrovanje radio-komunikacija 314

7. Rat tajnih službi u hladnom ratu 321
Prilagođavanje u Sovjetskom Savezu 324
Rastrzana Francuska 330
Nemačka tajna služba posebne vrste 339
Jedan naročit savez tajnih službi 353
Šok sovjetske špijunaže 360
Nova američka obaveštajna imperija....365

8. Tajne operacije, špijunaža, anaiiza....376
Tajne operacije u Evropi 381
Rat tajnih službi u Trećem svetu 388
Veliki špijuni i izdajnici u ratu tajnih službi supersila....402
Informacije tajnih službi dobijene pomoću tehničkih uređaja i politizovanje njihove analize....408

9. Kršenje ljudskih i građanskih prava od strane tajnih službi i ograničene mogućnosti političke kontrole 416
Američki primer 419
Britanski, francuski, izraelski i nemački primeri 424
Neki suštinski problemi kontrole tajnih službi 435

10.Tajna službe, internet i sajber rat- kratak pregled 441**D**
odatna literatura za šire informisanje 451

O autoru **457**

Predgovor

Spektakularni beg saradnika američke tajne službe Edvarda Snoudena u Kinu i njegov kasniji odlazak u Moskvu izazvao je u leto 2013. „skandal sa NSA", koji je uzdrmao nemačku politiku - usred predizborne kampanje za parlamentarne izbore. Dok je dotad široj javnosti uglavnom biia poznata američka tajna služba za inostranstvo, CIA, sada je u središte pažnje dospela Državna bezbednosna agencija (NSA). Tajna dokumenta NSA koja je Snouden dostavio štampi odjednom su otkrila u kolikoj meri su SAD prisluškivale telefone i špijunirale kompjutere i protok podataka.

Time nisu bile pogođene samo terorističke mreže, države koje ih podržavaju i druge države koje ugrožavaju bezbednost SAD. Na meti su se našli i obični građani, američki i strani, čije se šifre za uključivanje na mrežu i elektronski podaci presreću, prikupljaju u ogromnim skladištima podataka i bar delimično obrađuju i procenjuju. Pošto je američki predsednik Barak Obama odmah priznao da su ove operacije tajne službe po njegovom mišljenju „neophodne za bezbednost SAD", pitanje verodostojnosti Snoudenovih otkrića uopšte se nije postavljalo.

Sporno je ostalo, međutim, kakav politički značaj ima to što tajne službe kontrolišu internet. Sa jedne strane, ove nove tehnologije komunikacije sve više se koriste za jedan nov oblik rata, takozvani *sajber rat,* za koji se već pripremaju mnoge države - a ne samo SAD. Sa druge strane, ako imamo u vidu sve te mogućnosti pristupa privatnim komunikacijama i njihove kontrole, sve više raste zabrinutost kako u današnje vreme uopšte zaštititi osnovno pravo na privatnost. Pored tajnih službi, naime, i privatna

preduzeća u prosto nezamislivom obimu prikupljaju podatke svojih klijenata, i to uglavnom bez njihovog znanja i svesnog pristanka. Pristanak koji svojim „klikom" treba da date prilikom uspostavljanja veze na internetu, otvaranja korisničkog računa za porudžbine preko interneta ili za neku „besplatnu" internet uslugu, čime potvrđujete da ste „saglasni" sa uslovima koji vam omogućavaju pristup, po pravilu je samo pravna farsa. U stvari, korisnici interneta su praktično bez ikakve zaštite prepušteni na milost i nemilost kompanijama vrednim milijarde, kao što su *Gugl, Fejsbuk* ili *Majkrosoft*. Između ostalog i stoga što ove firme uživaju podršku iste one američke vlade koja istovremeno vodi i imperiju podataka koje prikuplja njena tajna služba NSA - što ćemo u poslednjem poglavlju ove knjige i pokazati. Tako američka hegemonija nad svetom interneta ima svoj privatni i državni oblik, pri čemu aktivnosti NSA predstavljaju samo jedan njen deo.

U žestini ogorčenja zbog skandala oko NSA, suviše lako se zaboravlja u kojoj meri život u našim današnjim društvima socijalnog blagostanja zavisi od zaštite državnih službi bezbednosti - policije, vojske i tajnih službi. Sajber napadi mogu da parališu našu „ključnu infrastrukturu", odnosno snabdevanje energijom, saobraćajne sisteme i sisteme komunikacija, fabrike, banke, bolnice i još mnogo toga. Veštine tajnih službi u potpunosti su neophodne za odbranu od takvih napada. Pored toga, razvoju i širenju aktivnosti tajnih službi doprinela je i opasnost od oružja masovnog uništenja i islamskog terorizma. Da bi se takve opasnosti blagovremeno prepoznale, neophodna su sredstva tajnih službi i odgovarajuće institucije koje mogu da rade na svetskom nivou, a manje su uočljive od policije i vojske. Kršenje međunarodnih sporazuma o kontroli uglavnom se događa tajno; pored toga, i teroristi i organizovani kriminal su globalno umreženi. Obaveštajni podaci o kršenju ljudskih prava takođe moraju da se pribave tajno, bez obaziranja na suverenitet na koji zločinački režimi pretenduju.

Neophodno je da međunarodne mirovne misije budu obezbeđene, da se optuženi na međunarodnim krivičnim sudovima i specijalnom sudu OUN pronađu i privedu pravdi. Sve to znači da se tradicionalnim vojnim i spoljnopolitičkim zadacima obaveštajnih službi pridružuju i zadaci nove međunarodne politike bezbednosti i nevidljivog sveta sajber kriminala i sajber napada.

U isto vreme, međutim, u vidu treba imati i onu nimalo herojsku, odbojnu drugu stranu medalje. Tajne službe su oduvek služile kao sredstvo represije i gaženja ljudskog dostojanstva. To pre svega važi za diktature, ali predstavlja i sastavni deo istorije demokratija. I to je, takođe, jedna od tema ove knjige o delatnosti tajnih službi, od njihovih antičkih početaka, preko hladnog rata i njegovog okončanja, pa sve do savremenog doba.

Kako funkcionišu ovi u javnosti tako malo uočljivi instrumenti politike bezbednosti? Ko sme da ih koristi? I ko u liberalno-demokratskim pravnim državama brine o tome da ostanu u zakonskim okvirima i da njihove vlade ne traže ono što nije u skladu sa zakonom? Mnoga od ovih pitanja mogu da se razjasne i da se na njih odgovori uz pomoć istorijskih primera, dok je za druga to teško, ili nemoguće.

Od kraja hladnog rata situacija za istraživanja u ovoj oblasti veoma se poboljšala. Neke države, a pre svega SAD, otvorile su za javnost delove arhive svojih tajnih službi, prvenstveno one koji hronološki sežu negde do sredine hladnog rata. Za kasnije razdoblje izvori su manje potpuni, ali postoji čitav niz važnih parlamentarnih istraga, u kojima je u velikoj meri iznuđeno otkrivanje informacija i procesa odlučivanja. To pruža dubok uvid u trenutni unutrašnji svet tajnih službi. U tom smislu treba spomenuti i američke istražne odbore obrazovane povodom terorističkih napada od 11. septembra 2001, kao i one osnovane povodom rata u Iraku iz 2003. Ruski predsednik Boris Jeljcin omogućio je izvesna spektakularna obelodanjivanja dokumenata tajnih službi SSSR, ali njegovi

naslednici, nažalost, tu politiku otvaranja nisu nastavili. U ostatku Istočne Evrope, dokumenta tajnih službi iz decenija komunističke vladavine samo su delimično dostupna javnosti. Tu izuzetak predstavljaju dokumenta Državne bezbednosti NDR, koja su uglavnom na raspolaganju istraživačima, uprkos činjenici da je dosta toga, nažalost, izgubljeno kada je poslednje rukovodstvo Štazija[1] ova dokumenta namerno uništavalo, i uprkos izvesnim ograničenjima koja postoje zbog zaštite ličnih prava na privatnost. Neka od dokumenata tajnih službi obelodanila je čak i Narodna Republika Kina. Nemačka obaveštajna služba Bundesnahrihtendinst pre nekoliko godina započela je da na uvid javnosti i na raspolaganje istraživačima stavlja starija dokumenta iz svog arhiva. Nezavisnoj komisiji istoričara 2011. odobrila je ekskluzivan pristup dokumentima kako bi mogli da napišu istoriju njenog nastanka i ranog razvoja do 1968. (Autor ove knjige član je te komisije.) Stara predrasuda da naučni rad o istoriji tajne službe nije moguć jer ne postoje (javno dostupni) izvori i podaci već odavno nije održiva.

Bez oklevanja se može govoriti o jednom radikalno novom viđenju istorije tajnih službi, koje se od sedamdesetih godina razvija pre svega u SAD, Velikoj Britaniji i Francuskoj, a u najnovije vreme uhvatilo je korena i u Izraelu, Kanadi, Austriji, Holandiji, Španiji i drugde. Nemačka je svojim izvanrednim radovima o istoriji Službe državne bezbednosti NDR tome dala važan doprinos. On je, nažalost, u međunarodnim razmerama nedovoljno poznat, a nemački istoričari nedovoljno ga cene. Format popularne knjige, međutim, ne dopušta da se ovi radovi objavljeni u zemlji i inostranstvu sveobuhvatno prikažu. Primedbe i bibliografija morali su da ostanu što kraći, dok knjiga u isto vreme treba da da što

[1] Nem. *Stasi*, skraćeno od *Staatssicherheit*, državna bezbednost. Popularni naziv za tajnu obaveštajnu službu NDR. (Prim. prev.)

raznovrsniji uvid u tu noviju istoriografiju delatnosti tajnih službi, koja u Nemačkoj još uvek nije dovoljno poznata.

Za razliku od većine stručne literature, pa i one najnovije koja se van Nemačke pojavila, ovde sam odabrao stanovište koje odstupa od nacionalno određenog ugla gledanja. Pritom, nažalost, ipak nisu mogli da budu uzeti u obzir neki veliki svetski regioni i njihova važna područja. Unutrašnjoj tajnoj službi nije dato mesto koje joj pripada, jer bi njena tematska bliskost sa policijom i pravosuđem otvorila ogromno polje istraživanja, koje ovde ne bismo mogli da savladamo. Ekonomska špijunaža, bilo državna ili privatna, takođe je uglavnom izostavljena, jer bi tu suviše mesta zauzeo kontekst, naročito onaj koji se odnosi na istoriju tehnike i trgovine. U suštini, u obzir su uzete delatnosti tajnih službi u domenu savremene države i njenih istorijskih prethodnica, mada bi i sve važnije privatne obaveštajne službe, sa svojim mnogostrukim istorijskim korenima, takođe predstavljale zanimljivu temu. Prilikom izbora primera, u prvi plan nisu istaknuta poznata imena i epizode iz istorije špijunaže, već pitanja koja produbljuju istorijsko razumevanje delovanja tajnih službi u njihovom istorijskom kontekstu.

O mnogima od svojih razmišljanja i teza tokom godina sam razgovarao sa kolegama stručnjacima, u zemlji i inostranstvu. Radna grupa za istoriju obaveštajnih službi, čiji sam jedan od suosnivača bio (a koja je od 1993. ubrzo postala poznata u čitavom svetu kao Međunarodno udruženje obaveštajne istorije[2], Diskusioni forum za obaveštajne službe u Nemačkoj (koji su osnovali pravnik Volbert Šmit i bivši ambasador dr Hans Georg Vik), kao i brojne konferencije u SAD, Kanadi, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Italiji, Norveškoj, Švedskoj, Španiji i Holandiji, za mene su u tom smislu predstavljali vredan podsticaj.

[2] *Engl. International Intelligence History Association. (Prim. prev.)*

Moje razumevanje ove problematike produbili su i razgovori sa bivšim i još uvek aktivnim ljudima tajnih službi (uključujući i one iz Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope). Naročito srdačno bio sam primljen u krugu Udruženja veterana specijalnih službi Nacionalne bezbednosti[3] u Francuskoj. Za to mogu da zahvalim pokojnom dr med. Andreu Vaboau, i pukovniku Anriju Debrinu. Gde bih inače mogao da sretnem ljude koji su lično doživeli još Pokret otpora u Drugom svetskom ratu ili pak borbe u Indokini i Alžiru? Naročito mnogo naučio sam i od svojih univerzitetskih kolega i prijatelja Ernesta Maja (Univerzitet Harvard), Loha Džonsona (Univerzitet Džordžije), Kristofera Endrjua (Univerzitet Kembridž), Majkla Hermana (Univerzitet Oksford), Morisa Vesa (Institut političkih nauka, Pariz) i Pjera Melandrija (Institut političkih nauka, Pariz)[4] i njima dugujem svoju najsrdačniju zahvalnost! Zahvalnost dugujem i izdavačkoj kući C. *H. Bek* i njenom lektoru dr Štefanu fon der Laru, koji su me poslali u avanturu da kao istoričar savremenog doba pišem o istoriji srednjeg veka. Moji studenti u Minhenu, Marburgu, Torontu i Parizu pokazali su na predavanjima i seminarima živo interesovanje za ovu tematiku, a neki su i sami krenuli putem proučavanja tajnih službi.

Moja porodica me je predivno podržavala. Najdublje sam joj zahvalan i želeo bih da joj se ova knjiga dopadne! U trećem izdanju dodato je novo poglavlje o trenutnim zbivanjima u vezi sa delatnošću tajnih službi na polju interneta i sajber rata, a spisak literature je osavremenjen.

---

[3] *Franc. Amicale des Anciens des Services Speciaux de la Defense Nationale. (Prim. prev.)*

[4] Franc. *Institut d'etudes politiques de Paris* - poznat kao Sions Po. (Prim. prev.)

1. Kako i zašto proučavamo istoriju tajnih službi?

Od Vinstona Čerčila potiče lepa izreka: ,,Ko hoće da vidi daleko u budućnost, mora da pogleda daleko u prošlost.“ Time nije hteo da kaže da su arheolozi najbolji futurolozi - mada je u pojedinim slučajevima to možda i tačno. Pre bi se moglo reći da je želeo da ukaže da neposredna prošlost ne nudi dovoljno primera i materijala na osnovu kojih bismo mogli da procenimo istorijske promene i preobražaje. Tome se može dodati još i da sopstveno iskustvo, iskustvo sopstvenog društva, sopstvene države, ni izdaleka nije dovoljno. Stoga aktuelni i budući izazovi politike bezbednosti, a time i delatnosti tajnih službi, ne mogu da se proučavaju isključivo nemačkim merilima i na nemačkom iskustvu.

Sasvim je sigurno da se špijun na bojnom polju Aleksandra Velikog Makedonskog teško može svesti na zajednički imenilac sa današnjom obaveštajnom delatnošću, koja se oslanja na kompjutere i satelite. Pa ipak, osnovni principi politike, a ponekad čak i vojni principi, veoma razvijenih država Antike i današnje politike bili su veoma slični. Isti je ostao pre svega ljudski faktor, recimo napet odnos poverenja i nepoverenja prema špijunu. U ponašanju ljudi ima daleko manje promena nego u njihovom materijalnom okruženju. A to ponašanje i osobine, naročito one loše kao što su žudnja za vlašću, pohlepa, zavist, nepoverenje, laž i izdaja, povezuju se s ljudskim agresivnim nagonima, što sve dovodi do rata i nasilja. Bez njihovog poznavanja ne možemo da razumemo delatnost tajnih službi, uključujući i njene najmračnije strane.

Jedan naročito neubedljiv argument glasi da sa informacijama i dokumentima tajnih službi ne može da se radi jer njihovu

verodostojnost nije moguće proveriti. Naučno istraživanje tajnih službi na to je dalo čitav niz ubedljivih odgovora, koji uostalom uopšte nisu baš tako novi koliko bismo mogli da pretpostavimo. Tajne službe, naime, u svojim obmanama i prikrivanjima ni u kom slučaju nisu usamljene na ovom svetu. Svaki dobar istoričar i sociolog poznaje taj problem. Firme, grupacije, verske zajednice, „istorijske ličnosti", pa i obična privatna lica često žele da budu viđeni u nekom sasvim određenom svetlu i da spreče da na svetlost dana dospeju ,,neprijatne" istine o njima. Čak i finansijski kolaps na Volstritu u oktobru 2008. dobrim delom bio je zasnovan na takvoj netransparentnosti i na dovođenju u zabludu javnosti spremne da ulaže. Nisu nam, dakle, potrebni nikakvi *novi* metodi da bismo se bavili tajnim službama, već samo treba detaljno i tačno primeniti one koji već postoje. Moraju da se postave i pitanja na koja, bar još uvek, ne možemo da damo odgovor. Analize moraju da budu egzaktno zasnovane i potkrepljene činjenicama.

Ali šta su uopšte tajne službe? O toj temi do danas nije napisano mnogo dela koja bi se mogla odrediti kao teorijska.[5] ,,Obaveštajni podatak je informacija o neprijatelju", kratko i jasno, ali ipak nepotpuno kažu Amerikanci. Praktična mogućnost definicije leži u usredsređivanju na sadržaj, dakle na pitanje: čime se tajne službe bave? Tu se mogu navesti neka područja različitog obima: 1) pribavljanje informacija o protivniku (ali često i o konkurentima i prijateljima), 2) prikriveni uticaj, 3) zaštita sopstvenog aparata vlasti od napada drugih tajnih službi, i konačno 4) prodor u protivničke

---

[5] *David Kahn, ,,An Historical Theory of Intelligence", u: Intelligence and national security („Istorijska teorija obaveštajnih službi", u: Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost), 16, jesen 2001; Alain Dewerpe, Espion. Une anthropologie historique du secret d'E'tat contemporain (Špijun. Istorijska antropologija savremenih tajnih službi), Pariz, 1994; Michael Herman, Intelligence Power in Peace and War (Obaveštajna moć u miru i ratu), Kembridž, 1996.*

tajne službe.

Ako posmatramo tri glavna područja političke vlasti:

1) odbranu od spoljnog neprijatelja,
2) rešavanje unutrašnjih sukoba i
3) poreski sistem za finansiranje ove političke vlasti, brzo nam se ukazuje na koji način vršenje vlasti zavisi od određenog znanja. U domenu spoljne bezbednosti koristi se špijunaža, dakle krađa ili čak nasilna pljačka informacija.

Saznanja obaveštajnih službi zahtevaju tumačenje, više od većine ostalog znanja potrebnog da bi se vladalo. Pored toga, verodostojnost ovih saznanja mora da bude veoma brižljivo proverena, jer namerno dovođenje protivnika u zabludu pogrešnim informacijama, što se na francuskom zove „trovanjem" (*intoxication*), spada u najstarije trikove politike moći. Informacije do kojih se došlo radom tajnih službi stoga su uglavnom nepotpune. Bez obzira na to, vladar ili druga osoba koja donosi odluke ponekad mora brzo da deluje. Prosto se nameće poređenje sa lekarom, koji u hitnim slučajevima mora da leči pacijenta, mada mu nije poznato njegovo celokupno stanje. Drugo poređenje bilo bi poređenje sa sposobnim i ovlašćenim kriminalističkim istražiteljem, koji na osnovu nepotpunih indicija mora zločinca da podvrgne istrazi i izvede pred sud. Sa tom veštinom izvođenja dokaza na osnovu oskuidnih indicija upoznali su nas Šerlok Holms i njegov prijatelj doktor Votson.

Nakon pribavljanja, provere i analize informacija, važnu ulogu igra primena stečenog znanja. U Americi se to naziva „obaveštajnim podacima prikladnim za delovanje" *(actionable intelligence)*, odnosno saznanjima tajnih službi koja istovremeno predstavljaju i valjanu osnovu za donošenje odluka.[6] Konačno će donosilac odluka

[6] Stephen K. Ivvicki, „Introducing the Concept of 'Actionable Intelligence'", u: *Military Intelligence Professional Bulletin,* („Uvođenje koncepta

dati određen zahtev za pribavljanje informacija. I time smo već grubo skicirali ono što se stručnim jezikom naziva „obaveštajni krug".[7]

U delatnost obaveštajnih službi spada, međutim, i ono što u užem smislu nema nikakve veze s „obaveštajnim krugom" jer nije reč o saznanjima, već o upadima u oblast protivnikovog suvereniteta. To se naziva „tajnim akcijama" ili „tajnim ratom" (u engleskom uglavnom *covert action*, u francuskom *action* ili *guerre secrete)*. Sa sociološkog gledišta, moglo bi se govoriti o modifikaciji ponašanja koja se sprovodi prikrivenim podmetanjem lažnih informacija, ali i povlašćenim tretmanom, podmićivanjem i ucenjivanjem važnih pojedinaca ili grupa. Pritom u igri mogu biti i tajne isporuke novca, robe ili oružja. U tajne akcije spada i neposredno mešanje u političke ili vojne aktivnosti protivnika, pri čemu se angažuje sopstveno ili strano (uglavnom plaćeno) osoblje. Često se služi i verskim ili etničkim manjinama ili ideološki motivisanim grupama - za XX vek tipične su bile komunističke ili antikomunističke grupe, već prema ideološkom usmerenju protivnika protiv koga se borilo. Kvazivojnim poduhvatima komandosa izvode se sabotaže, ili čak invazije, ili se pak iz igre izbacuju protivničke vođe. U tu kategoriju može da spada i angažovanje partizana ili maskiranih naoružanih snaga.

Neophodan deo svake delatnosti tajnih službi predstavlja i zaštita sopstvenog aparata vlasti od napada protivnikovih tajnih službi. Nije teško zamisliti zbog čega napad sopstvene tajne službe na protivničku tajnu službu predstavlja najbolju mogućnost da se dočepa protivnikovih državnih tajni, ali i da se njegova obaveštajna

---

'Obaveštajnih podataka prikladnih za delovanje'", u: *Profesionalni bilten vojnih obaveštajnih službi,* januar-mart 2004; Jennifer E. Sims / Burton Gerber (izd.), *Transforming U. S. Intelligence (Preobražaj američkih obaveštajnih službi),* Vašington DC, 2005.

[7] Engl. *intelligence cycle.* (Prim. prev.)

aktivnost onesposobi. Pošto je izdajnik u redovima sopstvene tajne službe i sam profesionalac, njega je naročito teško razotkriti. Ko je pročitao roman *Dečko, dama, kralj, špijun* Džona Lekarea zna koliko je bila složena ova uglavnom jeziva „igra" između tajnih službi velikih sila u hladnom ratu.[8]

Šta su špijuni? U leksikonu možemo da pročitamo da su to agenti (neke države). To je, međutim, samo zvučan pojam, ali agent osiguravajućeg društva ili neke putničke agencije, sasvim prirodno nema nikakve veze s našom temom. Svima im je, međutim, zajedničko da rade („agiraju") po nalogu neke organizacije. Tome, dakle, moramo da pristupimo opisno i da se upitamo: šta čini špijuna? On se trudi da se domogne državne tajne protivničkog vladara ili države, dakle, nekog elementa vladinog znanja do kog je naročito teško doći.

Teško je i povući za našu temu naročito važnu granicu između špijuna i izdajnika. Dok se špijun šalje, izdajnik se već nalazi tamo gde je državna tajna na raspolaganju - dakle u protivničkom aparatu moći, recimo u vladarevoj okolini, u njegovoj vojsci ili tajnoj službi. Postoje, dakle, osobe koje znaju špijunov zadatak i koje mu u tome pomažu. Tu spadaju vođe (šefovi) agenata, kao i sve osobe koje brinu o putevima informacija. Špijun koji živi sa lažnim identitetom, ili recimo izdajnik u centru državnog aparata, ne može slobodno da putuje unaokolo, da sa bilo kim razgovara i da informacije (pre svega pismene) svojeručno predaje nalogodavcu. Za to su mu potrebni saradnici, a možda čak i čitava mreža takvih ljudi. Na toj osnovi formiraju se „krugovi agenata" ili „krugovi špijunaže"od ljudi koji se uzajamno podržavaju i pokrivaju.

---

[8] *Za poređenje između fikcije o radu tajnih službi i realnosti videti: Frederick P. Hitz, The Great Game: The Myths and Reality of Espionage, (Velika igra: Mit i stvarnost špijunaie), Njujork, 2004; Eva Horn, Der geheime Krieg. Verrat, Spionage und moderne Fiktion, (Tajni rat. Izdaja, špijunaža i modernafikcija), Frankfurt na Majni, 2007.*

Time smo naveli dve aktivnosti tipične za špijunažu: kao prvo, špijun je na ekstreman način rastrzan između različitih lojalnosti. Jednoj strani mora da bude krajnje odan, ali da bi bio izdajnik, istovremeno mora da prekrši lojalnost prema onima koji mu poklanjaju naročito poverenje. Kao drugo, špijun se izlaže velikoj opasnosti, jer ima ljudi koji znaju ko je on i šta radi. Po pravilu ne može da deluje bez tih pomagača, koji sa svoje strane mogu da ga izruče dželatima, recimo zato da bi sami izbegli kaznu.

Time stižemo do normativnog nivoa. Postavljamo pitanje da li je špijunaža ili izdaja etički opravdana ili nije, da li bi prema njoj trebalo da se odnosimo s prezirom ili s poštovanjem. Odgovor zavisi prvenstveno od moralnih kvaliteta nalogodavca i protivnika protiv koga se bori. Uzmimo, na primer, bivše saradnike državne službe bezbednosti NDR (opšte poznate kao Štazi) i osobe van NDR koje su radile za Štazi i postale izdajnici. U javnoj debati suprotne pozicije se manje ili više nepomirljivo sukobljavaju. Jedni traže da takve osobe budu sudski gonjene i kažnjene, a da nezvanični saradnici (IM), odnosno oni kojima je špijunaža za Štazi bila uzgredni posao, budu isključeni sa značajnih pozicija u javnom životu ujedinjene Nemačke. Drugi, a pre svega sami bivši ljudi Štazija, tvrde da su samo „pružali normalnu uslugu“ jednoj u to vreme međunarodnim pravom priznatoj državi. Mnogi tvrde čak i da je njihova izdaja, njihova špijunaža, služila uspostavljanju mira u sukobu između Istoka i Zapada. Nemački sudovi od 1990. zaista dopuštaju mogućnost pravne „normalnosti" za one koji su kao stanovnici NDR služili Štaziju, ukoliko nisu počinili zločine kažnjive prema tadašnjem važećem pravu NDR. Nasuprot tome, saradnici Štazija koji su delovali na tlu Zapadne Nemačke podležu krivičnom gonjenju. Princip legaliteta očigledno ne ostavlja nikakav drugi izbor, ma koliko ovakvu pravnu odredbu doživljavali kao nepravednu.

Za razliku od njih, špijuna ili ,,izdajnika“ koji se borio protiv

nacionalsocijalističke Nemačke, protiv Sovjetskog Saveza ili protiv neke druge diktature, moralno ćemo potpuno drugačije oceniti, pošto principi čovečnosti i pravednog mira ovde imaju primat. Pravo na otpor tiraniji duboko je ukorenjeno u evropskoj pravnoj misli. Pa ipak, u istorijskoj stvarnosti to gledište nije uvek uspevalo da se nametne, što pokazuje još jedan političko-pravni primer iz nemačke posleratne istorije. Atentatori od 20. jula 1944, doduše, već neposredno nakon kapitulacije Nemačke, proglašeni su za heroje. Njihove porodice dobile su od države posebnu nadoknadu i pomoć, bar u Zapadnoj Nemačkoj, ali iz tog priznanja ostali su isključeni „izdajnici" koji su zapadnim tajnim službama pružili vrednu pomoć u borbi protiv nacionalsocijalističke vlasti. Oni, recimo, nisu primani u diplomatsku službu (Ministarstvo inostranih poslova), niti u druge državne službe u kojima se mogla napraviti karijera. Odšteta koja im je isplaćena bila je skromna, ukoliko je uopšte i odobrena. Trezveno gledano, to i ne čudi mnogo, jer su čak i Klaus fon Štaufenberg i njegovi saučesnici u zaveri među većinom Nemaca važili za „izdajnike" - i to čak više decenija nakon neuspelog atentata na Hitlera.

Potpuno zaboravljen ostao je i verovatno prvi nemački pripadnik tajne službe koji je svoje suprotstavljanje nacistima platio životom, naime general-major Rajhsvera Ferdinand fon Bredov, koga su u junu 1934. ubili pripadnici SS. On je od 1929. do 1932. bio na čelu Abvera (vojne tajne i kontraobaveštajne službe) u Ministarstvu odbrane. Tek u maju 2008. u Berlinu je istaknuta spomen-ploča kojom je obeležena uspomena na njega. Tek tada ga se setio i Bundesver, ali i njegovo saopštenje za štampu od 16. maja 2008. Bredova naziva „idealistom Vajmarske Republike" - što je vrlo nejasan, pa čak i pogrešan opis tog čoveka, koji zaslužuje da bude zapamćen. Vojna komanda za Berlin ipak je, međutim, napomenula da je Bredov spadao u one oficire Rajhsvera (naziv za nemačke oružane snage od 1919. do 1935) koji su državnim udarom hteli da

spreče da Hitler bude naimenovan za nemačkog kancelara.

Pošto je moralni kvalitet špijunaže u mnogim slučajevima ambivalentan, javila se ideja da tajne službe treba organizovati elitno. Kod Monteskjea se može naći često citirana izreka da u tu profesiju smeju da se upuste samo „pravi džentlmeni". Činjenica je da su šefovi agenata često poticali iz gornjih društvenih slojeva, jer su se tom delatnošću bavili pored svojih glavnih zanimanja - a bili su diplomate, oficiri, ministri ili visoki službenici na dvoru - položaji koji su u monarhističkoj Evropi uglavnom bili namenjeni plemstvu ili maloj građanskoj eliti na visokim funkcijama. Čak i u birokratskim tajnim službama XX veka nailazimo na model regrutacije koji prednost daje ljudima sa određenih univerziteta, elitnih škola ili studentskih udruženja, to jest u slučaju SAD sa određenih koledža i iz određenih advokatskih kancelarija. Za službu državne bezbednosti NDR važila su stroga pravila regrutacije i kadrovske politike, pri čemu su kriterijumi bili proletersko poreklo, vernost ideologiji i besprekoran život. Sličan model postojao je i u Sovjetskom Savezu, kojim ćemo se još pozabaviti kasnije

2. Delatnost tajnih službi u predmodernom političkom dobu

Gde tražimo prethodnice modernih tajnih službi u antičkom dobu? Odgovor je veoma jednostavan: u izvorima, prirodno! Ali oskudni izvori iz tog vremena od tri do četiri hiljade godina svoje tajne ne odaju olako. Moramo da tragamo za skrivenim nagoveštajima.

Najstarije ćemo pronaći u velikim drevnim carstvima Bliskog i Srednjeg istoka, koja su težila opštoj vlasti. Sva ova velika carstva Egipćana, Vavilonaca, Asiraca i Persijanaca bila su verski zasnovane nasledne monarhije. Verska osnova obezbeđivala im je stabilnu vlast, jer je stanovništvo zahvaljujući svojoj verskoj i etničkoj pripadnosti bilo potpuno jedinstveno. Problem odanosti se, međutim, postavljao tamo gde su osvajane teritorije drugih naroda. Ako se težilo univerzalnoj vlasti, elite ovih stranih naroda morale su da se integrišu ili potlače, jer univerzalno (tj. opšte, svetsko) carstvo znači da više ne treba da bude nikakve druge *univerzalne* vlasti (u to vreme uglavnom kraljevske) - bar u onoj meri u kojoj je geografsko širenje bilo moguće u političkoj praksi. U krajnjem slučaju, to je značilo da ustanke treba gušiti, ili još bolje - ni ne dopustiti da do njih dođe. Carstvo koje je obuhvatalo više naroda dugotrajnu stabilnost je, stoga, moglo da sačuva samo ako su saznanja o mogućoj opasnosti bila na raspolaganju što ranije, što brže i što sveobuhvatnije. Mirne duše možemo da kažemo: nema velikog carstva bez tajne službe.

Egipatsko carstvo važi za najraniji primer univerzalnog carstva. Nakon brojnih ratova sa susedima, njemu je na početku „novog carstva" (od 1532. p. n. e.) pošlo za rukom da osvoji Nubiju

(što otprilike odgovara današnjem Sudanu) i Etiopiju na jugu, Libiju na severozapadu, a zatim i da prodre na istok ka Siriji, sve do Eufrata (u današnjem Iraku) i na sever, u svet grčkih ostrva. Tek u poznom periodu vladavine Ramzesa II (umro 1213. p.n.e.) ovo carstvo počelo je da se raspada, odnosno bolje reći smenilo ga je asirsko carstvo, koje otada doživljava svoj uspon, a zatim i persijsko.

Kako je bilo moguće da se ovakvim ogromnim carstvom vlada, da se toliko mnoštvo naroda vekovima drži pod kontrolom? Za to je svakako bila neophodna vojna moć, finansirana privrednim bogatstvom, ali uz nju su morali ići i drugi instrumenti vlasti, koje mirne duše možemo da uporedimo sa savremenom državnom upravom. Provincijama su upravljali guverneri. Oni su se oslanjali na podršku lokalnih vojnih garnizona i podnosili su faraonu izveštaje o situaciji, između ostalog i o odanosti domaćih elita i malih kraljeva. Kraljevski glasnici, koje su pratili vojnici državni službenici, putovali su širom carstva i prikupljali nametnuti danak (porez). U isto vreme, prikupljali su i vesti o pograničnim područjima, susednim narodima, a razume se i o stanovništvu samog carstva. Oni se spominju u različitim zapisima. Ponekad se nazivaju „prvi upravljač kočija njegovog veličanstva", „štitonoša obeju zemalja“ (gornjeg i donjeg Egipta) i „kraljev glasnik u svim zemljama“. To su morali biti visoki državni službenici, ali više saznajemo o njihovom delovanju kao uterivača poreza nego o njihovom poslu na prikupljanju obaveštajnih podataka, pri kom su verovatno održavali kontakte sa trgovcima, karavanima i kapetanima brodova. Odlomci dnevnika kraljevskih glasnika dopuštaju da se vidi da su beležili svako važno pismo, svaki vladin dokument i značajan susret. [9]

[9] Francis Dvornik, *Origins of Intelligence Services (Poreklo obaveštajnih službi)*, Nju Brunsvik, 1974, str. 7-8; ovo delo predstavlja pionirski rad o

Prilikom važnih događaja, kao što je bila pobuna u Sudanu, o kojoj izveštava jedan natpis iz Asuana, nalazimo sledeći nagoveštaj: „Jedan je njegovo veličanstvo izvestio sledeće: bedni Kuš [narod u današnjem severnom Sudanu] digao se na ustanak, ali stanovnici Egipta pod vlašću gospodara obeju zemalja [egipatski naseljenici u Nubiji] sklonili su svoju stoku iza zidina koje je njegov otac izgradio u svojim ratnim pohodima... i odbili su napad pobunjenih varvara..Ko je mogao biti taj ,,jedan" koji je podneo izveštaj faraonu? Verovatno neko nadležan za podnošenje takvih izveštaja i održavanje veza, dakle kraljevski glasnik. Ni drugi izveštaji o poreklu važnih vesti ne govore ništa određenije nego da je vladara obavestio ,,jedan", odnosno ,,neko". Ukazivanje na lojalne podanike ili stanovništvo, međutim, za ovakve izveštaje je tipično. Ono se stalno ponavlja i objašnjava odnos snaga na mestu o kome je reč. Sličnih izveštaja ima o žarištima nemira u Palestini i Siriji.

Veće obilje izvora o diplomatiji faraona postoji za faraona Amenhotepa IV, poznatijeg kao Ehnaton, koji je vladao sredinom XIII veka p. n. e. i za ženu imao Nefertiti. Ovaj veliki reformator religije i društva pretrpeo je teške poraze od Hetita nastanjenih u Kapadokiji (centralna Turska), kojima je pošlo za rukom da od Egipta preotmu veći broj vazala na istočnoj granici carstva - očigledno prefinjenom i mudrom politikom prikupljanja informacija i vršenja uticaja, dakle sredstvima koja spadaju u delokrug tajnih službi.

Hetiti su se vešto služili sredstvima tipičnim za tajne službe. Jedan izveštaj o ratnom pohodu Ramzesa II i bici kod Kadeša (1275. p. n. e.) jasno pokazuje da je egipatska strana bila iznenađena savezima Hetita sa različitim narodima. Pored toga, dopustili su i da ih dva preobučena špijuna dovedu u zabludu, što je faraona

---

antičkim tajnim službama, na koji ću se i dalje oslanjati.

navelo da prebrzo napreduje ka gradu. Tek kad su još dvojica hetitskih špijuna razotkrivena i surovim mučenjem naterana na priznanje, egipatska strana je shvatila da je upala u zamku. Hetitskim zapovednicima pošlo je za rukom da preko rečnog gaza izvedu iznenadni napad sa hiljadu borbenih kola. Druga egipatska divizija uništena je u tren oka, a Ramzes je sa svojom vojskom morao da se povuče. Njegovoj odanoj telesnoj gardi pošlo je za rukom samo da spreči da i sam faraon ne bude zarobljen. Morao je da prihvati primirje i da se pomiri sa gubitkom Sirije.[10]

Prilikom vršenja vlasti u unutrašnjosti Egipta, faraon se uglavnom oslanjao na verska sredstva. Važio je za sina boga Sunca i oslanjao se na veliku kastu sveštenika. Istovremeno su, međutim, postojale i „faraonove oči i uši". To su bili naročito odani visoki službenici pod vođstvom vezira (neka vrsta šefa vlade), koji je pod stalnim nadzorom držao administrativni aparat, i glasnike i drugo osoblje neophodno da bi se obezbedilo da vesti nesmetano putuju. Mirne duše možemo reći da je to bila neka vrsta tajne policije.[11]

Vavilonjani i Asirci su najpre bili vredni učenici Egipta, ali izgleda da su u nekim oblastima obaveštajni zanat i znatno unapredili. Pre svega utoliko što su uvideli veliki značaj izgrađenih, kontrolisanih drumova kojima centralna vlast može sigurno da komunicira sa svojim udaljenijim ispostavama. U pustinjskim područjima podizane su tvrđave sa pouzdanim izvorima vode. Drumove i vodene saobraćajnice koristila je

---

[10] *Mirovni sporazum sklopljen 1270. godine pre nove ere najstariji je sačuvan. Katrin Schmidt, Friede durch Vertrag. Der Friedensvertrag von Kadesch von 1270 v. Chr. der Friede des Antalkidas von 386 v. Chr. und der Friedensvertrag zwischen Byzanz und Persien von 562 n. Chr (Mir postignut sporazumom. Mirovni sporazum iz Kadeša iz 1270. p. n. e. Antalkidin mir iz 386. p. n. e. i mirovni sporazum između Vizantije i Persije iz 562. n. e.), Frankfurt na Majni, 2002.*

[11] Dvornik, *Origins...*, str. 15.

kraljeva kurirska služba, čiji su se konci sticali u prestonici Ninivi. Ovi putevi prenošenja informacija istovremeno su služili i državnoj upravi, vojsci i diplomatiji, koje su sve imale koristi od obaveštajnog rada tajne službe. Prilikom ratnih pohoda utvrđivani su položaji sa kojih su davani signali vatrom, međusobno udaljeni toliko da se svaki mogao videti sa onog sledećeg, namenjeni prenošenju kratkih vesti. Kuriri su na kraju prenosili opširnije izveštaje.[12] Ti izveštaji agenata, kojih je sačuvano veoma malo, uglavnom su se odnosili na lokalne zavere i ustanke u graničnim provincijama carstva. Među njima je naročite glavobolje zadavala Jermenija, jer su tamošnji kraljevi neprestano poklanjali zemlju opozicionarima i dezerterima iz Asirije. Asirski kraljevi su se, sa svoje strane, služili politikom planskog naseljavanja pouzdanog stanovništva. Dešavalo se da prinudno presele i desetine hiljada ljudi kako bi se suzbile pobune i obezbedila granica - što je praksa koju su kasnije primenjivale i rimska i vizantijska imperija.

Dobrom funkcionisanju tajne službe veliki značaj pridavali su i Persijanci, čije je carstvo munjevit uspon doživelo pod Kirom Velikim (601-530. p. n. e.). O njima raspolažemo znatno bogatijim izvorima, koji svedoče o ustrojstvu i rezultatima njihovih tajnih službi. Grčki istoričar Herodot, koji je živeo oko sto godina kasnije, ostavio nam je brojne podatke o persijskoj tehnici širenja i očuvanja vlasti. Pod Darijem I, ogromno Persijsko carstvo, koje je sezalo od Grčke do Indije, podeljeno je na dvadeset satrapija (provincija), pri čemu je svakom upravljao guverner (satrap) sa savetom persijskih naseljenika. Vojne snage stacionirane u satrapijama bile su, međutim, pod komandom kralja, koga je štitila i telesna garda od 10.000 „besmrtnih". Na dvoru je postojala posebna funkcija za nadgledanje svih satrapa i službenika. Nosilac ove funkcije važio je za „kraljevo oko", a grčki vojskovođa i književnik Ksenofont

[12] Dvornik, *Origins*, str. 19-23.

opisuje ga kao deo većeg sistema. Kralj Kir je, kako on kaže, stekao mnogo ,,očiju" i ,,ušiju", zahvaljujući tome što je ljude zasipao poklonima i počastima. „Time što je one koji su mu davali važne informacije velikodušno nagrađivao, on (kralj) je mnoge naveo da oči i uši drže širom otvorene za sve što bi kralju mogli da saopšte i što bi mu korisno poslužilo. Zbog toga se i govorilo da kralj ima mnogo očiju i ušiju. (...) Svuda se boje da za kralja kažu nešto loše, kao da on sam sluša, ili da urade nešto što bi za njega bilo nepovoljno, kao da je on sam prisutan. (...) Koliko mi je poznato, ovakvo ponašanje ljudi prema kralju nema nikakvog drugog uzroka osim njegove želje da se za male usluge oduži velikim nagradama."[13]

Persijski kraljevi su svake godine slali visoke službenike u godišnje inspekcije kako bi proverili stanje u satrapijama, a sigurno i pouzdanost satrapa i njihovih ljudi. Veliko persijsko carstvo je, doduše, raspolagalo i veoma unapređenom mrežom puteva i kurira, što potvrđuje i Ksenofont: „ (...) te je ipak jasno da to čoveku omogućava najbrže putovanje kopnom. Dobro je već i što se na taj način najbrže primaju vesti kako bi što pre mogle da se preduzmu i odgovarajuće mere."[14]

Herodot prepun divljenja piše o „Kraljevskom drumu", koji iz Sarda (u zapadnoj Turskoj), preko Vavilona (Bagdad), vodi u persijsku prestonicu Suzu. Na tačno utvrđenim razdaljinama duž ovog druma nalazila su se utvrđenja, karavan-seraji i kurirske postaje. Ako se držalo predviđenih etapa, ova razdaljina od 13.500 stadija (2.511 km) mogla se preći za ,,tačno" (kako kod Herodota

[13] Ksenofont, *Kir VIII, II*, str. 10 i dalje. Nemački prevod: Ksenofont, *Kyrupadie. Die Erziegung des Kyros (Kiropedija. Kirovo vaspitanje)*, izdavač i prevodilac Rejner Nikel, Minhen, 1992.

[14] Ksenofont, *Kir. VIII, VI*, 18.

piše) devedeset dana.[15] Dužina ,,stadije" je promenjiva. U klasičnoj Grčkoj iznosi 155,3 do 192,3 metra. Za preračunavanje ima smisla koristiti atičku stadiju od 186 metara. Tako je učinjeno i ovde: 13.500 stadija x 186 m = 2.511.000 m.

Persijski način prenošenja vesti i persijski kraljevski drumovi izazvali su veliku zapanjenost kod grčkih intelektualaca. Herodot, koji se divio Kiru Velikom, u svom delu o njegovoj mladosti piše da je kasniji kralj već kao dete svojim drugovima u igri delio velika zaduženja u carstvu. ,,On ih, međutim, podeli tako da su jedni gradili kuće, drugi služili kao lična garda, a treći bili kraljeve oči. Četvrtom pak dade zadatak da mu prepričava audijencije [to jest, prenosi poruke]. Tako je na svakog preneo neki određen zadatak."[16] Ako se ova scena zaista odigrala tako, to je samo još jedan dokaz da su ovi zadaci još davno pre Kira spadali u najvažnije među dvorskim službama. Nadgledanje pokorenih naroda i kraljevskih slugu, kao i delotvorni putevi prenošenja informacija, pritom su samo šifre za delatnost tajnih službi, bez kojih velikim carstvom nije moglo da se vlada. Poboljšanu tehniku slanja signala vatrom opisuje veći broj grčkih autora, između ostalog i dramatičar Eshil, koji je i sam učestvovao u bitkama protiv Persijanaca kod Maratona i Salamine. Njegova tragedija *Agamemnon* počinje monologom stražara koji u Mikenskoj palati čeka da ugleda signal vatrom koji bi doneo vest o padu Troje, a zatim Agamemnonovoj supruzi Klitemnestri zaista i prenosi radosnu vest da je takav znak vatrom dat.

Kad je reč o razvoju vojne tajne službe, mnogo doznajemo iz izveštaja koji je grčki vojnik i istoričar Ksenofont napisao o persijskom ratnom pohodu iz 401. godine pre n. e. Ksenofont se, zajedno sa još oko 10.000 grčkih plaćenika, tada borio u bici kod

[15] Herodot V, 53.
[16] Herodot I, 114, 2.

Vavilona, na strani koja je pobedila. Nakon smrti persijskog kralja Kira Grci su, međutim, morali što pre da pobegnu. Ksenofont i njegovi ljudi zaista su uspešno izveli ovo povlačenje, sve vreme preko neprijateljske teritorije, do obale Crnog mora kod Trapezunta, danas Turske, a tada naseljene Grcima. Četiri meseca je trajao ovaj marš, za koji je Ksenofont obrazovao specijalne izviđačke timove, neku vrstu lake konjice, kako bi na vreme uočili pokrete neprijateljskih trupa i utvrdili raspoloženje domaćeg stanovništva. Tako im je pošlo za rukom da se sačuvaju od napada i zaseda i da bezbedno provedu svoju vojsku, zajedno s komorom. Grci su dotad kao špijune uglavnom koristili hoplite, dakle pešake, ali špijuni na konjima su brže prenosili svoja obaveštenja.

Aleksandar Veliki

Grčko divljenje persijskoj obaveštajnoj službi i brzini prenošenja informacija konačno je svoj izraz našlo kod najvećeg grčkog osvajača i ratnog zapovednika, Makedonca Aleksandra Velikog. Osvajanje persijskog carstva u roku od deset godina, a naposletku i njegov ratni pohod sve do Indije, ne bi bili mogući bez dobro organizovanog prikupljanja obaveštajnih podataka o protivničkim vojnim snagama, političkom raspoloženju među stranim narodima i geografskim odlikama, među kojima su naročito značajne bile mogućnosti za snabdevanje vojnika. Aleksandar se bez ikakve sumnje nadovezao na persijsko iskustvo i praksu. Podjednako je sigurno i da je koristio persijske drumove i ostalu infrastrukturu.

U jednoj od velikih presudnih bitaka, bici kod Isa (severno od turskog grada Iskenderuna) u novembru 333. pre n. e., malo je nedostajalo da dođe do katastrofe upravo zato što je njegova vojna špijunaža opasno zakazala. Aleksandar je dobio detaljna obaveštenja, prema kojima je persijski kralj Darije III sa svojom vojskom još uvek bio daleko. Dve vojske su se, međutim, zapravo i

ne znajući mimoišle, pri čemu su se Persijanci našli Aleksandru za leđima i obe vojske su morale da se bore u obrnutom borbenom poretku. Da je poražen, Aleksandru bi bio odsečen put za povlačenje.[17]

I prilikom treće velike bitke protiv Darija, u oktobru 331. godine p. n. e. kod Gaugamele (u današnjem severnom Iraku), izveštaji su najpre bili pogrešni. Aleksandru je rečeno da Darije već dolazi sa svojom vojskom, dok je zapravo reč bila samo o prethodnici. Druga pogrešna obaveštenja poticala su od uhvaćenih persijskih špijuna, koji su možda i namerno hteli da dovedu Makedonce u zabludu. Da bi izbegao ovakve zamke, Aleksandar je Lomedona iz Mitilene, svog čoveka od poverenja, koji je dobro vladao persijskim jezikom, ubacio među ratne zarobljenike kako bi slušao šta govore oni među njima koji su bili na višem društvenom položaju.

Ratni zarobljenici su u svim vremenima predstavljali važan izvor informacija za vojnu špijunažu. Moglo se pokušati i da se zavrbuju za sopstvene ciljeve, ali i tada i danas bilo je podjednako teško ustanoviti stvarnu odanost pripadnika ove ciljne grupe. Primer za to predstavlja priča o persijskom agentu Sisenešu, koga je Darije poslao na dvor svog neprijatelja Aleksandra, kako bi tamo jednog kraljevog rođaka pokušao da ubedi da ga ubije (nagradu bi predstavljala kraljevska kruna). Špijun je, međutim, na vreme razotkriven, nateran da prizna i pogubljen. Prema drugoj priči, međutim, Siseneš je bio Aleksandrov prijatelj, koji je postao sumnjiv zato što su mu predali pismo sa zahtevom da se kralj ubije. Ako je to tačno, bio je nedužna žrtva akcije tajne službe. Koja je

---

[17] *Jakob Seibert, Der Geheimdienst Alexanders des Grossen (Tajna služba Aleksandra Velikog), u: Wolfgang Krieger (izd.), Geheimdienst in der Weltgeschichte, Spionage und verdeckte Aktionen von der Antike bis zur Gegemvart (Tajna služba u svetskoj istoriji, Špijunaža i tajne akcije od Antike do današnjih dana), Minhen, 2003, str. 21.*

verzija tačna? Ne znamo. Moguće je i da obe predstavljaju plod mašte različitih autora, koji su izgleda bili zainteresovani pre svega za intrige u junakovoj blizini, ličnu dramu koja se tu odvijala.

Veoma je verovatno da je Aleksandar po prirodi bio nepoverljiv. Tražio je da se pisma njegovih vojnika tajno otvaraju i da se njihovi privatni razgovori prisluškuju kako bi bio svestan raspoloženja u vojsci. Ali kad je reč o radu tajne službe u kraljevom neposrednom okruženju, izveštaji su oskudni i protivurečni. Očigledno je da autori nisu raspolagali verodostojnim informacijama, što je vodilo do maštovitih preterivanja. Suočavamo se, dakle, s pitanjem zbog čega nas izvori, doduše, obaveštavaju o brojnim političkim i vojnim detaljima, ali gotovo nimalo o radu tajnih službi?

Stručnjak za klasičnu istoriju Jakob Zajbert pretpostavlja da antička istoriografija u suštini nije bila ni zainteresovana za takva pitanja. Njeno izveštavanje bilo je isključivo u vezi sa ličnošću vladara: „On sve radi, sve uređuje i sve naređuje. Tek povremeno pojavljuju se i njegovi pomagači."[18] Njihova dostignuća neminovno bi umanjila dostignuća glavne ličnosti, kralja. Za srećan ishod, pa i za pobedu u bitkama, ne bi više bili presudni naklonost bogova i junakova hrabrost i harizma, već mreža obaveštajaca i stručnjaka, a istorija bi tada teško mogla da se ispriča kao junački ep. To je možda jedan od važnih razloga zašto se delatnost tajnih službi - prema našem savremenom shvatanju - tako teško može razabrati u antičkim izvorima.

U te svrhe mnogo bolje može da posluži knjigovodstvo o zvaničnom poštanskom saobraćaju - delom i izuzetno tačno - koje su nakon raspada Aleksandrovog carstva sačuvale dinastije koje su ga nasledile. Iz ptolomejskog carstva u Egiptu sačuvan je, recimo, dnevnik jedne kurirske službe iz 255. godine pre nove ere, koji

[18] *Siebert, Ceheimdienst Alexanders, str. 20.*

jasno pokazuje koliko brižljivo je bio organizovan zvanični kurirski saobraćaj, a time i prenošenje kraljevskih dokumenata i vesti. Posebno važna dokumenta slana su po specijalnim kuririma, uz zaštitu naročitih policijskih službenika. Danas bismo rekli da je tu bila reč o tajnim dokumentima, i o prenosu poverljivog materijala. Pritom treba imati u vidu i činjenicu da su kuriri u ono vreme prenosili samo vladina dokumenta, a ne privatnu poštu. Zbog toga pažnju zaslužuje i činjenica kakvim merama bezbednosti su štićena naročito važna dokumenta i informacije.[19]

O brzini je bila reč i kod unapređene signalizacije vatrom, na koju u IV veku nailazimo kod vojnog teoretičara Eneje. Njegova razmišljanja su nam, doduše, poznata uglavnom preko grčkog istoričara Polibija (200-120. pre n. e.). On tvrdi da su ovi signali bili povezani sa slovima. Alfabet je, pritom, bio podeljen na pet tablica od po pet slova i prvi signal označavao je tablicu, a drugi položaj slova na skali od jedan do pet. Na taj način mogla je da se pošalje bilo koja reč, i to u šifrovanom obliku.

Tek kod Rimljana doznajemo nešto više o daljem razvoju i upotrebi različitih tehnika signalizacije. Nema, međutim, nikakve sumnje da je rimsko univerzalno carstvo u velikoj meri imalo koristi od vojnih mapa, obaveštajnih tehnika i tehnika prenošenja vesti koje su razvila i koristila prethodna carstva na Istoku.

Rim - Veliko carstvo bez tajne službe?

Čini se da na početku svoje ekspanzije Rimljani još uvek nisu bili mnogo zainteresovani za obaveštajnu delatnost. Do kraja Republike nije bilo organizovane tajne službe, niti razvijenog sistema kurira koji bi se mogao uporediti sa persijskim. Očigledno je da su rimski vojni zapovednici morali da improvizuju, da obaveštajce angažuju po potrebi, da ispituju ratne zarobljenike i

dezertere i da se oslanjaju na znanje svojih saveznika kako bi stekli saznanja o stranim narodima i teritorijama. Ostale izvore informacija predstavljali su rimski naseljenici, koji su bili veoma daleko i široko raspoređeni, kao i privatni trgovci, ulagači i pomorci. U oči pada, dakle, da je Rim svoju politiku u velikoj meri poveravao saveznicima, koji su se tokom vremena menjali, i interesima imućnih privatnih lica, te da politički vrh sa vojskovođama nije mogao da komunicira preko dobro organizovanih, obezbeđenih veza, kao što je to bio slučaj u istočnim imperijama.

Pritom se nedostatak državne tajne službe osećao još davno pre širenja Rima kao imperije. Već u ratovima sa Etrurcima neprestano je dolazilo do iznenadnih napada, koji su se verovatno mogli izbeći. Poznata je priča o legendarnim guskama sa Kapitola, koje su u julu 387. godine pre n. e. probudile usnule branioce kad su Gali krenuli da se penju na zidine. Guske, uzgred, tamo nisu bile smeštene da bi stražarile, već su ih smatrali svetim, kao pratilje boginje Junone, Jupiterove supruge, koja je na Kapitolu imala svoj hram. Trezveno rečeno, Rimljani su u ovoj epizodi imali više sreće nego pameti.

U sukobima i ratovima sa Feničanima, a naročito sa trgovačkom metropolom Kartaginom (u blizini današnjeg Tunisa), Rim je prvi put imao posla sa protivnikom koji je raspolagao daleko nadmoćnijim obaveštajnim sistemom. Za narod pomoraca i trgovaca koji su putovali u daleke zemlje, informacije i njihovo sigurno i brzo prenošenje predstavljali su neophodno sredstvo zapostizanje uspeha. Pritom su Feničani očigledno nastojali da uče od drugih kultura. Mnoge njihove tehničke sposobnosti, ali i njihova društveno-politička kultura, imaju uzore među prethodnicima, pre svega na prostoru istočnog Sredozemlja.

U sukobu sa Rimom reč je bila, na kraju krajeva, o hegemoniji nad čitavim prostorom Sredozemlja, ali u početku je u središtu bila južna Italija, pre svega Sicilija, pri čemu su Punjani - rimski naziv za

Feničane - koristili svoja uporišta u Španiji. Iz Španije su nabavljali važne sirovine kao što su kalaj i srebro.
Njihove tehnike obrade metala bile su izvanredne. Jedinstvena je bila i njihova trgovina preko Atlantika, u kojoj su iz zapadne Afrike, a verovatno i iz zapadne Španije, kupovali zlato, a sa britanskih ostrva kalaj. Zamislivo je čak i da su stigli do Amerike. U sukobu sa Rimom reč je, međutim, bila o južnoj Italiji, za koju su Rimljani smatrali da obavezno mora biti pod njihovom kontrolom. Bez mnogo preterivanja, naknadno širenje područja kojim su Rimljani vladali, dakle kasnije rimske imperije, moglo bi da se objasni kao rezultat ove politike obezbeđivanja sopstvenog okruženja. Da bi obezbedili Rim, njegove privredne interese i interese njegovih kolonija, koje su se prostirale i šire od područja Sredozemlja, morali su da preduzimaju sve dalje osvajačke pohode i da se neprestano bore sa novim protivnicima. Pritom je sasvim razumljivo da je predstava o manje-više nametnutoj ekspanziji već činila deo rimske državne ideologije.

S obzirom na takvo razmišljanje, nije bilo protivnika Rima s kojim je sukob bio toliko žestok i tako surov kao s Kartaginjanima, čija kultura je, kao što znamo, u Trećem punskom ratu, 146. godine pre nove ere, potpuno uništena. Zbog toga o Kartaginjanima možemo da se obavestimo samo na osnovu rimskih izveštaja, dopunjenih arheološkim nalazima. Ovu jednostranost izvora treba imati u vidu i kada je reč o obaveštajnoj delatnosti i načinu ratovanja Punjana. Iskrivljenost gledišta počinje već i sa samim odnosom snaga protivnika, koji rimska istoriografija prikazuje kao ravnopravan, dok je zapravo Kartagina bila mnogo slabija. Utoliko je očiglednije u kojoj meri su vojna veština i nadmoć u pribavljanju i brzom prenošenju podataka određivali tok rata, koji je u početku

bio povoljan po Punjane.[19]

U središtu rimskog razmišljanja bio je Hanibal, koji je osvajanjem Sagunta (severno od današnje Valensije na španskoj obali Sredozemnog mora), 219. godine pre nove ere, izazvao prvi rat s Rimom, jer je Kartagina time navodno prekršila sporazum. Hanibal je mnogostruke veze Kartagine iskoristio kako bi za borbu protiv Rima mobilisao pre svega Grcima nastanjene gradove u južnoj Italiji, ali i u današnjoj Španiji i južnoj Francuskoj.

Moguće je da je Hanibal doznao da Rimljani ne razmišljaju dalje od vođenja rata ograničenog na Španiju. Čak i njegov prelazak Pirineja još uvek im nije poslužio kao upozorenje da se punska vojska u usiljenom maršu kreće ka severnoj Italiji i da će uspeti da završi svoj pustolovni prelazak (danas francuskih) Alpa i da stigne u (danas italijansku) dolinu Aoste. Ovaj majstorski logistički poduhvat bio je moguć samo zahvaljujući čestoj pomoći tamošnjeg stanovništva, koje se takođe nadalo poniženju Rima, ali i tome da će u dolini reke Po, gde je Hanibal dospeo, njegove oslabljene snage moći da popune svežim keltskim plaćenicima. Nije, dakle, toliko bilo do logistike koja je vođena sa sobom, koliko do tajne obaveštajne delatnosti i uticaja na pogođeno stanovništvo, što je omogućilo da se rimskoj politici priredi strateško iznenađenje.

Rimski senat je poslao još agenata *(legati romani* - izaslanici) u Španiju i Galiju kako bi učvrstili vernost savezu sa Rimom. Istoričar Livije, međutim, izveštava da su Rimljanima u Galiji objasnili da nisu zainteresovani da od sopstvene zemlje načine ratno poprište za sukob Kartagine i Rima.[21] Hanibalovi agenti su očigledno bili

---

[19] *Pedro Barcelo, Hannibals Geheimdienst (Hanibalova tajna služba), u: Krieger, Geheimdienste (Ratnici, tajne službe), str. 30.*

brži, što su Rimljani doznali od grčkih kolonista u gradu Masiliji (današnji Marselj) u južnoj Francuskoj. Rečeno im je da je Hanibal galske vođe obilno podmitio, pre svega zlatom. Kad je Publije Kornelije Scipion stigao u Masiliju, sa 60 brodova, 10.000 pešadinaca i 700 konja, kako bi Hanibalu preprečio put, ovaj beše već otišao dalje. Došlo je do male čarke između izviđača na konjima dveju strana, ali sam Hanibal, koji je bio dobro obavešten o rimskoj vojsci, izbegao je bitku.

Prilikom ratnog pohoda u Italiju koji je zatim usledio, Hanibalu je neprestano polazilo za rukom da rimske vojne zapovednike dovodi u zabludu kada je reč o njegovim vojnim potezima. Mora da je imao široku mrežu špijuna, koji su mu izveštaje slali direktno iz rimskih vojnih logora. Pored toga, oslobađao je i neke od uglednih vojnih zarobljenika, a naročito one iz Kapue i Taranta, da bi u svom zavičaju radili na odvajanju od Rima. Gde god je bilo moguće, koristio je pritajene sukobe, vodeći na taj način izvanredan politički rat, koji nije bio usmeren na uništenje grada Rima, već na saveznička i potčinjena plemena i gradove. Zbog toga je svoje snage istočno od Apenina usmerio ka Kani, u to vreme najvažnijoj rimskoj luci za snabdevanje na jadranskoj obali, gde je 216. godine pre nove ere izvojevao značajnu pobedu.

Umesto da sa oslabljenim snagama juriša na Rim, uspelo mu je da ostvari diplomatski proboj time što je grad Sirakuzu, odnosno tačnije rečeno tamošnjeg novog regenta Hijerona, naveo da promeni političku stranu. Taranto je takođe počeo da pregovara o prelasku u politički tabor Punjana. Ovaj tabor je, međutim, ponovo izgubio grad Kapuu, koji uprkos obilju Hanibalovih trikova iz arsenala tajnih službi nije dopustio da bude otrgnut od Rimljana. Hanibal je posejao najraznovrsnije glasine. Pomoću vojnika preobučenih u Rimljane nastojao je da pomete protivničke snage. Izveo je čak i lažni pohod na Rim. Rimljani su se, međutim, trudili da ga poraze njegovim sopstvenim sredstvima. Livije izveštava o

jednom primeru iz borbi vođenih 208. pre nove ere u blizini Venoze (u Tarantskom zalivu), gde je poginuo rimski konzul Marko Klaudije Marcel. Hanibal se odmah dokopao njegovog pečatnog prstena, koji je koristio da bi falsifikovao pisma. Jedno od njih poslao je preko prerušenog agenta da bi gradu Salapiji (u Apuliji), prijateljski nastrojenom prema Rimljanima, najavio konzulov navodni dolazak. Tit Kvinkcije Krispin, drugi konzul, prepoznao je, međutim, ovo ratno lukavstvo i odmah je naredio da se svi okolni gradovi upozore na lažna Marcelova pisma. Kada su nakon toga u grad stigli Rimljani koji su prešli na stranu Punjana, predstavljajući se kao konzulova prethodnica, pustili su ih da uđu, a zatim su ih iza gradskih zidina pogubili.

Hanibalova zvezda bila je na zalasku. Dvadesetpetogodišnji Publije Kornelije Scipion, koji se kasnije proslavio pod nadimkom „Afrikanac", prethodne godine uspeo je da munjevitim napadom zauzme glavno sedište Punjana, grad Kartago Nova (Kartahenu u Španiji), koji je u jednom trenutku bio nedovoljno vojno obezbeđen. Rimljani su sada imali zalog, između ostalog i taoce visokog ranga, kojima su mogli da ucenjuje španske saveznike Kartagine. U Kartagini su prestali da podržavaju Hanibalove ratne pohode. Na kraju je Rim zatražio njegovo izručenje, koje je Hanibal uspeo da izbegne samo zahvaljujući odvažnom bekstvu.

Nakon uništenja Kartagine, Rim je svoje širenje u potpunosti usmerio na istok, gde se 168. godine pre nove ere raspalo Makedonsko carstvo. Jedni za drugim, pod rimsku vlast pali su Grčka, zajedno s Malom Azijom, Sirija, i naposletku Egipat. Time se pojačala razmena sa naslednicima nekadašnjih velikih istočnih carstava. Rimljani su kod njih zatekli političku i administrativnu praksu koju su često preuzimali ili bar zainteresovano proučavali. Mada u prvo vreme još uvek nije uspostavljena centralna državna obaveštajna služba po istočnom uzoru, privatna obaveštenja trgovaca i špekulanata postajala su sve značajnija za rimsku

politiku. Moglo bi se govoriti o nekoj vrsti ekonomske špijunaže, koja je služila prvenstveno privatnim ciljevima, mada su obaveštenja veoma često bila i političke prirode.

Ta praksa ni u kom slučaju nije bila nova. Kako Polibije izveštava, Rimsko-punski sporazum iz 348. godine pre nove ere sadržao je klauzulu koja tvrdi: ,,Mi, Kartaginjani, ne želimo da Rimljani nikad svojim ratnim brodovima plove na jug iza ovih brda (koja se nalaze neposredno severno od Kartagine) (...) ali ako neko pak tamo dospe protiv svoje volje, zbog nevremena, ili bežeći pred neprijateljem, i ako mu je potrebno nešto za prinošenje žrtava ili za popravku broda, treba to i da dobije, ali ne sme da uzme ništa sem toga, a oni koji na ovakav način dođu obavezni su da se u roku od pet dana ponovo udalje. Ali u Kartaginu i celu Libiju sa druge strane ovih lepih brda, kao i u Sardiniju i Siciliju, u područje u kom se prostire vlast Kartagine, Rimljanima je dopušteno da putuju radi trgovine i Kartaginjani im obećavaju da će njihova prava... poštovati i čuvati."[22] Tekst ovog ugovora veoma lako može da se shvati i kao deo zaštite od špijunaže, pri čemu se uočava da je naglasak na rimskim trgovcima, jer su se Punjani kao stariji trgovački narod više bojali ovakve prakse.

Do užasnog pokolja došlo je 88. godine pre nove ere na Pontu, u Mitridatovoj kraljevini na jugoistočnoj obali Crnog mora. On se svakakvim spletkama i lukavstvima mešao u rimsku politiku. Pokušavao je da se suprotstavi rimskoj ekspanziji i da proširi područje sopstvene vladavine. Pritom je grčke naseljenike huškao protiv rimskih, a jednom prilikom naredio je da se pobije 80.000 Rimljana i Italika (stanovnika Italskog poluostrva). Time je očigledno hteo da učini kraj rimskom uticaju ili pak, da se izrazimo u kontekstu istorije tajnih službi, da se oslobodi „pete kolone" Rimskog carstva.

To mu je pošlo za rukom, između ostalog i zato što je raspolagao bezbednim putevima za pribavljanje obaveštajnih

podataka. Istoričar Apijan iz Aleksandrije u svojoj istoriji Rima piše: „U to vreme je Mitridat (...) tajnim pismenim porukama obavestio sve satrape i komandante gradova da sačekaju trideseti dan, i da onda svi istovremeno pobiju sve Rimljane i Italike koji žive kod njih, zajedno s njihovim ženama i decom i svim oslobođenicima, ukoliko su italskog porekla; nakon što ih pobiju, leševe je trebalo ostaviti nesahranjene (...). Svakome ko bi se usudio da mrtve pokopa, ili da žive sakrije, zapretio je kaznom, dok je za potkazivanje i ubijanje skrivenih osoba obećana nagrada. Robovima koji ovako postupe sa svojim gospodarima obećao je slobodu, a dužnicima koji to učine svojim poveriocima opraštanje dugova."[20] Rimljani su bili užasnuti, ali za ovaj masovni pokolj ipak nisu uspeli da se osvete još dve decenije, što je Ciceron 66. godine pre nove ere kritikovao u svom čuvenom govoru u Senatu.

Zanimljivo je da su Cicerona za ovu optužbu motivisala pisma trgovaca i kolonista. „Svakog dana iz [Male] Azije našim dobrim prijateljima, rimskim vitezovima, stižu pisma puna brige za velike sume koje su tamo uložili..." Očigledno je da su takva privatna pisma bila važan izvor informacija za politiku, dovoljno važan da Ciceronov zahtev potkrepe u toj meri da bi Gnej Pompej bio poslat da konačno učini kraj Mitridatovoj vladavini. Pompeju, koji je bio Cezarov saveznik i zet, a kasnije i njegov rival, pošlo je za rukom da rimsku imperiju proširi još dalje na istok, a uz to i da mahom stane na kraj morskim razbojnicima u Sredozemnom moru. Kako Ciceron piše, piraterija je povremeno dovodila do toga da Rim nije bio u stanju da preko mora obavi bilo kakve privatne ili javne poslove: „Trebali dakažem da more nije bezbedno za trgovce, ako je u ruke pirata palo dvanaest liktorskih sekira (što znači dva

[20] Apijan Aleksandrijski, *Mitridat*, 22. Nemački prevod: Appiean von Alexandria, *Römische Geschichte (Rimska istorija)*, prvi deo, Štutgart, 1987.

pretora, od kojih svakog prati po šest liktora?)“. [21] Ukratko, politička sedište bilo je doslovno odsečeno od svojih isturenih položaja. Za državu s pretenzijom da vlada čitavim svetom takvo stanje bilo je neodrživo.

A onda je došao Cezar, koji je shvatio da rimske institucije više ne odgovaraju potrebama gospodara sveta. Odlučio je da Rimu silom podari nov politički poredak, pri čemu pada u oči da je jednim od glavnih zadataka smatrao pribavljanje i protok informacija preko stranih naroda, pre svega onih kojima je Rim vladao ili ih kontrolisao.

Ono što je svakome ko uči latinski poznato kao početak Cezarove knjige o ratu u Galiji - *Gallia est divisa in partes tres...* („Galija je podeljena na tri dela“) - tipično je za Cezarov način razmišljanja. Geografiju, poznavanje navika i običaja, društvene organizacije i političkog razmišljanja galskih plemena, te za njegovu političku strategiju tako značajne informacije, koje bismo mogli da okarakterišemo kao vojno-političku sliku situacije, Cezar je stavio na sam početak svog prikaza. One se, međutim, neprestano provlače i kroz pripovedanje događaja koji slede, odnosno njegovih osvajačkih pohoda. U jednostavnim rečima njegovih izveštaja o situaciji, u kojima se ukratko iznose složene prilike i odnosi, prepoznajemo destilat podataka dobijenih iz poverljivih izvora, iz razgovora koji su u pozadini vođeni sa galskim i germanskim saradnicima okupatora, i izveštaja špijuna poslatih da izviđaju na terenu.

Nakon osvajanja Galije, dakle današnje Francuske, Cezar se poduhvatio britanskih ostrva, s kojih su buntovna galska plemena neprestano dobijala vojnu podršku. Osvajanjem Britanije hteo je, da se tako izrazimo, da isključi teritoriju za povlačenje i snabdevanje galskih „terorista“. Ali Rimljani, uključujući i Cezara, nisu znali gotovo ništa o tim „ostrvima u koja zbog njihove veličine nisu hteli

[21] *Ciceron, Pro lege manilia.*

da veruju“, kako piše Plutarh, što je rimske pisce navodilo na najčudnija nagađanja.[22] Kako Cezar tvrdi, čak i trgovci su poznavali samo luke i obalu Lamanša. Cezar je u svoj glavni štab pozivao različite trgovce, ali iz njihovih izveštaja „(...) nije mogao (...) da dozna koliko je ostrvo veliko, kakvi i koliko brojni narodi ga naseljavaju, kakvo ratno iskustvo i običaje imaju i koje luke su pogodne da prime mnoštvo velikih brodova“.[23]

Cezar je morao znati da ovo ispitivanje trgovaca neće ostati tajna. Vest se raširila među stanovništvom sa obeju strana Lamanša. Na kraju, jednom prema Rimljanima prijateljski nastrojenom galskom poglavici poverio je diplomatsku misiju. Reč je bila o uobičajenoj rimskoj potrazi za domorocima spremnim da sarađuju. Čak i među borbenim „belgijskim“ plemenima našlo se jedno spremno da sklopi savez. Pored toga, Cezar je i jednog od svojih oficira poslao da istraži koji su delovi obale pogodni za vojnu operaciju na kopnu.

Cezar piše da su i Gali na vrlo sličan način pribavljali svoja obaveštenja. I oni su, takođe, zaustavljali sve putnike i temeljno ih ispitivali. „U (galskim) državama, za koje se priča da im je uprava izuzetno svrsishodna, postoji zakonski propis da svako vlastima odmah mora da prijavi sve priče i glasine o stvarima koje se tiču države koje je čuo od pograničnih suseda, i da o tome ne sme da izvesti nikoga drugog.“ Pritom im je veoma dobro bila poznata i opasnost od lažnih glasina o namerno širenih pogrešnih informacija. Zbog toga u nekim plemenima privatna lica nisu smela da šire nikakve informacije. Umesto toga, morala su da izveste zvanično opunomoćene osobe, koje su jedine mogle da odluče koje su vesti prikladne da se prošire dalje.[24]

Kontrola informacija od strane političkog rukovodstva služila

[22] Plutarh, *Život Cezarov*, 23, 3.
[23] *Cezar, De bello Galico (Zapisi o galskom ratu) IV, 20.*
[24] *Cezar, De bello Galico.*

je unutrašnjem jedinstvu plemena, ali i odbrani od neprijateljske propagande i od protivničke obaveštajne delatnosti. U svom delu *Zapisi o galskom ratu* Cezar neprestano priča epizode u kojima je bio iznenađen, ili čak prevaren, zbog galskih špijuna i zbog brzine prenošenja vesti od vojnog značaja među Galima.

Pritom je Cezar veoma dobro znao da delovanje vesti, bilo tajnih ili javnih, zavisi od brzine i pouzdanosti njihovog prenošenja. U rimskom građanskom ratu koji je Cezar izazvao svojim prelaskom Rubikona došlo je do pravog nadmetanja ko će pre u Rim preneti određene vesti, pre svega one o pobedama, i time postići najveće političko dejstvo. U velikoj i odlučujućoj bici kod Farsala (današnja Farsala) u Tesaliji, 9. avgusta 48. godine pre nove ere, u kojoj je porazio Pompejeve snage, Cezar je raspolagao verovatno prvom rimskom konjičkom štafetom, koju je unapred rasporedio na određenim odstojanjima duž puta kojim je trebalo doneti vest. Vest o Cezarovoj pobedi u rekordnom vremenu je stigla do grada Mesine, koju je ugrožavala Pompejeva flota. Branioci grada uspeli su da se održe.[25] Stalna služba glasnika za prenošenje vesti i dokumenata, koju finansira država, postala je trajna institucija tek pod Oktavijanom, unukom Cezarove sestre i njegovim usvojenim sinom, koga su kasnije nazvali carem Avgustom. Kao i mnogi drugi, i on je uvideo da rimska politika mora da se promeni da bi moglo uspešno da se vlada jednim velikim carstvom. Već u egipatskom gradu Aleksandriji, gde je pobedio Marka Antonija, Oktavijan se zainteresovao za kraljevsku kurirsku službu i korišćenje tajnih dokumenata kod Ptolomejevaca, to jest u carstvu kraljice Kleopatre VII, kojom je njegov protivnik Marko Antonije bio oženjen. U svom delu *Život Avgustov* Svetonije o tome piše: „Da bi mu (Oktavijanu) odmah i što brže stizala obaveštenja i izveštaji o tome šta se u svakoj provinciji događa, na

[25] Dvornik, *Origins*, str. 86.

određenim rastojanjima na vojnim drumovima rasporedio je najpre mlade ljude, a kasnije i kola. To beše još prikladnije, jer su na taj način i oni koji su prenosili saopštenja sa lica mesta mogli da budu ispitani, ukoliko bi bilo neophodno da im se postave neka naknadna pitanja."[26]

Ova primedba jasno pokazuje blisku vezu između kurirskih veza i pribavljanja vesti. Pažnju zaslužuje, međutim, i činjenica da je Oktavijan ukinuo stari rimski sistem, u kom su kola i konji pribavljani od privatnih lica na samom mestu, što je slanje državnih dokumenata i glasnika činilo zavisnim od lokalnih prilika i raspoloženja. Novom državnom poštom, zvanom *cursus publicus,* koja se finansirala porezom prikupljenim od građana, stvorio je instituciju po istočnom uzoru, kakvu je recimo Ksenofont opisao pišući o kurirskoj službi u Persiji. Nismo, međutim, sigurni koliko je Oktavijan zaista bio upoznat sa ovim uzorima. Poznato je da su na njega veliki utisak ostavile institucije Egipta pod vlašću Ptolomejevaca, koje je iskoristio kao uzor za uvođenje nekih novih poreza, a pre svega za vođenje državne statistike. Ovo potonje poznato nam je iz Božićne priče u Novom zavetu, jer su Josif i njegova supruga Marija u poodmakloj trudnoći morali da krenu na mukotrpno putovanje u Vitlejem radi popisa stanovništva zbog procene poreza za cara Avgusta.

Moguće je da je Oktavijan na isti način od Egipćana preuzeo i instituciju *vigiles,* neku vrstu straže kraj vatre, koja je, međutim, brzo mogla da se razvije u mrežu obaveštajaca koji izveštavaju o svim po javnu bezbednost opasnim osobama, zbivanjima i raspoloženjima. Ona se u početku sastojala od 3.500 oslobođenika, smeštenih u kasarne u sedam kohorti. Bila je to, dakle, neka vrsta tajne službe, koja je u kriznim slučajevima mogla da se upotrebi i kao jedinica za brzu intervenciju.

---

[26] Svetonije, *Život Avgustov* 49, 3.

Car Hadrijan, koji je vladao na početku II veka, u britanskoj istoriji poznat kao graditelj Hadrijanovog zida u severnoj Engleskoj, izgrađenog radi zaštite od nepokornih Kaledonaca (Škota), mogao je biti osnivač jednog novog vida rimske tajne policije, zvane *frumentarii.* Ovaj pojam javlja se i ranije, kao naziv za trgovce žitom koji su snabdevali gradove i vojsku. S vremenom je, međutim, sve više označavao snabdevanje vojnika namirnicama. Stariji izvori, kao recimo Cezar, spominju vojnike koji su slani na obaveštajne zadatke ili korišćeni kao špijuni ako se sumnja da postoji unutrašnji neprijatelj, kao *speculatores* ili *exploratores,* pri čemu su im pored prikupljanja informacija poveravani i prljavi poslovi, u današnjem žargonu tajnih službi vet džobs"[27], recimo uklanjanje nepoželjnih osoba. Možete da zamislite koliko su neomiljeni bili ovi *speculatores,* koji su često pripadali i carevoj telesnoj gardi, pretorijancima. Car Konstantin I je 312. godine pretorijansku gardu raspustio, možda i zato da bi rimsku tajnu službu sklonio od mnogobrojnih kritika.

Car Hadrijan je svoje *frumentarii,* koji su postojali u svim legijama, koristio i za obaveštajne zadatke. Kao neka vrsta jedinice za snabdevanje vojske, mnogo su se kretali među ljudima, obilazili su pijace, gradove i luke i na taj način ,,uzgred" mogli i da prikupe informacije. I oni su, međutim, brzo pali u nemilost kod Rimljana, što je car Makrin mogao da oseti kada je Marka Oklatina Adventa poslao u Senat i postavio za prefekta grada Rima. Kako Kasije Dion piše u svojoj *Istoriji Rima:* „(...) Taj čovek je služio u plaćeničkoj vojsci i obavljao je zadatke dželata, obaveštajca i centuriona (.. .)."[28] *Frumentarii* su vodili neke od najzloglasnijih rimskih logora za prinudni rad.

Vodeću ulogu odigrali su i u progonu hrišćana. Jevsevije

---

[27] Engl. *wetjobs* - doslovno „vlažni poslovi". (Prim. prev.)

[28] Kasije Dion LXXIX, 14.

Kesarijski u svojoj *Istoriji crkve* upečatljivim rečima opisuje progone hrišćana koje su sprovodili *frumentarii,* po naređenju cara Decija. Sveti Kiprijan, episkop kartaginski, opisuje kako su ga *frumentarii* progonili, ali se ipak spasao zahvaljujući jednom lukavstvu svoje braće po veri. Slične priče nalazimo i u žitijima mučenika, u kojima se često spominju vojnici. Reč je, međutim, verovatno bila o *frumentariima,* koji su kao specijalne snage bili sastavni deo svake legije. Imali su pravo da istog trena ubiju svakog za koga posumnjaju da je špijun.[29] Verovatno radi bolje kamuflaže, *frumentarii* su često dobijali službu glasnika ili kurira ili su zapošljavani kao privatni glasnici, *tabelarii.*

Kako se Rim sve više pretvarao u monarhiju orijentalnog tipa, u kojoj je politička vlast sve više služila obezbeđivanju sopstvene moći i bogaćenju vodećih ljudi, i *frumentarii* su korišćeni na odgovarajući način. U građanskom ratu posle 235. godine nove ere prilike su postale toliko loše da je car Dioklecijan odlučio da ih ukine - odluka koja je naišla na veliko odobravanje. Bez tajne službe i tajne policije očigledno se, međutim, ipak nije moglo, pa su stoga stvoreni *agentes in rebus* (što bi se možda moglo prevesti kao opunomoćenici u specijalnoj misiji), specijalne snage u carskom domaćinstvu, na čijem čelu se nalazio *magister officiourum,* najmoćniji dvorski službenik (pored prefekta pretorijanske garde), kome su između ostalog bile podređene i kurirske službe. Kasnije

[29] Mora nam biti jasno da u antici nije postojalo prirodno pravo koje bi pridavalo neku veliku vrednost ljudskom životu po sebi. Utoliko surove postupke iz antike prema poraženim neprijateljima, sumnjivim strancima ili pripadnicima nižih društvenih slojeva moramo posmatrati u drugačijem svetlu nego što to odgovara našim savremenim, a naročito našim zapadnim humanističkim predstavama. O toj temi videti: Rose Mary Sheldon, *Intelligence Acitivities in Ancient Rome: Trust the Gods hut Verify (Obaveštajne aktivnosti u drevnom Rimu: Veruj bogovima, ali proveri),* London, 2005.

je ovaj službenik usklađivao rad pisanih i usmenih prevodilaca, što je učinilo da neki od nosilaca te dužnosti postanu nešto poput ministra inostranih poslova.

Mreža vojne špijunaže i špijunaže u inostranstvu, međutim, u doba rimskog carstva ostala je oskudno opremljena, bar sa državne strane. Na granicama carstva su, doduše, postojale lokalne osmatračnice da bi se spremno odgovorilo na moguće iznenadne napade, ali sistematskih i sveobuhvatnih geografskih i kulturno-političkih informacija o narodima izvan carstva nije bilo. Odgovarajuće spise nalazimo, međutim, kod Grka i kod trgovaca. Navešćemo samo grčkog polihistora Klaudija Ptolomeja, čija je *Geografija* u tom smislu predstavljala putokaz. U ovoj knjizi on piše o trgovcima koji su preko karavanskih puteva iz Kine već u II veku vozili svilu.

Vizantijska spoljna politika i tajne službe

Znatno veće interesovanje za „varvare", dakle za strane narode, pokazivali su vizantijski carevi. U jednom dekretu iz 319. car Konstantin prvi put spominje *agentes in rebus,* koji su važili za vojnike, ali su bili organizovani u sopstvenu *schola* (specijalnu jedinicu). Njihov broj bio je veoma promenljiv. Car Julijan ga je zbog žestokih protesta sveo na sedamnaest. Drugi carevi držali su znatno više od hiljadu ovakvih elitnih vojnika, za čija mesta je postojala duga lista čekanja sa mnoštvom potencijalnih kandidata.[30] U njihove zadatke spadalo je i nadgledanje *cursus publicus* (kurirske službe), koja je neprestano morala da se reformiše, verovatno zato što je njena efikasnost, ali pre svega njena pouzdanost prilikom prenosa tajnih saopštenja i važnih državnih dokumenata, predstavljala trajni problem. Posebni nadzornici, koji

[30] Dvornik, *Origins,* str. 130.

su proveravali pasoše i ovlašćenja kurirskog osoblja, dolazili su iz redova *agentes in rebus*. Pošto su sudovi, gradovi i provincijske uprave imali sopstveno osoblje slično policiji, ljudi koji su radili za *cursus publicus* i *agentes in rebus* su, obavljajući zadatke karakteristične za tajne službe, služili političkom sedištu, dakle carskom dvoru.

Za nadzor granica postojala je posebna vojna jedinica akriti, koja je obavljala i zadatak kontrašpijunaže. Novogrčki epos *Digenis Akritas* iz XII veka kićeno i u živim bojama pripoveda o slavnim danima akrita u vizantijsko-arapskom pograničnom području, o svakojakim agentima i izdajnicima.

Nakon uvođenja hrišćanstva kao državne religije, crkva je carstvu služila kao faktor stabilnosti i obezbeđivala mu je legitimnost, ali s vremena na vreme služila mu je i kao obaveštajni instrument. Car Konstantin je episkope i prelate sazvao na prvi ekumenski sabor u Nikeji (325) i omogućio im je da na njega otputuju kolima državne pošte, dakle o državnom trošku. Njegov naslednik je taj skupi običaj prekinuo, ali ipak je i dalje dopuštao da pojedini crkveni poglavari koriste *cursus publicus*, koja nije obezbeđivala samo udoban i brz prevoz, već i bezbednost, a pre svega udoban smeštaj i obilnu hranu tokom putovanja.

Tamo gde se islam širio i ugrožavao Vizantijsko carstvo, hrišćanskim zajednicama je pripala uloga isturenih obaveštajnih položaja koji rade za hrišćanske kneževe, ali pre svega za crkvene poglavare. To je naročito bio slučaj na severnoafričkoj obali, u Egiptu i Siriji, gde su muslimanski vladari tolerisali hrišćansku manjinu. Tu je dolazilo i do sukoba između odanosti političkoj i verskoj pripadnosti, koji su otada uvek u istoriji predstavljali plodno tle za delatnost tajnih službi i za ljudske drame. Ove obaveštajce koji su tajno delovali nazivali su „tajnim prijateljima" *(kryptoi philoi)*. Teško je proveriti da li su episkopi u dijaspori u muslimanskom svetu zaista bili vizantijski špijuni. Istoričar Teofan

u svom delu *Chronographia* priča da je na Teodora, patrijarha Antiohije, pala takva sumnja arapskih vlasti zbog čega je 757. godine smenjen s položaja i poslat u progonstvo.[31] Dokazi verovatno nisu bili dovoljni da se izrekne teža kazna - ili to nije učinjeno iz obzira prema unutrašnjoj stabilnosti zemlje sa višenacionalnim stanovništvom različitih veroispovesti.

O delatnosti tajne službe vizantijske vojske doznajemo prvenstveno iz spisa o strategiji i taktici. Među najčuvenije spada rasprava *Strategikon*, koji se pripisuje caru Mavrikiju, (na prestolu od 582. do 602). Naročit značaj ovog dela leži u taktici saradnje pešadije i konjice, odnosno kako bi se danas reklo, u teoriji borbe srodnih oružanih rodova. Ono, međutim, sadrži i opis naroda u pograničnim područjima Vizantije, koji nam daju sliku saznanja i opšte procene stanja u Vizantiji oko 600. godine. Mavrikije detaljno opisuje kako želi da poboljša taktičko izviđanje, koje obavljaju pre svega špijuni pridruženi svakom bataljonu *(tagma* broji četiristo ljudi). Zanimljivo je da su kao prenosioci dobijenih informacija često korišćeni domaći kuriri, što je naravno značilo da su smatrani pouzdanim. Pažnju zaslužuje i stepen samostalnosti koji Mavrikije daje bataljonu. Od njega se očekuje da sam saslušava zarobljenike i da dobijene informacije što pre taktički primeni.

Relativno kasno, tek u X veku, Vizantijsko carstvo se usredsredilo na izgradnju flote, koja je prema tadašnjim predstavama po svoj prilici igrala tek drugorazrednu ulogu. Sa ovog istorijskog stanovišta možemo da naslutimo da je takvo vojno-političko usmerenje naposletku možda dovelo i do propasti carstva. Car Lav VI (Mudri) u svom vojnom delu *Zbirni pregled ratne veštine* (oko 900. godine) razmatra pre svega pitanje snabdevanja. U devetnaestom poglavlju, međutim, bavi se i komunikacijom ratne flote uz pomoć različitih signalnih zastavica i

[31] Dvornik, *Origins*, str. 147.

signala koji se daju pomoću vatre. Ti signali su očigledno mogli da budu šifrovani, jer Lav svim admiralima i kapetanima nalaže da uvek tačno dogovore koji će se signali koristiti i ko će među posadom broda biti nadležan za to.

Mada većina luka nije bila vojno zaštićena, svuda je verovatno postojala neka vrsta lučke policije, koja je izveštavala o sumnjivim osobama i mogućim opasnostima. Car Justinijan, koji je naložio izgradnju Aja Sofije, ojačao je utvrđenja i osmatračke postaje u naročito važnim moreuzima. Seuta, današnja španska enklava kraj Gibraltarskog moreuza, pritom je igrala posebnu ulogu kao pomorski obaveštajni centar. Poznoantički istoričar Prokopije iz Cezareje u svom zbirnom delu *Građevine* (napisano 553-555) kaže da je ona „neosvojiva za čitav ljudski rod".[32] Iz Seute su slali brodove radi kontrole zapadnog Sredozemlja, a u isto vreme služila je i kao kontrolna postaja za brodski saobraćaj na kapiji prema Atlantiku.

Za Vizantiju su sve veću opasnost predstavljale muslimanske vojske, za koje je car Lav pisao da su „...u većini svojih vojnih običaja kopirale Rimljane, kako u naoružanju, tako i u strategiji". Ono što ga je iznenadilo bili su, međutim, sastav i motivacija vojnika: „Oni nisu redovne vojne snage, već mešovito mnoštvo dobrovoljaca. Bogat čovek služi iz ponosa na svoje poreklo, siromašan u nadi da će doći do ratnog plena. Mnogi od njih ističu se u borbi jer veruju da je rat drag Bogu i da im je on obećao pobedu (...). U njihovim vojskama, dakle, nema jedinstva, jer iskusni borci jašu kraj pljačkaša bez (vojnog) obrazovanja."[33] Činjenica je da je najveći broj arapskih napada za cilj imao pljačku. Živalj na obalama Sredozemnog mora tome je bio izložen sve do

---

[32] Prokopije, *Iberijski rat* VI, 7, 16. Nem. prevod, Prokopije, *Sabrana dela,* tom V, *O građevinama.*

[33] Dvornik, *Origins,* str. 49.

XIX veka.

Car Nićifor II Foka, koji je vladao od 963. do 969. i koji je 960. oslobodio ostrvo Krit od vlasti Saracena, napisao je važan traktat o vojnim pitanjima u kom se bavi pre svega gerilskim ratovanjem. On pritom naglašava pribavljanje obaveštenja od civila, najčešće trgovaca, kojima bi akriti trebalo da poklone naročitu pažnju. „Nikad nemoj da oteraš slobodnog čoveka ili roba koji ti kaže da ima da ti saopšti nešto važno, bio dan ili noć, spavao ti, jeo ili se kupao.“ [34] Ovo upozorenje trebalo je da bude okačeno u svim vojnim i diplomatskim ispostavama, jer su oni koji sami slobodno ponude informaciju - u današnjem stručnom žargonu zovu se *walk-ins*[35] - spadali među najbolje izvore koje tajna služba može da poželi. Konačno, ovaj vizantijski vladar spominje i mnoštvo tajnih informacija koje se pribavljaju pomoću diplomatije. Carstvo su iz svih pravaca i neprestano ugrožavala i nova plemena i narodi koji su za vreme seobe naroda došli na Balkan i u istočnu Evropu. Vojni pohodi sračunati na njihovo uništenje nisu bili dovoljni da se ta opasnost savlada. Stoga su slani emisari da ponude pregovore, ili pre svega da izvide s kim Vizantija tu ima posla, kakve su namere protivnika i kolika mu je vojna snaga. Mongolski narod Huni najpre se pojavio oko 350. godine na Kavkazu, da bi 375. prešao reku Don i pokorio Alane. Kao što znamo, Huni su zatim krenuli dalje na zapad, sve dok konačno nisu poraženi u severnoj Francuskoj, 451. Legenda ih opisuje kao surovu hordu konjanika, ali oni su pod svojim legendarnim vođom Atilom sprovodili veštu mešavinu ratnih poteza i politike sklapanja saveza. Car Teodosije II poslao je 448. u Atilinu rezidenciju na severu Mađarske glasnika Maksimina, sa velikom i jakom pratnjom. Tom prilikom sklopljen je mirovni sporazum, prema kom je Vizantija Hunima dugo trebalo

---

[34] Dvornik, *Origins,* str. 53.

[35] Engl. *walk in* - ući, ušetati. (Prim. prev.)

da plaća visok danak. Detaljni opis tog diplomatskog putovanja dobro pokazuje kako je svaka prilika koja se ukaže korišćena da se prikupe informacije o protivniku.

Ništa manje opasni nisu bili ni narodi Persije, koji su neprestano napadali vizantijske gradove. Godine 532. s njima je sklopljen „večni mir", ali već nekoliko godina kasnije Persijanci su ušli u Siriju i razorili Antiohiju (danas turski grad Antakija). Stabilan mir uspostavljen je tek 562, zahvaljujući značajnom diplomati Petru Patriciju. O njegovoj delatnosti saznajemo isključivo zahvaljujući dvorskom istoričaru Menandaru Protektoru, koji se možda oslanjao i na izveštaj ovog diplomate. I tu se mogu naći značajne informacije o stanju u Persiji, kao i o ličnosti njenog velikog kralja Hozroja I Anuširvana, iz dinastije Sasanida.

Persija je Vizantiji bila dodatno zanimljiva i zbog svojih veza s Kinom i trgovine svilom. Umesto da dragocenu svilu nabavlja preko persijskih trgovaca, koji su imali monopol, Vizantija je više volela da izgradi sopstveni trgovački put. Car Justinijan I potrudio se da u tom cilju angažuje Etiopljane i da uspostavi alternativni trgovački put, ali konačno je morao da obnovi već postojeći sporazum, prema kome se svila koju su Persijanci uvozili nabavljala preko grada Nisibisa (danas Nusajbin) u južnoj Anadoliji. Moguću alternativu očigledno je predstavljao grad Egrisi u zapadnoj Gruziji (koji su Rimljani nazivali Lazika). On je već sredinom IV veka bio hrišćanski, 540. su ga osvojili Persijanci, ali ugovorom iz 562. ponovo je otkupljen za velike pare.[36]

Konačno je, međutim, za ovaj problem pronađeno jedno sasvim drugačije rešenje, o čemu izveštava i istoričar Prokopije.[37]

---

[36] Briljantan zbirni opis trgovine u poznoj antici i ranom srednjem veku možemo naći u: William Bernstein, *A Splendid Exchange: How Trade Shaped the World (Sjajna razmena: Kako je trgovina uobličila svet)*, London, 2008, poglavlje 5.

[37] Prokopije, *Gotski rat* IV (8) 17, 1 i dalje.

Dvojica persijskih monaha koja su dugo živela u Kini doznala su tajnu svilene bube. Oni su 555. godine svoje znanje ponudili caru, koji ih je poslao nazad u Kinu da donesu jaja ove dragocene gusenice. To su i učinili, i to tako što su ih sakrili u šupljem štapu za poštapanje. Posađena su stabla duda, i Vizantiji je konačno pošlo za rukom da razvije sopstveni uzgoj svilenih buba, kao osnovu vizantijskog monopola i sopstvene proizvodnje svile. Ova privredna grana bila je državni monopol i postala je jedan od najvažnijih izvora prihoda.

Sa Persijancima su se zbog trgovine svilom sporili i Gok Turci, narod konjanika koji je u to vreme još uvek živeo daleko na istoku od Aralskog mora. Njihov kan Istemi Šad poslao je 568. godine izaslanike na vizantijski dvor da ponudi savez protiv Persijanaca. U interesu trgovine svilom, ova ponuda je sa zahvalnošću prihvaćena, a u kanovu rezidenciju poslat je general Zemarh.[38] Prema Menandarovom opisu, to je moralo biti pustolovno putovanje, koje je cilj dostiglo tek nakon mnogih prepreka. Pri povratku je lukavstvom izbegnuta persijska zaseda - verovatno uz pomoć obaveštajaca koje su poslali u izvidnicu i plaćenih špijuna. Gok Turci su u Konstantinopolj poslali čak i svoje poslanstvo da bi naglasili značaj uzajamnih veza, a verovatno i radi prikupljanja informacija. Ovaj savez se, međutim, ipak raspao, zbog vizantijskih veza sa Avarima, takođe azijskim narodom konjanika, koji je bio zakleti neprijatelj Gok Turaka. Nakon toga, Gok Turci su upali u vizantijski grad Bosfor na istočnom rubu poluostrva Krima.

Ovde treba spomenuti i diplomatsku misiju braće kaluđera Ćirila i Metodija, koje je car Mihajlo III poslao na molbu velikomoravskog kneza Rastislava. Nije bilo reči o pregovorima o savezu, već o misionarskoj delatnosti među Slovenima, s kojom je

---

[38] Roger Blockley, The History of Menander the Guardsman (Pripovest gardiste Menandara), Liverpvi, 1985.

Rastislav verovatno povezivao i političke namere. Time što je pozvao vizantijske kaluđere, hteo je da potisne franačke misionare. Dvojica slovenskih apostola, kako su kasnije nazvani, počela su da prevode Bibliju i različite liturgijske spise na jezik koji se naziva staroslovenskim. Pored toga, razvili su i slovensku liturgiju, koja je znatno odstupala od rimske. Tako je jedan čin verske politike, između ostalog, utro put i crkvenom raskolu između Istoka i Zapada, poznatom i kao velika šizma, a među katolicima i kao „istočna šizma", iz 1054.

Vizantijska diplomatija postajala je sve profesionalnija. Već u V veku osnovano je „Ministarstvo varvarskih poslova", koje se bavilo varvarima, dakle nehrišćanskim stranim vladarima i stanovništvom. Tu su spadali pre svega stranci i diplomate koji su živeli u prestonici. Nećemo pogrešiti ako pretpostavimo da je zapravo reč bila o nekoj vrsti tajne službe za nadzor, koja se služila plaćenim špijunima, otvaranjem poštanskih pošiljki i sličnim metodama. Nezavisno od nje, postojale su dvorske službe koje su se bavile carevom zvaničnom prepiskom i carskim audijencijama. Postojala je i velika samostalna prevodilačka služba. Oko 740. uočava se izvesna centralizacija spoljnopolitičkih aktivnosti. Za carsku poštu nadležni logotet (visoki službenik) domogao se i Ministarstva varvarskih poslova. Godine 992. dobio je isključivo pravo da pretresa venecijanske brodove i da rešava sporove sa trgovcima. To mu je dalo mogućnost da pomnije nadgleda strane trgovce i pomorce i da pribavlja informacije od značaja za obaveštajnu službu. Zahvaljujući istovremenom preuzimanju zvaničnih diplomatskih funkcija i funkcija u vezi sa tajnom službom, ovaj položaj postao je jedan od najvažnijih u vizantijskoj birokratiji. Logotet je imao neposredan pristup caru i svakog jutra je smeo da mu podnese izveštaj - privilegija koja podseća na „brifing" današnjih američkih predsednika, koji svakog jutra

obavlja vrhovni šef tajne službe.[39] Izvori izuzetno opširno opisuju diplomatski ceremonijal na vizantijskom dvoru. Stranim diplomatama, međutim, nije pokazivano samo ogromno bogatstvo u umetničkim delima, zlatu i dragom kamenju, već i utvrđenja i zidine Carigrada, koji su važili za neosvojive. Episkop i istoričar Liutprand Kremonski ovu praksu veoma opširno opisuje sredinom X veka, ukazujući pritom i na mere predostrožnosti koje je vizantijska strana preduzimala. Delegacije su smele da se kreću samo u pratnji počasne garde, koja je naravno imala zadatak da spreči nepoželjne obaveštajne aktivnosti gostiju. Danas bismo govorili o kontrašpijunaži. Na jednoj od svojih misija za langobardsko-italijanskog kralja Beringara II, 962. godine, Liutprand je, izgleda, došao u sukob sa tim stražarima.

Car Konstantin VII, otprilike u isto vreme, u svom delu O *upravljanju carstvom (De administrando Imperio),* piše kako treba postupati sa strancima i od njih doznavati novosti. Pritom se bavi za svoju politiku najvažnijim narodima - narodima iz stepa na jugu Rusije, Mađarima i kijevskim Rusima - i svom nasledniku preporučuje da svake godine šalje carske izaslanike na njihove dvorove radi sklapanja ili obnavljanja sporazuma o prijateljstvu. Usput, naravno, treba da prikupljaju i najraznovrsnija obaveštenja.

Podrobnije proučavanje ovog teksta dopušta i zaključak da su opisi stranih naroda o kojima je reč i njihove politike poticali iz pažljivo prikupljenih izveštaja, bar delimično dobijenih od agenata. To delo može da se okarakteriše i kao prva istorija diplomatije, načinjena na osnovu vizantijskog diplomatskog arhiva, iz koje se jasno vidi tesna povezanost diplomatije sa obaveštajnom aktivnošću tipičnom za tajne službe.[40]

---

[39] Dvornik, *Origins,* str. 174.

[40] *Arnold Toynbee, Constantine Porphyrogenitus and His World (Konstantin Porfirogenit i njegov svet), Oksford, 1973.*

Dostignuća vizantijske diplomatije, a pritom i njenih obaveštajnih instrumenata, u pravom obimu spoznajemo tek kad se upoznamo i sa ogromnim izazovima sa kojima se suočavala. Vizantija se suočavala sa mnoštvom stranih naroda i kultura, koji su se prostirali i daleko izvan prostora Sredozemlja. To teško da još može da se poredi sa geografski i kulturno mnogo ograničenijom spoljnom politikom Rimskog carstva. Sa Mongolima i Gok Turcima, na evropsku politiku utiču i narodi iz istočne Azije. Jednako iznenadan bio je i pohod arapsko-muslimanskih naroda, koji je 622. godine pokrenuo tvorac muslimanske religije Muhamed, a koji je u roku od nekoliko decenija potresao čitav prostor Sredozemlja, a ubrzo i velike delove Azije. Dok su centralnoazijski narodi pre svega bili u potrazi za materijalnim blagom, kod osvajačkog pohoda islamizovanih beduina reč je bila o svojevrsnoj mešavini ekonomski motivisanog osvajanja i oružanom silom sprovođene verske misije, dakle o borbi protiv mnogoboštva i rivalstvu sa svuda rasprostranjenim jevrejsko-hrišćanskim verskim zajednicama.

Arapsko-muslimanska ekspanzija

Već 655. godine arapsko carstvo Omejada, sa prestonicom u Damasku, porazilo je vizantijsku flotu kod Aleksandrije.
Veliki delovi istočnog Sredozemlja pali su pod njegovu vlast. Višestruki pokušaji osvajanja Carigrada pretrpeli su, međutim, neuspeh. Godine 679. prvi kalif Omejada morao je da se potčini jednom hrišćanskom vladaru, caru Konstantinu IV, i da s njim sklopi mir. Pokušaji osvajanja, međutim, time nikako nisu bili okončani.

Pored onoga što je u arapsko-muslimanskoj vladavini bilo novo, treba imati u vidu i da se ona u velikoj meri oslanjala na

tradicije zatečene na osvojenim područjima. To važi, recimo, za vojnu obuku i praksu, koja se nadovezala na rimsko-vizantijsku tradiciju. Prilikom kovanja novca, u početku se na njemu nalazila čak i glava vladara, što nedvosmisleno protivureči muslimanskom učenju. Radi održanja svog ogromnog carstva iskoristili su rimski *cursus publicus*, dakle državnu poštu, koju su nastavili da održavaju kao *barid*. Počeci centralne državne uprave prepoznaju se u institucijama zvanim *divan* (kancelarija, ali i arhiv), koje su podsećale na vizantijske uzore. Tek nešto kasnije počele su da se razvijaju i kultura i nauka, koje se nisu samo oslanjale na antičke kulture naroda Sredozemlja, već su ih i u velikoj meri čuvale i unapređivale. Pritom su nastali izvesni politički i geografski spisi kojima možemo da zahvalimo dobar deo svog znanja o tadašnjoj političkoj praksi, a time i o delatnosti tajnih službi.

Pošto su muslimani od samog početka bili međusobno duboko zavađeni zbog legitimnosti vlasti, odnosno zbog toga ko je Muhamedov punopravni naslednik, već prvi kalif Omejada osećao se prinuđenim da uspostavi sistem špijunaže, koji je sezao veoma daleko, a trebalo je da ga blagovremeno obaveštava o mogućim napadima. Pored toga, odabrao je i telesnu stražu od 4.000 pouzdanih ljudi. Zavade i sukobi, međutim, nisu mogli trajno da se zadrže pod kontrolom oružanom silom i ugnjetavanjem. Kalif Harun el Rašid, savremenik Karla Velikog, bio je prinuđen da delovima današnjeg Tunisa i Alžira da neku vrstu nezavisnosti. Pod vladavinom njegovih sinova došlo je do teške državne krize. Činilo se da je njegovim carstvom postalo gotovo nemoguće vladati. Godine 811. izbio je građanski rat, koji je ubrzo stigao do prestonice Bagdada. Praktično su se osamostalile nove teritorije, među kojima i Egipat, Andaluzija i Jemen. Vezu koja ujedinjuje i spaja predstavljao je, doduše, arapski jezik, kao jezik državne uprave, obrazovanja i vere.

Persijski geograf Ibn Hordadbeh (umro 912) u svojoj *Knjizi o*

putevima i kraljevstvima opisuje mrežu trgovačkih puteva i poštanskih službi. Prema njegovim podacima, u Persiji je rastojanje između stanica iznosilo samo dvanaest kilometara, dok je u Siriji i na Arapskom poluostrvu bilo dvostruko veće. Sam autor bio je vrhovni upravnik pošte za veliki deo današnjeg Irana. Poznavao je i strukture državne uprave i sistem prikupljanja poreza.[41] Drugi autori, kao što su poreznik Kudama (umro 986) i geograf El Mukadasi (946-1000) omogućavaju nam da steknemo pravi utisak o državnoj praksi, ali (što je najbitnije) i o saznanjima o svetu kojima se u to doba raspolagalo. Ne možemo, doduše, poći od toga da je rimski *cursus publicus* prosto nastavio da funkcioniše. To ne dopušta već ni upotreba kamila, koje su u pustinjskim područjima bile neophodne i koje su za dan uspevale da pređu zapanjujuću razdaljinu od 180 kilometara. Prevoz na tovarnim životinjama preovladavao je i u trgovini. Transport u otvorenim i pokrivenim kolima je napušten, i ponovo ga srećemo tek kod Mongola.[42]

Kao i kod prethodnih državnih uprava, i ovde vidimo svojevrsnu simbiozu poštanske ili kurirske službe i prikupljanja obaveštajnih podataka od strane tajne službe. Upravnik pošte nazivan je „kalifovim okom". On je mogao postati opasan čak i za najviše zvaničnike, kao što tvrdi izveštaj podnesen jednom kalifu sredinom IX veka. U njemu se kaže da je guverner Bagdada prilikom hodočašća u Meku kupio prelepu robinju za 100.000 dirhema (drahmi) i doveo je sa sobom u Bagdad. Dane i noći provodio je uživajući sa novom ljubavnicom, zanemarivši pritom državne poslove, a naročito žalbe upućene kalifu, što je moglo da dovede do nemira u gradu.[43]

---

[41] *Moshe Gil, The Radhanite Merchants and the Landof Radhati (Trgovci Radoniti i zemlja Radon), u: Journal of the Economic and Social History of the Orient, 17/3 (1976), str. 299-328.*

[42] Bernstein, *Splendid Exchange*, poglavlje 3.

[43] Dvornik, *Origins*, str. 216.

Kalifi su, sem toga, održavali i špijunsku službu, koja se sastojala pre svega od raznoraznih trgovaca, jer je ta profesija obezbeđivala prihvatljivu kamuflažu za česta putovanja i veliku pokretljivost. Već spomenuti Harun el Rašid navodno je u celom Bagdadu rasporedio 1.700 starih žena kako bi ga izveštavale iz samih porodica i klanova. Špijuniranje je često poveravano i evnusima koji su uživali poverenje, kao i drugim osobama koje su kalifi smatrali dostojnim svog naročitog poverenja.[44]

Važan izvor informacija predstavljali su i razmenjeni ratni zarobljenici. Činjenica da je između Vizantije i muslimanskih vladara do takve razmene uopšte dolazilo verovatno bi mogla da se protumači kao obeležje sve veće civilizovanosti. Zarobljenici su pojedinačno prevođeni preko mosta na pograničnoj reci Lamos i predavani delegacijama koje su ih sa obeju strana mosta čekale. Hrišćanin, pa musliman, hrišćanin, pa musliman - i tako dalje. Ako broj ljudi koje je trebalo predati nije bio jednak, za preostale je morala da se plati otkupnina. Prva razmena zarobljenika, kako izvori tvrde, odigrala se 811, a poslednja 957. godine. Opisi savremenika sa obeju strana, među kojima je i arapski učenjak El Masudi (895-956), nagoveštavaju da je na taj način svaka strana o onoj drugoj mogla da prikupi saznanja koja nisu bila beznačajna. U tom smislu, bitne su bile i verske manjine, koje su obe strane tolerisale. U Carigradu je najkasnije od X veka postojala džamija, namenjena pre svega stranim trgovcima i posetiocima, ali i izbeglicama i muslimanskim zarobljenicima. Hrišćanska i jevrejska manjina takođe je mogla imati sličan potencijal za pribavljanje tajnih obaveštenja sa područja na kojima su vladali kalifi, pri čemu su ta obaveštenja bila značajna za procenu političkih prilika.

Nizam el Mulk, čuveni persijski vezir (ministar) u carstvu

---

[44] *William Muir, The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall (Kalifat: njegov uspon, opadanje i pad), Kajat, 1963.*

Seldžuka u poznom XI veku, u svojoj raspravi o veštini vladanja piše: „Za vladara je neophodno da prikuplja informacije o svojim podanicima, svojim vojnicima, i svemu što se događa u njegovoj blizini ili udaljenim oblastima. On mora sve da zna, bez obzira da li se radi o važnim ili nevažnim stvarima. (...) Zbog toga je neophodno da se postavi upravnik državne pošte." Kao obrazloženje za ovu budnost, on dodaje: „Time što šalje policajce i špijune, vladar pokazuje da je pravedan, budan i oštrouman. Ako se ponaša kako sam opisao, država će mu cvetati. "[45]

Mnoge od ovih političkih instrumenata preuzeli su i Mameluci, koji su 1250. osvojili vlast u Egiptu i zatim je proširili na istok. Pošto su preuzeli i ojačali vojsku, flotu i utvrđenja, obnovili su i arapsku poštansku i špijunsku službu.[46] Hitna poruka je, kako izvori tvrde, iz Damaska za Kairo putovala samo četiri dana, a u najhitnijim slučajevima čak i samo dva dana. Trgovački saobraćaj istovremeno je služio i kao izvor informacija. Za mamelučkog sultana Bajbarsa I izvori tvrde da je uspostavio poštanske veze pomoću golubova pismonoša, koji su političko sedište u Kairu povezivali sa gradovima Gazom, Damaskom i Alepom. Golubovi su na nožicama nosili prstenove za koje su bile pričvršćene poruke na izuzetno tankom papiru. Jedna posebna kancelarija (*divan*) bila je zadužena za uzgajanje i negovanje ovih ptica. Uporedo s tim, ponovo je otkrivena i stara ideja optičkih signala, pri čemu su se signalni tornjevi uglavnom nalazili na mestu poštanskih stanica.[47]

Sirijski istoričar i geograf Abu el Fida (1273-1331) vrlo detaljno je opisao ovu poštansku službu i infrastrukturu trgovačkih puteva. U njih su spadali karavan-saraji pod stražom, opremljeni zalihama

---

45 Dvornik, *Origins,* str. 224.

46 Zbirku arapskih izvora možemo naći u: Francesco Gabrieli (izd.), *Die Kreuzziige aus arabischer Sicht (Krstaški pohodi iz arapske perspektive)*, Augzburg, 2000.

47 Dvornik, *Origins,* str. 232-233.

vode, štalama za konje, prenoćištima i mogućnostima za negu i oporavak. Sa propašću Mameluka ove ustanove su, međutim, potpuno nestale, najpre u Siriji, a zatim i u Egiptu. Početkom XV veka prestala je s radom i poštanska služba. Mongolski knez Timur (zvani Tamerlan) i njegova „zlatna horda" prodrli su do Damaska i Bagdada, ostavljajući za sobom trag pustošenja.

Izazov Azije

Dok je starija istoriografija upade azijskih naroda na Srednji istok i prostor Sredozemlja shvatala kao izazov koji su kulturnim narodima upućivali necivilizovani, novija istoriografija u tome vidi pozitivan izazov i početak globalne civilizacije. Tome se pridružuju i različite nacionalno obojene istoriografije današnjih naslednika ondašnjih naroda u naše doba. Naročito dobar primer za to predstavlja mongolski vladar Džingis-kan (umro 1227). U današnjoj Mongoliji slave ga kao velikog državnika (veliki kan), dok je starija evropska hrišćanska istoriografija u njemu prvenstveno videla surovog osvajača i razoritelja. Kao jednog od najvećih masovnih ubica u istoriji opisuju ga, međutim, i persijski izvori.[48]

Mada sam nije umeo ni da čita ni da piše, Džingis-kan je brzo uvideo značaj državne uprave zasnovane na razmeni pisanih poruka. Uz to je išla i neophodnost donošenja sveobuhvatnih zakona, koji su ubrzo po njegovoj smrti prikupljeni u debelom priručniku (Jasa). Već i sam njegov uspon među mongolskim plemenima jasno pokazuje da je bio vešt diplomata, koji je umeo da koristi prednosti svojih saveznika i slabosti svojih protivnika. Pre

[48] *Jean-Paul Roux, Histoire de l'Empire Mongol (Istorija mongolske impe- rije), Pariz, 1993; Jack Weatherford, Genghis Khan and the Making ofthe Modern World (Džingis-kan i nastanak savremenog sveta), Njujork, 2004.*

svega u Kini, čiji je severni deo (zajedno s Mandžurijom) osvojio, Džingis-kan se sreo s razvijenom kulturom pismenosti i državne uprave, kao i sa razrađenom vojnom tehnikom, koje je nastojao da usvoji i oponaša. Pažnju zaslužuje i njegova tolerancija prema drugim religijama, koja mu je mogla biti od koristi tako što je potlačene manjine pridobijao za sebe - u velikoj meri i kao izvor informacija i mogućnost za subverzivno delovanje.

Tu je naročitu ulogu odigralo nestorijansko hrišćanstvo, jer je ova u V veku nastala varijanta hrišćanstva bila rasprostranjena duž Puta svile, sve do Kine, a nastavila je da postoji i u mongolskom carstvu.[49] Izgleda da je kalif El Nasir na taj način obavešten o opasnom širenju Mongola. Preneta mu je i glasina da je veliki kan hrišćanin, te da bi stoga mogao da sklopi savez sa hrišćanskim vladarima u Evropi. Nestorijanski patrijarh u Bagdadu ipak je posredovao u uspostavljanju diplomatske veze. Poslao je posebno pripremljenog glasnika, kome je glava obrijana i na nju stavljen žig, kao znak legitimnosti. Kad mu je kosa ponovo porasla, i kad je dovoljno naučio jezik, poslali su ga na ovo opasno putovanje, koje ga je zaista odvelo na dvor velikog kana.

Kao i svaki dobar diplomata, i Džingis-kan je bio krajnje zainteresovan za sva obaveštenja o stranim narodima. Složeni odnosi na vlasti i zavade u muslimanskom i hrišćanskom taboru bili su mu, izgleda, dobro poznati. Pritom je kao izvor informacija naročito koristio muslimanske trgovce na Putu svile, i to ne samo kad je reč o informacijama o tadašnjem muslimanskom svetu, već i o Kini i Centralnoj Aziji, koje su ti trgovci dobro poznavali. Među ovim trgovcima veliki kan je važio za garanta bezbednosti transporta robe na Putu svile. Zbog toga su imali sve razloge da ga podrže, ako treba i protiv muslimanskih vladara na zapadu.

---

[49] *Wassilios Klein, Das nestorianische Christentum an den Handelswegen durch Kyrgyzstan his zum 14. Jahrhundert (Nestorijansko hrišćanstvo na trgovačkim putevima kroz Kirgistan do 14. veka), Tumaut, 2000.*

Predaleko bi nas odvelo ako bismo ovde pojedinačno analizirali ratne pohode Džingis-kana i njegovih naslednika. Teško je shvatiti kako im je polazilo za rukom da vladaju ovim ogromnim carstvom od trideset i tri miliona kvadratnih kilometara (više od trostruke površine današnjih SAD!). Pritom se mongolske pobede ne mogu objasniti samo nadmoćnom i surovom upotrebom oružja, već i diplomatskom veštinom, a pre svega dobro obavljenim obaveštajnim pripremama. Pre napredovanja prave vojske, slane su izviđačke jedinice da špijuniraju protivnika i da ispitaju teren. Tvrdi se da je Subudaj, Džingis-kanov najznačajniji vojni komandant, proveo mnogo meseci prikupljajući podatke o ruskim kneževinama, Poljskoj i Mađarskoj. Pošto je u vreme rata u Evropi imao već preko šezdeset godina i bio previše debeo da bi sedeo na konju, svoju vojsku je pratio u kolima. Smestio bi se na uzvišici i odatle komandovao vojskom, dok su hrišćanski kneževi koji su se borili protiv njega, kao što je recimo Ričard Lavlje Srce, svoje snage predvodili na konju, odakle im je bilo teško da zadrže pregled nad tokom bitke. U proleće 1241. Subudaj je evropske vojske porazio u nizu bitaka, a verovatno bi napredovao i dalje na zapad da vest o smrti velikog kana Ogataja, jednog od sinova Džingis-kana, nije navela Mongole da prekinu rat.

Još jedno sredstvo mongolske osvajačke strategije predstavljale su moderne ratne tehnike, brižljivo skrivane od protivnika. Muhamed II, kralj Horezma (u današnjem Iranu), znao je da napad Mongola neposredno predstoji, ali ne i da su oni ovladali kineskim katapultima i eksplozivom, kojima su bili u stanju da probiju savremena gradska utvrđenja. Umesto da svoje snage grupišu u opsadni logor, kao što su se Horezmljani nadali, Mongoli su uspeli da osvoje prestonicu Urgenč, a ubrzo i celo Muhamedovo carstvo. Urgenč (u današnjem Uzbekistanu), čije su ruševine u međuvremenu proglašene za svetsku baštinu Uneska, sravnjen je sa zemljom 1221. godine, u jednom od najkrvavijih pokolja u

svetskoj istoriji.

Da bi mogli da vladaju ovim ogromnim carstvom, Mongolima je bila potrebna efikasna mreža komunikacija i baza podataka o stranim narodima, koja se neprestano prilagođavala promenama. Džingis-kan se pritom oslanjao na mrežu poštanskih stanica, koje su na najvažnijim putnim pravcima držane na odstojanju od jednog dana putovanja, kako bi se glasnici snabdevali konjima i hranom za sebe i životinje. Obaveštenja je po svoj prilici dobavljao pre svega od pretežno muslimanskih trgovaca, koji su već više vekova održavali veze na području koje je sezalo sve do Kine. Najraniji izveštaj potiče od trgovca po imenu Sulejman, koji je 851. godine o tome ostavio i zapis koji je sačuvan.[50] Ovaj i slični izveštaji pokazuju koliko su dobro muslimanski trgovci poznavali srednju i istočnu Aziju. Suština je, dakle, pre svega bila u tome da se to znanje „crpe" i iskoristi. Ovaj obaveštajni rad bio je možda jedan od najvažnijih razloga uspeha mongolske ekspanzije, koju je tek 1260. u bici kod Ajn Džaluta (u Palestini) zaustavila vojska Turaka Mameluka.

Mongoli su održavali i veze sa hrišćanskim vladarima. Pokušali su čak i da se diplomatski i vojno umešaju u krstaške pohode. Papa Inoćentije IV je pak sa svoje strane pokušao da ih pridobije kako bi obezbedio države koje su u Siriji i Palestini nastale kao rezultat prvog krstaškog pohoda. U tom cilju je 1245. mongolskom vladaru poslao franjevačkog monaha Đovanija Plana Karpinija, učenika Svetog Franje Asiškog.
Njegov opis te misije sačuvan je sve do danas.[51] Bio je to početak višegodišnje diplomatske razmene, u kojoj je veliki kan poslao

[50] Dvornik, *Origins,* str. 278-279.

[51] Johannes von Plano Carpini, *Kunde von den Mongoen 1245-1247 (Svedoianstvo o Mongolima 1245-1247),* izd., uvod i komentari Felicitas Schmieder, Zigmaringen, 1997.

jednog Mongola hrišćanske vere, a francuski kralj Luj IX, Sveti, dominikanskog fratra po imenu Andre de Lonžimo, koji je govorio persijski. Ali tek je flamanski franjevac Gijom de Ribruk, u svojoj misiji 1253/54. uspeo da uđe u samo nekoliko decenija staru mongolsku prestonicu Karakorum. Njegov izveštaj još i danas zaslužuje da se pročita i spada u prve izveštaje o narodima centralne i istočne Azije koji su dospeli na hrišćanski zapad.[52] I tu se detaljno govori o mongolskom sistemu pošte i prenošenja obaveštenja.

Dve decenije kasnije, čuveni Marko Polo je sa ocem i stricem krenuo za Kinu, da bi se u svoj zavičaj, Veneciju, vratio tek dvadeset pet godina kasnije, 1295. Marko se više puta stavljao na raspolaganje istočnim vladarima kao giasnik, veoma dobro znajući da će služba istovremeno biti iskorišćena i u obaveštajne svrhe. Poštanske stanice, zvane ,,jami", istovremeno su predstavljale i mesta za razmenu najraznovrsnijih informacija. To potvrđuje i franjevac Odoriko de Pordenone (Sveti Odorik iz Pordenone), koji je dvadesetih godina XIV veka dugo živeo u Kini. Prema njegovom opisu, glasnici koji se sreću na većim poštanskim stanicama razmenjuju najraznovrsnije usmene informacije, od kojih nakon povratka na dvor sastavljaju izveštaj o trenutnom stanju neke veće oblasti.[53] Iz tog doba postoji izveštaj da se na kineskoj granici već koriste pasoši sa slikom vlasnika, verovatno nacrtanim portretom, kako bi moglo da se uđe u trag špijunima s lažnim dokumentima. Berberski putopisac Ibn Batuta Kinu je okarakterisao kao „najbezbedniju i najprijatniju zemlju za putovanje". Prema njegovom pisanju, putnici tamo odsedaju u dobro čuvanim

---

[52] Guiliaume de Rubrouck, *Voyage dans l'Empire Mongol (Putovanje kroz mongolsku imperiju)*, prevod i komentari Claude Kappler, Pariz, 1985.

[53] *Die Reise des seligen Odorich von Pordenone nach Indien und China (1314/18-1330) (Putovanje blaženog Odorika od Pordenone u Indiju i Kinu), prevod, uvod i tumačenja Volker Reichert, Hajdelberg, 1987.*

konacima, a svakog dana nakon zalaska Sunca jedan službenik im proverava identitet i zaključava ih u zgradi tokom noći. Ujutro isti službenik dolazi da ih otključa i da proveri spisak prisutnih. Ibn Batuta, međutim, to ni u kom slučaju nije doživljavao kao neprijatno, jer je u konacima uvek bilo dovoljno živinskog mesa i druge hrane. Nedostajala mu je jedino ovčetina, koja je predstavljala retkost.[54]

Tragovi tajnih službi u političkim i verskim spisima

Putopisi i izveštaji o diplomatskim misijama svih vrsta nesumnjivo predstavljaju izdašne izvore podataka o običajima i načinu delovanja tajnih službi antičkog doba i srednjeg veka. Potraga za njima je, međutim, često mukotrpna, jer su ove mreže i njihov rad maskirani i prikrivani svim sredstvima. Mnogo toga ipak može da se dokuči, ili bar nasluti. Postoje, međutim, i neki veoma direktni opisi, a mogu se naći naročito u spisima o državničkoj teoriji, koji sežu veoma daleko u prošlost. Pritom je uglavnom reč o uvodima u državničku praksu vladara, dakle o normativnim političkim delima, ili o vojno-teorijskim uputstvima za uspešne vojskovođe i komandante flota.

Pored brojnih primera špijunske delatnosti u hronikama i književnosti stare Kine, posebno mesto zauzima i *Umeće ratovanja* čiji je autor Sun Cu. Sun Cu je bio uspešan general koji je živeo oko 500. godine pre nove ere, a ovu raspravu je navodno napisao za Helua, kralja države Vu. Ovde nas ne zanima da li je reč zapravo o zbiru nekoliko spisa. Ono što zaslužuje pažnju jeste sažeta preciznost sa kojom to delo obuhvata najvažnije činioce ratovanja,

[54] *Ibn Battuta, Reisen bis ans Ende der Welt 1325-1353. (Putovanja do kraja sveta 1325-1353), izd. i prevod Horst Jiirgen Griin, dva toma, Minhen, 2007.*

pa i celokupnu politiku unutrašnje i spoljne bezbednosti.[55]

Ako bismo ovo delo nazvali klasičnim, to bi gotovo predstavljalo potcenjivanje, jer je na vojne strege, od Mao Cedunga do onih na Zapadu, pa čak i na strateško mišljenje u privrednom domenu, imalo veći uticaj nego ma koje drugo, tematski srodno. Ono u dvanaest poglavlja obrađuje mnoštvo aspekata, koji sežu od planiranja vojne intervencije pa do organizovanja borbenih snaga i pojedinačnih pitanja taktike. Završno, trinaesto poglavlje bavi se angažovanjem špijuna, ali zalazi i u sva suštinski važna pitanja politike moći.

Sun Cu se najpre bavi saznanjima tajnih službi, koja u osnovi shvata kao „obaveštenost unapred", a ono prema njegovom uverenju ne može da se stekne ispitivanjem demona, duhova ili zvezda, niti izvlačenjem analognih zaključaka iz sličnih situacija, već se može pribaviti samo od ljudi „koji tačno poznaju situaciju kod neprijatelja" - dakle, špijuna ili drugih agenata. On ove osobe staloženo deli u različite kategorije, prema pristupu informacijama, načinu života i špijunskim tehnikama koje primenjuju. Zanimljivo je da u tu oblast ubraja i uticaj na protivnika - naročito preko njegovih špijuna pridobijenih za sebe i preko kategorije koju naziva „tote", lažnih špijuna - kao i neposredan uticaj, recimo pomoću atentata, na špijunsku delatnost. Ako govorimo savremenim jezikom, on tu meša prikupljanje podataka, to jest obaveštajnu delatnost, sa tajnim akcijama *(covert operations)*, baš kao što je to slučaj i kod današnjih velikih sila.

Naročitu pažnju zaslužuju dva stanovišta njegovog uvoda. Jedan je finansijska strana: „Velika vojna operacija je veoma skupa za narod. Nepoznavanje stanja kod protivnika samo zato što se bojimo izdataka za špijunažu stoga je krajnje nehumano i ne priliči

---

[55] *Helwig Schmidt-Glintzer, Spionage im Altem China (Špijunaža u staroj Kini), u: Krieger, Geheimdienste.*

pravom vojnom komandantu, vladinom savetniku ili uspešnom (političkom) vođi. (...) Niko ne bi trebalo da bude nagrađen tako velikodušno kao špijun." Kao drugo, Sun Cu ističe da rad sa špijunima zahteva visoke intelektualne i karakterne kvalitete od sopstvenog rukovodstva. „Špijuni se ne mogu (uspešno) angažovati bez oštroumnosti i znanja (velikog poznavanja konkretnih činjenica), a ne smeju da se koriste bez čovečnosti i bez smisla za pravičnost. Samo uz veliku pažnju od njih se doznaje istina."

Ako na osnovu toga formulišemo svojevrsnu ekonomiju špijunaže, njena velika vrednost leži u dobiti koju stičemo u poređenju sa situacijom u kojoj ne poznajemo protivnika. Špijunaža nije jeftina u apsolutnom iznosu, već u poređenju sa posledicama koje nastaju ako je nema ili ako se pogrešno upotrebi. Ta dobit, međutim, može da se ostvari samo ako se u istoj meri ulaže u nagrađivanje špijuna i u sopstveno vojno i političko rukovodstvo koje organizuje i vodi špijunsku mrežu. Kod Sun Cua, doduše, još uvek nema naznaka da bi rukovođenje ovakvom službom trebalo da se pretvori u profesiju. Njegove pouke upućene su ličnosti vladara ili vrhovnog vojnog zapovednika. Njegovi argumenti su pretežno u vezi sa ličnošću, dakle još uvek nisu formulisani u kategorijama jednog birokratskog rukovodećeg aparata u kom postoji podela rada.

Činjenica je da je u Kini, uprkos njenoj ranoj birokratizaciji u poređenju s evropskim državama, tajna služba složene organizacije postojala tek od kraja prvog milenijuma nove ere.[56] To je važilo naročito u pograničnim regionima. Za tajnu službu bili su nadležni

---

[56] *Schmidt-Glintzer, Spionage, str. 65; videti i Ralph D. Sawyer / Mei-Chu Lee Sawyer, The Tao of Deception; Unortodox Warfare in Historic and Modern China (Tao obmane; Neortodoksno ratovanje u staroj i modernoj Kini), Njujork, 2007.*

službenici čije zvanične titule nisu o tome ništa odavale. U tajnosti je držana i sama organizacija, a ne samo njen rad. „...Ništa nije tajnije od špijunaže", piše Sun Cu. U krivičnom pravu se, doduše, stalno spominje i odavanje tajni i špijunaža (za neprijatelja). U naročito teškim slučajevima, za ova dela nije sledila samo smrtna kazna, već i hapšenje, pa čak i istrebljenje čitave porodice krivca. Svima je, dakle, bilo poznato da je naročito u ratno doba među stanovništvom prisutna gusto satkana špijunska mreža, pri čemu su naročito sumnjivim smatrane neke grupe i zanimanja, kao što su putnici, monasi, gatari i putujuće zanatlije.

Veoma razvijena tradicija špijunaže postojala je i u staroj Indiji, a naročito je uočljiva u političkom učenju i maksimama Kautilje (zvanog još i Čanakja i Višnagupta). Ovaj autor bio je legendarni ministar i savetnik Čandragupte, vladara maurijskog carstva, koji je vladao od 320. do 297. godine pre nove ere. Smatra se autorom knjige o državništvu i ekonomiji pod naslovom *Arthašastra* - reč u kojoj su zadržani pojmovi moć i blagostanje - ali pitanje pravog autorstva ovog dela je složeno. Verovatno je reč o dva autora, koji su sa razmakom od oko sto godina radili na ovom tekstu, pronađenom i prevedenom tek na početku XX veka. Nema, međutim, nikakve sumnje da to delo odražava najvažnije aspekte političke kulture i vladanja u drevnoj Indiji.[57]

Značaj rada tajne službe, glasi osnovna misao ove knjige, proizilazi iz sumnjičavosti prema ljudskoj prirodi. Na podanika se gleda kao na moguću opasnost po kraljevu vladavinu. Stoga je važan zadatak politike da se podanik nadgleda, dok se istovremeno obaveštava i o namerama kraljevih neprijatelja. Time se uspostavlja veza sa znatno starijim izvorima. Oni govore o

---

[57] *Friedrich Wilhelm, Kdnigsindisch - eine Variante im grossen Spiel der Geheimdienste (Kraljevska Indija - jedna od varijanti u igri tajnih službi), u: Krieger, Geheimdenste.*

kraljevim očima, koje vide čak i kad kralj spava. Bez nadgledanja i špijuna stabilna vlast činila se nezamislivom. Grčki diplomata Megasten, čiji je izveštaj o njegovoj misiji na dvoru upravo spomenutog kralja Čandragupte sačuvan samo u fragmentima, govori čak i o zasebnoj kasti nadzornika, koja sistematski nadgleda stanovništvo i kralju podnosi izveštaj. Grčka reč *episkopoi*, koju je pritom upotrebio, može da se prevede kao špijuni, ali i kao nadzornici. U hriščanskoj crkvi ova reč je, kao što nam je poznato, postala naziv za visoke crkvene velikodostojnike, episkope, to jest biskupe.

Kao i kod Sun Cea, državna vlast se izjednačava sa vladarevom ličnošću. Vladar tokom svog radnog dana, koji se sastoji od osam vremenskih razdoblja, više puta mora da se pozabavi delatnošću tajne službe. Pritom se spominju saopštenja špijuna, dogovori sa tajnim agentima i lično davanje zadataka ovim potonjim. To verovatno treba da pokaže naročit značaj ovih postupaka i njihovu logičnu podelu na više polja rada, jer je teško zamisliti da je kralj te veze u svakom slučaju mogao da održava lično. Već i samo primanje i provera saopštenja zahtevali su dosta posla, jer su i tu, kao uostalom i u krivičnom pravu, određeni iskazi važili za pouzdane tek ako su mogla da ih potvrde tri svedoka.

Prilikom detaljnog opisa različitih tipova agenata pada u oči u kojoj meri se oslanjalo na osobe koje bi inače mogle da se označe kao ljudi sa društvenih margina, neuspešni, ili u svakom slučaju oni koji ne žive „normalan život". U špijune koji nisu vezani za jedno mesto spadale su i putujuće zanatlije i prevoznici, ali *Arthašastra* tu ubraja i kaluđere-prosjake koji su prekršili svoj zavet, osiromašene trgovce i seljake, i askete koji sa svojim učenicima putuju od grada do grada. Očekivalo se da će takvi ljudi hteti nešto dodatno da zarade.

Druga kategorija, pokretni agenti, s jedne strane imala je zadatak da nadgleda i špijunira visoke službenike kraljevstva, dok

je s druge strane trebalo da obavlja specijalne zadatke, sve do naručenih ubistava. Prvi zadatak zahtevao je da te osobe imaju pristup vodećim društvenim slojevima i da pritom ne budu sumnjive, za šta su recimo naročito prikladne bile udovice iz (privilegovanih) bramanskih porodica. Drugi je zahtevao hrabre ljude, takozvane satrin-agente (tako nazvane po reči za lukavstvo), koji su morali da se razumeju u različite veštine tumačenja znakova, proricanja sudbine i čarobnjaštva. Kao kuvari, poslužitelji, sluge i berberi, oni su prodirali u neposrednu blizinu osoba koje su predstavljale cilj. Takav pristup mogli su da imaju i grbavci, muzičari, plesači i drugi likovi sa društvenih margina. Stoga se tu govori o tajnoj službi vrhovnog sakupljača poreza, koji je trebalo da prikuplja i tajne informacije, i da pritom koristi upravo takve osobe, pa čak i duševne bolesnike i slepce.

Opširno se opisuje kakvu proveru karaktera i pouzdanosti takvi agenti moraju da prođu: kralj se, recimo, pravi da se ogrešio o neku versku obavezu, što se navodno „svima dopada". Ispravan odgovor u tom slučaju daje onaj ko protivureči i kralju i navodnom mišljenju većine. Vojni zapovednik se pretvara da planira zaveru protiv kralja. Pouzdan agent uporno odbija da u njoj učestvuje. Ministru neko došapne da ga kraljeva glavna supruga želi i da će ga bogato nagraditi. Ako hoće da spase položaj i glavu, morao je da odbije ovu primamljivu ponudu.

Za naročito opasne važili su prinčevi iz kraljevske porodice, jer su imali najviše mogućnosti da svrgnu kralja i dođu na njegovo mesto. Njih je trebalo držati u šaci na osnovu pažljivog posmatranja njihovih ličnih osobina, a naročito slabosti. U krajnjem slučaju, rivale je trebalo smaći, uz pomoć odgovarajućeg agenta. Govorilo se o „tihom kažnjavanju", koje je imalo svoje mesto pored regularnih sudova.[58]

[58] Vilhelm, *Koniglsindisch,* str. 79.

Za slabljenje spoljnog neprijatelja primenjivalo se mnoštvo metoda. Agenti za širenje sopstvenog uticaja imali su zadatak da među stanovništvom šire glasine. Navodni kraljevi protivnici imali su zadatak da se stranim monarsima ponude kao ljudi od poverenja kako bi istražili njihove namere i prilike na stranim dvorovima. Izaslanici su korišćeni za prikupljanje tajnih informacija o susednim vladarima.

U *Arthašastri* se može naći čak i platni spisak agenata. Za razliku od Sun Cea, predložene novčane nagrade su male. S platom od hiljadu *pana,* najviša grupa tajnih agenata ravna je po prihodima onima koji predviđaju sudbinu, astrolozima i zabavljačima (pevačima). Za obično dostavljanje informacija plaćalo se samo dvesta pedeset *pana,* što je odgovaralo plati nekog glumca.

U kojoj meri su ovi predlozi i političke preporuke uvažavani možemo da utvrdimo tek sporadično. Veliki epovi na sanskrtu puno govore o špijunaži i zaverama. Tradicija vođenja konkretnih i trezvenih hronika, odnosno istoriografija kakvu poznajemo iz drugih kultura, u staroj Indiji, međutim, nije postojala. Ako ostavimo po strani dela iz oblasti teorije državništva, među kojima se *Arthašastra* ističe, tragove moramo da potražimo zaodevene u književnost. Indijska savremena tajna služba - *Intelligence bureau* i njegovi naslednici od šezdesetih godina XX veka - ipak se poziva na Kautiljinu tradiciju, nasto- jeći time da je najstarija na svetu.[59]

U isto vreme religiozni i književni prikaz špijunaže u antičko doba nalazimo i u Starom zavetu, a naročito u istoriji jevrejskog naroda nakon odlaska iz Egipta, koji se može datirati 1490. godine

---

[59] *Maloy Krishna Dhar, Open Secrets: India's Intelligence Unveiled (Javne tajne: Indijska tajna služba bez maske), Nju Delhi, 2005; Christopher Alan Bayly / Rajnarayan Chandavarkar (izd.), Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India 1780-1870 (Imperija i informacija: Prikupljanje obaveštajnih podataka i društvena komunikacija u Indiji 1780-1870), Kembridž, 2000.*

pre nove ere. Suštinu priče predstavlja borba tog naroda sa svojom religijom i svojim jedinim bogom. Ljudsku dramu koja se razvija u pozadini određuju, međutim, nacionalni i lični sukobi, Mojsijeva ličnost i vodeća uloga, i njegovi sukobi sa drugim vođama. Uz to ide i velika politika jačanja volje naroda i dugoročna strategija, čiji je konačni rezultat Avramovo osvajanje zemlje Hanaanske, koju mu je Bog obećao.

Biblijsko pripovedanje je pritom veoma konkretno usmereno na nasilni karakter ovog osvajanja: „Kad prijeđete preko Jordana u zemlju Hanaansku, otjerajte od sebe sve koji žive u onoj zemlji, i potrite sve slike njihove, i sve likove njihove livene potrite, i sve visine njihove oborite. A kad ih isterate iz zemlje, naselite se u njoj; jer sam vam dao onu zemlju da je vaša."[60] Reč je, dakle, o božjem naređenju za osvajanje zemlje i potpuno proterivanje domaćeg stanovništva! Mojsije je pripremio ovu operaciju, ali božja volja nije bila da sme i da je okonča. „I Gospod reče Mojsiju govoreći: Pošalji ljude da uhode zemlju Hanaansku, koju ću dati sinovima Izrailjevim; po jednoga čoveka od svakoga plemena otaca njihovijeh pošljite, sve glavare između njih."[61] Biblija poimence nabraja ovih dvanaest plemenskih vođa i izveštava o tačnom špijunskom zadatku koji im je Mojsije dao: „I šaljući ih Mojsije da uhode zemlju Hanaansku reče im: Idite ovuda na jug, pa izađite na Goru; i vidite zemlju kakva je i kakav narod živi u njoj, je li jak ili slab, je li mali ili velik; i kakva je zemlja u kojoj živi, je li dobra ili rđava; i kakva su mjesta u kojima živi, eda li pod šatorima ili u tvrdim gradovima; i kakva je sama zemlja, je li rodna ili nerodna, ima li u njoj drveta ili nema; budite slobodni, i uzmite roda one

---

[60] *Četvrta knjiga Mojsijeva, 33, 52; još o tome: Mary Rose Sheldon, Spi- es of the Bible: Espionage in Israelfrom the Exodus to the Bar Kokhba Revolt (Biblijski špijuni: Špijunaža u Izraelu od egzodusa do Bar Kohbine pobune), Njuberi, 2007.*

[61] Četvrta knjiga Mojsijeva, 13,2-3.

zemlje. A tada bješe vrijeme prvom grožđu."[62] Svetovnim jezikom rečeno, ovde je reč o mešavini vojne i ekonomske špijunaže.

Špijuni su se u neprijateljsku zemlju uputili pojedinačno kako bi, ako budu razotkriveni, mogli blagovremeno da pobegnu. Nakon četrdeset dana se vraćaju. Njihov izveštaj, međutim, baca narod Izrailja u krizu zbog vođstva: „I pripovjedajući im rekoše: Idosmo u zemlju u koju si nas poslao; doista teče u njoj mlijeko i med, i evo roda njezina. Ali je i jak narod koji živi u onoj zemlji, i gradovi su im tvrdi i vrlo veliki."[63] Dalje govore o divovima i o zastrašujućoj snazi protivnika: „Ne možemo ići na onaj narod, jer je jači od nas."[64]

Sada se odvija prava drama, u kojoj sumnjičava i razgnevljena masa naroda najpre hoće da kamenuje Mojsija i Arona, njegovog starijeg brata. Jehova u gnevu preti da će uništiti svoj narod, ali Mojsije sopstvenim zalaganjem uspeva ponovo da ga vrati na put strpljivog ubeđivanja. Isus Navin i Halev, dvojica plemenskih poglavica, daju pozitivnu procenu situacije: „Samo se ne odmećite od Gospoda, i ne bojte se naroda one zemlje; jer ih možemo pojesti; odstupio je od njih zaklon njihov, a sa nama je Gospod, ne bojte ih se!"[65] Oni najpre ne uspevaju da se nametnu, ali izuzeti su iz božje kazne koja se sručila na bundžije i sumnjičavce. U obećanu zemlju sme da stupi samo onaj ko je verovao u božje obećanje.

Nakon Mojsijeve smrti, vođstvo preuzima Isus Navin. On šalje dva špijuna u grad Jerihon, ali njegov kralj raspolaže efikasnom kontrašpijunažom, koja se Jevrejima ubrzo našla za petama. Doznala je gde su se smestili i htela je gostioničarku po imenu Rava da prinudi da ih preda. Pitanje je da li je ova žena zaista bila

---

[62] Isto, 13,18-21.
[63] Isto, 13, 28-29.
[64] Isto, 13, 32.
[65] Četvrta knjiga Mojsijeva, 14, 9.

bludnica, kao što stoji u uobičajenim prevodima. Moguće je i da se taj status pretpostavlja samo zato što nije imala muža i što je pokazala izuzetno lukavstvo. Od najvećeg značaja je, međutim, kako je iz posete dvojice jevrejskih agenata uspela da izvuče strategiju spasenja ne samo za njih, već i za sopstvenu porodicu.

Rava je najpre dovela u zabludu agente jerihonske kontrašpijunaže, uverivši ih da su Jevreji već napustili grad. Strance je, međutim, sakrila na krovu svoje kuće i prekrila ih lanom koji je tamo bio razastrt da se suši. Nakon toga, spasenima predlaže sporazum: „Znam da vam je Gospod dao ovu zemlju, jer nas spopade strah od vas, i prepali su se od vas svi koji žive u ovoj zemlji. Jer čusmo kako je Gospod osušio pred vama Crveno more kad iziđoste iz Misira, i šta ste učinili od dva cara amorijska koji bijahu preko Jordana, od Siona i Oga koje pobiste. I kad to čusmo, rastopi se srce naše i ni u kome već nema junaštva od straha vašega; jer je Gospod, Bog vaš, Bog gore na nebu i dole na zemlji."[66]

Rava je oštroumna analitičarka. Poznaje slab moral sopstvenog stanovništva i nadmoćnu snagu protivnika, o kojoj zaključuje ne samo na osnovu njihove blizine Bogu, već i na osnovu konkretnih političko-vojnih zbivanja iz najnovije prošlosti. U osnovi, ona dvojicu jevrejskih agenata koristi za strategiju sopstvenog opstanka: „Nego sad zakunite mi se Gospodom da ćete učiniti milost domu oca mojega kao što ja vama učinih milost i dajte mi znak istinit, da ćete sačuvati život mojemu ocu i mojoj materi i mojoj braći i mojim sestrama i svijema njihovijem, i da ćete izbaviti duše naše od smrti."[67]

Činjenica da su dvojica agenata mogla da sklope sporazum koji je obavezivao čitavo njihovo vojno rukovodstvo verovatno se zasniva na njihovom visokom poreklu i poverljivom odnosu sa

[66] Knjiga Isusa Navina, 2, 9-11.
[67] Isto, 2, 12-13.

Isusom Navinom. Taktički gledano, velika prednost ovog sporazuma nije ležala samo u prećutnoj podršci Ravine porodice, već i u povoljnom položaju njene kuće, kraj samih gradskih zidina, pa čak i s prozorom na spoljnoj strani zida, kroz koji su obojica špijuna mogla da se spuste niz konopac. Na taj prozor Rava treba da veže purpurnu vrpcu, koja će jevrejskim napadačima pokazati da je njena porodica zaštićena.

Nakon svog povratka, dvojica špijuna podnose izveštaj Isusu Navinu: „I pripovjedaše mu sve što im se dogodilo, i rekoše Isusu: Zaista dao nam je Gospod u ruke svu tu zemlju, i svi stanovnici one zemlje uplašili su se od nas."[68] U šestom poglavlju knjige Isusa Navina zatim se, zaista, opisuje da je osvajanje Jerihona ostvareno kao svojevrsna mešavina demonstracije vere s kovčegom zaveta i zaglušujuće zvučne kulise organizovane dreke i reskog zvuka truba. Tu bi se moglo govoriti o psihološkom ratu.

Kasnije je, međutim, ipak nastao strašan pokolj. „I pobiše kao prokleto oštrijem mačem sve što biješe u gradu, i žene i ljude, i djecu i starce, i volove i ovce i magarce. A onoj dvojici što uhodiše zemlju reče Isus: Idite u kuću one žene bludnice i izvedite nju i sve što je njezino, kao što ste joj se zakleli. I otišavši oni momci što uhodiše zemlju, izvedoše Ravu i oca joj i mater joj i braću joj i što god biješe njezino, i sav rod njezin izvedoše, i ostaviše iza okola Izrailjeva. (...) I ona osta među Izrailjcima do danas, jer sakri poslanike koje posla Isus da uhode Jerihon."[69]

Ova nagrada može se protumačiti u religijskom smislu, kao što veći broj biblijskih tekstova i tumači Ravino delo. „Vjerom (zbog vere) Rava bludnica ne pogibe s nevjernicima, primivši uhode s mirom, i izvevši ih drugijem putem", kaže se u Pavlovoj Poslanici Jevrejima, a slično stoji i u apokrifnom protojevanđelju

[68] Isto, 2, 23-24.

[69] Isto, 6,21-25.

Jakovovom.[70] Ko vrši volju božju biće spasen - i to ne samo individualno, već i sa celom svojom porodicom i porodičnom imovinom. Ova uspešno izvedena obaveštajna operacija ima, međutim, i svoju svetovnu pouku: ako im je politička računica ispravna, oni koji odluče da promene stranu bivaju kraljevski nagrađeni.

Konačno, Ravina skerletna vrpca nas podseća na značaj tajnih poruka, signala i znakova u oblasti rada tajnih službi. Tajni signali su razvijeni u mnogim varijantama. Kao najsloženije među njima moglo bi se označiti pismo, odnosno sposobnost da se ljudska komunikacija govorom neograničeno prenosi kroz prostor i vreme.

Pismo i tajno pismo

Kad su u mesopotamskim gradovima-državama počeli da se koriste prvi sistemi pisma, nije se trebalo bojati da će neko neovlašćen dobiti pristup zapisanim informacijama.[71] Samo pismo predstavljalo je tajnu šifru i bilo je pristupačno samo malobrojnima. Njegova upotreba najpre je služila za beleženje važnih podataka o proizvodnji i skladištenju životnih namirnica - bitan politički zadatak kad je reč o očuvanju društveno-političke stabilnosti - a kasnije je proširena i na polje državne uprave i verska saopštenja. Egipatsko klinasto pismo Herodot već opisuje kao nešto što „pripada narodu", dakle što je pristupačno velikom broju ljudi. Za proboj ka stvaranju fonetskog pisma, kao što je današnje latinično

[70] Poslanica Jevrejima, 11,31; Protojevanđelje Jakovovo, 25.

[71] Wolfgang Kuhoff, „Kryptographie und geheime Nachrichteniiber-mittlung in griechch-romischer Zeit" („Kriptografija i tajno prenoše- nje poruka u grčko-rimsko doba"), u: Krieger, *Geheimdienste*; Andrew Robinson, *Die Geschichte der Schrift (Istorija pisma)*, Diseldorf, 2004.

pismo naroda Srednje i Zapadne Evrope, verovatno treba zahvaliti Feničanima. Oni, međutim, u početku još uvek nisu pisali samoglasnike, već su suglasnike dopunjavali tačkicama i kukicama, kao što se to i danas radi u arapskom ili hebrejskom jeziku. Druge kulture razvile su slogovno pismo (Indija, Japan) ili ideografsko pismo (Kina). Što su ova pisma bila komplikovanija, utoliko jasnija bila je njihova funkcija sredstva za prenošenje tajnih, ili bar poverljivih, poruka svake vrste. I obrnuto, laka čitljivost i široka rasprostranjenost u društvu dovodili su do potrebe da se pronađu metodi čuvanja u tajnosti kako bi se pisana informacija sačuvala samo za uži krug primalaca, kome je i namenjena. Za ove tehnike tajnog pisma bili su, sasvim logično, najviše zainteresovani oni koji su učestvovali u radu tajnih službi.

Najraniji poznati primer mogao bi biti jedan staroegipatski tekst, napisan hijeroglifima čiji slikovni znaci pokazuju netipična odstupanja i simbole. I u sačuvanim primercima klinastog pisma iz Mesopotamije ima primera koji ukazuju na neku vrstu kriptografije, odnosno tajnog pisma. Kriptografija se u suštini služi zamenom znakova, to jest zamenom slova kod fonetskih pisama. Za dešifrovanje je potrebno da primalac takve poruke poseduje odgovarajući ključ, što znači da mora da zna po kom sistemu su slova zamenjena.

U najpoznatije ključeve iz antičkog doba spada spartanski skital. Reč je o štapu oko kog je spiralno namotana tanka, dugačka kožna traka. Traka je ispisana tako da slova formiraju reči i rečenice samo ako se namota oko štapa tačno određene debljine. Ključ, dakle, predstavlja debljina štapa, koja omogućava da se nerazumljiv niz slova pretvori u razumljivu jezičku poruku. Ovaj metod možete oponašati i sa papirnom trakom namotanom oko drške metle ili varjače, na kojoj ćete ispisati poruku u pravcu osovine drške. Bez okruglog drveta, niz slova na papirnoj traci

nema nikakvog smisla.

Grčki istoričar Plutarh u svojoj biografiji spartanskog generala Lisandra opisuje kako je ovaj za vreme Peloponeskog rata (431-404. pre nove ere) uspeo da osujeti iznenadni napad Persijanaca tako što je pomoću skitala poslao poruku ugroženom delu fronta i na taj način uspeo da ga upozori. Pored ove taktičke razmene poruka između različitih delova vojske, Plutarh spominje i da su efori, dakle spartanski visoki izabrani političari, sa svojim vojnim komandantima bili u vezi pomoću skitala. Tu je sistem šifrovanja podataka služio kao instrument rukovođenja, kao sredstvo političke kontrole nad vojskom. Po završetku Peloponeskog rata, 404. godine pre nove ere, oni su Lisandru poslali opomenu i naređenje da se odmah vrati kući, pošto je u zapadnom delu Male Azije, u gradovima koje je oslobodio atinske vlasti, nastupio kao tiranin.[72]

Na tom mestu svoje priče, Plutarh nam daje tačan opis skitala.[73] On, doduše, dodaje i jednu priču koja ukazuje na ograničenu vrednost ovog načina prenošenja informacija, jer se verodostojnost dobijene vesti nije mogla proveriti. Zbog toga je Lisandar od svog političkog takmaca Farnabaza zahtevao da u zapečaćenom pismu povuče svoje optužbe. Ovaj je, međutim, dogovoreno pismo pobrkao sa tekstom drugačijeg sadržaja koji mu je Lisandar na prevaru podmetnuo, čime se potvrda autentičnosti pretvara u farsu.

Kad je reč o tumačenju Lisandrove biografije, napisane oko pet stotina godina kasnije, treba, međutim, dodati i to da je Plutarh nedvosmisleno pretpostavljao da njegovi čitaoci poznaju klasične tekstove i Tukiditov opis Peloponeskog rata, (čiji je Tukidit bio savremenik i svedok). Skital je, međutim, smatrao za nešto posebno

[72] Kuhoff, *Kryptographie,* str. 45.
[73] Plutarh, *Lisandar* 19, 8 i dalje.

i uglavnom nepoznato, te otud njegov opširan opis, koji su preuzeli i mnogi kasniji autori, među kojima i istoričar Gnej Gelije u narednom veku, koji skoro doslovno ponavlja Plutarhov opis. Doduše, brojne aluzije na skital mogu se naći čak i kod grčkih pozorišnih pisaca Aristofana i Nikofona kao i kod atinskog istoričara Ksenofonta. Obilje ovakvih aluzija navelo je istoričara antike Volfganga Kuhofa na zaključak da su u vezu sa skitalom dovođeni uglavnom tragični junaci.

Nepogrešivo prenošenje vesti pomoću tajnih poruka Spartancima je u njihovoj politici ekspanzije bilo od očigledne koristi, ali ipak nije moglo da spreči njihov istorijski pad.[74]

U grčko-rimskoj starini nalazimo brojne primere tajnih poruka. Naročito dugotrajan način za slanje ovakvih poruka bilo je njihovo ispisivanje na obrijanoj glavi nekog roba. Siroti čovek je, sasvim razumljivo, s porukom mogao da se pošalje tek kad mu kosa poraste i pokrije zapis. Različiti izvori izveštavaju i da su poruke prenošene i tako što je drvena tablica na kojoj je ispisana premazivana voskom ili bojom koja se pere kako bi se tajna poruka sakrila. Potvrđeno je i da je u antici postojalo nevidljivo mastilo, koje je vidljivo postajalo zagrevanjem ili pomoću nekih drugih tehnika. U ovim slučajevima se, doduše, govori o steganografiji, jer se za razliku od kriptografije u čitljivosti onoga što je napisano ništa ne menja. Ako je umela da ga pronađe, takav tekst je mogla da pročita i svaka neovlašćena osoba.[75]

Obe tehnike, i kriptografija i steganografija, tokom vekova su dalje razvijane, pri čemu je kriptografija ogroman uspon doživela u

---

[74] Kuhoff, *Kryptographie*, str. 50.

[75] *Najopširniji pregled kod: Friedrich L. Bauer, Decrypted Secrets (Dešifrovane tajne), četvrto popravljeno i dopunjeno izdanje, Berlin, 2007; Simon Singh, Geheinte botschaften. Die Kunst der Verschliisselung von der Antike bis in die Zeit des lnternet (Tajne poruke. Veština šifrovanja od antike do doba interneta), Minhen, 2001.*

elektronskoj eri, o čemu će kasnije još biti reči.

Jedan od ranih oblika kriptografije koristio je Julije Cezar, koji je deo svoje prepiske šifrovao tako što je svako slovo teksta zamenjivao trećim koje nakon njega sledi u alfabetu. Njegov usvojeni sin, kasniji car, Avgust za šifrovanje je koristio prvo sledeće slovo. Verovatno da odatle potiče izreka koja se u Nemačkoj još uvek koristi kad se kaže da neko nekome hoće da „podvali x za u".[76]

Bilo je moguće i da se grčka slova zamene latinskim ili da se umesto slova upotrebe brojevi. Svaka od ovih direktnih zamena imala je, međutim, jedan veliki nedostatak. Ako bi se neko vešt i domišljat njome pozabavio, brzo bi mogao da je razotkrije. Čim se princip otkrije na jednoj jedinoj reči, dalje sve ide po modelu domina, kod kojih jedna koja se sruši povlači za sobom sve ostale. Ako postoji samo jedan jedini, a uz to jednostavan ključ, sve reči brzo postaju čitljive. Doduše, već i kod ove jednostavne Cezarove metode postojalo je dvadeset pet različitih ključeva, jer je umesto sledećeg, drugog, ili trećeg po redu, moglo da se upotrebi četvrto, peto i tako dalje slovo, iz celog alfabeta od dvađeset i pet slova. Pri potpuno slobodnom kombinovanju, broj mogućnosti iznosio bi četiri sa dvadeset i šest nula.

Nije lako tačno odrediti pune razmere kriptografije i steganografije u antičko doba. Upućeni smo na njihovo uzgredno spominjanje, rasuto u različitim sačuvanim izvorima. Ipak, treba imati u vidu i da indijska *Kamasutra,* to delo o posebnoj vrsti međuljudskih odnosa napisano na sanskrtu u III veku nove ere, ubraja vladanje tajnim pismima u šezdeset i četiri veštine kojima bi žena trebalo da je vična kako bi sebi mogla da udesi tajnu ljubavnu avanturu. Tajno pismo je verovatno najčešće korišćeno u oblasti

[76] Kuhoff, *Kryptographie,* str. 52.

vojske i diplomatije, ali sigurno ga je bilo i u zaverama i tajnim odnosima svih vrsta.

Za istoriju šifrovanih i skrivenih poruka naročito značajno je ono što je u IX veku, dakle u vreme unuka Karla Velikog, pronašao i zapisao jedan arapski učenjak: analiza učestalosti kao sredstvo dešifrovanja. Kako El Hindi kaže, treba uzeti tekst na istom jeziku kao i onaj koji želimo da dešifrujemo i izbrojati učestalost pojedinih slova. U šifrovanom tekstu će (zamenjeno) slovo (ili znak) koje se najčešće javlja odgovarati najčešćem slovu u čitljivom tekstu. Isto važi i za relativnu učestalost ostalih slova, to jest znakova. U nemačkom je na prvom mestu „e" sa 17,4 posto, sledi „n" sa 9,78 posto - i tako dalje. U ovoj za svaki jezik drugačijoj prosečnoj učestalosti ima odstupanja u zavisnosti od autora, sadržaja, nivoa jezika i nivoa i specifične upotrebe jezika, ali to je ipak jedan od uspešnijih pristupa dešifrovanju. Ovaj spis, koji je tek 1987. pronađen u jednom istanbulskom arhivu, pokazuje, naime, da je već vrlo rano uočen potencijal sistematskog pristupa, koji nam omogućava da „razbijemo" šifru. U isto vreme, međutim, problemi kriptografije jasno pokazuju zbog čega je prenošenje tajnih informacija pomoću glasnika ili u neposrednom ličnom kontaktu ostalo značajno - u svim vekovima i epohama.

Istoričaru koji se osvrće na prošlost možda izgleda kao da se celokupna istorija kreće ka sadašnjem trenutku. To, naravno, nije slučaj. Istorija poznaje mnoge stranputice i ćorsokake. Uprkos tome, nedvosmisleno uočavamo da je u delatnosti tajnih službi, u njihovim metodima i sredstvima, postojao izvestan razvoj. Tajno znanje se prenosi, a preneseno znanje postaje polazište za inovacije. Čim se razjasni koje su osnovne potrebe u politici, privredi, diplomatiji i vojsci, i kad se te potrebe povežu sa zamislivim mogućnostima obaveštajnih delatnosti, istorija tih delatnosti počinje da nam deluje nekako čudno poznato i blisko - bez obzira

na sve društvene i kulturne promene. Razlog za to je pre svega u tome što se izvesne ljudske osobine i osnovne potrebe ne menjaju. Kroz čitavu istoriju možemo da prepoznamo naročito ličnost špijuna ili izdajnika, šefa agenata, analitičara vesti i onoga ko primenjuje informacije koje je tajna služba prikupila. Ne može se poreći da postoje i izvesni zaokreti i skokovi. Ljudsko ponašanje postaje bolje. Velike promene, međutim, ne nalazimo tu, nego u primeni tehničkih sredstava, mada ona do suštinskih promena dovode tek sa naučnom revolucijom, od XVIII veka.

Utoliko se vekovi od antike do tehnološki modernog doba mogu opisati kao vreme dugog i postepenog razvoja. Obeležje tog dugog perioda predstavljaju personalizacija i individualizacija, koje se odvijaju korak po korak. Špijuna, njegove pomagače, njegove žrtve i one koji od njega imaju koristi sve više upoznajemo izbliza i lično. Doživljavamo ih kao ljude poput nas, a time i rad tajnih službi doživljavamo kao nešto što je duboko ljudsko

.

3. Novi protivnici: verski pokreti, revolucionari, kontrarevolucionari i nacionalne snage

Zbog sloma Zapadnog rimskog carstva i vekova seoba naroda, srednja i zapadna Evropa daleko je zaostala u svom razvoju.

Istorijska istraživanja su, doduše, pronašla i brojne primere daljeg postojanja ostataka visoko razvijene države, dakle institucionalno uređene državne uprave, pravosuđa i političke vlasti. Ali kad su u Engleskoj pod kraljem Alfredom, ili kod Franaka pod Karlom Velikim, radili na nekoj vrsti preporoda, to jest ponovnog otkrivanja antičkog obrazovanja i izgradnji kraljevskih ministarstava, samo se isuviše jasno videlo koliko je mukotrpnog rada potrebno da bi se približilo nivou razvoja antičkih carstava.

To je važilo i za sistematsko prikupljanje obaveštenja o susedima, neprijateljima i drugim stranim narodima, koje u najširem smislu reči ubrajamo u obaveštajni rad, kao i za tehnike slanja informacija poštom i pomoću kurira, kopnenim putem ili redovnim brodskim saobraćajem. Svega je nedostajalo. Svakako da i oskudnost pisanih izvora, koja seže sve do poodmaklog srednjeg veka, otežava sveobuhvatno i kontinuirano praćenje rada tajnih službi. To važi čak i za vođenje ratova, pogotovo ako imamo u vidu da se tipičan vitez onog doba držao podalje od pismenosti, pa možda bio čak i nepismen, poput Karla Velikog. A politika je, u onoj meri u kojoj je počivala na pismenosti, sada uglavnom bila u rukama crkve, a čak i tu je bila skoncentrisana u rukama jedne manjine monaha i sveštenih lica. Ideja o temeljno akademski obrazovanom sveštenstvu još uvek beše daleko. Pismenih i učenih sveštenika bilo je u stvari u svim kraljevskim kancelarijama i veoma sporo ih je zamenjivalo svetovno osoblje. Sve do sredine XVII veka sveštena lica nalazimo na vrhu državne uprave, kao i među najbližim kraljevskim savetnicima. Pomislimo samo na kardinala Rišeljea pod Lujem XIII u Francuskoj i na Mazarena pod mladim Lujem XIV. Ili pak na vojvodu od Lerme, takođe kardinala, pod španskim kraljem Filipom III.

To znači da je sveštenstvo bilo tesno povezano s ponovnim nastankom moderne države. Nije, dakle, nikakvo čudo što je pritom imalo posla i sa sve sistematičnijom primenom sredstava tajnih službi. Prvom modernom

birokratsko-institucionalizovanom državom mogla bi se, uostalom, smatrati upravo crkvena država (Vatikan), pri čemu su pape u isto vreme bile i pioniri međunarodnog informisanja o političkim i duhovnim prilikama u svetu. Kako bi inače svetska crkva mogla da nastane i da se održi kao organizacija? Još ćemo, međutim, razmotriti da li u smislu papske politike i diplomatije zaista može da se govori i o „papinoj tajnoj službi".

Modernu državu koja je polako nastajala, zajedno sa svojim skrivenim instrumentima tajnih službi, ne smemo da zamišljamo kao jedinstven model. Mnogo pre bi se moglo reći da je tu vladalo obilje varijanti. Čak i monarhije su se sastojale od svojevrsnog spoja regionalne kraljevske vlasti i vlasti feudalnog plemstva, koji je od slučaja do slučaja uvek izgledao drugačije. Osim toga, postojali su i gradovi-republike, pre svega u severnoj Italiji i u Nemačkoj, a među njima su se isticali Firenca, Đenova, Venecija i Nirnberg. U Nemačkoj su postojale crkvene teritorije, kojima su u nekim slučajevima vladali moćni biskupi (čak i kneževi-biskupi), a u drugima manastiri. Ako se tome dodaju još i mešovite forme, kao što je bila poljsko-litvanska aristokratska republika na čelu s izabranim kraljem, nemačka izborna monarhija, papska izborna monarhija, delimično suverene zemlje nemačkih vitezova i viteških redova, a naročito templara, ukazuje nam se jedno zbunjujuće mnoštvo oblika političke organizacije.

Konačno treba ukazati i na to da je strukturu tih političkih sistema bilo teško prozreti. Prava i nadležnosti često su počivali na složenim nasleđenim prilikama, dopuštali su brojne izuzetke i često su se mogli ostvariti i sprovesti samo ako je na svim stranama postojala dobra volja za to. Utvrđene pravne odredbe nisu mnogo mogle da se suprotstave moćnicima. Vladala je samovolja.

Ratovi oko prestola između Francuske i Engleske

U najčešće uzroke rata spadali su sporovi među plemićima oko nasleđivanja prestola. Brzo bi nastali tabori spremni za borbu, koji su podržavali jednog ili drugog pretendenta na presto, a od ishoda borbe za presto zavisilo je ko će biti nagrađen položajima i privilegijama, a ko ostati praznih šaka ili čak biti lišen imovine. Tako su započinjani ratovi, u kojima su uglavnom sve vrste ljudi, od otmenog plemstva i trgovaca pa do poslovičnog „malog čoveka" bile spremne da špijunažom ili izdajom doprinesu uspehu svog kandidata.

Uzmimo primer rata za nasleđe engleskog prestola iz 1066! Kada je kralj Edvard Ispovednik 5. januara 1066. umro ne ostavivši naslednika, za naslednika koga je kralj odredio na umoru važio je Harold Godvinson. Sa ovom odlukom složilo se i Veliko veće kraljevine. Sledećeg dana, Harold je u Vestminsterskoj opatiji benediktinskog reda krunisan za kralja, kao Harold II. Opatija je osvećena tek nedelju dana pre toga, kralj Edvard je u njoj bio sahranjen, a ubuduće je trebalo da posluži kao mesto za krunisanje engleskih kraljeva. Svoje pretenzije na engleski presto istakli su, međutim, i norveški kralj Harald Sigurdson (poznat po nadimku Hardrada, tj. Surovi) i Vilijam, vojvoda od Normandije, kasniji Vilijam Osvajač. Oni su predstavljali dva različita ogranka vlasti vikinga, koji su od kasnog IX veka sebi potčinili razne zemlje, među kojima i severnu Francusku, Normandiju i severnu Englesku. Vilijam je u Normandiji postao vojvoda sa samo osam godina, nakon očeve smrti u Svetoj zemlji. Kao nezakoniti sin - majka je bila kći kožara u blizini vojvodskog zamka u Falezu - bio je borbene prirode, a onda mu se, u poznim tridesetim godinama, pružila prilika da svoju vlast proširi i preko kanala Lamanš. Za taj trenutak pripremao se tako što je u Londonu i u engleskim priobalnim gradovima razmestio svoje špijune, koji su raspolagali sopstvenim brodovima i tako bili u stanju da vesti brzo pošalju u

Normandiju. Ovom mrežom rukovodio je Vilijamov dvorski maršal Vilijam Fic Osbern (francusko ime Gijom de Krepon).

Kralj Harold je najverovatnije bio svestan da na njegovom dvoru postoje pristalice protivničke strane. Neke od njih udaljio je iz svog bližeg okruženja, ali ipak mu nije pošlo za rukom da ukloni sve nelojalne. Pored toga, raspolagao je moćnom vojskom i jakom flotom, s kojima Vilijam ne bi lakomisleno odmeravao snagu. I Harold je preko kanala poslao špijune, od kojih je jedan uhvaćen u luci Div na moru, zapadno od Avra. Umesto da ga kazni, Vilijam mu je pokazao svoju flotu i brodove koji se tek grade, nedvosmisleno pripremane za iskrcavanje u Engleskoj. Ovaj psihološki trik očigledno je služio tome da agenta koji se vratio kući i njegovog gospodara ubedi u snagu vojvodine vojske. Harold, međutim, nije mogao da zna kada bi takav napad mogao da usledi. Iz prilika u Divu na moru je, u svakom slučaju, mogao da zaključi da bi do iskrcavanja moglo doći u obalskom području tačno nasuprot ovom gradu, kod Portsmuta.

Veštom diplomatijom, Vilijam je norveškog kralja uspeo da navede na osvajački pohod na severnu Englesku. Time je Harold bio ugrožen iz dva pravca. Povukao je flotu iz kanala i rasporedio je na položaje oko ušća Temze. Odatle je mogla brzo da bude na raspolaganju za intervenciju na severu, a pre svega da spreči iznenadni napad na London preko ušća Temze. Čim je Vilijam doznao za to, svoje brodove je premestio u luku Sen Valeri, dalje na istoku, odakle je preko noći mogao da stigne do engleske obale.

Norvežanin se iskrcao u Jorkširu, gde je najpre pobedio neke manje plemićke odrede, da bi 25. septembra u bici kod Stamford Bridža podlegao vojsci kralja Harolda. Već tri dana kasnije, Vilijam se rano izjutra iskrcao u blizini Hejstingsa, koji su njegove snage odmah zauzele da bi ga iskoristile kao bazu za snabdevanje. Kao izvor obaveštenja o terenu poslužili su mu monasi iz manastira u južnoj Engleskoj, koji su najbolje poznavali ovaj deo zemlje. Harold

je o tome obavešten 1. oktobra i prisilio je svoju već iscrpljenu vojsku na višednevni usiljeni marš ka jugu. Vilijam je pak preostalo vreme iskoristio da se obavesti o mestu na kome će se bitka najverovatnije odigrati. U patrole je slao po dva čoveka na konjima, da bi jedan mogao da ostane na licu mesta, a drugi da dođe da izvesti komandanta. Male odrede je razmestio po okolnim šumama kako bi neprijatelja kasnije mogli da napadnu s leđa. Na brežuljcima su pak pripremljeni osmatrački položaji.

Stigavši u London, Harold je pokušao da na osnovu različitih izveštaja stekne jasnu sliku o situaciji. Konačno je, nakon odmora od samo nekoliko dana, krenuo u pravcu Hejstingsa. Vojska mu je bila iscrpljena, jer je u roku od samo tri nedelje morala marševim korakom da pređe osam stotina kilometara. Pored toga, u vojnike su nesigurnost unele i glasine koje su raširili Vilijamovi špijuni. Tako je Vilijamu pošlo za rukom da 14. oktobra protivničke snage napadne pre nego što su zauzele položaj u pravoj formaciji. Za samo devet sati izvojevao je pobedu. Kralj Harold je poginuo na bojnom polju.

Vilijam se za kralja krunisao na Božić 1066. Nema nikakve sumnje da su vešto korišćenje špijunaže i obmana suštinski doprineli njegovoj pobedi.[77] Lukavo i surovo je skršio otpor anglosaksonskog plemstva, njegova dobra podelio je svojim normanskim sledbenicima i prinudno je nametnuo brzu „normanizaciju" vodećih crkvenih i svetovnih ličnosti i kraljevske uprave.

Tokom naredna četiri veka Francuska i Engleska su bile dinastički povezane i zbog toga stalno upletene u ratove, od kojih je najgori bio Stogodišnji rat, od 1337. do 1453. Pritom, doduše, treba da nam bude jasno da Francuska kao celovita teritorija još

---

[77] *Jean Deuve, Seigneus de l'ombre: Les services secrets normands au X1P siecle (Gospodari iz senke: Normanske tajne službe XII veka), Pariz, 2000,*

dugo neće postojati. Mnogo pre bi se moglo reći da je reč bila o mozaiku teritorija koje su tokom dugog istorijskog procesa proizašle iz Il de Fransa, to jest Pariskog regiona, pa prekovane u centralizovanu monarhiju. Ništa više nije postojala ni Engleska, mada je teritorijalno jedinstvo tamo ostvareno mnogo ranije. Stanovništvo se, međutim, sastojalo od mešavine germanskih i keltskih elemenata, kojima su vikinzi sa severa i Normani sa juga uspeli da nametnu svoj strani uticaj, što se videlo i u jeziku. Vilijam Osvajač i njegovi normanski sledbenici uveli su francuski kao jezik državne uprave i jezik koji se govorio na dvoru, dok je običan narod govorio razne germanske dijalekte. Od to dvoje je krajem XIV veka, dakle usred Stogodišnjeg rata, nastao takozvani srednje-engleski, jezik koji se govorio do poznog srednjeg veka i koji poznajemo iz *Kenterberijskih priča* Džefrija Čosera - bila je to neka vrsta „frangleskog", mešavina francuskog i pretežno germanskog staroengleskog. Možemo sebi živo da predstavimo na koji način je ovo spajanje teritorija, naroda i jezika dovodilo do najraznovrsnijih problema s identitetom.

Herojska priča Jovanke Orleanke na kraju Stogodišnjeg rata u vezi je pre svega sa tim sukobima između Engleza, u kojima Jovanka vidi strane okupacione snage, i Francuza, koje poziva da konačno postanu jedinstvena nacija. Njen pokušaj se, kao što nam je poznato, završio na lomači u Ruanu, uporištu ka Engleskoj okrenute Normandije.

Izdaje i zavere za i protiv Engleza bile su sveprisutne. Tokom brojnih ratnih pohoda stalno je moralo da se proverava koji gradovi i koji plemići su pouzdani saveznici. Sve je to ljude bacalo u unutrašnji sukob zbog lojalnosti, a oportunisti su računali koliku će dobit ostvariti ako še opredele za jednu ili drugu stranu. Beše to savršeno tlo za špijunažu i izdaju. Kao stožer obaveštajnih aktivnosti istakli su se centri međunarodne trgovine Brіž i Gent, čija je bogata vunarska industrija bila pod zaštitom burgundskih

vojvoda, savezom povezanih sa Engleskom. Za engleski izvoz vune, ali i za vojno obezbeđivanje normanskih poseda, naročito važan bio je obalski grad Kale u severnoj Francuskoj. Njega su Englezi zauzeli u leto 1347, posle jedanaestomesečne opsade. Nakon toga se šest najuglednijih građana ponudilo pobedniku za taoce. Spaslo ih je zalaganje engleske kraljice, ćerke grofa iz susednog Henegaua, poznatog i kao grofovija Eno (danas u sastavu frankofonog dela Belgije). Vajar Ogist Roden ovekovečio je to junačko delo, ali ostalo stanovništvo Kalea brzo se prilagodilo engleskoj vlasti. Otada su Dover i Kale važili za „dva oka Engleske".

U južnoj Engleskoj se strepelo od francuske invazije. Godine 1380. engleski podanik po imenu Džefri Baun osumnjičen je da špijunira za francuskog kralja. Priznao je da su ga nakon dvogodišnjeg boravka u Francuskoj francuski agenti zavrbovali u luci Vinčelsi, u to vreme važnoj trgovačkoj i ratnoj luci iz koje je vojska isplovljavala u pohode u Francuskoj. Zadatak mu je bio da izvidi engleska obalska utvrđenja. Čudnovato je, međutim, to što Baun nije kažnjen. Na njegov trag ponovo nailazimo deset godina kasnije, kad je opet uhapšen. Ovaj zagonetni slučaj, međutim, ne može dalje da se prati i razjasni.[78]

Francuski sveštenik Žan de Sent Amon se u oktobru 1367. ,,slučajno" sastao sa nekim engleskim trgovcem koji ga je vrbovao za špijunažu, u jednoj bretonskoj gostionici. Pitanje je da li je taj čovek zaista bio trgovac. Nakon dužih pregovora o obećanoj plati, pokazao je spremnost da otputuje za Kale i da tamo dozna kako se vojvoda Vencel od Brabanta (Vencel I Luksemburški), polubrat

---

[78] Christopher Allmand, „Spionage und Geheimdienst im Hundertijahrigen Krieg" („Špijunaža i tajna služba u Stogodišnjem ratu"), u: Krieger, *Geheimdienste,* str. 102; Cristopher Allmand (izd.), *War, Government and Power in late Medieval France (Rat, državna uprava i moć u Francuskoj u poznom srednjem veku),* Liverpul, 2001.

prema Francuzima prijateljski nastrojenog cara Karla IV, ponaša u sukobu između Engleza i Francuza. Žan je ubrzo uhapšen i dao je veoma opširno priznanje, koje nas upoznaje s njegovim pustolovnim i rasipničkim načinom života. Motiv koji ga je naveo da pristane na špijunažu bio je očigledan: trebao mu je novac.

Daleko teže je razumeti špijunsku delatnost jednog drugog francuskog sveštenika, izvesnog Žana Fuzorija. Njega su francuske vlasti 1415. uhvatile u blizini lučkog grada Arflera, koji se nalazio pod opsadom Engleza. Kod sebe je imao dva pisma, jedno od njih od norvičkog biskupa, koji je bio među snagama koje su vršile opsadu, u pratnji engleskog kralja. U tom pismu biskup je sveštenika molio da bude tako ljubazan da se raspita koliki je otpor protiv engleskih snaga. Drugo pismo poticalo je od nekog biskupovog sluge i beše upućeno neimenovanoj osobi u domaćinstvu kraljičine porodice. Sadržalo je molbu da se pošalju neke informacije o namerama francuskog kralja prema Engleskoj.

Tokom sprovedene sudske istrage doznalo se da je biskup prethodne godine, prilikom neke diplomatske misije u Parizu, tamo dvaput posetio ovog sveštenika. Ubrzo zatim, Fuzori je sa jednom delegacijom putovao u Englesku, gde se pod zaštitom noći sreo sa engleskim kraljem i od njega primio novac, koji mu je biskup dugovao za nabavku astrolaba.

Zanimljivo je da se zbog ovog slučaja poveo spor o nadležnosti između svetovnog i crkvenog suda. Na kraju optuženi nije ni oslobođen, a ni osuđen. Očigledno je da ovu stvar nisu hteli dalje da razjašnjavaju.[79] Da li je Fuzori bio dvostruki agent? Da li su možda hteli da zaštite druge umešane osobe na francuskoj strani? Za obrazovanog čoveka kao što je bio Fuzori - diplomirao je teologiju i medicinu - novac nije predstavljao glavni motiv. Ali koji

[79] Allmand, *Spionage*, str. 106.

je bio njegov motiv? Ko ga je zaštitio da ne doživi uobičajenu sudbinu uhvaćenog špijuna?

Koliko novca se u to vreme trošilo na špijunažu, ne može čak ni da se proceni. Podaci su oskudni. Znamo, međutim, za pojedine slučajeve u kojima su isplaćene velike nagrade. Engleski guverner Kalea imao je svojevrsni specijalni fond, koji je nazivao „špijunski novac". Izgleda da su sličnim sredstvima raspolagali i vojni zapovednici i zapovednici flote. Filip de Mezijer, najpre kancelar kralja Kipra, a zatim angažovan na dvoru francuskog kralja Karla V, pisao je da na špijune mora da se potroši najmanje trećina vojnog budžeta.[80] U svom delu *San starog hodočasnika (Le songe du vieilpelerin*) iz 1390. on mladom kralju Karlu VI, čiji je učitelj bio, daje raznovrsne savete za reformu njegovog kraljevstva. Pritom naročito insistira na miru s Engleskom kako bi ponovo mogao da povede hrišćane na krstaški pohod u Svetu zemlju.[81]

Fransis Volsingam kao šef tajne službe

Kod kraljice Elizabete I, koja je vladala u drugoj polovini XVI veka, nailazimo na čvrsto organizovanu tajnu službu. Podela na više hrišćanskih veroispovesti, do koje je dovela reformacija, postala je važnija od svake državne i dinastičke lojalnosti. Mnogi su se za ljubav vere koju su ispovedali nudili da budu špijuni sile zaštitnice koja tu veru zastupa. Engleska, dotad jedna od najvernijih kćeri Rima, reformaciji se priključila kasno, jer je papa odbio da da razvod kralju Henriju VIII. Pod njegovom ćerkom Marijom, udatom za španskog kralja, Engleska je vraćena katoličanstvu, ali samo nekoliko godina kasnije, pod Marijinom sestrom Elizabetom, ponovo je uvedena reformacija. U toku su, međutim, bili žestoki

[80] Allmand, *Spionage,* str. 107.

[81] Philippe de Mezieres, *Le Songue du vieil pelerin (San starog hodočasnika)*, izd. G. W. Coopland, dva toma, Kembridž, 1969.

sukobi zbog „prave" mere reformacije.

Engleski puritanac Fransis Volsingam osetio je te verske sukobe na sopstvenoj koži. Poticao je iz pravničke porodice, studirao je pravo, a godine vladavine katolkinje Meri Tjudor proveo je kao izbeglica u Italiji, gde je naučio više stranih jezika i kako da se ophodi s ljudima iz različitih društvenih slojeva i staleža. Volsingam je najpre bio poslanik u Parlamentu (1562), da bi ga 1568. državni sekretar Vilijam Sesil doveo u kraljevsku vladu kako bi radio za tajnu službu. Državni sekretar je u to vreme bio kraljičin prvi savetnik, za čijim pisaćim stolom su se rešavala sva važna pitanja spoljne i unutrašnje politike. Sesil je na oba polja prikupio bezbroj špijunskih izveštaja, pomoću mreže agenata koju je sve više počeo da preuzima Volsingam.[82]

Strogog razdvajanja zvaničnih državnih poslova i špijunaže tada nije bilo. Ambasadori, kraljevski savetnici, političari i poslovni ljudi razvijali su sopstvene špijunske mreže ili čak sami radili kao špijuni. Većina špijuna su, doduše, pre bili mali ljudi ili ličnosti sa društvene margine: sluge, pisari, sekretari, popovi, niži, slabo plaćeni službenici, a neretko i počinioci krivičnih dela i svakakav društveni talog.

Položaj šefa engleske špijunaže ne smemo zamišljati kao nešto naročito. Celokupna engleska državna uprava u to vreme brojala je samo 1.200 ljudi, od čega je polovina bila predviđena da kraljici lično stoji na raspolaganju. Skoro svi behu loše plaćeni, a država loše organizovana. Državne položaje sebi su mogli da priušte pre svega bogati ljudi, na primer kao ambasadori ili na dvoru. I sam Sesil i njegov šef tajne službe Volsingam brojne špijunske usluge morali su da plaćaju iz sopstvenog džepa. To su radili u nadi da će

---

[82] *Stephen Budiansky, Her Majestiy's Spymaster: Elizabethl, Sir Francis Walsingham, and the Birth of Modern Espionage (Šef špijuna Njenog veličanstva: Elizabeta I, ser Fransis Volsingam i rađanje moderne špijunaže), London, 2005.*

im se kraljica kasnije odužiti poklonom u novcu ili da će odatle izvući političku korist u borbi za njenu naklonost. Pritom je Volsingam imao previše mali imetak da bi mogao da se nadmeće sa stvarno bogatim dvoranima. Kao ambasador u Parizu (1570-1573) skoro da se finansijski upropastio, jer je morao ne samo da priređuje skupe prijeme, već i da iz svog džepa plaća brojne špijune. Njegova deviza je, međutim, glasila: „Znanje nikad nije previše skupo." *(Knowledge is never too dear.)* Pritom je mislio na znanje posebne vrste, neophodno za vladavinu, odnosno upravo na obaveštajna saznanja kakvim raspolažu tajne službe.

Pošto Englezi gotovo uopšte nisu plaćali poreze, zemlja je sebi mogla da priušti samo majušnu vojsku od nekoliko stotina vojnika koji su stražarili na južnoj obali. Još uvek je bio prisutan strah od invazija sa obale Lamanša. Milicija je bila neobučena i nije se mogla primeniti u prekomorskim zemljama. Flota se sastojala od naoružanih trgovačkih brodova u privatnom vlasništvu najvažnijih lučkih gradova, koji su za to od krune dobijali značajne povlastice.

Engleska je, dakle, vojno bila veoma ugrožena. Špijunaža joj je služila kao najbolja odbrana, jer je bila najjeftinija.
Povremeno se preko posrednika, dakle novcem i isporukama oružja, mešala u verske ratove u Evropi, nastojeći da ne dopusti da na suprotnoj obali kanala nijedan knez i nijedna država postanu previše moćni. Ova „ravnoteža snaga", kako je kasnije nazvana, bila je, dakle, svojevrsna politika nastala iz slabosti, moguća samo stoga što se za neprijateljske zavere, saveze i ratne pripreme doznavalo unapred.

Kraljica Elizabeta je spoljnu politiku vodila politikom sklapanja braka - mada se nikad nije udala! - i prikrivenim akcijama protiv Španije i Francuske (najsmelije su bile one koje su preduzimali gusari kao što je Fransis Drejk, moreplovac koji je oplovio svet). Ugrožavala ju je, međutim, njena rođaka Marija Stjuart, katolkinja i kraljica Škotske. Marija je polagala pravo na

engleski tron i mnogi su njene težnje smatrali prihvatljivim. Nastojala je da tajno sklopi savez sa katoličkim velikim silama. Pouzdani, izuzetno inteligentni pravnik i diplomata Vilijam Sesil i njegov naslednik na položaju državnog sekretara (1573), već spomenuti Fransis Volsingam, bili su u doslovnom smislu neka vrsta kraljičinog životnog osiguranja, jer je u brojnim stranim i domaćim zaverama za obnovu katoličanstva u Engleskoj ubistvo kraljice predstavljalo nepromenjivu stavku.

Elizabeta je stoga naredila da se Stjuartova zatvori. Protiv nje je pripremljena optužnica, potkrepljena raznovrsnim dokazima o zaveri prikupljenim špijunažom, ali Elizabeta je oklevala da joj sudi. Tada se, međutim, Engleska praktično našla u ratu sa Španijom, a Marija Stjuart je u februaru 1587. osuđena i pogubljena. To je naposletku omogućio rad Volsingamove tajne službe. On je bio taj koji je pribavio dokaze da je Marija Stjuart kriva. Volsingamovi kriptolozi dešifrovali su šifrovana pisma smenjene škotske kraljice, a u postojanje zavere više se nije moglo sumnjati.

Ova dešifrovana pisma ukazala su i na predstojeći napad španske armade, koji je u leto 1588. zaista i usledio. Volsingam je u brojnim lukama i trgovačkim gradovima imao svoje agente, koji su ga izveštavali o kretanju brodova, kupovini provijanta i finansijskim transakcijama. Španiju je trebalo oslabiti tajnim akcijama - s jedne strane u Holandiji, odakle su španske trupe pripremale invaziju na Englesku preko Lamanša, a s druge strane u samoj Španiji i na Karibima, gde je boravila španska flota. U aprilu 1587. ser Fransis Drejk je napao luku Kadiz u južnoj Španiji, potapajući brodove i paleći skladišta i radionice, da bi trideset šest sati kasnije već nestao odatle.

Volsingam je preporučio napade na špansku ribarsku flotu kod Njufaundlenda, kao i na španske brodove koji su prevozili srebro i zlato iz Novog sveta. S obzirom na ogroman plen, ove akcije su se same finansirale. Sastavljao je i propagandne spise,

naravno pod pseudonimom, koji su rasturani po čitavoj Evropi. Engleska podrška holandskim protestantima, međutim, nikako nije donosila ploda. Španija je naprosto bila previše jaka i bogata. Bila je u stanju da finansira desetine hiljada vojnika.

Volsingamovi izdaci za špijunažu 1587. dramatično su porasli. Zapošljavao je mnoštvo ljudi iz visokog i niskog staleža, među kojima je, recimo, bio i poznati književnik Kristofer Marlou, Šekspirov savremenik i prijatelj. Marlouov ljubavnik je pak bio jedan Volsingamov mladi rođak, koji je takođe bio u špijunskoj službi.

Godine 1588. prilike su se dramatično zaoštrile. Volsingam je znao da Španija planira invaziju, ali ne i kada. A onda je, konačno, 19. jula 1588, španska armada primećena na jugozapadnom vrhu Engleske: sto trideset brodova. Upravo u tom trenutku, znatno manji engleski brodovi bili su blokirani u luci Plimut, zbog nepovoljnog vetra. Kad su se Španci 27. jula ukotvili pred Kaleom kako bi pružili podršku malim transportnim brodovima za prelazak Lamanša, Englezi su napali. Sada su, međutim, španske napadačke snage bile te koje zbog nevremena nisu mogle da isplove iz luke Denkerk, gde su ih engleski i holandski brodovi zaustavili. Ostalo je poznato. Invazija je pretrpela neuspeh, a veliki deo španske armade na povratku preko Škotske i Irske potopila je bura.

Tako je Volsingamova špijunska delatnost, odnosno njegov tajni rat, godinama štitio Englesku. On je, međutim, dobro znao da protiv direktnog vojnog napada nadmoćnog protivnika špijunaža ne pomaže. Kada je 1588. došlo do pomorske bitke sa Špancima, od presudnog značaja bilo je to što se veštoj odbrani pridružila i velika sreća - a pre svega neočekivana bura na moru.

Volsingam je dve godine kasnije umro, potpuno osiromašen, ali špijunažu je vodio profesionalno i načinio je od nje sredstvo za borbu vojno slabijeg protiv znatno nadmoćnijeg neprijatelja. Dostojni naslednik, doduše, nije mu se mogao naći. Zbog toga je

engleska špijunaža više puta morala da se gradi iz početka. Još uvek je, dakle, nedostajala špijunska birokratija nezavisna od pojedinačnih ličnosti, koja bi bila temeljno profesionalizovana. Koliko god neverovatno zvučalo: taj stupanj dostignut je tek trista pedeset godina kasnije, neposredno pre Prvog svetskog rata.

Špijunaža i diplomatija

Špijunska delatnost se, međutim, bez obzira na to, neprestano širila, i to ne samo kao pomoćno oruđe ratovanja i odbrana od napada na „vladine nervne spletove" (Karl Dojč) - a pre svega na vladarevu ličnost - i kao kontrašpijunaža. Sa izgradnjom moderne diplomatije, tajno prikupljanje informacija našlo je svoje utvrđeno mesto u odnosima između država. Pod modernom diplomatijom podrazumeva se da se sa drugim državama ne razmenjuju samo ugovori, već i prepiska, a pre svega da se donošenje odluka pismeno dokumentuje. To znači da pregovarač ne dobija samo formulisani zadatak, u kome se navodi rezultat koji treba da postigne, već i da je tokom pregovora stalno u vezi sa šefom svoje države, koga pak savetuje stalni tim stručnjaka, postepeno razvijen u birokratski organizovano ministarstvo inostranih poslova. Ovo diplomatsko središte je, sa svoje strane, upućeno na to da stalno dobija izveštaje o najvažnijim protivnicima i saveznicima, kao i o trenutnim ili mogućim sukobima. Informacije te vrste pružaju diplomate, koje se sa svoje strane služe špijunima.

Običaj da neki vladar (ili država) ima svog stalnog predstavnika, tj. predstavništvo na tuđem dvoru verovatno je započela između (rimskog) pape i vizantijskog cara. Čisto svetovnu osnovu dobila je u gornjoj Italiji, gde je Milano pod „kondotjerom" Frančeskom Sforcom sredinom XV veka preko čvrsto ustoličenih zastupnika osnovao svoja predstavništva u drugim italijanskim gradovima-državama. Još 1455. on, međutim,

nije hteo da prihvati francuskog ambasadora, iz straha od špijunaže i mešanja u unutrašnje stvari Milana. Godine 1487. Španija je poslala stalnog predstavnika u London, i postepeno se ovaj običaj raširio. Car Svetog rimskog carstva nemačkog naroda tome se, doduše, nije priključio, jer je u prvo vreme bilo nejasno da li i u kojoj meri on može da govori u ime nemačkih kneževa, gradova i crkvenih teritorija - dakle u ime svih delova carstva. To pitanje suvereniteta rešeno je tek Vestfalskim mirom od 1648, ali i tada ne u smislu centralizacije suvereniteta, kakva postoji kod moderne nacionalne države.

U Francuskoj je kardinal Rišelje, odnosno Arman Žan di Plesi de Rišelje, bio taj koji je 1616, u svojoj trideset prvoj godini, stupio u službu kralja Luja XIII i 1624. postao njegov prvi ministar, odnosno, kako bi se to danas reklo, šef vlade. Njegov najbliži saradnik i čovek od poverenja bio je Fransoa Lekler di Tramble, zvani Otac Žozef, koga su zbog njegove rize s kapuljačom, karakteristične za monaški red kapucinera, nazivali i sivom eminencijom. (Ovaj pojam u različitim jezicima zapravo vodi poreklo upravo od njega.) Rišelje je reformisao francusku državnu upravu, a 1635. osnovao je Francusku akademiju. Pre svega je, međutim, brinuo o francuskoj diplomatiji za vreme Tridesetogodišnjeg rata u Nemačkoj, tokom kog je katolička Francuska podržavala protestantsku stranu, nastojeći da time suzbije uticaj Habzburgovaca.

Radi vođenja svoje diplomatije, a i radi borbe sa neprijateljima u samoj zemlji, Rišelje je izgradio mrežu agenata i špijuna. Njegova uloga pokrovitelja umetnika i intelektualaca istovremeno mu je davala i mogućnost da stekne podršku u toj sredini. Moglo bi se čak govoriti i o propagandi. Tada svakako još uvek nije bilo masovne štampe ni elektronskih medija, ali ipak se moglo govoriti o velikom interesovanju javnosti za vesti iz politike i društva. To interesovanje je zadovoljavano pamfletima svih vrsta, knjigama, ali pre svega opširnom privatnom prepiskom. U tom smislu

najvažniju publikaciju *Merkurfranse (Francuski Merkur)*, koja je izlazila jednom godišnje, uređivao je upravo Otac Žozef. Godine 1631. pridružio joj se i francuski nedeljnik *Gazet (La Gazette)*, koji je takođe uređivao jedan od Rišeljeovih ljudi, odnosno, kako su ih s prezrenjem nazivali, njegovih kreatura. Ukratko, kancelar nije samo organizovao pribavljanje državnih tajni drugih sila i tajnih podataka svojih protivnika, već se pobrinuo i da odgovarajućim informacijama usmerava i domaću javnost.[83]

Pritom je, svakako, pretrpeo i neke poraze. U junu 1627. jedan od njegovih agenata i blizak saradnik Fransoa Dorval Langloa de Fankan uhapšen je i zatvoren u Bastilji. Na njegovom posedu pronađena je inkriminišuća prepiska s vodećim stranim protestantima i nemačkim katoličkim kneževima, od kojih je očigledno dobijao i znatne sume novca. Dakle, dvostruki agent? Nedvosmislenih dokaza nema ni do danas, ali taj čovek je godinu dana kasnije umro u zatvoru. Rišeljeova nervoza može se razumeti kad imamo u vidu nov sukob sa Engleskom zbog opsednutog grada La Rošela na obali Atlantika.

Grad je bio uporište francuskih protestanata (hugenota), koji su sarađivali sa Englezima i drugim protestantskim silama. Uprkos Fankanovoj izdaji, Rišelјeu i njegovom kralju pošlo je za rukom da obaveštajnim lukavstvom i ogromnim vojnim naporima zauzmu ovaj utvrđeni lučki grad i time okončaju poseban politički položaj protestanata. Rišelje, inače, u verskom smislu drži pomirljiv kurs, time što ediktom o pomilovanju iz Alea (Aleski edikt o milosti) ubuduće dopušta protestantsku veroispovest. (Tek 1685. katoličanstvo je postalo državna religija, što je dovelo do proterivanja hugenota.) Centralna ličnost u Rišeljeovoj mreži agenata nesumnjivo je bio Otac Žozef, koji je znao kako da prikupi

---

[83] *Klaus Malettke, Richelieu und Pere Joseph (Rišelje i Otac Žozef), u: Krieger, Geheimdienste-, Fransoise Hildesheimer, Richelieu (Rišelje), Pariz, 2004.*

svakakve vredne informacije s plemićkih dvorova i iz Svetog rimskog carstva, najverovatnije pre svega preko svoje braće iz monaškog reda i drugih pripadnika klera, a verovatno i preko plemićkih ispovednika. Sam je s očeve strane poticao iz plemićke porodice u državnoj službi, koja je mogla da se pohvali upečatljivim brojem visokih službenika i sudija, a s majčine strane od seoskog plemstva Lafajetovih. Svoju veliku diplomatsku veštinu s jedne strane koristio je za rešavanje unutrašnjih političkih sukoba, pre svega napetosti između dvora i visokog plemstva, a s druge u spoljnoj politici. Projekat o kome je sanjao, jedinstven hrišćanski pohod za oslobađanje Carigrada i Svete zemlje od vladavine Osmanlija, pretrpeo je neuspeh, ali tokom dugotrajnih pregovora, pre svega s papom i sa španskim dvorom, stekao je neuporedivo poznavanje tadašnje međunarodne politike. Pored toga, kao vođa franjevačkog reda u svojoj pokrajini imao je i krajnje prihvatljivo pokriće za slanje pripadnika svog reda na sve četiri strane sveta. Pod ovim plaštom mogle su se prikupiti i preneti raznovrsne informacije. Zalagao se i za izgradnju francuske flote koja bi omogućila aktivniju kolonijalnu politiku, pre svega u današnjoj Kanadi.[84] Pritom su religiozni ciljevi misionarskog rada mogli najtešnje da se povežu sa razvojem prekomorske trgovine - u kojoj bi Francuska konkurisala Engleskoj i Španiji. Francuski sporazum iz Bervaldea (1631) sa protestantskim švedskim kraljem Gustafom Adolfom, koji je obezbedio isporuku za rat značajnih sirovina radi izgradnje ove flote, bio je od najvećeg značaja.

Naročito teške ili složene misije Otac Žozef preuzimao je sam, recimo na Saboru kneževa izbornika u Regenzburgu 1630, kada je Francuska još uvek zvanično bila u ratu. Na putu do ovog mesta, u gradu Memingenu, tajno se sastao se Valenštajnom, vojnim zapovednikom habzburškog cara, koji se vrlo otvoreno žalio na

[84] *Malettke, Richelieu und Pere Joseph, str. 122.*

prošpansku frakciju na bečkom dvoru i pokazao ambiciju da politiku vodi za svoj račun. Pošto je došao u Regenzburg, Otac Žozef je uspeo da utiče da Valenštajn bude razrešen dužnosti, čime je ojačana moć kneževa izbornika. Razmišljalo se na sledeći način: car koji u rukama ima moćno sredstvo za rat kakav je bio vojni preduzetnik i ratni zapovednik Valenštajn više će slediti interese habzburške dinastije, a manje će brinuti za „libertet", to jest za samostalni suverenitet najviših nemačkih plemića i kneževa. Francuska je, međutim, bila zainteresovana da ta samostalnost potraje, pri čemu joj je bilo svejedno da li su kneževi protestantske ili katoličke vere. Glavni cilj predstavljalo je obuzdavanje habzburške ekspanzije.

Savremena istraživanja su vrlo detaljno ispitala značaj Rišeljea i Oca Žozefa za francusku spoljnu politiku i politiku bezbednosti, za koje je očigledno od velikog značaja bila delatnost tajnih službi. Na internet sajtu današnje francuske obaveštajne službe za inostranstvo DGSE oba ova sveštena lica u službi francuske monarhije označavaju se kao osnivači institucionalizovane obaveštajne službe za inostranstvo.[85]

U najbolje istražene primere veza rane moderne evropske diplomatije i špijunaže spada spoljna politika za vreme španskog rata oko nasleđa prestola, koji je okončan 1713/14. mirovnim sporazumima iz Utrehta i Raštata. U to vreme su se istovremeno razvili i ograničen politički rat, koji se često s potcenjivanjem naziva kabinetskim ratom, i ideja o trajnom međunarodnom mirovnom poretku, koja je odraz našla u čuvenom Spisu o miru iz 1713. opata Sen Pjera, u kome on govori na osnovu iskustva koje je stekao kao mirovni pregovarač u Utrehtu.

---

85 http://www.defense.gouv.fr/dgse/layout/set/popup/layout/set/print/ content/view/full/87909 (5. 12. 2007).

Obe ideje odigrale su određenu ulogu u nastanku opštevažećeg međunarodnog prava. Obe su, pritom, zahtevale i veliko jačanje diplomatije kao umetnosti stvaranja koalicija, a takođe i kao umetnosti poravnanja među svetskim silama. U isto vreme, proširena je i geografska perspektiva. Još uvek je, doduše, reč bila o teritorijama i dinastičkim pretenzijama u Evropi, ali nije se mogao prevideti ni ekonomski značaj kolonijalnih carstava Španije, Francuske i Engleske, u Americi. Moglo bi da se govori o svojevrsnoj težnji evropske politike ka globalizaciji, koja je diplomate navela da utoliko revnosnije tragaju za onim što bi pomoću špijunaže moglo povećati njihove izglede za uspeh. U njihovim depešama do izražaja sve češće dolazi „glad za informacijama" o novim narodima i regionima i o „mehanizmima funkcionisanja" politike moći. U svojoj knjizi *Špijuni i ambasadori u doba Luja XIV (Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV)* Lisjen Beli sledi trag pet stotina obaveštajaca, od kojih je samo jedan deo mogao da se nazove pravim špijunima.[86]

„Pirineja više nema", navodno je uzviknuo španski ambasador na dvoru Luja XIV kada je francuski kralj svog ujaka proglasio za novog španskog kralja.[87] Sa Karlom II, koji je ostao bez dece, linija španskih Habzburgovaca se ugasila. Mladi Filip, francuski princ iz dinastije Burbona, koji je napunio tek sedamnaest godina i čija baba je bila španjsko-habzburškog porekla, trebalo je da ojača moć Francuske, ili bar da odagna strah da će se Francuska naći okružena Habzburgovcima. Borba za moć između Francuske i Austrije ušla je u nov krug. On je započeo 1506, proglašenjem habzburškog princa Filipa Lepog za španskog kralja, a okončan je Prvim svetskim ratom.

---

[86] *Lucien Bely, Espions et ambassadeurs aux temps de Louis XIV (Špijuni i ambasadori u doba Luja XIV), Pariz, 1990, str. 14.*

[87] Bely, *Espions*, str. 19.

Postavljanje naslednika na španski presto značilo je pre svega pristup izuzetno unosnoj trgovini sa španskim kolonijama u južnoj i srednjoj Americi, koja se odvijala preko Sevilje. Kasnije je ova trgovina krenula preko Kadiza, jer je Gvadalkivir, a time i pomorski put za Sevilju, sve više počeo da zatrpava pesak, tako da više nije bio plovan za sve veće trgovačke i ratne brodove. Kako veliki francuski maršal i graditelj utvrđenja Sebastjen le Prestr de Voban piše u svojim memoarima iz 1706, prekomorska trgovina predstavljala je najvažniji, ali u tajnosti držani motiv za rat Engleza. De Voban pritom već spominje trgovinu sa Indijom, mada će Engleskoj tek pola veka kasnije poći za rukom da Indiju uglavnom potčini svojoj vlasti.[88]

U isto vreme, u ratu za nasleđivanje španskog prestola u pitanju su bile i teritorije u današnjoj Belgiji (u to vreme „španskoj Holandiji"), u oblasti Milana i u južnoj Italiji, odakle se očekivao veliki priliv bogatstva. Državne kase velikih sila mnogo su trpele zbog krupnih izdataka za izdržavanje dvora i za vojsku. Zbog toga je diplomatija morala da brine ne samo o prestižu i bezbednosti, već pre svega i o finansiranju i širenju moderne države, odnosno „državne vlasti". (Volfgang Rajnhard)

Granice između špijuna i obaveštajaca u to vreme su još bile nejasne. Moglo se govoriti i o špijunaži uslovljenoj određenom prilikom ili o radu za tajnu službu kao uzgrednom zanimanju, jer profesionalnih pripadnika tajnih službi još uvek gotovo da i nije bilo. Mada su mnogi ugledni dvorani, trgovci i oficiri delovali i na tom polju, prema njihovim aktivnostima javno je pokazivana odbojnost. ,,U jednom svetu sumnji, sumnjičenja i laži, svet tajni je predstavljao kontrast svetu događaja, jasnih činjenica i javnih ceremonija, koji je pokazivao vedro lice pregovora", piše istoričar

[88] Bely, *Espions,* str. 728.

Beli.[89] U skladu s tim, u depešama i pismima diplomata uvek se mogu naći skriveni nagoveštaji i polovične informacije. Razmere špijunaže su, međutim, jasno uočljive, baš kao i motivi njihovih organizacija i mreža. Reč je bila o novcu, o ljubavi, ili o ličnim uverenjima.

Tajna služba i unutrašnja bezbednost

Iz policijskih izveštaja jasno se može uočiti da je špijunaža koja se sa diplomatijom širila predstavljala sve veći problem za unutrašnju bezbednost. Ne samo da je strane špijune trebalo držati podalje od onih koji su znali domaće tajne, već je postojala i opasnost od zavera, finansiranih i organizovanih iz inostranstva. ,,U Parizu ima više stranaca koji žive kod imućnih građana, trgovaca, bankara i drugih, a naročito kod protestanata. To predstavlja veliku opasnost, koju ne bi trebalo trpeti, ili bi je trebalo trpeti samo ako se (ti ljudi) prijave kod komesara gradske četvrti u kojoj borave.“[90] Ovaj citat iz prepiske poručnika pariske policije iz 1710, čiji je položaj postojao od 1667. i odgovara današnjem policijskom prefektu grada Pariza, odslikava sve veću potrebu da se u jednom svetu povećane mobilnosti obezbedi kontrola nad stanovništvom. Stranci su se mogli prepoznati po jeziku kojim govore, ali kod domaćeg stanovništva nije bilo gotovo nikakvih mogućnosti za identifikaciju, osim oskudnih unosa u crkvene knjige. Prvu administrativnu pomoć u tom smislu svakako je predstavljao ukaz iz 1539, kojim je kralj Fransoa I propisao zvanično registrovanje rođenja, sklapanja braka i smrti (a osim toga i upotrebu francuskog kao službenog jezika), ali lokalne vlasti su prilikom identifikovanja sumnjivih lica često morale da se oslanjaju na svedoke. Razni ljudi

[89] Bely, *Espions*, str. 52.
[90] Bely, *Espions*, str. 63.

su sebi izmišljali maštovita imena i biografije, a najčešće su to činili oni iz zajednica crkvenih redova osnovanih upravo radi špijunaže.

U arhivu Bastilje, pariskog zatvora za „bolje ljude", može se naći trag izvesnog gospodina Pomijea. U Francuskoj se navodno nastanio da bi prešao u katolicizam i služio kralju Luju XIV. Policiji je saopštio da: „.. .Englezi i Holanđani svud po Parizu i na dvoru imaju svoje špijune, koji detaljno izveštavaju šta se tu dešava." Dvorski službenik odatle zaključuje: „Pošto je dugo boravio u Londonu, neke od njih vrlo verovatno i poznaje. Zbog toga vam kralj nalaže da ga ponovo proverite."[91]

Trn u oku vlastima naročito je bila nova moda otvaranja kafana. Škot po imenu Bernet privukao je pažnju jer „...već odavno boravi u Parizu, a život provodi u kafanama", gde prepričava ili doznaje vesti i raspravlja o religiji; često dolazi u Versaj, a svaki put se kritički izražava o ljudima u vladi".[92] Odatle je lako moglo da se zaključi da je reč o špijunu. Jednako sumnjivi bili su i ljudi koji su se kretali u izvesnim pariskim gradskim četvrtima, a pre svega u univerzitetskoj četvrti na južnoj obali Sene, kao i u javnim parkovima (Luksemburški park, Tiljerije).

Kako je špijunaža bila organizovana? Većinom u male mreže, koje je vodio neki od kraljevih saradnika ili neki od vojnih zapovednika poput Džona Čerčila, vojvode od Marlboroa od 1702. Njegov sekretar bio je Francuz Adam de Kardonel, koji je održavao najbolje veze sa francuskim protestantima. Dva uzastopna engleska ambasadora u Parizu koristila su usluge pesnika Metjua Prajora, koji je raspolagao malom mrežom obaveštajaca, među kojima behu i udovica Langloa i njene dve ćerke. „...stara je špijun najbolje vrste", kaže se u francuskim policijskim dokumentima.[93] Francuski ambasador u Veneciji opat De Pompon brzo je zaposlio

[91] Bely, *Espions,* str. 67.
[92] Bely, *Espions,* str. 73.
[93] Bely, *Espions,* str. 97.

čitav niz ljudi i hteo je da preko bliskog rođaka na dvoru u Versaju isposluje da svoje ogromne troškove stavi na račun Ministarstva rata. Pisma koja su njegovi ljudi presretali i informacije koje su pribavljali ipak su se, naime, ticali francuske vojske. Između ostalog, morao je da plaća irske sveštenike, kao i jednog irskog oficira i izvesnog grofa San Salvadora. Imao je i druge važne izvore, iz okruženja habzburškog cara i njegovog vojnog zapovednika Eugena Savojskog. To je neko vreme tolerisano, ali kad se francuska vojska u pozno leto 1706. povukla iz severne Italije, dobio je uputstvo da obustavi isplate.[94]

Takve špijunske mreže predstavljale su priličan rizik. Kada su u luci Sen Malo uhvaćene dva sumnjive osobe, kod njih su pronađena pisma s čitavim nizom imena za koja je kontrašpijunaža bila zainteresovana. Konačno su otkrivena i dokumenta o kojima je francuski ministar mornarice Ponšartren svom lučkom intendantu napisao: „Špijun u vašoj luci vrlo je inteligentan. Mora da je u vezi sa šefom za nabavku municije, jer neprijatelju daje tačnije podatke o našim zalihama municije no što su oni koje ja dobijam od vas."[95] Konačno su razotkriveni i špijuni u drugim francuskim lukama, a pokušalo se čak i da se deo ove mreže iskoristi za sopstvene ciljeve.

Sistematska odbrana od strane špijunaže bila je moguća pre svega zahvaljujući otvaranju poštanskih pošiljki. To se radilo na sopstvenoj teritoriji, ali bilo je moguće i na stranom području, ako bi moglo da se zavrbuje osoblje neke važne poštanske ispostave, kao što je to recimo 1706. bio slučaj u Bazelu ili nekoliko godina kasnije u Flandriji. U maju 1709. uhapšen je, međutim, upravnik pošte grada Monbelijara, koji je u to vreme još uvek bio Mempelgard, grad nemačke pokrajine Virtemberg, jer je špijunirao za Francuze. Druga hapšenja usledila su u pograničnim nemačkim

---

[94] Bely, *Espions*, str. 98-101.

[95] Bely, *Espions*, str. 148.

poštanskim ispostavama prema Francuskoj. Sopstvenu prepisku su pak pokušavali da zaštite šifriranjem. U XVII veku, praktično svi veliki dvorovi i gradske skupštine imali su „tajni kabinet", u kome su pisma i telegrami mogli da se šifruju i dešifruju. Među najpoznatije kriptologe ubrajao se Antoan Rosinjol, koji je radio za Luja XIV. Ruska carica je imala Kristijana Goldbaha, za engleskog kralja Čarlsa II radio je Džon Volis, dok je Marija Terezija kasnije koristila usluge barona Ignaca de Koha. Najznačajnijeg genija svog doba, matematičara i filozofa Gotfrida Vilhelma fon Lajbnica za šifrovanje svojih tajnih spisa angažovao je, međutim, knez izbornik Hanovera." Zahvaljujući svom pronalasku binarnog brojčanog koda, Lajbnic je neposredno povezan i sa kompjuterskom erom. Ovi ljudi su bili odlično plaćeni i često su imali čitav štab saradnika. Pored toga, i svaki ambasador i pregovarač morao je sam da šifruje svoju prepisku ili da za to zaduži nekog čoveka od poverenja. Uputstva za šifrovanje često su menjana da bi se ograničila šteta koja je mogla nastati ako se šifra ,,provali". Sve u svemu, ukupni izdaci prenošenja diplomatsko-političkih informacija bili su veiiki, jer su tome morali da se dodaju i troškovi za kurire, brodove i konje. Da bi prepiska delovala što neupadljivije, korišćene su brojne paravan-adrese, za šta su naravno bile najprikladnije adrese ljudi iz sveta trgovine i finansija, koji su i inače morali da vode obimnu poslovnu prepisku.[96] [97]

Prva francuska birokratska tajna služba

Tačan bilans izdataka i dobiti nije, međutim, mogao lako da se napravi. Ipak se stiče utisak da je francuski dvor nakon rata za nasleđivanje španskog prestola zanemario svoju špijunažu u inostranstvu. Ishod tog rata je, uostalom, bio razočaravajući.

[96] *Bauer, Decrypted Secrets (Dešifrovane tajne), str. 71.*
[97] Bely, *Espions,* str. 157 i dalje.

Burboni su, doduše, završili na španskom tronu - uzgred, na njemu su i dan-danas - ali zato su Italija severno i južno od papske države i južna Holandija pale pod uticaj Habzburgovaca, dok je Engleska dobila više uporišta u Sredozemlju i proširenje teritorija u današnjoj Kanadi. Francuska je diplomatskom veštinom uspela da izbegne dalje slabljenje svog položaja, ali ambiciozna politika Kralja Sunca za sobom je ostavila upropaštene finansije. Kada je 1715. umro, na presto je došao njegov petogodišnji praunuk Luj XV, koji se kao petnaestogodišnjak oženio šest godina starijom ćerkom poljskog kralja Stanislava Leščinjskog (Stanislav I), oteranog sa prestola. Nimalo ne čudi što je mladi Luj tek postepeno ovladao svojim kraljevstvom. Nema nikakve sumnje da je bio svestan situacije, koja je ličila na onu od pre sto godina, kada je dečak-kralj Luj XIV bio ugrožen pobunom plemića. Naimenovanjem biskupa Andrea Erkula de Flerija, kućnog učitelja, za prvog ministra postigao je postepeno stabilizovanje kraljevine, a naročito njenih uzdrmanih finansija. Francuska prekomorska trgovina se skoro učetvorostručila.

Luj je protiv De Flerijeve volje krenuo u rat za poljski presto svog tasta. U isto vreme, francuske trupe su marširale i u Lorenu, koji je nakon teških i složenih pregovora s habzburškim carem konačno ustupljen kralju Stanislavu, kao zamena za poljsku krunu. Time je pripao Francuskoj, koja je svoju teritoriju sada mogla značajno da poveća bez većih gubitaka na svojoj strani. Francuska je, doduše, nakon toga uspela da dobije dve velike bitke u ratu za nasleđivanje austrijskog prestola, između 1740. i 1748, ali bez preke potrebe je vratila već okupiranu teritoriju današnje Belgije, koja je u to vreme važila za jednu od najbogatijih u Evropi. Moguće je da Luj, koji je od smrti kardinala De Flerija (1743) vladao bez prvog ministra, nije hteo da izaziva Engleze i Holanđane tako

monumentalnim narastanjem svoje moći.[98]

U toj situaciji, u Francuskoj je nastala prva birokratski organizovana tajna služba za inostranstvo *Sekre d. rua*[99], čije se postojanje može dokazati od 1746. i koja je tada izgleda imala trideset dva saradnika. Služila je tajnoj kontroli francuskih diplomata, kao i tome da kralju omogući vođenje paralelne diplomatije, ili pak tajni uticaj, naročito u Austriji i Rusiji. Moglo bi se čak govoriti i o tajnoj politici prema Istoku, bar delimično suprotnoj zvaničnoj politici koju su vodili ministri i diplomate, a u koju je spadalo i negovanje posebnih veza između Francuske i Osmanlijskog carstva. Rukovođenje ovom tajnom organizacijom Luj je preneo na svog rođaka princa Dekontija, koji je uprkos blistavoj vojnoj karijeri najpre bio pristalica kraljevih unutrašnjih neprijatelja. Luj je i ovde nastojao da sledi istorijski primer tako što je nezgodnom princu u izgled stavio poljsku krunu. Taj poduhvat, međutim, bio je osuđen na neuspeh. Saksonski kneževi izbornici čvrsto su se držali poljske krune, uz podršku Rusije, upropašćujući time svoju lepu kneževinu. Konti se okrenuo od kralja i napustio *Sekre d rua.*

Rukovođenje službom prešlo je na markiza Šarla Fransoa de Broja, koji je nakon vojne karijere postao jedan od najvažnijih diplomata. Godine 1752. kralj ga je kao specijalnog ambasadora poslao u Varšavu kako bi tamo pratio narastanje moći Austrije i nove velike sile Rusije, a možda pokušao i da ga spreči. Njegov najbliži čovek od poverenja bio je Žan Pjer Tersije, koji je do 1758. zauzimao visok položaj u Ministarstvu inostranih poslova i stoga imao pristup svim diplomatskim informacijama.

Delatnost kraljeve tajne službe više od dve decenije je ostala

---

[98] *Dominique de Villepin (izd.), Histoire de la diplomatie franuaise (Istorija francuske diplomatije), Pariz, 2005, str. 370.*

[99] Franc. *Secret du Roi* - kraljeva tajna služba. (Prim. prev.)

stroga tajna. Saradnici su se poznavali samo međusobno, putovali su u raznovrsne misije i imali su sopstvene šifre za svoju prepisku. Kada bi zapali u teškoće, recimo ako bi bili uhapšeni, nisu mogli da računaju s tim da će im kralj odmah pomoći, jer bi tako njihova tajna organizacija privukla pažnju u vladinom aparatu. Njena glavna aktivnost sastojala se od tajnog nadgledanja pošte. Sam kralj je sa svojim agentima saobraćao preko paravan-adresa, čija je pošta bila izuzeta od kontrole.[100]

Postojali su, međutim, i tajni projekti koje bismo danas odredili kao tajne operacije ili čak kao tajni rat. Nakon poljske avanture, u kojoj su glavnu ulogu odigrali tajna diplomatija i podmićivanje, pripremana je invazija na Englesku. To, međutim, nije trebalo da bude obično osvajanje, već se verovalo da se na taj način predupređuje engleska invazija, od koje su Francuzi strepeli. Projekat je nastao nakon što je Francuska u Sedmogodišnjem ratu (1756-1763) izgubila veliki deo svojih prekomorskih poseda. U Indiji je sačuvala samo još pet trgovačkih uporišta. U kasnijoj Kanadi izgubila je sve, uključujući i frankofono stanovništvo, koje sve do danas živi uglavnom u pokrajini Kvebek. Duž reke Misisipi, „Lujzijana" je prepuštana burbonskoj Španiji.[101] Francuska se uglavnom oprostila od ambicija da bude prekomorska sila, pa se tako pojavio strah da bi Englezi sada mogli da napadnu i samu Francusku kako bi je isterali iz ono malo preostalih kolonija i time potpuno potisnuli iz unosne prekomorske trgovine.

Najpre su prikupljene sve raspoložive informacije o engleskoj floti, odbrani engleske obale i finansijskom položaju Engleske. Dva agenta su 1763. otputovala preko Lamanša kako bi na licu mesta razgledala različite objekte. Godine 1764. nastala je studija o

---

[100] Gilles Perraut, *Le Secret du Roi (Kraljeva tajna služba),* tri toma, Pariz, 1992.

[101] Tadašnja „Lujzijana" bila je mnogo veća od današnje američke države istog imena. Obuhvatala je više od petine površine današnjih SAD.

francuskoj floti, ali taj projekat nije dalje razvijan. Pored toga, samovoljni Ševalije d'Eon skoro da je upropastio kraljevsku tajnu službu. On je sa jedne strane hteo da bude aktivan u regularnoj diplomatiji, dok se s druge bacao u svakakve špijunske avanture, dajući pritom na volju svojoj potrebi da se pojavljuje u ženskoj odeći, po čemu je ubrzo postao ozloglašen.

U junu 1763. kralj je tridesetpetogodišnjeg D'Eona poslao u London, kao sekretara novog ambasadora, kako bi vodio poslove do njegovog dolaska. Kad je ambasador stigao, Ševalije je hteo da zadrži svoju titulu otpravnika poslova, a pre svega da i dalje priređuje raskošne i skupe prijeme (na račun dvora). Kralju se ovaj čudni svat izgleda dopadao, ali bio je prinuđen da uvidi da mu je dao kompromitujuća pismena uputstva o tome kako treba da radi za kraljevu tajnu službu u Engleskoj. Zbog toga su razne ljude slali da se domognu dokumenata čudnovatog Ševalijea, što im je nekoliko godina kasnije i pošlo za rukom. Tek pošto je na vlast stupio kralj Luj XVI (1773), ova afera je potpuno raščišćena. Ševalije d'Eon konačno je sva dokumenta morao da preda jednom francuskom agentu, a dobio je i malu penziju, pod uslovom da se ubuduće pojavljuje samo još u ženskoj odeći.

Američka revolucija

Mada je francuska invazija na Englesku ostala samo neostvarena zamisao, Francuzima se dvanaest godina nakon Sedmogodišnjeg rata ukazala mnogo bolja prilika da se Englezima osvete za poniženje iz 1763. U engleskim kolonijama u Severnoj Americi sklapanje mira 1763. izazvalo je veliko nezadovoljstvo, jer je naseljenicima zabranjen prodor na zapad, a kod strogo protestantski orijentisanih „Amerikanaca" sveti gnev raspalilo je i to što je britanska kruna frankofonim katolicima u bivšim francuskim kolonijama dala pravo da slobodno ispovedaju svoju

veru. Pored toga, London je od britanskih doseljenika zahtevao i razne nove poreze, kojima je trebalo podmiriti ranije nastale engleske ratne troškove. Došlo je do napada na englesku kolonijalnu upravu, a konačno i do Američke revolucije. Francuskoj se sada ukazala prilika da subverzivnim metodima deluje protiv Engleske.

Ključna ličnost u ovoj zaveri bio je pozorišni pisac Pjer Ogisten Karon de Bomarše, koga su besmrtnim učinile Mocartova opera *Figarova ženidba* i Rosinijev *Seviljski berberin*, napisani po njegovim sižeima. Ovaj sin pariskog časovničara je, međutim, uzgred radio i za tajnu službu francuskog dvora. Ubrzo nakon početka nemira u Severnoj Americi uputio je niz pisama francuskom ministru inostranih poslova Verženu, u kojima predlaže da se ustanicima pomogne oružjem. Grof je bio sve drugo samo ne revolucionar, ali gnev zbog poraza iz 1763. konačno je i ovog iskusnog diplomatu oterao na stranu ustanika.

Došlo je do isporuka oružja. Bomarše je najpre dobio novac da 1776. osnuje paravan-firmu koja se predstavljala kao španska brodska trgovačka kompanija *Roderigo Ortez i komp.* U jednom kasnijem pismu svojim američkim saradnicima, Bomarše piše: „Gospodo, mogu da vas obavestim da brod *Amfitrita* s tovarom od četiri stotine tona stoji u luci i da će otploviti za Sjedinjene Države čim vetar bude bio povoljan. Ovaj brod, koji je namenjen vama, natovaren je s 4.000 pušaka, 80 buradi baruta, 8.000 pari cipela i 3.000 vunene ćebadi. Uz to ide i nekoliko inženjerijskih i artiljerijskih oficira, kao i jedan nemački baron, koji je dosad bio ađutant princa Hajnriha od Pruske. Mislim da njega možete da postavite za generala. Sluga sam pokorni."[102] Ovde je možda bila reč o pruskom vojnom zapovedniku Fridrihu Vilhelmu fon

[102] *Geoffroy de Grandmaison (izd.), Memoires du Comte de More 1758- 1837. (Memoari grofa De Morea 1758-1837), Pariz, 1898, str. 187.*

Štojbenu, koji je 1777, prilikom boravka u Parizu, zaista upoznao Bendžamina Frenklina, pregovarača američkih pobunjenika. Frenklin je u Parizu boravio od decembra 1776. i pokušao je da dvor i parisko visoko društvo pridobije za politiku trinaest pobunjeničkih kolonija. Pobunjenici su, doduše, u Džordžu Vašingtonu imali odličnog vojnog zapovednika, ali vojska im je bila slabo naoružana i još gore obučena. U bici na otvorenom polju ne bi imala nikakve šanse protiv profesionalaca engleskih kolonijalnih snaga, ali uspelo joj je da veštim povlačenjima, iznenadnim napadima, a pre svega izuzetno delotvornom propagandom, drži Engleze u šahu.

U februaru 1778. francuska vlada je konačno rešila da zauzme stav i sklopila je sporazum o savezništvu sa Frenklinom. Francuska je diplomatski priznala Sjedinjene Države i obezbedila im je podršku. Štaviše, Francuska se u članu šest ovako sklopljenog sporazuma odrekla nekadašnjih francuskih teritorija u Severnoj Americi i unapred priznala svako proširenje teritorije preko prvobitnih trinaest kolonija. Zvanično gledano, Pariz nije smatrao da je u ratu s Londonom, ali isporukama pomoći i zaliha ubrzo su se pridružili i vojska (šest hiljada vojnika pod komandom generala Rošamboa) i ratni brodovi, koji su zajedno sa španskom podrškom konačno doneli pobedu američkim pobunjenicima.

Iz ove tajne operacije francuske tajne službe izrodio se formalni savez sa jednom revolucionarnom državom, čija se demokratska, antimonarhistička retorika verovatno nije baš najbolje slagala s raskošnom burbonskom monarhijom. Sve ovo je, sem toga, doprinelo i upropašćavanju francuskih državnih finansija, koje je sa svoje strane u najmanju ruku pogodovalo Francuskoj revoluciji, ako nije bilo čak i njen glavni uzrok. Bez ikakve sumnje, finansijski bankrot francuske krune predstavljao je vetar u leđa revolucionarnim snagama.

Vratimo se, međutim, američkom ratu za nezavisnost koji je imao veliki značaj za istoriju rada tajnih službi. Već na početku

ovog rata, više od sedam meseci pre proglašenja nezavisnosti, Kontinentalni kongres[103], prethodnik današnjeg parlamenta SAD, obrazovao je Komitet za tajnu prepisku [104] „...sa isključivim zadatkom da održava prepisku s našim prijateljima u Velikoj Britaniji, Irskoj i drugim delovima sveta". Dve nedelje kasnije, ovaj komitet je jednom londonskom advokatu koji je bio pristalica američke nezavisnosti obećao dve stotine funti za izveštaje „o stavu stranih sila prema nama. (...) Ne moramo da naglašavamo da je pritom neophodna velika opreznost, kao i potpuna tajnost."[105] Artur Li, advokat o kome je tu reč, pokušao je da za savez sa Amerikom pridobije Prusku i Španiju. Kasnije je bio i član pregovaračkog tima Bendžamina Frenklina.

Špijunaža je najveći značaj imala za vojne operacije. Za Džordža Vašingtona je bila sredstvo pomoću kog je nadoknađivao slabost svoje vojske i izbegavao velike bitke na otvorenom frontu. Pritom je trpeo i žestoke poraze. Njegova prva žrtva bio je dvadesetjednogodišnji oficir Nejtan Hejl, koga je Vašington poslao da izvidi stanje britanske vojske u okolini Njujorka. Uhvaćen je na Long Ajlendu i Britanci su ga 22. septembra 1776. bez oklevanja pogubili. Njegov kip se ne nalazi samo u krugu starog univerziteta u Jejlu, već i pred glavnim štabom CIA, u Lengliju kod Vašingtona. Čini se da pritom nikome ne smeta što se ne zna kako je ovaj momak uopšte izgledao. Među pripadnicima američke tajne službe važi za njihovu prvu žrtvu palu za slobodu.

General Vašington je, doduše, poznavao značaj špijunaže za vođenje rata, ali nedostajala mu je odgovarajuća organizacija za uspešno vođenje agenata. Veći broj njegovih vojnih poraza

---

103Engl. *Continental Congress.* (Prim. prev.)

[104] Engl. Committee ofSecret Correspodence. (Prim. prev.)

[105] Francis Wharton (izd.), The Revolutionary Diplomatic Correspodence of the United States (Revolucionarna diplomatska prepiska Sjedinjenih Država), šest tomova, Vašington, 1889, str. 63-64.

predstavljao je posledicu nedostatka tačnih informacija.
Ponekada je bio i žrtva obmane. U strašnom zimskom logoru u Veli Fordžu (1777/78), kad mu je vojska bila u jadnom fizičkom stanju, i sam je inscenirao jednu operaciju obmane tako što je svojeručno sastavio dokumenta u kojima se spominju nepostojeće pešadijske i konjičke regimente. Uz pomoć dvostrukih agenata obmanuo je protivnika da Amerikanci raspolažu mnogo većom vojskom nego što je to zaista bio slučaj. Operacija je bila uspešna. Englezi su neprijateljske snage precenili za oko 8.000 ljudi i uzdržali su se od napada.[106]

U leto 1780. stigla mu je vest o predstojećem napadu Engleza na francuske snage pod vođstvom generala Rošamboa koje behu upravo stigle u Njuport (Rod Ajlend). Engleske kolonijalne snage, čiji je glavnokomandujući bio general Henri Klinton, nalazile su se u Čarlstonu, daleko na jugu, i već se behu ukrcale na brodove kad su od Vašingtonovih agenata čule o predstojećem napadu Amerikanaca na Njujork. Moguće je da je ovo lukavstvo spaslo francuske trupe, koje su Amerikancima bile neodložno potrebne.

Uoči odlučujuće bitke kod Jorktauna (1781), učitelju iz Bostona po imenu Džon Lavel pošlo je za rukom da otkrije šifru koju su engleski vojni komandanti koristili za svoju prepisku. U pismu u kome izražava svoju zahvalnost Lavelu, Vašington nam se otkriva kao revnosni sakupljač i analitičar podataka i informacija: „Često smo tek kad sve informacije međusobno uporedimo u stanju da uvidimo činjenice koje bi nam ostale skrivene, jer ne mogu da se razumeju na osnovu samo jednog nagoveštaja. “[107]

---

[106] *Chripstoher Andrevo, For the Presedent's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush (Samo za predsednikove oči: Tajna služba i američki predsednici od Vašingtona do Buša), Njujork, 1996, str. 9-10.*

[107] *John C. Fitzpatrick (izd.), The Wrightings of George Washington from the Original Manuscript Sources 1745-1799 (Spisi Džordža Vašingtona iz*

Ako Lavel može da se nazove ocem američkih kriptologa, Vašington bi mogao da važi za model vojnog komandanta koji se razumeo u veštinu širenja informacija dobijenih preko obaveštajne službe, a takođe i u veštinu vojno-obaveštajnog obmanjivanja.

Nekoliko godina kasnije, Vašington je kao prvi predsednik SAD izdvojio određeni budžet za špijunažu u inostranstvu. Tokom prve godine, taj budžet je iznosio samo 40.000 dolara, ali u trećoj godini povećan je na milion dolara, što je predstavljalo dvanaest odsto tadašnjeg saveznog budžeta (u današnjoj Americi u ove svrhe izdvaja se ,,samo" 0,2 odsto saveznog budžeta). Za državu koja u mirnodopsko vreme nije raspolagala gotovo nikakvim spomena vrednim borbenim snagama, relativno visok budžet namenjen špijunaži mogao je biti razumno odbrambeno sredstvo - pod uslovom da se pravilno iskoristi.

Tokom rata za nezavisnost Amerikanci su bili prinuđeni da iskuse da nemaju posla samo sa protivničkom vojskom, već i sa protivničkom špijunažom - i sa izdajnicima u sopstvenim redovima. Jedan od njih bio je general Benedikt Arnold, koji se najpre borio na strani revolucionara i u tome bio veoma uspešan. Njegova pobeda u bici kod Saratoge (1777) navela je Francusku da zvanično stupi u savez sa pobunjenicima. Tom prilikom teško ranjeni Arnold uživao je poverenje Džordža Vašingtona, mada je zbog navodnih finansijskih nepravilnosti osuđen na vojnom sudu. Kongres je odbio da generalu Arnoldu nadoknadi lična sredstva koja je potrošio na svoju vojsku. Istovremeno mu je prebacivano i da se do guše zadužio zbog raskošnih prijema koje je priređivao.

Arnold beše ogorčen, Prilikom dodele unapređenja njega su zaobišli, a konačno je i prekomandovan u Vest Point - vojno uporište na mestu gde će se kasnije naći vojna akademija američke armije. Stoga je skovao plan da ovo uporište preda Britancima i

---

originalnih rukopisnih izvora 1745-1799), 39 tomova, tom 24, Vašington DC, 1944, str. 98.

pritom promeni stranu. Nekoliko meseci ranije oženio se devetnaestogodišnjom Margaret Šipen, ćerkom uglednog sudije iz Filadelfije. Za vreme britanske opsade Filadelfije mlada žena je izašla s britanskim majorom Džonom Andreom, ađutantom britanskog generala Henrija Klintona, koji je u isto vreme bio i oficir njegove tajne službe. Verovatno je upravo mlada Margaret uspostavila vezu između generala Arnolda i majora Andrea. Došlo je do dogovora, po kom je Arnold Britancima trebalo da preda Vest Point, za nadoknadu od 20.000 britanskih funti.

Da je ovaj puč uspeo, britanskoj armiji pošlo bi za rukom da koloniju Novu Englesku odvoji od ostatka pobunjenika. Zavera je, međutim, propala kada je Andre u septembru 1780. pokušao da se u jednoj šumi na reci Hadson sastane s Arnoldom. Tu ih je iznenadila američka milicija. Arnold je uspeo da pobegne, dok je Andre pokušao da se u civilnoj odeći izvuče kroz područje koje su držale američke snage, ali je pritom uhvaćen i razotkriven. Kod sebe je (sakrivene u čarapama) nosio šest dokumenata sa rukopisom generala Arnolda, u kojima ovaj opisuje kako bi Britanci trebalo da postupe prilikom „osvajanja" Vest Pointa.

Vojni sud je Andrea osudio na smrt. Vašington je pokušao da ga zameni za odbeglog generala Arnolda, ali nije uspeo, te je Andre 2. oktobra 1780. pogubljen. Benedikt Arnold je pak preuzeo jedan odred na britanskoj strani i pritom ponovo ostvario neke lokalne pobede. U otvorenom pismu stanovništvu britanskih kolonija pravdao se napadajući korupciju među američkim revolucionarima, a naročito njihov savez sa katoličkom Francuskom.

Svaka strana će kasnije odatle ispredati svoje junačke priče. Džon Andre je 1821. ekshumiran i sahranjen u Vestminsterskoj opatiji u Londonu, u delu namenjenom herojima. Andreova majka je odmah nakon njegove pogibije dobila penziju, a braća plemićke titule. U najnovije vreme, gej pokret je u njemu otkrio jednog od svojih, jer u jednom od svojih pisama piše kako nije mnogo

zainteresovan za žene. Sigurno je da je bio obrazovan čovek. Pisao je pesme, svirao blok-flautu i tečno govorio francuski, nemački i italijanski. Poticao je iz porodice hugenota i školovao se u Ženevi. Teško mu je naći ma kakvu manu.

Amerikanci su pak imali problema sa svojim delom istorije, jer nisu mogli da poreknu da je Benedikt Arnold spadao u najsposobnije vojnike rata za nezavisnost. Na bojnom polju kod Saratoge 1887. podignut mu je spomenik, ,,u sećanje na najsjajnijeg vojnika kontinentalne armije", koji je tamo teško ranjen. Natpis na spomeniku navodi njegov vojni čin, ali imena nema. U američke istorijske legende njegova izdaja ušla je kao sinonim za ono što se u Evropi od Drugog svetskog rata povezuje sa imenom vođe norveških nacista Vidkuna Kvislinga. Američki Kvisling je, dakle, bio Benedikt Arnold, politički megaizdajnik. Benedikt je u SAD ostalo izuzetno retko ime, koje se u popisu iz 1990. godine našlo tek na 1.124. mestu.

U američku nacionalnu legendu ne uklapa se ni to što je Benedikt Arnold umakao svojim progoniocima, prekomandovan u London i tamo postao savetnik engleskog kralja Džordža III. Nekoliko godina živeo je kao poslovni čovek u Kanadi, a zatim ponovo u Londonu, gde je 1801. umro od posledica svojevremenog ranjavanja. Na njegovom poslednjem boravištu, kući u jednoj od otmenijih četvrti Londona, stoji plaketa koju je postavila uprava grada i kojom je Arnold ovekovečen kao „vojnik Američke revolucije i patriota". To nije politički korektno ni za jednu ni za drugu stranu.

Britancima svakako nije pošlo za rukom da delovanjem svoje tajne službe spreče pobedu Amerikanaca, ali uspeli su da joj povećaju cenu. U Londonu je ove aktivnosti koordinisao Vilijam Iden, tadašnji ministar za kolonije i trgovinu. Iden je ušao u trag Amerikancu Arturu Liju, koji je u Berlinu pregovarao o vojnoj podršci Pruske. U njegovu hotelsku sobu je provaljeno, a dokumenta su mu kopirana. Pored toga, Iden je u Parizu svake

godine plaćao 1.000 funti Edvardu Benkroftu, čoveku od poverenja američkog glavnog pregovarača Bendžamina Frenklina. Sam Frenklin je do kraja života odbijao da poveruje u mogućnost da je njegov prijatelj Benkroft izdajnik. Potpune razmere njegove špijunaže otkrivene su tek sto godina kasnije, 1891. u Londonu.

Benkroftov glavni službenik bio je izvesni Pol Ventvort, elegantna i zavodljiva pojava, vrlo kultivisan i inteligentan. Bomarše ga opisuje kao „jednog od najveštijih ljudi iz Engleske koji uz to i odlično govori francuski".[108] Bio mu je poveren zadatak da prati kontakte između francuskog dvora i američkih pobunjenika i da na njih negativno utiče. Svakako je tako i bilo, ali Ventvort je istovremeno imao i jednu osetljivu diplomatsku misiju. Trebalo je da Bendžaminu Frenklinu izloži mirovnu ponudu britanske vlade, koja je predviđala da se čitav niz američkih zahteva prihvati i da se dve stotine Amerikanaca postavi u Gornji dom britanskog parlamenta, odnosno da im se dodele plemićke titule. Zanimljivo je da Frenklin ovu ponudu nije glatko odbio, već ju je iskoristio da konačno pridobije francusku stranu.

Poznato je da od toga nije bilo ništa, ali mešavina starih evropskih spletki i moralističko-demokratske ideologije s kojom je Frenklin delovao zaslužuje pažnju. Kada su mu jednom prilikom ukazali na plaćene špijune u njegovom okruženju, Frenklin je odgovorio: „Ako su čovekovi postupci pravedni i časni, njegovom dobrom glasu može samo da koristi ako se oni doznaju." Stoga je odbijao da svoju prepisku sa Kontinentalnim kongresom[109] šifruje prema uputstvima koje je dobio. Važna politička dokumenta ostavljao je da leže unaokolo tako da svako može da ih vidi. Frenklin je, međutim, revnosno koristio tajnu propagandu, puštajući u opticaj i objavljujući falsifikovana pisma i lažne

[108] *Perrault, Le secret du roi (Kraljeva tajna služba), tom 3, str. 429.*

[109] Engl. *Continental Congress.* (Prim. prev.)

izveštaje koji su imali za cilj da diskredituju britansku politiku.[110]

Međutim, nisu sve vođe Američke revolucije bile tako naivne. Advokat i poslanik grada Njujorka Džon Džej, kasnije i prvi predsednik američkog Vrhovnog suda, rano je uvideo kakva opasnost preti pokretu za nezavisnost od špijunaže i sabotaže. On je već 1776. istraživao zaveru koju je britanski guverner Njujorka Vilijam Trajon navodno planirao protiv Džordža Vašingtona. Tomas Hiki, jedan od zaverenika, osuđen je na smrt i pogubljen. Pitanje je, međutim, nije li Hiki možda ipak hteo samo da pređe na britansku stranu, koja je tada među britanskim kolonistima u Severnoj Americi verovatno imala daleko više pristalica nego revolucionari. Ipak je sigurno da je Trajon smerao da svojim represijama prema civilnom stanovništvu bude korak ispred ustanika i da time britanski način ratovanja prilagodi pobunjeničkom. Za to, međutim, nije dobio dozvolu svojih pretpostavljenih.

Džon Džej je u Njujorku predsedavao komisijom ,,za otkrivanje i osujećivanje zavera", koja bi možda mogla da se smatra jednim od prvih činilaca američke kontrašpijunaže. Ova služba je sprovela na stotine istraga protiv simpatizera engleske krune i za nju su radile desetine agenata, čiji je zadatak pre svega bio otkrivanje zavera. Oni su, međutim, podnosili i izveštaje o raspoloženju javnosti, koje je bilo naročito loše, što znači antiameričko, među trgovcima koji su se bavili trgovinom sa prekomorskim zemljama i sa Karibima.

Ono što je ljude okretalo jedne protiv drugih nije bila samo verska i nacionalna pripadnost ili odanost određenim porodicama i dinastijama. Sa Američkom revolucijom, politička ideologija je postala nova državna doktrina, a time i suština državotvornog rata (Johanes Burkhart). Pritom su određenu ulogu igrali i religija i

[110] Perrault, *Le secret du roi (Kraljeva tajna služba*), tom 3, str. 436-438.

ekonomski interesi. Oni, međutim, ni u kom slučaju nisu bili presudni, kao što je to tvrdila starija protestantska ili kasnija marksistička istoriografija jednog Čarlsa Birda, jer je u suštini bila reč o ideologiji, o političko-sekularnim principima i uverenjima, koji su sada takođe postali predmet rada i interesovanja tajnih službi. Nakon Američke revolucije, nešto kasnija Francuska revolucija dala je nov uzlet ovoj ideološki motivisanoj špijunaži, koja je u XX veku iznedrila one ogromne aparate za špijunažu i nadzor s kojima se suočavamo i danas.

Francuska revolucija

Prostim jezikom rečeno, Francuska revolucija je počela jednim obaveštajnim propustom službe za unutrašnju bezbednost. Dana kad je izvršen juriš na parisku Bastilju, kralj Luj XVI je u svom dnevniku napisao ,,rien" (ne dešava se ništa). Doduše, bilo je mnogo nagoveštaja da je situacija nezgodna - od gladi među stanovništvom do državnog bankrota Francuske. Pa ipak, svi su pokušavali da se umire podsećanjem da se i u prošlosti s takvim stvarima nekako izlazilo na kraj. Pored toga, oštroumne glave kao što je Aleksis de Tokvil brzo su spoznale da uzroci revolucije sežu daleko u prošlost, u istoriju odnosa između plemstva i monarhije, koja je obilovala sukobima. Događaj od 14. jula 1789, juriš na Bastilju koji je kasnije pretvoren u nacionalni mit, dogodio se nekako više usput.[111] Bez obzira na to, tačna ostaje tvrdnja da su

[111] *Alexis de Toqueville, L'Ancien regime et la revolution (Stari režim i revolucija), Pariz, 1856. (brojna izdanja); Erich Pelzer, „14. Juli 1789 - Geschichte und Mythos" („14. jul 1789 - istorija i mit"), u: Wolfgang Krieger, Und keine Schalcht bei Marathon. Grosse Ereignesse und Mythen der europaischen Geschichte (Nije bilo velike bitke kod Maratona. Veliki događaji i mitovi evropske istorije), Štutgart, 2005.*

kralj i njegov dvor pogrešno procenili situaciju.

Za našu temu pritom je pre svega važno da su revolucionari za razliku od monarhije - u potpunosti shvatali koliko bi nedostatak informacija i pogrešna procena situacije mogli biti opasni za njihovu stvar, to jest za revoluciju. Zbog toga su revolucionari, a naročito radikalni pojedinci i grupe među njima, bili ti koji su u Francuskoj prvi put stvorili temeljno organizovanu tajnu službu za unutrašnju bezbednost, kao i trajnu tajnu službu za inostranstvo, podređenu Ministarstvu inostranih poslova - a ne dvoru. Jasnije rečeno: demokratija, a ne monarhija, stvorila je modernu državu sveobuhvatnog nadzora, koja se oslanja na tajne službe. Francuska je, dakle, i u tom smislu postala laboratorija moderne demokratske politike.

U početku su, međutim, nedostajali jasno vođstvo i čvrst birokratski oslonac. Tokom prvih godina revolucije politiku su, naime, vodili razni komiteti, odbori i druga tela. (Tako je prvobitno zamišljano rukovođenje jednom demokratskom zajednicom.) Nakon što je Francuska najpre postala ustavna monarhija, u kojoj je monarh uglavnom lišen suverene vlasti u državi, među revolucionarima je došlo do sve žešćih sukoba o smeru revolucije. Na kraju su pobedili oni radikalni. U septembru 1792. proglasili su republiku, a u januaru 1793. ubili su kralja, a kasnije i kraljicu. Ubuduće je vladao Parlament, kome je neprestano menjan naziv, a on je rukovođenje državom uglavnom predao odborima, kojih je bilo šest. U njih su spadali Odbor za blagostanje (*Comitet de salut public),* koji je za sebe stvorio demagog Maksimilijan de Robespjer, kao i Odbor za opštu bezbednost (*Comite de surete generale*), čiji je zadatak bio da u zemlji sprovede široku kampanju ugnjetavanja (*terreur*), radi čega su pre svega pariska policija i vojska stavljene pod njegovu kontrolu. Uporedo je organizovano i revolucionarno pravosuđe, koje je kao na tekućoj traci izricalo presude stvarnim i navodnim protivnicima revolucije i koje je od giljotine načinilo simbol jedne politike brutalnih intervencija.

Tako je delatnost tajne službe, doduše, proširena i upotrebljena kao oruđe revolucije, ali istovremeno jei rad tajne službe koji bi se mogao označiti kao donekle profesionalan ostao u senci svojevrsne masovne histerije sumnjičenja i kažnjavanja. Policija, vojska i pravosuđe neselektivno su korišćeni za represije. Četrdeset pet hiljada ljudi palo je kao žrtva ovog terora. Od toga je najmanje 25.000 bez presude pogubljeno na giljotini. Procenjuje se da je u Vandeji, na francuskoj obali Atlantskog okeana, pobijeno 200.000 ljudi, pre svega u vojnim intervencijama protiv civila.

U ovoj radikalnoj fazi Francuske revolucije određenu ulogu su, sasvim sigurno, igrali tajna policija i vojna špijunaža. Stoga godine od 1792. (proglašenje Republike) do 1795. (kraj terora) ne mogu prosto da se izostave, ali uređena institucionalizovana izgradnja špijunske mreže odigrala se tek u godinama direktorijuma i tokom vladavine Napoleona Bonaparte (od 1799).

Kad je reč o unutrašnjoj špijunaži, glavna ličnost bio je Žozef Fuše. S njim počinje moderan policijski rad, u smislu tajne policije koja blagovremeno identifikuje i prati osobe koje (stvarno ili navodno) ugrožavaju državni poredak. U julu 1799. Fuše je naimenovan za ministra policije, a Bonaparta ga je nakon svog puča ostavio na tom položaju, koji je (s jednim kraćim prekidom) zadržao do juna 1810. Svoje ministarstvo organizovao je tako što ga je podelio na četiri velika delokruga, među kojima je glavni bio onaj za odbranu od državnih neprijatelja. Fuše je to opisao kao zadatak da se „(sprovode) istrage o svim zaverama i poduhvatima uperenim protiv Ustava, vlade i najviših ličnosti pravosuđa". A kao ciljnu grupu za sprovođenje ovih istraga dodaje „..provokatore i vođe ili saučesnike u ovakvim radnjama".[112] Na zavere protiv Ustava, odnosno protiv Ustavom utvrđenog političkog poretka,

[112] Genovefa Etienne / Claude Moniquet, *Histoire de l'espionnage mondial (Istorija špijunaže u svetu),* dva toma, tom 1, Brisel, 2000, str. 163.

ukazuje već i izborom reči kasniji nemački pojam *Verfassungsschutzes* (zaštita Ustava). Predmet interesovanja domaće tajne službe time postaju ne samo ličnost šefa države, ministri i visoki službenici, već i apstraktni pojam ustava, a Fušeovo Ministarstvo policije već je, bar delimično, moglo da se okarakteriše kao takva vrsta tajne službe.

Fuše piše Bonaparti: „Policija, onako kako je ja shvatam, mora biti organizovana tako da delikte predupređuje i sprečava..."[113] To nije moglo da se postigne običnom policijom, koja je ovo dejstvo odvraćanja postizala samo svojim prisustvom i otkrivanjem krivičnih dela. Fuše je zato stvorio tajnu policiju, koja je radila služeći se metodima tajnih službi. Dok je rukovođenje običnom policijom prepustio svojim saradnicima, njegova sopstvena pažnja bila je usmerena pre svega na prikriveni rat protiv političkih protivnika režima, prvenstveno monarhista i emigranata, ali i stranaca.

Ni tu ipak nije stupao na sasvim neistraženo tle. Špijunska služba je prilične razmere poprimila već i u starom režimu *(ancien regime)*. Polovina budžeta pariske policije 1753. godine potrošena je na plaćanje špijuna. Učinjeni su i prvi pokušaji da se pribavljene informacije sačuvaju u sistematski uređenim kartotekama. Ta struktura se, međutim, u revoluciji uglavnom raspala. Na njeno mesto došli su lokalni komiteti građana i građanska odbrana. Tek 1791. je, u vidu Narodne žandarmerije (*gendarmerie nationale*), osnovana opšta policija za čitavu zemlju, koja je ponovo predstavljala centralizovani instrument.

Fuše je sad obrazovao i parisku policijsku prefekturu kako bi se rasteretio svakodnevnih i politički ne preterano bitnih izveštaja o preduzetim ili ispunjenim zadacima. U isto vreme, odvažio se i da policijske snage u ostatku Francuske oslobodi kontrole

---

[113] *Louis Madelin, Foouche. Macht und Ehrgeiz (Fuše. Moć i ambicija), Minhen, 1978, str. 102.*

tamošnjih prefekata i podredi ih sopstvenom ministarstvu policije.[114] To mu nije svuda pošlo za rukom, ali time je ipakpostavio kamen temeljac centralizovanom organizovanju policije, kakvo u Francuskoj postoji i danas. Fuše je, sem toga, stalno imenovao i komesare za posebne zadatke, dakle ljude tajne službe koji su odgovarali neposredno njemu. To je bilo važno pre svega u lučkim gradovima, gde je trebalo proveriti svaki sumnjiv promet ljudi i roba.

Lučki grad Bulonj na kanalu Lamanš privlačio je Fušeovu posebnu pažnju. Svaki Francuz koji se vraćao iz Engleske morao je da prođe detaljnu proveru bulonjske policije. Taj deo obale istovremeno je bio i polazna tačka za emigrante koji su se vraćali i izbeglice iz Engleske, među kojima su pre svega bili katolički, pretežno irski sveštenici, jer je Engleska progon katolika obustavila tek dve decenije kasnije, 1829. Tu je svakako bio najveći potencijal za nastanak zavera i širenje politički opasnih glasina. Istovremeno se smatralo i da treba sprovoditi aktivnu kontrašpijunažu, pošto je Francuska skoro neprestano bila u ratu sa Engleskom. Trebalo je, konačno, imati u vidu i političku podeljenost francuskog stanovništva, koje se izjašnjavalo za mnoštvo međusobno neprijateljskih tabora, grupa i partija u neprestanoj zavadi. Tako eksplozivna situacija, Fuše je bio ubeđen, mogla se držati pod kontrolom samo intenzivnim preventivnim merama u okviru rada tajne službe.

Za Fušeov sistematičan pristup tipični su mahom svakodnevni izveštaji o bezbednosnoj situaciji, čiji se sadržaj razlikovao u zavisnosti od toga za šta su njihovi primaoci bili nadležni. Pored opštih izveštaja za celu Francusku, kroz sve izveštaje se provlače i svakodnevni izveštaji o stanju u glavnom gradu, o strancima koji u

---

[114] *Michel Auboin i drugi; La police. Flistoire et dictionnaire (Policija. Istorija i terminologija), Pariz, 2005; Paolo Napoli, Naissance de la police moderne: Pouvoir, normes societe (Nastanak rođenja moderne policije: moć, norme, društvo), Pariz, 2003.*

njemu žive ili su na proputovanju. Tu se izveštavalo i o emigrantima, kao o zbivanjima na evropskim dvorovima koja bi mogla da se tiču bezbednosti Francuske. Konačno, podnošen je i dnevni izveštaj o aktuelnim zločinima.

Karakteristično je bilo da su ti izveštaji obuhvatali i osobe svih vrsta koje padaju u oči, pri čemu je naročita pažnja poklanjana strancima i imigrantima, o kojima su popunjavani lični upitnici, zvani „fiše“ [115]. Odatle su brzo nastale kartoteke i dosijea, u posebnim ormanima sa fiokama i registratorima, karakterističnim za sve moderne birokratije pre nego što su podaci iz njih uneseni u elektronske datoteke. Nastojanje da se život pojedinca zabeleži na jednoj fiši svodilo se na suštinske podatke, informacije i upućivanja na druge fiše, a ovo racionalno organizovanje činjenica radi kontrole ljudi, pa i društava i nacija, postalo je pojam celokupne državne kontrole. Svakako da nije bilo slučajno što su savremena policija, savremena (birokratizovana) tajna služba i državna statistika nastali skoro u isto vreme, jer bez državnog prikupljanja podataka i upravljanja njima nije moglo biti potpunog nadzora nad stanovništvom, a time ni domaće tajne službe.

Da ovakve arhive podataka o pojedincima predstavljaju deo stvarne moći, Fuše je ljudima stavljao na znanje na sve moguće načine. Neprestano su mu stizali zahtevi da se određene informacije ili cele fiše o osobama na visokim položajima, a pre svega plemićima, izbrišu. Konzulima, među kojima je bio i Bonaparta, takve molbe pružale su mogućnost za malu demonstraciju moći. Oni su, uostalom, veoma dobro znali da je njihova vlast (ako žele da opstane) egzistencijalno upućena na Fušeov policijski aparat. Fuše je konačno čak i u jednom od listova pod svojom kontrolom objavio saopštenje: „Daje se na znanje da su konzuli pravo konačnog brisanja podataka iz dosijea preneli na

[115] Franc. *fiche* - kartica, formular. Zbir ovakvih kartica čini dosije. (Prim. prev.)

ministra policije."[116] U svojoj *Topografiji šuanista (Topographie chouannique)* iz 1804. on precizno navodi puteve, boravišta, sastajališta i mesta iskrcavanja britanskih agenata, kao i francuskih prevratnika koji su pokušali da iz Bretanje organizuju rojalistički puč.[117] U Fušeovom spisu pleni preciznost i obim prikupljenih činjenica kojma raspolaže i služi se. U dodatku se nalazi spisak 1.800 ljudi, među kojima ima i mnogo vojnika, ili bivših vojnika, umešanih u zaveru koja je 1804. okončana hapšenjem bretonskog vođe („generala") Žorža Kadudala.

Reč *chouannique* (šuanisti) sa jedne strane se odnosila na rojalistu po imenu Žan Šuan, čije je pravo prezime bilo Kotero, dok je sa druge strane aludirala na jednu vrstu male sove (*chouette)*, čiji je zov ustanicima služio kao znak raspoznavanja. U *Topografiji suanista* Fuše je, dakle, geografski, organizatorski i lično u potpunosti opisao svoj najveći problem unutrašnje bezbednosti, koji bi se izdaleka mogao uporediti sa današnjom situacijom sa islamističkim terorizmom.

Kadudal je oličavao pokušaj da se od Bretanje načini polazište oružanog ustanka protiv revolucionarnog režima direktorijuma. Francuskim monarhistima, koje je podržavala britanska tajna služba, na putu se, međutim, isprečio Bonapartin vojni puč od 9. novembra 1799. Napoleon je Kadudalu, koji je u Bretanji bio veoma uticajan, odmah ponudio položaj, ali ovaj je to odbio. Draže mu je bilo da ode u Englesku da bi tamo kovao zaveru s jednim od braće pogubljenog kralja, koji će 1824. sesti na francuski presto kao Šarl X.

Godinu dana kasnije, Kadudalovi ljudi su u Parizu postavili svoju zloglasnu „paklenu mašinu", čija žrtva je 24. decembra 1800.

---

[116] Madelin, *Fouche,* str. 106.

[117] *Joseph Fouche, Rapports et proclamations du ministre de la police generale (Izveštaji i objave ministra policije), Pariz, 1998; Joseph Fouche, Ecrits revolutionnaires (Revolucionarni proglasi), Pariz, 1998. (preštampano izdanje).*

trebalo da bude prvi konzul (Napoleon) na putu za operu. Bonaparta je uspeo da izbegne ovaj atentat bombom, u kome je dvadeset i dvoje ljudi poginulo, dok su stotine povređene. Tokom noći sprovedena je istraga, ali Kadudal je uspeo da pobegne. U Engleskoj je mogao ponovo da planira operaciju iskrcavanja u Francusku, uz direktnu, mada tajnu, podršku engleskog premijera Vilijama Pita, koji je hteo da mu za to na raspolaganje stavi i britanske vojne snage. Fuše je pak svoje špijune imao svuda, pa čak i u engleskoj tajnoj službi. Prvi put je, međutim, napao u nepovoljnom trenutku, te mu je Kadudal izmakao u raciji protiv zaverenika. Tek u martu 1804. Fušeovim ljudima je uspelo da ga uhvate usred Pariza. Nekoliko meseci kasnije, Kadudal je pogubljen na giljotini. Za Bretonce je sve do danas ostao nacionalni junak. Za Fušea je ovaj udarac zadat protivnicima režima predstavljao pravi trijumf, a za Napoleonovu bezbednost Fuše je ostao neophodan još mnogo godina.

Fušeova karijera spada u najživopisnije u Francuskoj revoluciji, ali ni u kom slučaju nije bila jedinstvena. Kao i mnoge druge vodeće ličnosti, i on se kolebao između umerenih i ekstremno revolucionarnih reči i dela. Nakon što ga je car Napoleon 1810. otpustio iz službe, najpre je živeo kao privatno lice, da bi se zatim, kad je Napoleon 1814. svrgnut, priključio rojalistima i nekoliko meseci bio čak i šef Vlade, pre nego što ga je novi kralj ponovo postavio za ministra policije. Kraljev način razmišljanja bio je jednostavan. Prevratnike i pučiste svih boja niko nije poznavao bolje od Fušea. Stoga će on biti najprikladniji da ih drži pod kontrolom.[118] Kralj Luj XVIII je, međutim, time ipak preterao. Previše plemića je pamtilo da je Fuše u januaru 1793. glasao za smrt tadašnjeg kralja i da je zlostavljao rojaliste.

U septembru 1815. Fuše je morao da podnese ostavku, nakon

[118] Louis Madelin, *Fouche,* dva toma, tom 2, Pariz, 1955, str. 200.

čega je kao ambasador otišao u Drezden. Kraljevskim ukazom iz januara 1816. ubicama prethodnog kralja iz 1793. zabranjen je povratak u Francusku. Fuše je 1820. umro u Trstu, gde je Žerom Bonaparta (zet kralja od Virtemberga) spalio najveći deo njegovih dokumenata. Time su nestali važni dokazi njegove tajne istorije političkih manipulacija, naročito ucena i podmićivanja. Doduše, ostao je jedan rukopis, koji je posthumno (1824) objavljen kao njegovi memoari. Posle svega treba dodati još i da je njegov biograf Luj Madlen još 1901. nailazio na nerazumevanje uticajnih akademskih istoričara prilikom svog pokušaja da Fušea prikaže kao ličnost koja je bila neobična, ali se ipak uklapala u revolucionarno doba. Izuzetno nadareni šef policije i tajne službe kao oličenje francuske revolucije? To se nije uklapalo u republikansku sliku. Sirotom Madlenu je onemogućeno da postane profesor univerziteta. Nakon toga je, međutim, postao jedan od najčitanijih francuskih istoričara svoje generacije i bavio se popularnom naukom.

Napoleon Bonaparta

Za najpoznatijeg agenta Napoleonovog doba važio je Karl Šulmajster, koji je velike uspehe postigao pre svega protiv Austrije. Šulmajster je rođen u enklavi Alzas na desnoj obali Rajne, poticao je iz porodice sitnih činovnika i oženio se ćerkom direktora železare. U Strazburu je otvorio prodavnicu u kojoj je trgovao duvanom, šećerom i svakojakom robom. Ova skromna radnja ubrzo je služila samo još kao fasada živih krijumčarskih poslova, kojima je devedesetih godina XVIII veka uspeo da se obogati i radi kojih je preduzimao brojna putovanja. U Pariz ubrzo nije isporučivao samo robu, već i za rat značajne informacije. Nakon što se 1799. priključio francuskoj vojsci, zapazio ga je general Savari, koji ga je 1804. predstavio Napoleonu, navodno rečima: „Ser, evo

čoveka koji ima samo razum, ali ne i srce." Ništa ne ukazuje na to da Šulmajster nije imao srca, ali umeo je veoma vešto da se pretvara i da u najtežim trenucima sačuva živce - što su dve veoma važne osobine za uspešnog agenta tajne službe.[119]

Njegova prva velika misija za cara Napoleona bila je jedna operacija obmane. Godine 1805. Šulmajster se uputio u Beč, sa lažnim identitetom nekog mađarskog plemića koji je emigrirao u Francusku, a koga u toj zemlji navodno nisu više hteli da trpe zbog njegovih simpatija prema Habzburgovcima. Pošlo mu je za rukom da prodre u glavni štab feldmaršala Karla Maka, koji ga je smatrao dobrim izvorom obaveštenja o francuskim položajima i namerama. Šulmajster ga je izvestio da Napoleon hoće da se povuče u Francusku kako bi tamo predupredio mogući prevrat. Kao dokaz priložio je razna pisma i traktate pisane protiv Napoleona, načinjene u Savarijevoj radionici za proizvodnju falsifikata. Mak je stoga mislio da može da krene na zapad, za francuskom vojskom koja se povlači. Kod Ulma su ga, međutim, sa tri strane napale francuske jedinice. Bio je prinuđen da se pomiri sa teškim porazom i da se preda, zajedno sa 70.000 vojnika. Napoleonu je bio otvoren put za Beč. U decembru 1805. pobedio je rusko-austrijske koalicione snage kod Austerlica. Austrija je konačno bila poražena.

Šulmajster je putovao između dva fronta, ponudivši svoje usluge i ruskom vojnom zapovedniku Kutuzovu, koga Lav Tolstoj s toliko divljenja opisuje u romanu *Rat i mir.* Ruska kontrašpijunaža je, međutim, Šulmajstera razotkrila i krenula je da ga sprovede u Beč, ali usput mu je pošlo za rukom da pobegne i sakrije se u jednoj gostionici. Savari ga je radosno pozdravio i postavio za šefa policije u Beču pod francuskom okupacijom. Nekoliko godina kasnije, dobio je visok vojni položaj, ali kada se

---

[119] *Jean Savant, Les espions de Napoleon (Napoleonovi špijuni), Pariz, 1957, str. 135-143.*

Napoleon 1810. oženio ćerkom austrijskog cara Marijom Lujzom, Šulmajster se u tu sliku više nije uklapao. Zahvaljujući carevom velikodušnom poklonu mogao je, međutim, sebi da priušti život u velikom stilu, u zamku kod Strazbura. Šulmajster je preživeo nemire koji su pratili Napoleonov pad i postao je legenda. Godine 1851, prilikom jedne posete Alzasu, predsednik Luj Napoleon, koji će ubrzo zatim postati car Napoleon III, ukazao mu je čast svojom posetom. Dve godine kasnije, osamdesettrogodišnji veteran špijunaže napustio je ovaj svet.[120]

Za Napoleonovo ponašanje na vlasti, u vojsci i politici, karakteristična je bila sposobnost da ljude oduševi sobom i pridobije njihovo poverenje. General Savari, šef njegove vojne špijunaže, nesumnjivo je spadao u njegove najbliže ljude od poverenja. Nezamenjivi Fuše, međutim, ipak nije bio čovek kome se zaista moglo pokloniti duboko poverenje, jer je njegova karijera od sveštenika do ministra policije bila suviše pustolovna i nejasna. Slično je važilo i za šefa špijunaže u inostranstvu, ministra inostranih poslova Talerana, koji je bio petnaest godina stariji od Napoleona i koji je, kada je 1797. postavljen na taj položaj, za sobom takođe imao životni put koji je budio nepoverenje. Njegovo poreklo - iz krugova visokog plemstva u zapadnoj Francuskoj - njegova telesna mana - hramao je - koja ga je umesto vojne prisilila na crkvenu karijeru, i njegov oštar um odredili su ambicije ovog izuzetnog čoveka. Preko ujaka je brzo došao do unosnog crkvenog položaja, koji ga je praktično doveo na vrh finansijske uprave francuske crkve. Zajedno sa ministrom finansija Kaloneom, tokom poslednjih godina monarhije razmišljao je kako bi se državne finansije mogle dovesti u red. Crkva je bila stalno zainteresovana za to, jer su protivnici kralja Luja XVI upirali pogled u crkvena

---

[120] *Abel Douay / Gérard Hertault, Schulmeister. Dans les coulisses de la Grande Armée (Šulmajster. Iza kulisa Napoleonove armije), Pariz, 2002.*

bogatstva koja bi mogla da se konfiskuju - što se za vreme revolucije zaista i dogodilo. Godine 1788. dobio je položaj biskupa (u Otenu) koji je priželjkivao iako je već pet godina živeo sa jednom groficom, koja se isticala kao književnica i dama nekonvencionalnih shvatanja, i s njom imao i sina.

Sa izbijanjem revolucije postao je političar. Zalagao se za konfiskovanje crkvene imovine i za jednakost građana pred Ustavom, da bi konačno napredovao do predsednika Parlamenta. Na Marsovom polju u Parizu održao je misu za „jedinstvo Francuza" kojoj je prisustvovalo 300.000 ljudi. Nakon što je napustio crkveni položaj, 1792. je poslan u misiju u Londonu. Taleran je sada postao diplomata. Kraće vreme bavio se trgovinom nekretninama u Masačusetsu, da bi se nakon prestanka terora, 1796, kao učen čovek vratio u Pariz. Ponovo je stekao bogatstvo, najpre kao ambasador, a zatim kao ministar inostranih poslova, prvenstveno zahvaljujući mitu dobijenom od različitih država.

Kad je Taleran u Ministarstvu inostranih poslova izjavio da ubuduće neće više biti nikakvih tajni, već samo redovnih veza uz pomoć diplomata - mnogi veruju da je u tome bio prethodnica mnogo kasnijeg američkog predsednika Vudroa Vilsona i njegove nove, ,,otvorene" demokratske međunarodne spoljne politike - to verovatno niko nije ozbiljno shvatio. Taleran je zaista otpustio izvestan broj špijuna, Ministarstvo je organizovao po svom ukusu, a na važne položaje doveo je svoje ljude od poverenja. Pritom, međutim, ni špijunaža nije ostala kratkih rukava.[121] U svojoj kancelariji je napravio tajni arhiv, koji je sadržao izveštaje njegovih špijuna, ali i prepise važnih pisama i mnoštvo biografskog materijala o najraznovrsnijim važnim ličnostima u Francuskoj i inostranstvu. Uočava se niz sličnosti sa Fušeom: lične informacije kao osnova za špijunažu, ucene i tako dalje. Među njegove najbliže

[121] *Olivier Blanc, Les espions de la Revolution et de l'Empire (Špijuni revolucije i imperije), Pariz, 1995, str. 144 i dalje.*

ljude od poverenja spadao je Blan de la Not d'Oteriv, koji je kao konzul u Njujorku primio iz Engleske odbeglog Talerana.

Pošto je ostao sačuvan bar deo računovodstvenih knjiga (do 1804) u kojima su beležena sredstava namenjena špijunaži, poznati su nam neki od primalaca ovog novca i sume koje su dobijali, na osnovu čega može da se zaključi o određenim operacijama i njihovom značaju. Velike sume isplaćene su Napoleonovoj braći Žozefu i Lisjenu, pri čemu se može pretpostaviti da su taj novac dalje prosleđivali drugim agentima. Jasniji su oni slučajevi u kojima su primaoci novca bili stranci, u Francuskoj ili van nje.[122] Uvek je, međutim, postojala opasnost da političari takav tajni budžet upotrebe da bi odatle izvukli ličnu korist. Stoga je Napoleon u septembru 1807. Taleranu napisao pismo u kom detaljno komentariše obračunavanje novca namenjenog za špijunažu: „Želeo bih da me obavestite gde oni (poimence navedeni špijuni) borave i da li njihove usluge odgovaraju tome koliko koštaju." [123] Dalje navodi slučajeve koji se ne smeju obračunavati kao špijunaža, na primer tajno finansiranje nekih novina.

Taleranove tajne delatnosti služile su, međutim, još jednoj svrsi, traženju i primanju mita, pri čemu špijuni nisu toliko predstavljali instrument spoljne politike koliko sredstvo da se nešto zadrži u tajnosti. Pravu poslasticu pritom predstavlja to što o ovoj praksi izveštavaju upravo memoari Pola de Barasa, člana Direktorijuma (1795-1799), jer je sam De Baras bio jedan od najpotkupljivijih ljudi na visokim položajima svog doba. Nesumnjivo je da je bio ogorčen što je u puču u novembru 1799. smenjen. Istovremeno, međutim, ne treba sumnjati da je i Taleran u nizu diplomatskih manevara, a naročito kad je reč o teritorijama i

122 Blanc, *Les espions,* str. 147.
123 Blanc, *Les espions,* str. 149.

aristokratskim titulama, umeo dobro da napuni sopstveni džep.[124] De Baras navodi vrtoglavu sumu od 117 miliona franaka.

Bonaparta je već na početku svog ratnog pohoda na Italiju, 1796, smatrao da je prinuđen da se pozabavi odnosom između špijunaže, novca, politike i ratovanja. Novac koji je Direktorijum isplaćivao za finansiranje njegove vojske bio je sasvim nedovoljan. Čisto eksploatatorski rat, pri kom se vojska snabdeva i izdržava onim što opljačka na ratnim područjima, bio je, međutim, u suprotnosti sa višim ciljevima revolucionarnog oslobođenja. Da bi stanovništvu italijanskih kneževina i gradova-država mogao da se prikaže kao oslobodilac, Napoleon je morao da sačuva bar privid revolucionarne pristojnosti. Finansijski poslovi su pod izvesnim uslovima smeli da se odvijaju pomoću tajne diplomatije. U isto vreme morala je da se finansira i oslobodilačka propaganda u oblastima koje je trebalo osvojiti, a političare i vojsku trebalo je potkupiti da francuskom napredovanju pruže najmanji mogući otpor.

Bonaparta je obrazovao „tajnu kancelariju" čije je vođenje poverio četrdesettrogodišnjem komandantu konjičkog puka Žanu Landrijeu.[125] Ovaj je napravio dva odeljenja. Jedno za uobičajene zadatke vojnog izviđanja i kontrašpijimaže, a drugo za čisto političke zadatke, među koje je spadalo i praćenje civilnog stanovništva i usmeravanje narodnih ustanaka tako da budu korisni za napredovanje sopstvene vojske. Landrije je angažovao najraznovrsnije agente i posmatrače. Jedan raščinjeni sveštenik, koji je najpre dobro radio za njega, pobegao mu je, međutim, sa

---

[124] Blanc, *Les espions*, str. 165.

[125] *Jean Landrieux, Memoires de l'adjudant-gerteral Jean Landrieux 1795-1797. / avec une introd. biographique et historique par Leonce Grasilier (Memoari general-potpukovnika Žana Landrijea, 1795-1797. / s biografskim i istorijskim uvodom Leonsa Grasilijea), Pariz, 1893. Biografija ima 340 strana. Nakon nje slede 372 strane memoara, koji su nažalost nedovršeni.*

novcem stečenim kao plen prilikom osvajanja tri mala italijanska grada. Za njega su radile i neke plemenite dame, kao što su grofica Albani u Milanu, grofica Uđeri u Breši i izvesna madam Pelegrini u Veroni. Landrijeovi saradnici održavali su noćne sastanke sa šefom policije i sa vojnim komandantima (ili njihovim izaslanicima) s kojima su razmenjivali informacije i iskustva.[126]

Brzo je stvorio sopstvenu mrežu agenata, koja nije obuhvatila samo italijanske glavne gradove, već je sezala od Pariza do Beča. U Parizu je cilj predstavljalo praćenje političkih poteza Direktorijuma i obezbeđivanje da vesti koje su iz Italije stizale postignu željeno dejstvo kod odgovarajućih ljudi. Bez uticaja francuske javnosti i pariske elite, Bonapartin u svakom smislu politički pohod na Italiju nikada ne bi uspeo.[127]

Kako bi revoluciju učinio sredstvom osvajanja Italije, svuda je morao da pronađe ili osniva tajne organizacije i da upravlja njima, što nije uvek bilo lako. U Veneciji, koja je raspolagala iskusnom kontrašpijunažom, planirana zavera je već prilikom drugog susreta razotkrivena. Revolucionari su nestali u „olovnim sobama", zloglasnim tamničkim ćelijama Duždeve palate. Revolucionarni juriš protiv vlasti na dobar odziv naišao je svuda, sa izuzetkom Parme, gde su bili veoma zadovoljni svojim knezom. U Breši je u martu 1797. došlo do narodnog ustanka. Francuski agent Nikoloni bio je u vezi sa ustanicima i pisao je Landrijeu: „Komitet me je ovlastio da vam ponudim 550.000 funti (165 današnjih miliona), 300.000 za generala Kilmena i 250.000 za vas. To za početak nije mnogo. Kada dođete, biće više..." [128] Istom agentu pošlo je za

---

126 Savant, *Les espions,* str. 18 i dalje.

127 Švajcarski vojni stručnjak Antoan Anri de Žomin (Antoine-Henri de Jomini) ovu vrstu ratovanja opisuje u svom klasičnom delu *Histoire critique et militaire des guerres de la Revolution (Kritička i vojna istorija revolucionarnih ratova)* iz 1840.

128 Savant, *Les espions,* str. 62.

rukom i da zauzme grad Kremonu, tako što je noću preveo petsto francuskih vojnika preko pokretnog mosta dok su vojni stražari spavali.

U svojim memoarima Landrije piše: „.. .nešto što pre revolucije nije viđeno još ni u jednom ratu: što smo dalje prodirali, to više su stare vlade i stare zakone zemlje smenjivale gradske uprave i drugi organi vlasti po francuskom uzoru.“[129] Njegov blizak čovek od poverenja, revolucionarni general Kilmen ovo je formulisao još drastičnije: „... U Italiji smo osvojili i savladali tri stvari: zemlju, ogromne količine novca koje smo joj oduzeli, i konačno, korupciju i italijansko razbojništvo.“[130]

Kao svaka vojska koja prodire na stranu teritoriju, i francuska je ubrzo imala posla sa napadima iz zasede. Pobijeno je nešto vojnika, a vojska je na to reagovala uzimanjem talaca među uglednim građanima. Pod postojećim okolnostima nije bilo moguće da se tačno istraži ko su krivci.[131] Moralo se usredsrediti na ono što je bilo najvažnije: diplomatsko-vojne poteze protiv Republike Venecije, koje Landrije u svojim *Memoarima* opisuje sa svim pojedinostima. Zahvaljujući detaljnim podacima o broju stanovnika, broju stranih vojnika, potencijalu za regrutovanje svake političke jedinice i političkog tabora u gradovima i regionima, Bonaparta i general Bertje, šef Generalštaba francuske vojske u Italiji, mogli su da stvore detaljnu sliku situacije, iz koje je pre svega proizilazilo da je položaj francuske vojske neodrživ. Njene snage bile su suviše slabe da bi severnu Italiju duže zadržale pod svojom kontrolom. Savoji su bili pobeđeni, Milano i Mantova

[129] Landrieux, *Memoires,* str. 109.

[130] Landrieux, *Memoires,* str. 109. Carls Eduard Dženings de Kilmejn (1751-1799) bio je irskog porekla. Povremeno je bio Bonapartin zamenik na čelu vojske u Italiji.

[131] Landrieux, *Memoires*, str. 133-136.

osvojeni. Đenova je svojim narodnim ustankom sama sebe onesposobila. Ali Venecija, s kojom je Bonaparta potpisao sporazum o neutralnosti (iz Sen Efemija) i čija je kopnena teritorija (sa izuzetkom vojnih utvrđenja) ustupljena Francuzima da njome slobodno prolaze, predstavljala je razlog koji ih je uznemiravao. Landrije i drugi bili su u vezi s venecijanskim izaslanicima, presretali su njihova pisma i pokušavali da procene predstojeće poteze Republike Venecije.[132] To što je upravo tajna služba posredovala između ustaničkih mesta u venecijanskom zaleđu i venecijanske vlade pomalo podseća na lisicu zaduženu da pazi na kokošinjac. Režim je svakako trebalo da bude srušen, ali čekalo se na pravi trenutak.

Nakon što je u aprilu 1797. u Veroni došlo do pokolja francuskih ranjenika, službenika i njihovih porodica, podržanog i podstrekivanog od venecijanskog klera, Bonaparta je preuzeo inicijativu da pokori čitavu Republiku Veneciju. U oktobru je, konačno, Austrija priznala poraz i potpisala mir u Kampo Formiju. Užasu iz Verone, čije žrtve su bile stotine Francuza, prethodila su različita upozorenja koja je Landrije pratio. Nije mu, međutim, pošlo za rukom da blagovremeno interveniše, i zbog toga je poverenje između njega i Bonaparte narušeno.[133]

Kada je bez odobrenja pokrenuo prevrat u Đenovi, Landrije je verovao da se nalazi u opasnosti. Ženu i četvoromesečno dete sklonio je na sigurno, nabavio je falsifikovana dokumenta i pripremio sopstveno bekstvo na austrijsku stranu, ali uspeh prevrata naveo ga je da taj poduhvat obustavi. Bonaparta ga je, međutim, uprkos uspehu u Đenovi smenio sa položaja šefa Tajne kancelarije. Tom prilikom, Landrije je uredno predao kasu kancelarije, u kojoj se nalazilo 210.281 franak. U izveštaju

[132] Landrieux, *Memoires*, str. 72-78; Savant, *Les espions*, str. 37-38.
[133] Savant, *Les espions*, str. 65.

Direktorijumu u Parizu, Bonaparta svom šefu tajne službe daje lošu ocenu zbog događaja u Veneciji. Landrije se povukao na svoje seosko imanje i odatle ga više nisu zvali.[134]

Veza delovanja tajnih službi, revolucije i rata svakako je predstavljala obeležje epohe između 1789. i novog evropskog poretka stvorenog na Bečkom kongresu 1814/15. Doduše, možemo da primetimo da Francuskoj nije pošlo za rukom da revoluciju prenese na same velike sile, Austriju, Englesku, Rusiju i (sa znatnim zakašnjenjem) Prusku. Austrija i Pruska su ipak prilično desetkovane, a Sveto rimsko carstvo dovedeno je do pada. To je s jedne strane ostvareno velikim ratnim pohodima, a s druge mnoštvom primamljivih ponuda i povlastica za kneževe i političare koji se priključe novom poretku. Važnu ulogu pritom igrali su tajna diplomatija i skrivene operacije. Jednako važne bile su, međutim, i mere unutrašnje bezbednosti koje su velike sile preduzimale, a kojima je revolucionarno delovanje gušeno u začetku.

Najnedostupnijom činila se Engleska, koja je kao jedina od velikih sila umešanih u rat ostala pošteđena poniženja da doživi ulazak francuske vojske u svoju prestonicu. I tu se, međutim, pokušavalo da se politika Londona oslabi, subverzijama i tajnim operacijama. Dok se Engleska sve više razvijala u bazu za delovanje monarhističkih zavera protiv Francuske, francuske operacije bile su usmerene na Irsku, koja se stalno nudila kao cilj za napad, delimično i zbog viševekovne surove engleske politike. U decembru 1792. francuski konzul u Dablinu piše: „Nemiri u Irskoj svakako daju povoda da se očekuje revolucija. (...) Ako rat sa Engleskom postane neizbežan, ne smemo prevideti prednosti koje nam pritom nudi prijateljski stav Iraca. Tamo bi nam na raspolaganju bile odlične luke na dobrom položaju, veliko

[134] Savant, *Les espions*, str. 77.

mnoštvo mornara, a razume se i neustrašivi gusari."[135]

Ali čak i ako ostavimo po strani englesku flotu i vojne snage stacionirane u Irskoj, takav poduhvat se nije mogao lako izvesti. Kao prvo Irci su, kao strogi katolici, Francuze smatrali bezbožnicima - treba se samo setiti francuskih prosvetiteljskih filozofa, koji su bili u potpunosti opredeljeni protiv crkve, ili čak i ateisti. Kao drugo, među irskim ljudima za vezu u inostranstvu bilo je mnoštvo agenata koji su radili za neku od engleskih tajnih službi. (Uzgred, ni tu se tokom vekova nije mnogo promenilo.)

Engleska vlada svoju špijunažu nije koristila samo za odbranu, već i za napad. To je pre svega osetila Napoleonova vojska u Španiji, gde je general Velington od 1808. iz svog glavnog štaba u Portugaliji novcem i oružjem podržavao špansku gerilsku vojsku - od čije borbe i potiče naziv gerila (*guerilla*). Francuski vojnici napadani su iz zasede i ubijani, a zaplenjena dokumenta gerilci su za veliki novac ustupali engleskim vojnim špijunima.[136] Velington je u Kohunu Grantu našao sposobnog oficira koga je uspeo da pridobije za obaveštajne zadatke.

Francuske snage su najpre bile dobrodošle kao španski saveznici. Njihovo mešanje u politiku je, međutim, 2. maja 1808. dovelo do Madridskog ustanka, koji su Francuzi ugušili uz pomoć specijalnog odreda Mameluka. Usledile su represalije nad civilnim stanovništvom, stotine ljudi je streljano, što je Fransisko Goja na sablastan način prikazao na svojoj slici *Tres de majo (Treći maj 1808)*.[140] Nakon toga, ustanak je izbio u Austriji i u ostatku Španije. Francuze i njihovu svojinu napadali su svuda. Narodni ustanak se više nije mogao ugušiti silom. Bio je to Korzikančev prvi veliki

---

[135] Blanc, *Les Espions*, str. 37.

[136] *Charles J. Esdaile, The Peninsular War: A New History (Rat na Iberijskom poluostrvu: Nova istorija), London, 2003; David Gates, The Spanish Ulcer: A History ofthe Peninsular War (Španski čir: Istorija rata na poluostrvu), Njujork, 2001.*

poraz.

Na kraju treba spomenuti i pomorski rat, koji je tradicionalno zavisio od rada obaveštajaca. Kako bi se inače doznalo kojim brodovima protivnik raspolaže i kako su naoružani, gde se nalaze i kako namerava da ih upotrebi? U te svrhe je postojala čitava mreža agenata i posmatrača, koji su posmatrali luke, sve više poklanjajući pažnju i neutralnim trgovačkim brodovima i svakom kretanju brodova uopšte, kao i snabdevanju provijantom, i o svemu tome obaveštavali glavnu komandu mornarice ili štab pomorskog komandanta. Na moru je, međutim, brodovima na raspolaganju bio samo sistem signalizacije zastavicama, kojim su vesti mogle da se prenose s broda na brod ili na obližnju obalu. Krajem XVIII veka britanska Kraljevska mornarica uspevala je da pomoću samo tri zastavice pošalje 999 različitih poruka - pod uslovom da oba broda imaju istu knjigu šifara. Tek 1801. admiral ser Houm Rigs Popam objavio je svoju knjigu *Telegrafski signali ili mornarički rečnik (Telepgraphic Signals or Marine Vocabulary),* koju je 1803. dobila cela mornarica. Sada su, u vidu kombinacije brojeva, mogle da se prenose i reči, pa i čitave rečenice. Uz određeni dodatak, zastavice su mogle naizmenično da saopštavaju brojeve i reči. Sa dvadeset četiri signalne zastavice moglo se poslati 267.720 signala, a 21. oktobra 1805. admiral Nelson je na taj način svim svojim [137] brodovima ispred španske obale kod Trafalgara signalizacijom poslao legendarnu poruku: „Engleska očekuje da svako ispuni svoju dužnost." Pored toga, mornar koji šalje signale donekle je menjao tekst poruke, jer su samo najuobičajenije reči mogle da se predstave brojevima i time vrlo brzo prenesu, dok su neobične reči morale da se sriču slovo po slovo.

Sve dotle, komunikacija unutar flota bila je loša da gora ne može biti. Krajem maja 1798, kad je Bonaparta isplovio iz Tulona,

[137] Slika je naslikana 1814. i nalazi se u muzeju Prado u Madridu.

Đenove, sa Korzike i iz Civitavekije (kod Rima) sa 50.000 ljudi i preko 400 brodova, Nelson nije imao pouzdan nagoveštaj gde Francuzi nameravaju da se iskrcaju. Francuzi su najpre osvojili Maltu, da bi se zatim ipak iskrcali u Egiptu - dok su Englezi nedeljama pretraživali svaki zaliv u istočnom delu Sredozemlja ne bi li pronašli francusku flotu. U plitkoj vodi delte Nila Englezi su 1. avgusta 1798. izvršili iznenadni noćni napad. Francuzi s tim nisu računali, tako da čak ni svoju brodsku artiljeriju nisu postavili na položaje. Najbolji brodovi potonuli su im u moru plamena. Druga garnitura je, zajedno sa delom savezničke španske flote, potopljena kod Trafalgara, što je Britancima donelo skoro neograničenu vladavinu nad svetskim morima tokom budućih decenija.

Mornarička tajna služba obeju strana uglavnom je zakazala, mada na različit način. Kako će se kasnije ispostaviti, naučnici koje je Bonaparta vodio sa sobom predstavljali su izdašan izvor informacija za Britance. Oni su, naravno, znali kuda se ova delom vojna, a delom naučna ekspedicija sprema, jer je za to morala da se stručno pripremi i da se opremi odabranim instrumentima za istraživanje. Među 167 naučnika, umetnika i inženjera bio je i jedan špijun britanskog Forin ofisa, koji je već 7. maja obavestio svoje o cilju putovanja, ali vest nije mogla blagovremeno da se prenese Nelsonu. Sem toga, Nelson je Egipat (koji se pored drugih ciljeva spominje i u ranijim izveštajima) smatrao za namernu dezinformaciju. Vladi u Londonu činilo se mnogo verovatnijim da se Bonaparta, preko Portugalije, uputio ka britanskim ostrvima, kao što to 1. juna piše britanski ministar inostranih poslova.

U svakom slučaju, zaključuje ugledni britanski vojni istoričar Džon Kigan, ova Nelsonova igra ćorave bake sa Bonapartom po Sredozemlju predstavlja dokaz da su tajne službe i obaveštajci bili tek od vrlo ograničene koristi za tadašnje operacije ratnih

mornarica,[138] a engleske pobede to ne opovrgavaju.

4. Politika velikih sila i strah od revolucije

Po okončanju revolucionarnih ratova, koji su se sa prekidima, mirovnim sporazumima, promenom koalicija i novim ratnim

[138] *John Keegan, Intelligence in War: Knowledge of the Enemy from Napoleon to Al-Qaeda (Obaveštajne službe u ratu: Saznanja o neprijatelju od Napoleona do Al Kaide), Njujork, 2003, str. 26-65.*

pohodima protiv Francuske otegli od 1792. do 1815, izdaci za tajne službe u inostranstvu skoro svuda su smanjeni. Britanski budžet je, na primer, sa 100.000 funti smanjen na 40.000 funti godišnje (1822). Zahvaljujući novom poretku sila, dogovorenom na Bečkom kongresu, potreba za tekućim vojnim informacijama znatno se smanjila. Vojna špijunaža u inostranstvu sada se usredsredila na neprekidno praćenje luka i utvrđenja, na povremenu razmenu novosti u oblasti vojne tehnike i rathe planove mogućih protivnika. Velike sile se u nekom doglednom razdoblju nisu uzajamno ugrožavale, bar ne na akutan i izrazit način.

Male države su, međutim, ostale izuzetno ugrožene. To je važilo pre svega za Italiju, gde je istaknuti političar svog vremena knez Klemens fon Meternih hteo da uspostavi poredak koji bi - slično Nemačkoj konfederaciji - okupio male i srednje države pod zajedničkim saveznim krovom. Do toga, međutim, nije došlo. Ukinut je, doduše, novi italijanski poredak koji je Francuska nametnula od 1796, ali nastali su razni nacionalistički pokreti, koji su žestoko potresali italijanske države.

Time je najviše bila ugrožena crkvena država, Vatikan, spolja nesumnjivo nedovoljno vojno zaštićena, dok je iznutra jedva imala dovoljno snage da se od ovih nacionalističkih prevratničkih pokreta odbrani. Papska politika kolebala se između tradicionalizma, koji je u čitavom nizu stvari hteo da se vrati stanju pre Francuske revolucije - kako u svetovno-političkom, tako i u crkveno-religijskom smislu - i pokušaja da se bar neke od novina iz doba revolucije priznaju i da se time izađe u susret zahtevu javnosti za sprovođenje reformi.

Ovu mešavinu spoljne slabosti i unutrašnje neodlučnosti iskoristili su revolucionarni i nacionalistički pokreti, koji su zahtevali modernu, politički ujedinjenu i svetovno orijentisanu Italiju. Iz te situacije su, međutim, korist za sebe nastojale da izvuku i neke velike sile, pre svega Austrija i Francuska.

Ambiciozna kraljevina Savoja, sa svojom prestonicom Torinom, otišla je i znatno dalje, utoliko što je tajno podržavala ilegalne pokrete i time prema crkvenoj državi vodila politiku subverzije, uz pomoć tajnih službi. Tom strategijom je konačno postigla ne samo slom crkvene države, već i južnih italijanskih kraljevina Napulja i Sicilije, za koje je znala da su u tesnom savezništvu sa papom. Tako je cela južna i srednja Italija pala pod uticaj kuće Savoja. Italijanski istoričari su u ovom „risorđimentu", tj. „preporodu" Italije i njenom 1870. godine u potpunosti ostvarenom jedinstvu (pod savojskom kraljevinom), tradicionalno videli uspešnu nacionalnu priču. Za mnoge savremenike to je, međutim, bilo vreme prevrata i ratova, koje je u osnovi predstavljalo nastavak velikih lomova iz Napoleonovog doba.

Istoričar koji se bavi tajnim službama pritom nailazi na dva velika pitanja. Jedno se tiče manipulacija i aktivnosti tajnih službi u okviru risorđimenta, koje su zapanjujuće precizno dokumentovane. Drugo pitanje tiče se papstva, za koje se uglavnom verovalo i još uvek se veruje da raspolagaše izuzetno istančanom tajnom službom, koja papama omogućava da povlače najraznovrsnije političke konce, da upravljaju katolicima i moćnim ljudima širom sveta i da na taj način imaju ogromnu moć.

Upravo opadanje crkvene države pokazuje da je to samo legenda, što je nedavno dokazao i američki istoričar Dejvid Alvarez.[139] Unutrašnji organi bezbednosti crkvene države u celini su bili slabi. U međunarodnoj politici je svakako bilo papskih nuncija (ambasadora) i konzula, ali ta mreža je bila previše mala da bi mogla da deluje kao sveobuhvatno sredstvo za pribavljanje i prenos informacija. Pored toga, papa je diplomatske odnose imao samo sa katoličkim silama, pa stoga nije bio zastupljen u važnim

---

[139] *David Alvarez, Spies in the Vatican: Espionage and Intrigue from Napoleon to the Holocaust (Špijuni u Vatikanu: Špijunaža i intrige od Napoleona do Holokausta), Lorens, 2002.*

metropolama kao što su London, Sankt Peterburg i Berlin. U Skandinaviji i van evropskog sveta uopšte nije imao predstavnika, ako se izuzmu izvesne države Latinske Amerike. Biskupski izveštaji iz celog katoličkog sveta sadržali su tek oskudne informacije političke prirode, a u Rimu su procenjivani i korišćeni pre svega radi ciljeva u vezi sa kadrovskom politikom. Ukratko rečeno, u doba svoje najveće ugroženosti, nakon Napoleonovog pada, crkvena država nije raspolagala obaveštajnom službom koja bi mogla da se uporedi sa obaveštajnim službama tadašnjih važnih država.[140] Bez obzira na to, crkvena država se trudila da osujeti napade protivničkih tajnih službi, i to s izvesnim uspehom, o čemu svedoči veći broj primera.

U julu 1817. pred biskupom Fermoa, značajnog grada na papskoj teritoriji, pojavio se čudnovat mlad čovek u jednostavnoj zanatlijskoj odeći. Nakon izvesnog oklevanja, pustili su ga pred biskupa, kome se predstavio kao Paolo Monti. Rekao je da je ranije bio član ilegalne organizacije, koja je svojim napadima htela da dovede do raspada crkvene države. Nakon neuspelog atentata počela je, međutim, da ga muči savest, pa je želeo da oda sve što je o toj organizaciji znao.

Biskup nije baš tačno znao šta bi s ovim čovekom, ali ipak je naredio da ga odvedu u papsku kuriju u Rimu, gde ga je odmah primio kardinal državni sekretar Erkole Konsalvi, papin ministar inostranih poslova, a istovremeno i ministar unutrašnjih poslova. Konsalvi je bio najznačajnija politička ličnost tadašnje crkvene države, diplomirani pravnik i iskusan diplomata. Odmah shvativši šansu koja mu se u tom trenutku ukazala, Konsalvi je pokajnika Montija poslao kod šefa papske policije, čime je pokrenuo jednu vešto izvedenu operaciju. Montija su poslali natrag njegovim drugovima zaverenicima kako bi izveštavao iznutra. Uz njegovu

[140] Alvarez, *Špijuni,* poglavlja 1 i 2.

pomoć, identifikovano je i uhapšeno više od trideset zaverenika. Zahvaljujući tome, ovaj deo crkvene države je umiren i ostao je miran i narednih godina.[141]

Između ostalog i zbog papske politike nesklone reformama, ipak je neprestano dolazilo do novih nemira. Papa Grgur XVI (1831-1846) verovao je čak i da mora da zabrani izgradnju železnice kako bi sprečio da prevratnički duh prevlada. Samo tri dana nakon što je izabran, u Bolonji su izbili žestoki nemiri. Ugušila ih je austrijska vojska, dok su papski vojnici pobegli ili prešli na stranu ustanika.

Zbog velikih habzburških teritorija u srednjoj i severnoj Italiji (Toskana, Lombardija, Venecija), Beč nije bio spreman da mirno gleda revolucionarni raspad crkvene države. Revolucionarni žar je isuviše lako mogao da se proširi. Doduše, vojnu silu je bio voljan da upotrebi samo ako su sva druga sredstva već iscrpljena, jer su Habzburgovci u to vreme još uvek uživali velike simpatije u Italiji. Ako ostavimo po strani ustanike, veliki broj ljudi je ostao veran Habzburgovcima, očekujući od njih postepenu modernizaciju privrede i državne uprave.

Ali kada je feldmaršal Radecki, glavni komandant austrijske vojske u Kraljevini Lombardiji-Veneciji, 1847. sa vojskom ušao u grad Feraru, koji je pripadao crkvenoj državi, zamalo da dođe do rata. U pozadini ovih zbivanja stajao je dvostruki fijasko austrijske diplomatije i tajne službe. Kao prvo, pogrešno je procenjena politika u junu 1846. izabranog pape Pija IX. Kao drugo, u Beču su raspolagali pogrešnim podacima o raspoloženju javnosti u Ferari.

Sigurno je da je reformama nesklona politika dotadašnjih papa davala podstreka nacionalističkom pokretu. Zbog toga je konzervativni austrijski državni kancelar Meternih novom papi

---

[141] *Nicola Niceforo, Conspirazioni romane, 1817-1868. (Rimske zavere, 1817-1868), Rim, 1899, str. 16-24.*

preporučio da se opredeli za kurs umerenih reformi. Pre svega mu je savetovao da crkvenom državom zaista vlada, a ne samo upravlja. Za to je pak morao da osnuje i da koristi savet ministara, to jest vladu. Papa je, doduše, radije slušao francuskog ambasadora Pelegrina Rosija, koji je bio sklon liberalnim idejama. „Javno mnjenje je činjenica", piše novi papa u avgustu 1846. Rosiju, „...i mi moramo da je prihvatimo."[142] Novi papa je smelo stavio u izgled železnicu, amnestiju za političke zatvorenike i nove reforme. Godinu dana kasnije, proklamovao je i slobodu štampe (uz malobrojna ograničenja). Obrazovao je Savet ministara. Već 5. jula 1847. objavio je stvaranje Nacionalne garde, (ograničeno) naoružavanje stanovništva koje su radikalne reformističke snage odavno zahtevale. Jednim potezom papa je postao junak italijanskih nacionalista. Održavane su svečanosti kojima su mu izražavane naklonost i podrška. Osvrćući se na to doba, Meternih je morao da prizna: „Predvideo sam sve, samo ne liberalnog papu."

Popularna Nacionalna garda, koja je lako mogla da postane oruđe italijanskih nacionalista, nije htela da prihvati Austriju. I tako je došlo do iznenadnog ulaska austrijske vojske u Feraru. Britanski vicekonzul izvestio je da je u grad ušlo šest četa mađarske pešadije, praćenih konjicom i malom artiljerijskom jedinicom sa tri topa, ukupno 1.800 ljudi sa odgovarajućim oružjem. Pošto su promarširali kroz nekoliko glavnih ulica, jedan deo se smestio u utvrđenju, a drugi u dve kasarne.[143]

---

[142] *Friedrich Engel-Janosi, Osterreich und der Vatikan, 1846-1918. i Austrija i Vatikan, 1846-1918), dva toma, tom 1, Grac, 1958, str. 25.*

[143] Alan Sked, „Poor Intelligence, Flawed Results: Metternich, Radetzky, and the Crisis Management of Austria's 'Occupation' of Ferrara in 1847." („Loša obaveštajna služba, loši rezultati: Meternih, Redecki i rešavanje krize izazvane austrijskom 'okupacijom' Ferare 1847."), u: Peter Jackson / Jenifer Siegel (izd.), *Intelligence and Statecraft: 7he Use and Limits of*

Stanovništvo je bilo užasnuto. Svuda u Italiji organizovani su protesti u znak podrške papi i „protiv varvara". Austrija je, međutim, u diplomatskom smislu ipak bila u pravu. Na Bečkom kongresu je dogovoreno da Austrija sme da bude vojno prisutna u papskim gradovima Ferari i Komakiju. Meternihu je čak pošlo za rukom i da sa francuskom državom dođe do zajedničkog stava o očuvanju crkvene države. Nacionalisti su pritom imali i veoma mnogo neprijatelja, uz samo ograničenu podršku među stanovništvom crkvene države. Zbog toga je Radecki svom komandantu na terenu izričito naložio da postupa oprezno kako ne bi proigrali postojeće simpatije. „Ako revolucionari prema vama zauzmu neprijateljski stav, što mi ne izgleda neverovatno, ili čak pređu u napad, pretpostavljam da znate kako možete da sačuvate bezbednost utvrđenja koje vam je povereno i čast naše vojske. Pritom nikada nemojte da ostavite utisak da smo napadači," piše mu on. Iz Rima, nažalost, nije moglo da se očekuje nikakvo vođstvo, a time ni poziv Austriji da interveniše u crkvenoj državi.[144]

Uprkos svim diplomatskim naporima Beča, crkvena država je 10. avgusta 1847. objavila protestnu notu protiv „neprijateljske" austrijske demonstracije sile u Ferari i Komakiju. A austrijska vlada je, na svoje zaprepašćenje, bila prinuđena da konstatuje da taj tekst nije sastavio kardinal Kijaki, već lično papa.[148]

Kakav je mogao biti izlaz iz te situacije? U svakom slučaju, Meternih je verovao da ne sme da rizikuje dalju eskalaciju. Pošlo mu je za rukom da promeni odbrambene sporazume sa Parmom i Modenom, koji su sad predviđali veće kontingente austrijskih

---

Intelligence in international Society (Obaveštajna služba i državna vlast: Upotreba i ograničenja obaveštajne službe u međunarodnoj zajednici), Vestport, 2005, str. 57.

144 Sked, „Poor Intelligence", str. 63.

snaga. Time je Austrija mogla da prihvati papski zahtev da smanji svoje snage u Ferari i Komakiju, a da pritom ne izgubi obraz. Tamo je upravu ponovo preuzela Švajcarska garda, ali papa je za sebe zadržao pravo da upotrebi i novu Nacionalnu gardu. Austrijski i papski vojnici su, dakle, i dalje bili prisutni zajedno. Nekoliko meseci kasnije izbila je, međutim, revolucija iz 1848. Italijanski nacionalisti nisu se više mogli kontrolisati obaveštajnim i diplomatskim finesama. Došlo je do rata, u kom je Austrija još jednom uspela da nametne svoju politiku prema Italiji.

Politička kontrola nad crkvenom državom je, doduše, ponovo uspostavljena, nakon što su francusko-španske vojne snage učinile kraj revolucionarnoj Rimskoj republici. Tek 1870, kada su Francuzi morali brzo da se povuku zbog rata protiv Nemačke, politički nevešti Pije IX konačno je pao kao žrtva subverzivne politike Pijemonta. Rezultat, međutim, ni tada nije predstavljala revolucionarna Italija, niti Italija s papom na čelu, već Italija ujedinjena pod pijemontskom krunom. Ne možemo znati da li bi veštoj politici tajnih službi, kakvu je svojevremeno vodio kardinal-sekretar Konsalvi, pošlo za rukom da spase crkvenu državu. Pažnju, međutim, zaslužuje činjenica da nakon Konsalvija niko to više nije ni pokušao.

U izvesnom smislu, ugroženost crkvene države od strane italijanskih nacionalista predstavljala je specifičan slučaj, jer se ticao stapanja većeg broja država, dok je tipičan cilj društvenih pokreta XIX veka bilo izdvajanje iz višenacionalne države.

Treba se samo setiti poljskog ili grčkog pokreta za nezavisnost u ranom XIX veku, ili irskog, nekoliko decenija kasnije. Za svaki državni aparat reč je tu bila pre svega o unutrašnjoj ugroženosti, mada su pristalice spolja, zbog svoje propagande i podrške u novcu i oružju, mogle da predstavljaju dodatnu opasnost.

Profesionalizacija policije i unutrašnjih tajnih službi

Drugi veliki protivnik tadašnjih državnih aparata bezbednosti bio je društveno-revolucionarni pokret (to jest, zapravo, mnoštvo i raznovrsnost ovakvih pokreta). Njihov cilj nije bila promena državnih granica, već manje ili više radikalan preobražaj društva. Ideje ovog pokreta su, zahvaljujući Francuskoj revoluciji, postale opšteevropska, a krajem XIX veka čak i globalna pojava. Liberalni istoričar i sociolog Aleksis de Tokvil stoga je verovao da se Francuska revolucija nikako nije završila 1795. ili 1815, već da se nastavlja i da joj se ne vidi kraj. Njegov duhovni sledbenik Fransoa Fire smatrao je da je ona okončana tek sa propašću Sovjetskog Saveza, 1991.[145]

Zbog čega su ovi pokreti smatrani tako opasnim i šta su organi bezbednosti koji su radili po metodu tajnih službi preduzimali protiv njih? Sve veće unutrašnje migracije, izazvane velikom stopom prirodnog priraštaja i modernizacijom privrede, unele su nemir u stara evropska staleška društva. Sve više ljudi kretalo je na put da nađe posao, često i radi pukog preživljavanja. Ko nije napustio čak i svoju domovinu i postao iseljenik (pre svega u Severnu i Južnu Ameriku), uputio bi se u gradove koji su rasli ogromnom brzinom i smestio u nekoj od tamošnjih sirotinjskih četvrti. Ovi migranti, uglavnom mladi ljudi, bili su naročito prijemčivi za ideologiju socijalne revolucije.

Moderna policija u današnjem smislu, dakle uniformisani čuvari reda u gradovima, razvijala se tek postepeno. Klasični primer predstavljaju londonski *bobiji*, nazvani po engleskom ministru unutrašnjih poslova Robertu Pilu, koji je 1829. stvorio ovu ustanovu (čiji je zvaničan naziv Metropoliten polis - Gradska policija). Kao i njena prethodnica, londonska Lučka policija (Marin

---

[145] *Fransois Furet, Le passe d'une illusion. Essai sur l'idee communiste au XXe siecle (Nestanak jedne iluzije. Esej o komunističkoj ideji u XX veku), Pariz, 1995.*

polis fors, iz 1798) u prvom redu je bila zadužena da sprečava i goni delikte protiv privatne svojine. Protiv revolucionarnih pokreta borilo se uz pomoć milicija (jomenri - snage britanske teritorijalne armije, nastale od dobrovoljačkih konjičkih regimenti), kao recimo u „masakru kod Piterloa" iz 1819. Na evropskom kontinentu za to su koristili vojsku. Važan izuzetak predstavljao je položaj policijskog general-potpukovnika - *lieutenant general de police* - za Pariz, koji je 1800. godine pretvoren u položaj pariskog policijskog prefekta. Tu je već reč o policiji za odbranu od društveno-revolucionarnih nemira. Tu je, takođe, veoma rano postojalo i ono što bismo mogli da odredimo kao nešto što je karakteristično za tajne službe, naime sistematska prevencija, uz upotrebu špijuna kao sistema za blagovremeno upozoravanje.

Francuski pojam sirte (*surete*) - bezbednost, snage bezbednosti - podseća na Komitet za opštu bezbednost (Komite de sirte ženeral) (1792-1795), koji je u vreme revolucionarnog terora izvodio „neprijatelje revolucije" pred revolucionarni sud. S obnovom monarhije (1815-1848) ova organizacija se, međutim, ponovo pretvorila u domaću tajnu službu i nastavila da obavlja zadatke iz predrevolucionarnog doba, radeći pre svega sa mrežom policijskih špijuna.[146]

Legendarna ličnost tadašnje Francuske bio je Ežen Fransoa Vidok (1775-1857), koji je ovekovečen i u nekim čuvenim romanima i filmovima, a pre svega u Igoovim *Jadnicima* i *Ljudskoj komediji* Onorea de Balzaka. Ovaj sin pekara iz severne Francuske već je imao za sobom popriličnu karijeru razbojnika i vojnika kad je 1806. svoje špijunske usluge ponudio pariskoj policiji. Nadležni komandant Brigad de sirte, tj. Službe bezbednosti, smatrao je da

---

[146] *Jean-Paul Brunet, La police de l'ombre: Indicateurs et provocateurs dans la France contemporaine (Policija iz senke. Potkazivači i provokatori u savremenoj Francuskoj), Pariz 1990; Bruno Fuligni (izd.), Dans les Secrets de la Police (Policijske tajne), Pariz, 2008.*

kriminalac verovatno najbolje poznaje svet kriminala, pa ga je ponovo smestio u zatvor kako bi tamo slušao šta drugi kažnjenici govore. To je učinjeno uz saglasnost policijskog prefekta Pariza i ministra unutrašnjih poslova. Nakon nepune dve godine policija mu je pomogla da iz zatvora pobegne.

Vidokova policijska karijera, međutim, time ni u kom slučaju nije bila okončana. Godine 1812. zaposlili su ga kao šefa brigade u snagama unutrašnje bezbednosti, odnosno policiji. Svoje ljude je regrutovao među starim poznanicima iz kriminogene sredine. Službenici prefekture nisu hteli da imaju ikakve veze s tim i pustili su ga da radi po svome, sve dok 1827. nije sam napustio policijsku službu. Nakon što se uspešno okušao kao fabrikant i proizvođač papira, policijski prefekt ga je 1832. još jednom vratio na isti položaj u policiji. Ali kad su Vidokovi ljudi učestvovali u jednoj provali, navodno da bi razotkrili neku veću bandu, to je prevršilo meru. Prefekt je u novembru izdao ukaz da u policiji ubuduće više ne smeju da se zapošljavaju osuđivani kriminalci.

Oni su, međutim, policiji i dalje bili potrebni, ne kao policijski službenici, već kao špijuni. Nakon revolucije iz 1848, Kanler, šef Sirtea, ponovo je obrazovao veliku mrežu špijuna regrutovanih iz kriminalnog miljea. Od njih je ponovo formirao čak i brigadu, koju je nazvao „neregularni Kozaci". Ti ljudi su u pariskim predgrađima ponekad korišćeni kao mamac za druge prestupnike. Policajci bi sa bezbedne udaljenosti posmatrali da li će osumnjičeni pozdraviti njihovog špijuna. Na dogovoreni znak, osumnjičenog su hapsili čim bi se mamac neopaženo izgubio u masi. Time je istovremeno prikrivan identitet izdajnika, i nije bilo potrebno da se ozloglašeni policijski špijuni izvode pred sud kao svedoci.[147]

Policijski špijuni su do duboko u XX veku, a možda čak i do

---

[147] *Jacques Brenner (izd.), Memoires de Canler, ancien chefdu service de Surete, 1797-1865 (Memoari Kanlera, nekadašnjeg šefa Službe bezbednosti, 1797-1865), Pariz, 2006, str. 562-689.*

danas, ostali važno sredstvo za borbu protiv kriminala. Ovo nam postaje jasnije kad se podsetimo da su tek moderni metodi prirodnih nauka omogućili da se pred sud iznesu dokazi nezavisni od priznanja i izjava svedoka, koji su mogli biti i problematični - ili hvatanja zločinca na delu, što se retko dešavalo. Špijuni su ostali veoma značajni pre svega za preventivni rad unutrašnje obaveštajne službe u samoj zemlji. Nastojalo se da se oni ubace u tajne krugove revolucionara i mogućih atentatora kako bi ih potkopali iznutra, čime su blagovremeno osujećivane njihove akcije.

Naročito sporan primer u tom smislu predstavljao je francuski revolucionar Luj Ogist Blanki (1805-1881), ikona francuskog socijalizma. Blanki je zastupao tezu da se pravedno društvo može ostvariti samo političkim prevratom, koji mora da izazove neka mala grupa zaverenika - ideja koju je, kao što je poznato, Lenjin u novembru 1917. pretvorio u delo. Zbog svojih višestrukih pokušaja da izvede prevrat, Blanki je bio neomiljen kod mnogih socijalističkih savremenika koji su se radije bavili ,,sistematsko-naučnim" teorijama socijalizma i koji su, kao Karl Marks, ulogu istorijske avangarde pripisivali radničkoj klasi.

Kada je u februaru 1848. došlo do revolucije u Parizu (a ubrzo zatim i u mnogim delovima Evrope), provizorna republikanska vlada uplašila se da bi Blanki politička previranja mogao da iskoristi kako bi pomoću državnog udara izazvao drugu revoluciju. Imali su u vidu da je Blanki 12. maja 1839. ipak pokušao da sa većim brojem manjih grupa izvrši juriš na Ministarstvo pravosuđa i policijsku prefekturu Pariza. Tom prilikom je poginulo devedeset četvoro ljudi, a mnogo više je povređeno. Moglo se, dakle, pretpostaviti da će Blanki i njegovo Centralno republikansko društvo sa oko pet stotina članova udariti ponovo.

Kako bi ga diskreditovao, francuski ministar unutrašnjih poslova Aleksandar-Ogist Ledri-Rolen je u republikanskom listu

Nasional objavio kratak članak.[152] Članak se odnosio na „predsednika određenog političkog kluba, žestokog demokratu, koji je bio dovoljno podao da oda tajne svojih političkih drugova kako bi spasao sopstveni život". Nakon ovog članka, objavljenog 24. marta 1848, usledilo je objavljivanje jednog dokumenta u časopisu koji je izdavao ugledni novinar Žil Tašero, 31. marta iste godine. (Tašero je deset godina kasnije postavljen za direktora Francuske narodne biblioteke.) Ovaj dokument je istovremeno preneo i veći broj dnevnih novina, i širio se brzinom vetra. Tačnije rečeno, reč je bila o tri dokumenta iz oktobra 1839, koja su se ticala izjave osobe čije se ime ne navodi, date tadašnjem ministru unutrašnjih poslova. U prvom članku navode se razni osetljivi podaci o 1835. godine osnovanom tajnom društvu poznatom kao „Društvo porodica". Drugi članak sadrži analizu pokušaja prevrata od 12. maja 1839. U njemu se poimence navode vođe napadačkih grupa, profesije njihovih članova, njihova glavna sedišta i raspoloživa sredstva. Više od dvadeset vodećih ličnosti spomenuto je po imenu, i navode se njihovi kvaliteti i slabosti. Oba dokumenta pisana su u prvom licu. Treći je imao oblik zapisnika sa saslušanja, na kom je ispitanik odgovarao na niz pitanja ministra unutrašnjih poslova.

Svakome ko je bar nešto znao o najnovijim političkim zbivanjima pri čitanju tih članaka neizbežno bi na um palo ime Blanki. Njega je policija u to vreme tražila kao kolovođu svih ovih zbivanja, a 14. oktobra 1839. je i uhapšen. Mada je osuđen na smrt, presuda nije izvršena. Nametala se, dakle, pretpostavka da je Blanki policijskim vlastima rekao sve što zna i izdao svoje drugove kako bi spasao sopstveni život.

Ali kako je to bilo moguće? Zar Blanki, koji je toliko godina proveo u zatvoru, nepokolebljivi junak revolucionarne borbe, zar on da postane izdajnik? Među njegovim političkim istomišljenicima došlo je do gužve. Blanki je dao kratko, unapred

pripremljeno saopštenje i ćutke se povukao. Polovina članstva prešla je u druge političke pokrete. Blanki je 1. aprila 1848. u rubrici „Pisma čitalaca" nekih novina objavio svoje pismo, u kom objavljene dokumente naziva falsifikatima. Politička levica je 5. aprila obrazovala istražnu komisiju kojom su predsedavali Etjen Arago i Viktor Šelšer. Arago je bio veoma ugledan dramaturg, koji je na početku revolucije preuzeo rukovođenje poštom, da bi zatim bio izabran u ustavotvornu Narodnu skupštinu. Šelšer je radio u Ministarstvu pomorstva i kolonija, gde je pripremao zakon o ukidanju ropstva u francuskim kolonijama.

Blanki je, međutim, odbio da pred ovom komisijom da svoj iskaz, zbog čega je rezultat bio negativan po njega. Nakon parlamentarnih izbora 23. aprila, na kojima su Blanki i njegove pristalice pretrpeli žalostan neuspeh, reformistički socijalista Pjer Žozef Prudon s mukom je sprečio objavljivanje izveštaja komisije, čije mu je sastavljanje bilo povereno. U jednom pismu liberalnom ekonomisti Adolfu Blankiju, revolucionarovom bratu, Prudon objašnjava da je time hteo da zaštiti ime Blankijevih. Cela komisija je, zapravo, smatrala da je Blanki kriv. U levičarskoj javnosti, međutim, za to nisu hteli ni da čuju, mada su dokazi sve vreme bili ubedljivi. Stoga ne čudi što je Blanki imao politički uticaj još i u ustanku Pariske komune 1870, i posle toga. I mnogi istoričari su se čvrsto držali stava da je Blanki nedužan. Teku jednoj njegovoj biografiji iz 1984. konačno se priznaje da je Blanki postao policijski špijun.

Blankijev slučaj može da posluži kao istorijski model, kako kad je reč o sve većoj profesionalnosti s kojom su unutrašnje tajne službe počele da potkopavaju društveno-revolucionarni pokret, tako i kada je reč o odbijanju pripadnika tog pokreta da tu činjenicu prihvate. Organima bezbednosti je neprestano polazilo za rukom da funkcionere ovog pokreta i druge revolucionare pridobiju za svoje doušnike. Blankijev slučaj, međutim, možda ipak predstavlja izuzetak kad je reč o uspostavljanju ovakvih veza. Većina špijuna

bili su doušnici koji su se sami ponudili policiji (vok-inz[148] u današnjem obaveštajnom žargonu).

Generalštab i tajna služba

Uporedo sa postepenom profesionalizacijom unutrašnje tajne službe, može da se ustanovi i profesionalizacija oficirskog poziva u vojnim tajnim službama i sistematičnost prilikom prikupljanja i procene informacija u njima. Tu postoje tri odrednice. Prva je generalštab. Pod njim se podrazumeva organizacija nalik državnoj upravi za sve vidove vojske neophodne za delotvornost velikih armija i flota. Nema sumnje da su opremanje vojske oružjem, snabdevanje municijom, obezbeđivanje hrane i odeće za vojnike, lično rukovođenje i pribavljanje informacija od pamtiveka spadali u zadatke vojnog rukovodstva. Pojedini stručnjaci pritom bi se istakli u ovoj ili onoj oblasti. Služba organizovana po uzoru na državnu upravu, koja opstaje i između vojnih pohoda, pa čak i u mirnodopskom periodu, ipak je, međutim, bila novina koju su doneli XVIII i XIX vek. Na početku XX veka nije bilo države koja bi se bar donekle mogla nazvati modernom bez generalštaba. Naporedo s tim išii su, kao druga odrednica, i posebno obrazovanje i obuka generalštapskih oficira, kao nerazdvojni deo obrazovanja i obuke oficira uopšte, koji postaju jasno uočljivi zahvaljujući osnivanju oficirskih akademija (često zvanih i vojnim akademijama). Uz ovaj proces profesionalizacije oficirskog poziva išao je, kao treća odrednica, i izbor kandidata za taj poziv, koji se sve više zasnivao na kriterijumu ličnih sposobnosti. Ta demokratizacija oficirskog korpusa naročito je napredovala u vreme revolucija - pomislimo samo na Olivera Kromvela i njegov Nju model armi[149] (Vojsku po novom modelu) u engleskoj

[148] Eng. *Walk-ins.* (Prim. prev.)
[149] Engl. *New Model Army.* (Prim. prev.)

revoluciji XVII veka ili na američku i francusku republiku poznog XVIII veka. U monarhijama je, međutim, prećutno takođe došlo do velikog društvenog preobražaja, koji je oficirima građanskog porekla dao mesto u oficirskom korpusu, mada je u njemu i dalje ostalo veoma zastupljeno visoko i niže plemstvo. Mnogi visoki oficiri s plemićkim titulama bili su zapravo građani koji su stekli plemićku titulu.

Sa ovom profesionalizacijom, specijalizacijom i institucionalizacijom vojnih stručnjaka, vojna obaveštajna služba postepeno je počela da dobija stalno i utvrđeno mesto u vojnoj birokratiji. To se najranije dogodilo na nemačkom govornom području, a najveća stručnost zabeležena je u Austriji. Za vreme vladavine carice Marije Terezije postepeno je nastajala moderna policija. Austrijski državni kancelar Kaunic znatno je poboljšao takozvani „crni kabinet" za kontrašpijunažu (kao i za sopstvenu političku špijunažu). Godine 1758, na predlog feldmaršala grofa Leopolda Jozefa Dauna, obrazovan je generalštab (Generalkvartirmajsterštab)[150] koji se u prvo vreme sastojao od četrdeset oficira i koji je, između ostalog, bio nadležan za uspostavljanje bezbednih načina komunikacija i za pribavljanje za vojne potrebe značajnih informacija o vojsci ili protivniku. (Daun je, pored ostalog, bio i taj koji je 1751. u novom delu Beča osnovao Terezijansku vojnu akademiju.)

Ovakvi štabovi su, naravno, uvek smanjivani u doba mira. Smanjivana su i finansijska sredstva koja dobijaju, ali ostajalo je sačuvano jezgro njihovog ljudstva, a pre svega prikupljeni obaveštajni materijal, bar u najboljem slučaju. Da bi taj prikupljeni materijal još bolje obezbedio, nadvojvoda Karlo je 1802. u bečkom ratnom arhivu uspostavio „odeljenje za vođenje evidencije", koje je pored vojnih špijuna za obaveštajni rad u inostranstvu pre svega

[150] *Nem. Generalquartiermeisterstab. (Prim. prev.)*

obezbeđivalo odgovarajuće usluge u pograničnim pokrajinama.[151] Ovde se javlja jedan osoben austrijski pojam - „evidencija" (nem. *evidenz)* - koji kasnije ponovo nalazimo u svim službenim nazivima vojnih tajnih službi kopnene vojske i mornarice, koji se javljaju kao ,,evidencbiroz" (kancelarije, službe za evidenciju).

Od 1810. oficire su slali u razne austrijske ambasade da bi tamo svojim stručnim vojnim znanjem obogatili diplomatiju, što je ponovo bila ideja nadvojvode Karla. Godine 1813. stvoren je „korpus nadzornika kurira", koji se sastojao od podoficira pograničnih bataljona vojske i vojne policije. Ovi ,,kuriri", to jest glasnici na konjima, mogli su, po izboru svojih pretpostavljenih, da se angažuju u uniformi ili civilu, kao kuriri ili posmatrači. Ta služba je, međutim, postojala samo u ratnom periodu; po okončanju rata uvek je ponovo raspuštana. Godine 1828. „odeljenje za vođenje evidencije" izdvojeno je iz ratnog arhiva i od njega je načinjeno odeljenje za ratnu istoriju, u kom je čuvana ne samo ratna istorija, prvenstveno istorija vojnih operacija, kao neposredni materijal za učenje i aktuelni rad generalštaba, već i obaveštajni materijal o oblastima južne i srednje Evrope za koji je Austrija prvenstveno bila zainteresovana, a koji se vrlo brzo umnožavao. Konačno, treba da ukažemo i na 1850. osnovani ,,Evidencbiro", (Biro za evidenciju), koji je nakon teških političko-vojnih iskustava iz revolucije 1848. predstavljao centralnu vojnu tajnu službu na najvišem komandnom nivou.[152]

Austrija je time bila za dobar korak ispred svih drugih velikih

---

[151] *Albert Petho, Agenten fur den Doppeladler: Osterreich - Ungarns Gehaimer Dienst im Weltkrieg (Agenti za dvoglavog orla: Austrougarska tajna služba u svetskom ratu), Beč, 1998; Manfred Fuchs, Der Osterreichische Geheimdienst (Austrijska tajna služba), Beč, 1994; Verena Moritz / Hannes Leidinger / Gerhard Jagschitz, Im Zentrum der Macht. Die vielen Gesichter des Geheimdienstchefs Maxmilian Ronge (Ucentru moći. Mnoga lica šefa tajne službe Maksimilijana Rongea), St. Pelten, 2007.*

[152] Pertho, *Agenten,* str. 9-30.

sila. U Pruskoj su vojna akademija i generalštab predviđeni tek vojnim reformama koje su sproveli Šarnhorst i Gnajzenau (1807/1814), kad je Pruska pretrpela katastrofalan poraz od Napoleonove Francuske, a njeno postojanje kao države bilo ugroženo. Pruska je, međutim, prednjačila u tome što je generalštapski princip rada počela da primenjuje ne samo na najvišem nivou rukovođenja, već i u većim vojnim formacijama (divizije, korpusi). Od sredine XIX veka, ovaj model je dalje razvijan i usavršavan. Munjeviti ratovi iz 1866. i 1870. do danas se smatraju uspehom generalštapskog rada, koji je postao uzor za mnoge vojne reforme poznog XIX i ranog XX veka. Treba se samo setiti vojnih reformi Leonarda Vudsa u SAD uoči Prvog svetskog rata.

„Ne govorima niti odlukama većine..."

SAD predstavljaju naročito zanimljiv primer pošto su više od gotovo bilo koje druge moderne države stvorene i teritorijalno proširene vojnom silom. Bizmarkova čuvena rečenica, izrečena pred pruskim poslaničkim domom 30. septembra 1862, nigde ne bi bila primerenija nego u SAD: „Velika savremena pitanja ne rešavaju se govorima ni odlukama većine, već krvlju i čelikom." Nakon što su Amerikanci osvojili ogromni srednji zapad i zapad, sve do obale Pacifika - napadačkim ratovima protiv Meksika i pohodima istrebljenja protiv indijanskih naroda - u Američkom građanskom ratu postavilo se odlučujuće pitanje političkog opstanka ove državne tvorevine. Taj rat je predstavljao čudnovatu mešavinu moderne vojne tehnike i ratovanja sa jedne strane i nasleđenih praksi jednog predmodernog gerilskog rata sa druge strane. Svakako da su preovladavali moderni elementi, dakle vatreno oružje, upotreba železnice i čeličnih parobroda za logistiku, kao i telegrafski saobraćaj između poljskih štabova

vojskovođa i političkog sedišta. Pa ipak, na primeru rata kakav je vodio Tomas Džekson zvani Stounvol („Kameni Zid"), najznačajniji general Juga posle Roberta E. Lija, može se veoma lepo pokazati uspešnost ove mešavine.

Džekson je bio sasvim moderan oficir, u onom smislu o kome smo prethodno govorili. Diplomirao je na vojnoj akademiji koja je 1802. osnovana u Vest Pointu, gde se pokazao kao izuzetno intelektualno sposoban. (Zbog porodičnom situacijom uslovljenog lošeg prethodnog obrazovanja nije, međutim, bio među najboljim diplomcima.) Nakon rata u Meksiku okončanog 1846, u kom se više puta istakao, 1851. je otišao kao profesor na Vojnom institutu u Virdžiniji[153], osnovanom 1839, gde je predavao artiljeriju i fiziku. Dakle, bio je stručnjak za savremene sisteme naoružanja.

U prvoj godini građanskog rata, tokom niza bitaka u dolini Šenandoa, uspeo je da izvojuje legendarne pobede, koje je postigao zahvaljujući veštoj mešavini moderne taktike i arhaičnog gerilskog rata u šumovitim predelima. Za engleskog vojnog istoričara Džona Kigana, tu je reč o „karakterističnom primeru pobede uz upotrebu vojne obaveštajne službe".[154] Gotovo ni na jednom primeru iz tog doba ne može se bolje pokazati kako veština primena tog sredstva može da nadoknadi upečatljivu brojčanu i materijalnu nadmoć protivnika.

Taj primer zapravo objašnjava i zbog čega su u svakom smislu slabe države Juga uopšte uspele da odolevaju tako dugo, odnosno 'drugim rečima, zašto je vojsci Severa tek u četvrtoj godini rata, nakon ogromnih gubitaka, pošlo za rukom da armiju Juga prinudi na kapitulaciju. Ako posmatramo ratnu proizvodnju, broj vojnika, logistiku (pre svega tri puta dužu mrežu železničkih pruga i za izvoznu privredu država Juga izuzetno štetnu blokadu obale), zaključak da je pod takvim uslovima trebalo očekivati brz

[153] *Eng. Virginia Military Institute. (Prim. prev.)*
[154] Keegan, *Intelligence*, str. 66.

završetak rata prosto se nameće, bar laicima u vojnim pitanjima. Čak i sam vrhovni komandant severnjačkih država general Vinfild Skot u prvo vreme je opušteno iznosio takva očekivanja. Ovo zaostajanje u razvoju država Juga je, međutim, zajedno s njihovim ogromnim geografskim prostranstvom, za njih bilo pre prednost nego nedostatak, jer je manji broj železničkih pruga, a pre svega manji broj puteva, veoma otežavao brzo napredovanje protivničkoj vojsci. Tu je, sem toga, bilo i obilje voda, močvara i zapravo neistraženih oblasti, obraslih takoreći prašumom i zbog toga neprohodnih za one koji ih poznaju, a naročito za one koji ih ne poznaju, a opterećeni su teškim naoružanjem i upućeni na duge pravce snabdevanja.

Dolina Šenandoa leži između planinskih lanaca srednje visine, Alegeni i Blu ridž mauntins, oko dve stotine kilometara u unutrašnjost kopna od Ričmonda, glavnog grada država Juga, i na oko sto kilometara od Vašingtona, koji takođe ne leži na samoj obali Atlantika, već u donjem toku (plovne) reke Potomak. Danas se ta oblast može preći kolima za nekoliko sati, ali tada je zapravo bio istražen samo mali obalski pojas kraj Atlantika. Ono što je ležalo između ovog pojasa i Misisipija bilo je uglavnom neprohodno i poznato samo u osnovnim crtama. S obzirom na to, za ovu zabačenu oblast još uvek nije bilo savremenih geografskih karata. Državna merenja, vršena skromnim sredstvima, obuhvatala su samo obalski pojas. Sve što je ležalo dalje na zapadu bilo je kartografski precizno obeleženo samo tamo gde je bilo važnog rudnog blaga ili gde su prolazile železničke pruge.

General Maklelan je za svoj ratni pohod u severnoj Virdžiniji najpre koristio samo amaterske geografske karte napravljene za privatna lica, na kojima su rečni tokovi i putevi bili ucrtani veoma neprecizno. Izviđačka četa je (baš kao i flota) imala svoje odeljenje za topografiju. Ono je, međutim, bilo suviše malo za zadatak s kojim se suočavalo. Kartografski materijal kojim je raspolagalo nije se ni izdaleka mogao uporediti s onim kakav su sebi mogle da

priušte države srednje i zapadne Evrope. Daleko bolje bile su čak i karte britanskog Pregleda Indije[155]. Ovaj veliki projekat za Indiju u osnovi je preduzet kao veliki obaveštajni poduhvat na teritoriji čitave zemlje, jer kartografi nisu propuštali nijednu mogućnost da se raspitaju i obaveste o zemlji, Ijudima i lokalnim moćnicima. Radjard Kipling u jednom od svojih najranijih špijunskih romana opisuje kako se glavni junak Kim polako uklapa u tu sredinu.

Od takvog kvaliteta vojno relevantne kartografije u SAD su još uvek bili veoma daleko. U severnoj Virdžiniji (i u velikim delovima SAD) još uvek nisu bile nedvosmisleno utvrđene čak ni oznake za naseljena mesta i puteve. Neki od njih su nosili više imena, već u zavisnosti od izvora koji je dao obaveštenje. Dvostruke i trostruke oznake predstavljale su svakodnevnu pojavu.

Komandant država Juga Stounvol Džekson iskoristio je takvu situaciju. Tokom godina provedenih na Vojnom institutu u Virdžiniji dobro je upoznao tu oblast. Mnogi od njegovih vojnika dolazili su iz tamošnjih naselja i dobro su poznavali teritoriju, dok ljudi iz severnih država nisu time mogli da se pohvale. Veliku pomoć predstavljao je i učitelj Džededaja Hočkis, samouki kartograf. Veštim taktičkim manevrima, brzim i neočekivanim napadima i jednako iznenadnim povlačenjima, Džeksonu je uspelo da više puta potuče brojčano daleko nadmoćnu severnjačku vojsku i da je spreči u ispunjenju njene misije.

Činjenica da sve ove veštine, uključujući i one obaveštajne, nisu bile dovoljne da spreče pobedu Severa samo dokazuje pretpostavku koju su izneli Kigan i mnogi drugi, da uspesi ostvareni vojnim sredstvima ipak imaju primat nad uspesima i sredstvima tajnih službi. Ovi potonji mogu samo da odlože vojni poraz, koji je ipak neminovan ako je vojna snaga nedovoljna i ako protivnik, uprkos velikim gubicima, istrajno nastavlja sa punim vojnim angažovanjem. Pored ostalih činilaca, najvažniji uzrok

[155] Engl. *Survey of India.* (Prim. prev.)

dugog trajanja rata bila je upravo volja država Juga da istraju po svaku cenu.

Po okončanju rata, general Julisiz Simpson Grant, poslednji vojni zapovednik država Severa (i kasniji predsednik) obezbedio je da se sve Hočkisove geografske karte sačuvaju i stave na raspolaganje američkoj armiji. Kartografija je i kod Amerikanaca postala važan deo rada modernih generalštaba.

U evropskim generalštabima i mornaričkim štabovima to se dogodilo još mnogo ranije. Fridrih II Pruski je već 1742. u potsdamskom zamku uspostavio tajnu sobu sa geografskim kartama (tzv. Plankamer). Interesovanje se, međutim, sve više usmeravalo na specijalnu vojnu geografiju. Ratne luke, brodogradilišta, železničke linije, železničke stanice, skladišta s naoružanjem, utvrđenja svih vrsta - to su bili objekti koje su u štabovima hteli da upoznaju i da unesu u sistematski uređene registre ili karte.

Vojni ataše

Kako doći do onih informacija koje svaka strana pomno krije? Za rešavanje tog problema razvijen je vojno-diplomatski instrument vojnog atašea, za kog se s priličnim pravom kaže da služi legalizovanoj špijunaži. U strogom smislu reči taj sud nije tačan, jer vojne atašee razmenjuju države koje su prijateljske ili bar međusobno žive u miru. Oni, sem toga, podležu strogim propisima, koji zabranjuju agresivnu špijunsku delatnost - recimo organizovanje i vođenje mreže agenata. Ne može se, međutim, osporiti ni da su te granice stalno prekoračivane (i još uvek se prekoračuju). U Austriji je svaki vojni ataše morao da se zakune šefu Biroa za evidenciju, odnosno austrijske tajne službe, da će poštovati carsku zabranu špijunske delatnosti. Uprkos tome, bilo je poznato da vojni atašei ruskog cara redovno organizuju i vode

mreže agenata.[156]

Čini se da je to pre svega bio slučaj od poznog XIX veka, jer je namera cara Aleksandra I, koji je ovu razmenu predložio na Bečkom kongresu, pre svega bila slanje oficira za vezu, dakle ličnog poverenika monarha Svete alijanse kod svih ostalih monarha, kako bi im se olakšalo uzajamno usaglašavanje neophodno za zajedničke vojne intervencije. Činjenica je, dakle, da vojnog atašea, koji je bio podređen ambasadoru svoje zemlje i time posedovao diplomatske povlastice, treba razlikovati od „vojnih opunomoćenika", za koje je bilo tipično da ih međusobno razmenjuju vojni saveznici. Ponekad su, međutim, obe dužnosti bile objedinjene u istoj osobi.

Treba ih razlikovati i od „vojnih posmatrača", koje su prilikom velikih vojnih vežbi slale prijateljske sile. U XIX veku postalo je uobičajeno da se ovakvi vojni stručnjaci šalju kao ratni posmatrači. I jedni i drugi su, bez ikakve sumnje, predstavljali dokaz profesionalne radoznalosti država, koje su htele da se obaveste o delotvornosti oružanih sistema, sistema vojne regrutacije, obuke i organizacije drugih država. I ovde, dakle, s pravom možemo reći da je ključni pojam profesionalizacija.

Ličnih vojnih predstavnika između Pruske i Rusije bilo je već za vreme ratova za oslobođenje. Ali kad je pruski načelnik generalštaba 1816. predložio da se svim važnim silama pošalju vojni predstavnici, za to nije bilo dovoljno novca, a ni čvrste volje. I francuski ministar inostranih poslova je još uvek smatrao da je sličan predlog francuskog vojnog rukovodstva previše skup, ali složio se sa kraćim misijama.

Naročito frustriran mora da je bio Silvejnas Tejer, pionir modernog američkog oficirskog obrazovanja i jedan od prvih komandanata vojne akademije Vest Point, kad je 1815. otputovao u Evropu da bi posmatrao bitke cara Napoleona koji se vraćao sa

156 p$_e$tho, *Agenten,* str. 25,192.

Elbe. Tejer se u Evropu beše zaputio s jednim od svojih drugova iz vojske, ali bitkom kod Vaterloa sve je bilo odlučeno još pre nego što su dvojica Amerikanaca stigla u Stari svet. I dok je njegov drug Vilijam Makri krenuo u obilazak evropskih vojnih utvrđenja, Tejer je upisao studije na francuskoj Ekol politehnik (Politehničkoj akademiji) i objavio je zbirku vojno-prirodnjačkih tekstova, koji su nakon njegovog povratka postali osnova reformisanog obrazovanja američkih oficira, u velikoj meri zasnovanog na matematici i praktičnim prirodnim naukama. Na ovom primeru se jasno vidi koliko je u tadašnjim vojskama bilo veliko interesovanje za razmenu, odnosno kako bismo to danas rekli „transfer tehnologija" i za „best prektis" - najbolju praksu - kao uzor. Ne treba ni objašnjavati da je granica između ta dva i špijunaže bila veoma tanka.

U maju 1830. Prusi su kapetana Fon Klera, generalštapskog oficira, poslali u Alžir kako bi posmatrao francusku kolonijalnu ekspediciju. Njegov izveštaj, ali i francuska revolucija iz jula 1830, doveli su do promene raspoloženja. Fon Kler je postavljen za stalnog posmatrača u pruskoj ambasadi u Parizu. Moguće je da je upravo taj korak predstavljao trenutak rađanja položaja vojnog atašea u kasnijem smislu reči.[157] Pa ipak, ovaj slučaj će još mnogo godina ostati usamljen. Tek dvadeset i jednu godinu kasnije Francuska je akreditovala vojnog atašea u Berlinu.

U prvo vreme važnije su bile *ad hoc* misije nekim posebnijim povodom, a naročito u slučaju rata. Prednosti stalnog vojnog

---

[157] Heinrich Otto Meisner, *Militarataches und Militdrbevollmachtigte in Preussen und im Deutschen Reich (Vojni atašei i vojni opunomoćenici u Pruskoj i u Nemačkom carstvu*), Berlin, 1957, str. 10; Maureen O'Connor Witter, „Sanctioned Spying: The Development of the Military Attache in the Ninetheenth Century" („Dozvoljena špijunaža: razvoj položaja vojnog atašea u devetnaestom veku"), u: Jackson/Siegel, *Intelligence and Statecraf (Obaveštajna služba i državništvo),* str. 87-107.

atašea mogle su, recimo, da se uoče na primeru Krimskog rata, kad je tročlana američka delegacija zbog kojekakvih birokratskih poteškoća u Sevastopolj stigla tek nakon pada utvrđenja, dok je pruski vojni ataše iz Beča mogao da pošalje tačan opis austrijske politike i kretanja austrijske vojske.[158]

Šta se radilo s izveštajima vojnih atašea? Očigledno da nije imalo mnogo smisla da se mnoštvo vojnih informacija prikupi, a da se pritom detaljno ne protumače i ne budu spremne za upotrebu. Britansko Ministarstvo odbrane je 1855. osnovalo Odeljenje za topografiju i statistiku, koje se, doduše, u početku više bavilo indeksiranjem nego prikupljenim informacijama. Vojni atašei su sada dobili zadatak da sistematski popune velike rupe u saznanjima. Danas bismo rekli da su posredi konkretni zadaci (*tasking*), dakle precizni podaci koje informacije su potrebne. U maju 1860. britanski ministar inostranih poslova pisao je Vrhovnoj komandi britanske armije da u Berlin mora da se pošalje bar jedan čovek prikladan za taj položaj. Na čelu vlade su se, međutim, tek 1864. složili da su takvi predstavnici neophodni kod svih velikih sila, pa „čak i u Americi".[159] Ta ideja je najzad uspela da se nametne, i zato je u prusko-austrijskom ratu iz 1866. već bilo prisutno čitavo jato vojnih posmatrača, i to na obema stranama. Bile su zastupljene sve evropske velike sile, ali američki posmatrači su još jednom stigli prekasno. U Nemačko-francuskom ratu 1870. London je poslao čak i veći broj vojnih lekara da bi na samom ratištu proučili poljske bolnice i higijenske uslove.

Kada su u Francuskoj počeli da istražuju potpuno neočekivan i brz slom na svojoj strani, čuo se prigovor da je francusko vojno rukovodstvo imalo potpuno pogrešnu sliku o nemačkoj vojsci. To je pukovnika Štofela, francuskog vojnog atašea u Berlinu, navelo

158 vvitter, „Sanctioned Spying", str. 102.
159 Witter, „Sanctioned Spying", str. 95.

da objavi svoje izveštaje iz razdoblja od 1866. do 1870. kako bi pokazao da krivica za pogrešnu procenu, koja je predstavljala i grešku tajne službe, nije bila njegova.[160]

Slanje vojnih atašea sada se odomaćilo svuda. Čak i SAD su od 1889. počele da otvaraju to mesto u nekima od svojih ambasada. Za neke države, međutim, neposredno poređenje sopstvene vojske s onim što je uočeno u inostranstvu nije bilo baš laskavo. jedan američki vojni stručnjak je, recimo, došao do zaključka da su u američkoj vojsci samo lično ručno vatreno naoružanje i puške na savremenom nivou, dok su poljska artiljerija i artiljerija u utvrđenjima ,,u poređenju sa svim velikim državama lošijeg kvaliteta i bar petnaest godina zaostaju za svojim vremenom. "[161] Uoči Prvog svetskog rata bilo je dvesta četrnaest vojnih atašea, od čega po trideset i jedan ruski i američki.[162]

Dug put do oficira tajne službe

Uprkos sve većoj profesionalizaciji i diferenciranju oficirskog poziva, obuka za oficira tajne službe još uvek je bila u povoju. Na to ukazuje sačuvani materijal sa kurseva britanske vojske. Najkasnije od 1871, kad je ukinuta prodaja oficirskih zvanja, može se govoriti o sistematskoj i kvalitetno organizovanoj obuci, mada je Burski rat (1899-1902) pokazao značajne nedostatke u taktičkom korišćenju vojne špijunaže. Profil koji se u ovoj struci traži brzo je definisan, na način o kome se o njemu izrazio pukovnik Edvard Glajhen, šef odeljenja za vojnu špijunažu u Evropi. Prema njegovim rečima, oficir tajne službe mora biti „telesno savršen",

---

[160] *Baron Colonel Stoffel, Rapports Militaires, Ecrits de Berliti 1866- 1870. (Vojni izveštaji, zapisi iz Berlina 1866-1870), Pariz, 1871.*

[161] Witter, „Sanctioned Spying", str. 102.

[162] Meisner, *Militarattaches,* str. 36.

veoma dobar jahač, fizički hrabar, ali istovremeno i dovoljno prepreden da bi znao da se ponekad diskrecijom i izbegavanjem rizika može postići više nego otvorenim suočavanjem ili ulaženjem u sukob. Ali pre svega mora da bude inteligentan, jer „od stvarno glupog čoveka nikad ne može da se napravi valjan oficir tajne službe".[163]

Nije, međutim, bilo baš sasvim jasno šta iz Burskog rata zaista može da se nauči. Da li se stvarno trebalo pripremati za dve potpuno različite vrste rata, sa jedne strane male ratove[164] protiv „istočnjaka i divljaka", a sa druge za veliki rat u Evropi? Pažnju zaslužuje činjenica da se verovalo da je spremnost za kolonijalne ratove bolja nego za evropski rat. To je, u svakom slučaju, bilo mišljenje koje je zastupano u obuci obaveštajnih oficira. I priručnik za taktički obaveštajni rad na terenu[165] iz 1904. pokušava da prenese opšte tehnike i principe. Autor je bio šef tajne službe Vrhovne komande u Burskom ratu. I njegov drugi priručnik, *Veština izviđanja na terenu (The Art of Reconaissance)* manje ili više otvoreno, na osnovu rata protiv burskih seljaka-ratnika, izvodi zaključke o eventualnom ratu protiv obučavanih evropskih armija koje vode iskusni profesionalni vojnici. Tek iz 1907. potiče specijalno predavanje o „obaveštajnom radu u evropskom ratu". U isto vreme, posebna pažnja posvećuje se Japanu i Rusiji, jer se njihov međusobni rat, koji je nedavno (1905) bio okončan, završio iznenađujućom pobedom Japana. Tvrdilo se da Japanci poseduju poseban talenat za obaveštajnu delatnost, mada je bilo poznato da Rusija ima najveće i najaktivnije tajne službe u Evropi.

---

163 Jennifer Siegel, „Training Thieves: The Instruction of 'Efficient Intelligence Officiers' in Pre-1914 Britain" („Obuka lopova: Instrukcije 'efikasnih obaveštajnih oficira' u Britaniji pre 1914"), u: Jackson/Siegel, *Intelligence (Tajna služba)*, str. 128-129.

164 Engl. *Small wars.* (Prim. prev.)

165 Engl. *Field intelligence.* (Prim. prev.)

Čini se da u britanskoj vojsci baš i nisu mnogo očekivali od duže i sistematske obuke. Na početku XX veka za šefove tajne službe obučavano je samo osam oficira godišnje. U sačuvanim dokumentima mogu se naći svakakva upozorenja u tom smislu, ali kad je u leto 1914. neočekivano izbio rat, britanska vojska morala je da se osloni prvenstveno na improvizaciju. Pored taktičkog obaveštajnog rada postojao je, doduše, i strateški nivo, koji je u anglosaksonskoj vojsci često označavan kao „velika strategija".[166] I tu je trebalo razlikovati tri velika polja: kao prvo, kolonijalne teritorije (sa njihovim pograničnim područjima), kao drugo, regione koji u politici velikih sila još uvek nisu podeljeni, i konačno, kao treće, neposredan sukob velikih sila. U prvi tip se pre svega moglo ubrojati suparništvo između Rusije i Engleske zbog Srednje Azije, čuvena „velika igra",[167] u borbi za regione severno od Indije, koju je Radjard Kipling ovekovečio u svom *Kimu*. Drugi tip su oličavala pre svega područja koja su bila više ili manje labavo povezana sa Osmanlijskim carstvom, dakle Severna Afrika i Arapsko poluostrvo, pri čemu će naposletku važnu ulogu (pored ostalih rudnih blaga) odigrati nafta, koja je počela da se eksploatiše od pedesetih godina XIX veka.

Između ruskog carstva koje se brzo širilo i Britanske Indije ležala je država budističkih monaha - Tibet, formalno pod vlašću Kine, ali zapravo samostalna. Britanci su se bojali da bi Rusija mogla da prodre upravo tu, s ciljem da ugrozi Britansku Indiju ili da osvoji njene delove.

Sa stanovišta današnje međunarodne politike teško se, međutim, može shvatiti situacija u Indiji i na Tibetu, kao i tadašnja situacija na Bliskom i Srednjem istoku. Ono što se obično nazivalo Britanskom Indijom nije bila nikakva država u današnjem smislu

---

166 Engl. *Grand strategy*. (Prim. prev.)
167 Engl. *Greatgame*. (Prim. prev.)

reči, već svojevrsni skup kneževina, kolonija i drugih teritorija, koje su do 1858. zvanično bile pod upravom *Britanske istočnoindijske kompanije.* Tek te godine neposrednu odgovornost preuzela je britanska vlada. Dotad je *Britanska istočnoindijska kompanija* korišćena delimično kao fasada, a delimično kao sredstvo, pri čemu je i ona državom formalno upravljala u ime cara iz dinastije Mogula koji je vladao do 1858. Kao neka vrsta njegove zamene, engleska kraljica je od 1877. ponela titulu carice Indije, čime je istovremeno trebalo da bude uvažen visok rang vladajućih indijskih plemića. London ni tada nije hteo da vrši direktnu državnu vlast. Mnogo veću prednost dao je oblasti privrede i političko-kulturnom uticaju, što je odgovaralo njegovim predstavama o nadmoći „engleske rase". U skladu s tim, London je svojim indijskim carstvom upravljao uz najmanje moguće prisustvo kolonijalnih službenika, kolonijalne policije i vojske, kako bi uštedeo troškove. Da bi se uprkos tome ipak obezbedio od ustanaka i spoljnih napada, bili su mu potrebni značajni obaveštajni napori. Ustanak sepoja, indijskih pešadijskih snaga koje su predvodili britanski oficiri, trajao je od 1857. do 1859. i za Britance je predstavljao lekciju. Britanska vlast je tom prilikom dovedena u pitanje.

Prve bojazni od ruske invazije javile su se već 1800, kada je car Pavle I pripremio vojnu ekspediciju za Indiju. Nekoliko meseci kasnije on je, međutim, ubijen, a njegov naslednik je taj projekat obustavio. Britanska javnost je time ponovo počela da se bavi kada je u odnosu sa Rusijom došlo do napetosti, pa čak i do rata (Krimski rat 1853-1856). Nakon ovog poraza, ruska politika ekspanzije koja je pretrpela neuspeh u Jugoistočnoj Evropi ponovo se usmerila na Aziju.

U okviru reformi vojske, Rusija je obrazovala generalštab po pruskom uzoru. Tu je spadao i nov koncept vojne špijunaže sa zasebnim odeljenjem za Aziju, koje je najpre pomoću

geografsko-naučnih ekspedicija prikupilo najraznovrsnije informacije i načinilo geografske karte.[168] Interesovanje je isprva bilo usmereno na Persiju, Avganistan i centralnoazijske kneževine (kanate). Tibet ih je u početku malo zanimao, mada je Carsko geografsko društvo, osnovano 1845. godine, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka poslalo ukupno četiri naučne ekspedicije na Daleki istok - uzgred, uglavnom zahvaljujući sredstvima Odeljenja za Aziju ruskog generalštaba. Godine 1893. caru je predloženo da se izgradi ogranak Transsibirske železnice koji bi vodio do Tibeta. Ali uprkos slabo potkrepljenoj nadi da bi na Tibetu mogle postojati rezerve zlata, od toga nije bilo ništa. Političko rukovodstvo ostalo je nezainteresovano. Enciklopedijsko delo o Aziji, koje je započeto 1884. i koje je imalo osamdeset sedam tomova, a rađeno je po nalogu generalštaba, u prvo vreme najpre nije imalo deo posvećen Tibetu.

Mongolski monah i učenjak iz Sibira Agvan Dordžijev otputovao je 1898. u Sankt Peterburg, gde je predstavljen caru. Dordžijev je važio za dalaj-laminog čoveka od poverenja, a narednih godina dva puta se vraćao na carski dvor da bi za Tibet izmolio zaštitu Rusije od Engleza, a pre svega od Nepala. Vlada je, međutim, tek 1903. poslala poverljivu misiju u blizinu granica Tibeta kako bi uspostavila neposrednu vezu. U to vreme su se pojavile i glasine o ruskim isporukama oružja Tibetu, koje su možda počele da kolaju posredstvom jednog japanskog tajnog agenta, kako bi se isprovocirao London. Britanija je na to poslala vojnu ekspediciju pod komandom pukovnika Fransisa Janghazbenda, koja je 1903. stigla do Lase s hiljadu naoružanih

[168] David H. Schimmelpenninck van der Oye, „Russian Intelligence and the Younghusband Expedition to Tibet" („Ruska obaveštajna služba i Janghazbendova ekspedicija na Tibet"), u: Jackson/Siegel, *Intelligence*, str. 115.

gurka i sika, kako bi „preduhitrila“ Ruse. Ova ekspedicija, međutim, nigde nije naišla na dokaz navodnih ruskih isporuka oružja. Novi ruski ministar inostranih poslova Aleksandar Petrovič Izvoljski diplomatskim putem je uveravao britansku stranu da Rusija tamo nema nikakvih interesa. Sporazumom za Persiju, Avganistan i Tibet, „velika igra“ je 1907. diplomatski sahranjena.[169]

Velika sila protiv velike sile

Tako dolazimo do trećeg tipa obaveštajnog rada u okviru „Velike strategije“,[170] kod kog je reč o direktnom sukobu velikih sila. Tu je naročito poučan primer Austrije, jer je Dunavska monarhija bila u neposrednoj blizini Osmanlijskog carstva, koje se postepeno raspadalo, i njegovog sve ambicioznijeg izazivača, Rusije. Pored toga, Habzburška carevina je važila za veoma nestabilnu iznutra. Stalna napetost između dveju polovina carstva, nastalih Austro-ugarskom nagodbom iz 1867, neprestano je sputavala politiku Beča. Nisu se mogli prečuti ni sve militantnije iznošeni prigovori „nacionalnosti“ (ostalih naroda), mada su one ustavno-pravno već odavno bile ravnopravne. Zadatak austrijske službe bezbednosti stoga je bio da obezbedi sistem blagovremenog upozoravanja na moguće unutrašnje nemire.

U isto vreme, trebalo je utvrditi vojne sposobnosti i tajne političke namere Rusije i osujetiti ruske špijunske napade na Dunavsku monarhiju. U kojoj meri je Austriji polazilo za rukom da dozna ruske vojne tajne, poznato je, međutim, tek sporadično, jer je veliki deo austrijskih špijunskih dokumenata na kraju Prvog svetskog rata uništen. Mnogo više se zna o uspesima austrijske kontrašpijunaže. Memoari generala Maksa Rongea, poslednjeg

[169] Oye, „Russian Intelligence" („Ruska tajna služba“), str. 122-125.
[170] Eng. *Grand strategy.* (Prim. prev.)

šefa austrijske vojne obaveštajne službe, sadrže dug spisak osuđenih špijuna. Na osnovu njihovog hronološkog i geografskog rasporeda uočava se da je većina radila za Rusiju i da je od 1909. godine broj takvih slučajeva veoma porastao. Jedan deo tog povećanja može se pripisati boljim metodima austrijskih državnih vlasti, ali nema nikakve sumnje ni da je intenzitet ruske špijunaže narastao.[171]

U saradnji s nemačkim vlastima, Austrijanci su uspeli da za svoje špijune pridobiju veći broj ruskih visokih oficira. Smatra se da je jedan oficir ruskog generalštaba od 1889. Nemce snabdevao mnoštvom dokumenata i izveštaja o ruskim planovima, među kojima su bili i interni izveštaji o trenutnom stanju ruske vojske, strogo poverljivi podaci o razmeštaju vojnih jedinica, njihovom naoružanju i komandnoj strukturi. Isporučivao je i vojne geografske karte, a pre svega planove kretanja vojske, i to u kratkim razmacima, revidirane i najnovije verzije. Od 1894. pouzdano se znalo za tajnu vojnu saradnju Rusije s Francuskom, koja se očigledno protezala i na njihove vojne obaveštajne službe.[172]

Značajan je, međutim, bio i obaveštajni pristup pograničnim regionima ruskog carstva, koji bi u slučaju rata bili posebno važni. Austrijanci su u ovim oblastima koristili neruske narode, čija se odanost carstvu veoma dovodila u pitanje. Naročito važni bili su Poljaci i galicijski Jevreji, koji su smatrali da se u Rusiji prema njima loše postupa i nadali su se oslobođenju od ruskog jarma. Oni su veoma dobro znali da je položaj manjina u Austriji (uprkos svim protestima i ustancima) mnogo bolji nego položaj manjina u Rusiji.

Austrougarski Jevreji su u habzburškoj carskoj vladi videli

---

[171] *Max Ronge, Kriegsund Industrie spionage: zwdlfjahre Kundschafts- dienst (Ratna i industrijska špijunaža: Dvanaest godina u obaveštajnoj službi), Cirih, 1930, str. 394-403.*

[172] Petho, *Agenten,* str. 234; Ronge, *Kriegs- und Industriespionage,* str. 18-19.

saveznika protiv antisemitizma među stanovništvom. Simpatije prema Austriji su, međutim, gajili i mnogi Poljaci, svakako zbog svoje katoličke vere. Od 1906. (ili 1908?) za austrijsku obaveštajnu službu, Biro za evidenciju, radio je i Jozef Klemens Pilsudski, koji je poticao iz redova poljskog nižeg plemstva. Sredinom osamdesetih godina XIX veka Pilsudski je bio umešan u neuspeli bombaški atentat na cara, a nakon povratka iz progonstva u Sibiru postao je jedan od vodećih članova Poljske socijalističke partije, koja je donekle slobodno mogla da se razvija samo u austrijskoj Galiciji i Šleziji. Od 1908. bio je na čelu paravojne formacije „Mladih strelaca", koji su se za vreme Prvog svetskog rata borili na austrijskoj strani.[173] Godine 1918. Pilsudski je, kao predsednik Republike, stao na čelo ponovo uspostavljene poljske države.

Ova politika Biroa za evidenciju prema nacionalnostima svoje pravo delovanje razvila je tek u ratu, kad je podrška svakojakim ustancima i pokretima za nezavisnost postala vojno sredstvo - bar u svim višenacionalnim državama. Naročito zanimljiv bio je pokušaj da se muslimansko stanovništvo pridobije i pokrene u borbu na strani sila Osovine. Turski sultan je 12. novembra 1914. pozvao čak i u džihad protiv Rusije, Engleske i Francuske. Kao što je poznato, nemačka carevina nije bila jedina koja je preko specijalnih veza sa Osmanlijskim carstvom pokušavala da se pripremi za takav savez sa muslimanima. (Pritom su, doduše, veliku ulogu igrali i mirnodopski ekonomski interesi.) Austrija je u orijentalisti Alojzu Muzilu (1866-1944) imala značajnog poznavaoca islamskog sveta, koga je Beč koristio za svoje političko-strateške ciljeve.[174] Muzil je rođen u Češkoj, a kao katolički sveštenik upoznao se sa „pomoćnim naukama za

---

[173] Petho, *Agenten*, str. 46-66; Ronge, *Kriegs- und. Industriespionage*, str. 23, spominje ovu poljsku ponudu, ali nagoveštava i da je ona u Beču odbijena.
[174] Preko zajedničkog dede i babe bio je u srodstvu sa književnikom Robertom Muzilom.

izučavanje Biblije", među kojima je bila i orijentalistika. Pored starih jezika biblijskog regiona znao je još i turski i književni arapski jezik, ali i mnoštvo arapskih dijalekata. Muzil se bavio i arheologijom, i napravio je geografske karte oblasti koje nikad pre toga nisu bile obuhvaćene kartografijom. Pritom je istražio oko 3.000 toponima i, kako izvori tvrde, utvrdio njihove različite jezičko-etničke korene.

Muzilova putovanja i istraživanja ubrzo su pala u oči britanskom Ministarstvu inostranih poslova, koje je od 1906. do početka rata neprestano pokušavalo da ga pridobije za sebe. Ali on je već radio za austrijsko Ministarstvo inostranih poslova. Od 1909. redovno je podnosio izveštaje o politici, trgovini i ostalom. Naročito uspešan bio je u uspostavljanju odnosa i pridobijanju poverenja važnih vodećih ličnosti arapskih plemena i klanova, što je opet predstavljalo osnovu za njegovu političku misiju. U nju je krenuo ubrzo nakon ulaska Osmanlijskog carstva u rat, kako bi ga pridobio za sile Osovine. Njegov takmac bio je mnogo poznatiji „Lorens od Arabije", koji je sa svoje strane pokušavao da arapske vladare navede na ustanak protiv osmanlijske vlasti, u čemu je u leto 1916. zaista i uspeo.[175]

Vratimo se, međutim, tajnoj službi Rusije, kojoj je bečki Biro za evidenciju od 1885. posvetio zasebno „Odeljenje za rusku obaveštajnu službu". Kao što se moglo i očekivati, Beč je pokušavao da dozna organizacionu strukturu, funkcije i imena šefova ruske vojne špijunaže. To, međutim, beše težak poduhvat, jer nije postojala nikakva centralizovana državna vojna obaveštajna služba, niti samo jedan šef vojne obaveštajne službe. Dok je ruska unutrašnja tajna služba (Ohrana) - nakon ubistva cara

[175] Petho, *Agenten*, str. 105-111; ovaj engleski ratni heroj i publicista zapravo se zvao Tomas Edvard Lorens (1888-1935) i postao je čuven zahvaljujući svojoj knjizi *The Seven Pillars of Wisdom (Sedam stubova mudrosti)* iz 1922.

Aleksandra II u atentatu marta 1881 - imala veliko sedište u Sankt Peterburgu, a podrazumeva se i (uglavnom vojnog) šefa pod nadzorom Ministarstva unutrašnjih poslova, dotle su zadaci vojne obaveštajne službe bili raspoređeni na više mesta. U inostranstvu su njenim aktivnostima rukovodili vojni atašei, a u ruskom carstvu komandanti vojnih okruga, koji su taj zadatak, razume se, obavljali uz pomoć svojih štabova. Svakako da je i u glavnom generalštabu postojala posebna kancelarija za takva pitanja, ali ona nije imala središnju, rukovodeću ulogu. Tek u Prvom svetskom ratu Rusi su se potrudili oko strožeg rukovođenja vojnom obaveštajnom službom, ali su zbog svojih vojnih neuspeha zapali u neku vrstu špijunske histerije, čije su žrtve, kao navodni izdajnici, postali brojni oficiri s neruskim prezimenima.[176]

Alfred Redl

Veze austrijskih i ruskih tajnih službi napokon su dovele do najspektakularnijeg slučaja izdaje na početku XX veka: slučaja Redl. U pitanju je bio pripadnik austrijskog generalštaba pukovnik Alfred Redl, koji je radio u Birou za evidenciju i malo je nedostajalo da postane i njegov šef. Međutim, u proleće 1913. se ispostavilo da je vojne i obaveštajne državne tajne odavao Rusiji, koja ga je za njegove usluge kraljevski plaćala.

U otkrivanju Redlove izdaje presudnu ulogu odigrao je major Valter Nikolai, šef odeljenja III b (vojna tajna služba) velikog pruskog generalštaba. U bečkoj Glavnoj pošti nedeljama je na post restantu ležalo pismo naslovljeno na izvesnog Nikona Nicetasa, po koje niko nije dolazio. Zbog toga su ga vratili u Berlin, odakle je i poslato. Da bi ustanovila ko je pošiljalac, berlinska pošta je pismo morala da otvori. U njemu je pronađeno 6.000 austrijskih kruna u

[176] Petho, *Agenten,* str. 142, 191-204.

novčanicama, kao i pismo sa dve adrese, u Parizu i Ženevi. Pošti je ovo bilo sumnjivo, tako da je pismo stiglo do majora Nikolaija. On je podatke navedene u pismu prepoznao kao paravan-adrese kojima se služi ruska vojna špijunaža u Švajcarskoj. O tome je obavestio austrijske kolege, jer je tajanstveni primalac po svoj prilici živeo u Beču. U saradnji sa bečkom policijom pismo je, u novoj koverti, ponovo ostavljeno u bečkoj Glavnoj pošti, pri čemu je na šalteru postavljeno i skriveno dugme kojim se aktiviralo zvono. Čim primalac dođe da se raspita za pismo, policija je trebalo da se pojavi i pobrine za osumnjičenog.

To se i desilo, 24. maja 1913. uveče. Po pismo je došao elegantno obučeni gospodin u civilu, koga je policija pratila do hotela. Šef policije i Biro za evidenciju radili su usaglašeno. Na svoj užas, ustanovili su da je tajanstvena osoba pukovnik Redl, koji od oktobra 1912. više nije radio u Birou za evidenciju, već kao načelnik Generalštaba Osmog armijskog korpusa u Pragu.

Prilikom saslušanja, iste večeri, Redl je priznao da je od 1911. „služio stranim državama". U njegovom iskazu je, međutim, bilo tačno samo to da nije imao saučesnika. Bilo je očigledno da je najveći korisnik njegovih usluga bila Rusija, ali u prvo vreme nije mogao da se ustanovi ni početak ove delatnosti, a ni tačan obim podataka i dokumenata koje je Redl isporučio. Austrijska tajna služba i Generalštab nesumnjivo su bili zainteresovani za tačan bilans štete. Još više su, međutim, bili zabrinuti zbog političkog dejstva koje bi imalo razotkrivanje vrhunskog špijuna pred nekim od austrijskih sudova. Zbog toga je odlučeno da se slučaj zataška, i da se tajnosti da prednost nad svim drugim ciljevima. Pomisao da bi austrijska (i međunarodna) javnost mogla naširoko i nadugačko da se bavi pitanjem zbog čega je vrhunski oficir Alfred Redl počinio tako neverovatnu izdaju bila je prosto nepodnošljiva. Umesto da Redla odmah odvedu kod istražnog sudije, udovoljili su njegovoj želji da mu dopuste da izvrši samoubistvo. Kad je javnost za to doznala, saopšteno je da je uzrok smrti „nepoznat".

Kao još jedan manevar obmane, isplaniran mu je i pogreb u skladu s vojnim činom.

Narednog dana, pukovnik Urbanski, šef Biroa za evidenciju (tj. austrijske vojne tajne službe), otputovao je s jednim službenikom Vojnog suda u Prag kako bi pretresli Redlov stan. Pronađeni dokazni materijal bio je upečatljiv. Redlov raskošni stil života, velike uplate na njegov račun u banci - sve to ukazivalo je na čoveka koji je izdaju počinio iz želje za dobrom zaradom, a možda i zato što mu je ponos bio povređen zbog odlaganja unapređenja.

Nastojanje vojnog rukovodstva da slučaj zataška je, međutim, brzo propalo zbog čitavog niza propusta. Već 29. maja, dakle samo pet dana nakon razotkrivanja Redla, izveštaji u štampi iznudili su priznanje dvostrukog skandala. Slučaju špijunaže pridružio se i skandal zbog neuspelog zataškavanja. Prava gužva je, međutim, nastala tek kada je pored cara Franje Josifa, koji je odobrio način na koji je vojni vrh postupio, o svemu morao da bude obavešten i njegov najverovatniji naslednik Franc Ferdinand. Ovaj je dobio napad besa. Da bi se umirili prestolonaslednikov gnev i besomučno izrugivanje štampe, ,,žrtvovan" je pukovnik Urbanski. Prilikom pretresa Redlovog stana Urbanski je previdео jedan foto-aparat, koji je ponuđen na prodaju na buvljoj pijaci, mada je sadržao film sa ruskim tajnim dokumentima.

I dalje je ostalo pitanje šta je Redl zaista izdao i koji vojni planovi i druge tajne su zbog toga morali da budu promenjeni. Sama njegova karijera je, međutim, ukazivala kolike su mogle biti razmere ovog slučaja. Redl je 1894/95. radio u Upravi železnice, gde je imao pristup svim dokumentima o mobilizaciji i snabdevanju. Od 1900. radio je u Birou za evidenciju (tajnoj službi), prvenstveno kao nadležan za obaveštajnu grupu za Rusiju. To znači da je znao svakog agenta koji je u Rusiji radio za Austriju. Kasnije je radio u kontrašpijimaži, pri čemu mu je ruska strana neprestano izručivala agente koji joj više nisu bili potrebni ili čijim razotkrivanjem je htela da zaštiti naročito važne izvore. Ovim

„uspesima“ u borbi protiv ruske špijunaže Redl je stekao prestiž u Beču, koji mu je omogućio da nastavi da radi za Ruse, kao izdajnik s uvidom u vrlo značajne vojne tajne. Pored Rusije, obaveštajnim podacima je izgleda snabdevao i Italiju i Srbiju.
Nejasno je ostalo i kad je time počeo da se bavi. Njegovo priznanje ticalo se samo 1910. i 1911. godine, ali na njegov račun u banci sumnjive uplate stizale su još od 1907. Izveštaj vojnog atašea ruskog cara, koji je od 1905. bio stacioniran u Beču, sadrži i opis Redla iz 1907. godine, koji ga prikazuje kao ljubitelja žena, dok druge indicije ukazuju na homoseksualne veze.[177]

Redlova stvarna ili navodna homoseksualnost kao i njegovo samoubistvo, koje je (navodno) predstavljalo posledicu „iznenadnog duševnog poremećaja“, predstavljali su deo planske kampanje dezinformacija austrijske tajne službe, kojom se nastojalo da se značaj slučaja Redl umanji u očima austrijske javnosti, saveznika (pre svega Nemačke), ali i ruskih posmatrača. Javnosti je predstavljen čak i izveštaj da su obdukcijom kod Redla utvrđene „patološke promene“ na mozgu.

Na obema stranama, ovo je za posledicu imalo pometnju i nesigurnost hoće li protivnik sada zadržati svoje planove kretanja vojske ili će ih tajno promeniti. Rusi su se prilikom izbijanja rata 1914. ipak upravljali prema austrijskim planovima koje su dobili od Redla, dok su Austrijanci svoje planove ipak izmenili, odnosno držali su ih se samo delimično. Teško je, dakle, zaključiti da li je Redlova izdaja zaista predstavljala uzrok ogromnih ratnih gubitaka koje je Austrija pretrpela od Rusije. Moguće je da je kampanja dezinformacija, započeta 1913, ipak bila uspešna. Na osnovu još uvek ograničenog pristupa ruskim arhivama iznosi se i sumnja da je među Austrijancima možda postojao i drugi izdajnik, koji nikad nije otkriven.

---

[177] *Albert Petho, Oberst Redl (Pukovnik Redl), u: Krieger, geheimdienste, str. 144-145.*

Zloupotrebljeni patriota

Na sasvim drugačiji slučaj nailazimo u francuskoj aferi Drajfus, koja je započeia 1894, a čije se posledice, koliko god to zvučalo neverovatno, osećaju sve do danas. Tu, međutim, nije bila reč o *stvarnoj* izdaji vojnih tajni, jer optuženi kapetan u Generalštabu Albert Drajfus, kako je kasnije nepobitno utvrđeno, ama baš ništa nije izdao. Pre bi se moglo reći da je to bio sramni skandal vojne tajne službe, vojnog rukovodstva, visoke politike, štampe i pravosuđa. Nakon što je kapetan Drajfus u decembru 1894. na sudu osuđen za špijunažu u korist Nemačke, za rehabilitaciju ovog potpuno nevinog čoveka bilo je potrebno dvanaest godina, mada su dokazi njegove nedužnosti već mnogo godina ranije bili, ili su morali biti, poznati odgovornima.

Kako je do toga došlo? Čistačica Mari Bastijan (tajno ime ,,Augusta") predala je 26. septembra 1894. jedan zapanjujući dokument svojim nalogodavcima, ođeljenju tajne službe u francuskom generalštabu. Ona je već pet godina radila u nemačkoj ambasadi u Parizu, imala je pristup sadržaju korpi za otpatke, a ponekad čak i sefovima i trezorima koji bi ostali otvoreni, a dokumenta do kojih je na taj način dolazila predavala je u jednoj obližnjoj crkvi. Jedan nemački vojni ataše zbog nje je već morao da napusti zemlju kao *persona non-grata* (tj. nepoželjna ličnost). Dva Francuza koja su radila u oblasti naoružanja uhapšena su zbog veleizdaje na osnovu dokumenata koja je Mari isporučila. Ovog puta, reč je bila o rukom ispisanom spisku francuskih vojnih dokumenata, koji je mogao poticati od nekog francuskog oficira s pristupom dokumentima Generalštaba.

Pukovnik Žan Sander i njegovi saradnici u vojnoj obaveštajnoj službi za inostranstvo pri francuskom generalštabu, uglavnom poznatom kao Druga kancelarija[183], revnosno su se trudili da sumnju usmere na Drajfusa, koji je od prethodne godine, kao oficir bez čvrsto utvrđenog službenog položaja, prelazio iz odeljenja u

odeljenje, pa je zahvaljujući tome mogao da ima širok uvid. Kao prvo, Drajfus nije spadao u establišment Generalštaba; to je značilo da njegov pad ne bi potresao „sistem". Kao drugo, bio je Jevrejin i Alzašanin, odnosno pripadao je dvema sumnjivim kategorijama, za koje se verovalo da su sklone izdaji u korist Nemačke. Kao treće, Drajfusom je mogla da se odvrati sumnja od drugog oficira, koji je verovatno kao dvostruki agent igrao pustolovnu igru obmane s Nemcima. Prema istraživanju francuskog vojnog istoričara Žana Doasea, namera je bila da se Nemcima dostave lažne informacije o artiljerijskom oružju kako bi se time prikrio razvoj ultramodernog poljskog topa s cevi prečnika sedamdeset pet milimetara, na kom se radilo u strogoj tajnosti.[178] Prema toj hipotezi, Drajfus bi bio žrtva jedne veoma problematične operacije tajne službe, neka vrsta laboratorijske životinje ponuđene antisemitskoj štampi i javnosti.

Kako se kasnije ispostavilo, oficiri vojne tajne službe za inostranstvo zaista su krivotvorili dokumenta i zajedno sa drugim falsifikatima ih proturili u dokazni materijal slučaja Drajfus kako bi bili upotrebljeni u krivičnom postupku. U svakom slučaju, Doaseova teza bi objasnila zbog čega čak ni nakon potpune Drajfusove rehabilitacije nisu kažnjeni svi koji su u tome učestvovali ili su za to znali. Major Anri morao je kasnije da prizna da je falsifikovani koncept pisma sa spiskom dokumenata, kao i druga pisana dokumenta, naknadno stavio u materijal za slučaj Drajfus. Čak i stručnjaci za grafologiju su prilikom analize rukopisa dolazili do različitih zaključaka. U isto vreme, ta dokumenta su proglašena za državnu tajnu, zbog čega ni optuženi Drajfus a ni njegov advokat nisu mogli da ih vide. Drajfus je osuđen na doživotno progonstvo u kažnjeničku koloniju Gvajanu, na Đavolje ostrvo poznato iz filma snimljenog po romanu *Leptir*

[178] *Jean Doise, Un secret bien garde: Histoire militaire de l'affaire Dreyfus (Dobro čuvana tajna: vojna istorija afere Drajfus), Pariz, 1999.*

(*Papijon*, 1973), sa Dastinom Hofmanom u glavnoj ulozi. Pre toga mu je, 5. januara 1895, na Sudu časti pariske vojne akademije oduzet čin.

Više od sto godina kasnije, 1998, francuski predsednik Žak Širak otkrio je spomen-ploču koja podseća na ovo sramno delo. Drajfusova rehabilitacija pritom je počela već u leto 1895, sa smrću pukovnika Sandera. Njegov naslednik, potpukovnik Žorž Pikar, postao je nepoverljiv kad je ponovo iz korpe za otpatke nemačke ambasade dobio nacrt pisma izvesnom majoru Esterhaziju. Ovaj je za sobom imao pustolovnu vojnu karijeru, koja je sezala od Vatikana do Legije stranaca, a bio je blisko povezan sa majorom Anrijem.

Prilikom poređenja sa dokumentima iz slučaja Drajfus, u oči mu je palo da je Esterhazijev rukopis potpuno isti kao onaj kojim je napisan zloglasni „spisak". Pored toga, major Anri mu je bio poznat kao patološki antisemita, čiji je najbliži čovek od poverenja, kao finansijski upravnik vojne tajne službe, na sebe skrenuo pažnju jednom proneverom. Pikar je tako naišao na pravu kaljugu zlonamerne tajnovitosti, koja je ukazivala na Esterhazija kao pravog izdajnika. O tome je u avgustu 1896. obavestio francusko Ministarstvo odbrane, koje time, međutim, nije htelo da se bavi, već ga je uputilo na načelnika Generalštaba. Njegov zamenik je, konačno, Pikaru odbrusio: „Ako vi budete ćutali, o tome niko ništa neće doznati." Pikar je premešten u Tunis, a falsifikator dokumenata Anri unapređen u šefa vojne tajne službe za inostranstvo. Time je bilo jasno da je posredi morala biti zavera.

Pikar je odabrao rizičan put. Prilikom jedne posete Parizu obratio se svom prijatelju advokatu, a preko njega i potpredsedniku Senata, Alzašaninu Šojrer-Kestneru. U prvom pokušaju Pikar je pretrpeo neuspeh, jer je suđenje za prevaru, na kom je jedan bankar kao svedok u novinama objavljeni „spisak" prepoznao kao Esterhazijev rukopis, okončano Esterhazijevim

oslobađanjem. Pitanje je da li su vojska ili politika (ili čak obe) uticale na sud. U svakom slučaju, Pikar je ubrzo nakon toga uhapšen i optužen za odavanje državnih tajni.

Ovi događaji naveli su poznatog književnika Emila Zolu da u listu *Aurora* od 13. januara 1898. objavi svoje pismo francuskom predsedniku republike, koje je kasnije postalo čuveno, a nosi naslov „Optužujem" (*J'accuse*). On tu optužuje Generalštab, a kao pravog krivca označava Esterhazija, što je i Zoli donelo novčanu kaznu i godinu dana zatvora.

U francuskoj javnosti se sada rasplamsala žestoka polemika, koja nije podelila samo političare, već i porodice. Ljudi su se podelili na ,,drajfusare" - Drajfusove pristalice - i one druge. Francusku je zapljusnuo talas antisemitizma. Posle Zole, osuđen je i Pikar. Na njegovom suđenju započeo je, međutim, preokret za Drajfusa. Jedan general koji je pozvan kao svedok ukazao je (nenamerno?) na postojanje tajnog dokumenta koji na suđenju Drajfusu nije zvanično priložen kao dokazni materijal. Time se pojavio formalan razlog za obnavljanje ovog sudskog postupka. Pukovnik Anri je priznao ministru odbrane da se služio falsifikatima i izvršio je samoubistvo. Ministar odbrane je podneo ostavku. Esterhazi je pobegao u Belgiju, a godinu dana kasnije priznao je da je on sastavio ,,spisak". Kasnije je živeo u Engleskoj, a Francuska nikad nije zatražila njegovo izručenje.

U leto 1899. Pikar je oslobođen, a Drajfus vraćen iz Gvajane radi obnavljanja njegovog sudskog procesa. U septembru 1899. ponovo je osuđen, ali ,,samo" na deset godina zatvora, a predsednik republike ga je pomilovao. Apelacioni sud je, konačno, ukinuo i ovu presudu. Tek 1906. rehabilitovani Drajfus je ponovo primljen u francusku vojsku, a tek 1995, nakon devet decenija, vojska je zvanično saopštila da je Drajfus bio žrtva „vojne zavere".

Sramna uloga pravosuđa pala je, međutim, u zaborav.[179]

5. Moderne, birokratske i na tehnologiji zasnovane tajne službe od 1900.

Zbog čega se razvoj tajnih službi toliko ubrzao uoči Prvog svetskog rata? Na ovo pitanje može da se odgovori ako pogledamo tadašnju bezbednosno-političku situaciju. Na Bečkom kongresu (1814-1815) nastao je evropski sistem država kojim je dominiralo pet velikih sila. One su se zajednički borile protiv revolucionarnih nemira, pre svega u Italiji, Španiji i Poljskoj, protiv kojih su delovale interventnim snagama kako bi po mogućnosti na vlasti zadržale ili na nju vratile „legitimne" monarhe. Za teritorijalne i dinastičke promene bila je potrebna saglasnost svih velikih sila. Time su utvrđena dva osnovna pravila, koja su obezbeđivala opstanak evropskih monarhija, a istovremeno je trebalo i da ih odvrate od rata za prevlast u Evropi.

Ovaj mirovni poredak je za vreme evropskih revolucija 1848. ipak dostigao svoj razumljivi kraj, jer su tri velike sile (Francuska, Pruska i Austrija) i same bile destabilizovane iznutra. Njihovo zajedničko vojno reagovanje zbog toga nije bilo moguće. U Krimskom ratu, od 1853. do 1856, Francuska i Engleska borile su se protiv Rusije kako bi je sprečile da se teritorijalno proširi na račun Osmanlijskog carstva kome je pretio raspad. Time je nagovešteno da se ove tri sile, kao imperijalne države, rukovode i izvesnim

[179] Alfred Drajfus, koji se nakon rehabilitacije povukao u civilni život, 1914. se prijavio u vojsku kao dobrovoljac i proveo je čitav rat kao vojnik, između ostalog i na frontu. Umro je 1935.

interesima koji leže izvan ili na rubu Evrope. Pruska, koja je bila država samo dela nemačke nacije, nije dizala glas. Austrija, kao višenacionalno carstvo, ali i kao država dela nemačke nacije, takođe je ćutala.

Nakon što je u revoluciji od 1848. režim pet sila zakazao kao instrument održavanja unutrašnje političke stabilnosti, a u Krimskom ratu i kao instrument za rešavanje teritorijalnih pitanja na rubu Evrope, još jedan neuspeh doživeo je u Prusko--austrijskom ratu iz 1866, dakle usred Evrope. Pruska je vojnom silom iznudila raspuštanje Nemačke konfederacije. Time je centralnoevropski mirovni poredak iz 1815. bio potpuno srušen. Mnogo manja Kraljevina Pijemont-Sardinija (kao saveznik Pruske) iskoristila je trenutnu slabost Austrije da Republiku Veneciju otrgne od habzburške vlasti. I u tom ratu stvorena je situacija svršenog čina, a da pritom nisu pitane ostale velike sile. Pruski munjeviti rat iz 1866.[180] takođe je stvorio situaciju svršenog čina, što je u Francuskoj okarakterisano kao „sramota kod Sadove". (Ovaj naziv mesta kod kog se održala bitka kod Kenigreca trebalo je da naglasi nenemački karakter te oblasti u istočnoj Češkoj.) Kada je konačno skršen tabu obaveze da se postigne saglasnost, i znatno veći Nemačko-francuski rat iz 1870/71. odvijao se na evropskoj pozornici na sličan način. Austrija je osnivanjem Severnonemačkog saveza 1867. već istisnuta iz „Nemačke". Velika Britanija je sada odbila da se umeša u korist Francuske, nadajući se da će time umiriti Krimskim ratom još uvek veoma oslabljenu Rusiju. Kao što znamo, u tome je imala uspeha.

Ako više nije bilo „evropskog mirovnog sistema", ni naročito utvrđenog postupka po kom je trebalo da se bez rata rešavaju

[180] Austrijsko-pruski rat, u Nemačkoj poznat i kao Nemački rat. Okončan je pobedom Pruske, koja otada preuzima primat u nastojanju da se svi Nemci ujedine u jednoj državi. (Prim. prev.)

teritorijalni sporovi i promene između velikih sila, je li to značilo da svaka sila treba *izolovano* da brine o svojoj bezbednosti? Ova politika se činila veoma rizičnom, ponajpre za novu Nemačku carevinu, koju su Prusi stvorili 1871. i koja se neposredno graničila s tri velike sile. Kao odgovor na ovo strukturno pitanje evropske politike moći razvila se jedna politika saveza koja je stupila na mesto „evropske saradnje" iz 1815. Nemačko-austrijski dvojni savez iz 1879. predstavljao je početak. Sklapanje saveza nastavilo se francusko-ruskom mornaričkom konvencijom od jula 1912. i vojnim sporazumom između Pariza i Londona, sklopljenim u novembru 1912, kojim je prvobitno samo kolonijalna britansko-francuska „Srdačna antanta" iz 1904. proširena u *de facto* vojni savez.

Ovaj dugotrajni proces formiranja blokova, koji je Prvi svetski rat učinio verovatnim, ali ni u kom slučaju ne i neizbežnim, doveo je do ubrzanog naoružavanja, opremanja i profesionalizacije vojske, a posle 1900. i do većeg broja talasa histerije javnosti zbog špijunaže. U pozadini je ležao strah da bi neka od velikih sila, ili savezničkih koalicija, mogla da izvrši iznenadni vojni napad i tako zahvaljujući iznenađenju izvojuje pobedu ili pak da (zahvaljujući dugoročnoj strategiji) uz pomoć nadmoćnog naoružanja i strategija mobilizacije stekne vojnu nadmoć koja bi za druge postala nedostižna, a koja bi joj zatim dopuštala da drugim silama nameće svoju volju, bilo ratom ili bez njega. Spoj ove dve bojazni, zajedno sa čitavim nizom veoma rizičnih političkih odluka, u avgustu 1914. konačno je doveo i do rata.

Da li bi bolji rad obaveštajnih službi, koji bi vojsci i diplomatama obezbedio bolja i pouzdanija saznanja, omogućio da se taj rat izbegne? To je pitanje na koje se ne može u potpunosti odgovoriti, ali koje ipak zaslužuje našu pažnju. Za početak je jasno samo da je tok zbivanja opovrgao dve teorije, omiljene u ono vreme, a delimično i danas. Nasuprot tvrdnjama Lenjina (i mnogih

drugih) do svetskog rata nije dovela kolonijalna politika evropskih velikih sila. Uprkos različitim međunarodnim krizama te vrste, kolonijalnim silama je ipak polazilo za rukom da svoje najveće rivale stave pod kontrolu, što potvrđuju i britansko-francuski sporazum iz 1904. i britansko-ruski sporazum iz 1907. o Persiji i pograničnom području severne Indije. Još u junu 1914. Nemci i Britanci su ostvarili saradnju kad je reč o nemačkoj železnici za Bagdad, za koju je London uvek tvrdio da se kosi sa britanskim interesima na Bliskom istoku.

Takve „teze o imperijalizmu“ ne postaju ništa tačnije ni ako ih proširimo na unutrašnju politiku, pa tvrdimo da su kolonijalne sile svoje unutrašnje krize projektovale spolja („socijalimperijalizam"). Tadašnji privatni kapitalizam je, zapravo, doživljavao neslućen privredni rast. To je, doduše, stvorilo političke probleme, jer je brza demokratizacija postavila pitanje kako ostvariti „pravednu društvenu raspodelu“ tog bogatstva. (Delimičan odgovor na to predstavljala je politika države socijalnog blagostanja, započeta davno pre 1914.) Naravno da je među ,,imperijalistima“, kako su ponekad i sami sebe nazivali, bilo izvesnih sumnji u sopstveni put. Jedni su, zajedno sa liberalnim ekonomistom Džonom Hobsonom, verovali da kolonijalno širenje predstavlja posao koji donosi ekonomski gubitak, dok su drugi, slažući se sa konzervativnijim Alfredom Milerom, verovali da demokratizacija i kolonijalna politika dugoročno gledano nisu spojive, jer „običan narod“ ne bi prihvatio velika ulaganja u kolonijalna područja ni velike troškove kolonijalne uprave. Ali bilo je upravo suprotno. Oduševljenje imperijalizmom raslo je u svim društvenim slojevima, baš kao i oduševljenje vojskom i ratnom flotom.

Najveći eksplozivni naboj uoči 1914. nije poticao od imperijalizma ili od kriza rasta kapitalizma, već od ogromnog tehničkog napretka, koji je sa svoje strane uvećavao problem raspodele blagostanja, jer je bilo sve više bogatstva koje je moglo da

se deli. Pored toga, ovaj tehnički napredak brzo je stvarao i neprestano nove vojne rizike. Vatrena moć i domet oružja, kao i s tim povezane moderne tehnike komunikacije, razvijali su se mnogo brže nego što je politika mogla da ih „obradi". To možemo da svedemo na prostu formulu: zbog brzog privrednog rasta i vrtoglavog tehničkog napretka, politika se suočila sa prevelikim zahtevima.

Tamo gde je ranije morima vladala britanska Kraljevska mornarica, sad je krstarila i moderna japanska, američka i nemačka borbena flota. Potpuno nerazvijeni i izolovani Japan je 1905, na opšte iznenađenje, pobedio ogromno rusko carstvo. SAD, dotad zaokupljene same sobom, u roku od nekoliko godina izrasle su u svetsku silu, sa drugom po veličini flotom na svetu i posedima na Pacifiku i u Srednjoj Americi. Nemačka, novi evropski industrijski gigant, imala je, doduše, tek petu po veličini ratnu flotu velikih bojnih brodova (iza Velike Britanije, SAD, Rusije i Francuske), ali preduzimljiva carevina je tu flotu izgradila za manje od dve decenije. Opasniji od nemačkih ratnih brodova bio je, stoga, potencijal nemačke vojne industrije.

U tom smislu, bogatstvo, tehnički napredak i demokratizacija neprestano su donosili nove neizvesnosti za dotadašnji društveni poredak. Treba samo pogledati brz rast socijalističke frakcije u parlamentima Nemačke, Rusije (od revolucije 1905), Austrije i Francuske, kao i potrese izazvane irskim pokretom za nezavisnost i militantnim iznošenjem zahteva za pravo glasa žena na Britanskim ostrvima. Ovi protestni pokreti mogli su da se razvijaju samo u okviru brzog privrednog rasta i sve veće demokratizacije i liberalizacije političkog života. Pojednostavljeno rečeno, tadašnja kriza - ako uopšte hoćemo da upotrebimo taj pojam - bila je kriza uspeha, a ne kriza zbog društvenog ili privrednog neuspeha, kako je Marks verovao pola veka ranije, i kao što su Lenjin i fanatični pripadnici njegove generacije i dalje tvrdili.

Ako pogledamo političke strahove tadašnjih vladara, političara, vojnih krugova i intelektualaca, pojam krize je i te kako na mestu u subjektivnom smislu. Ona je svoj izraz našla u izgradnji unutrašnjeg aparata tajnih službi, koji je pre svega trebalo da uspostavi kontrolu nad anarhističkim terorističkim akcijama i secesionističkim pokretima različitih nacionalnih grupa (Iraca, Poljaka, Bosanaca i tako dalje).

Istovremeno, i u unakrsnom dejstvu sa ovim unutrašnjim napetostima (možemo da ih nazovemo i „krizama"), uvećavanje vojnog aparata, a pre svega njegova sposobnost brzog angažovanja i velika vatrena moć, dovodili su do sve veće nesigurnosti. Pritom kopnena vojska nije više korišćena za intervencije u unutrašnjim nemirima, kao što je to još uvek bio slučaj prilikom revolucije 1848. ili prilikom ustanka Pariske komune sedamdesetih godina XIX veka. Za unutrašnju represiju sad su na raspolaganju stajale savremena policija i snage državne bezbednosti, koje su mogle da deluju i kao tajna policija - pre svega u Rusiji i Engleskoj. Velike armije sastavljene od vojnih obveznika zapravo su bile moćne službe za socijalizaciju, u kojima je cilj bio da se regionalni identiteti pretope u nove nacije. Pritom je, svakako, bilo i kojekakvih pometnji, recimo zato što ruski i nemački, jezike na kojima se u vojsci komandovalo u dvema istočnoevropskim višenacionalnim državama, nisu razumeli svi građani tih država. Integracija i odanost obema ovim višenacionalnim državama ipak su, međutim, počele da se šire, bar u izvesnoj meri.

Time su prvi put u istoriji državotvorni narodi u mirnodopsko vreme učestvovali u vojnoj politici i u pitanjima spoljne bezbednosti svojih država. Ovo demokratsko učešće politički se uočavalo po velikom broju vojnih udruženja i udruženja veterana, ali i lobističkih udruženja, koja su se zalagala za izgradnju velikih vojnih brodova - u Engleskoj su se zvala „dred nots" („nebojše", „neustrašivi"). Ovaj populistički militarizam, kao oduševljenje

civila za vojsku, predstavljao je tipičnu pojavu na kraju XIX veka.[181] U ovim pokretima se, međutim, istovremeno krio i potencijal za javne kampanje širenja straha od vojno-političkog protivnika, a time i za onaj ,,špijunitis" iz predratnog perioda koji je izraza našao u romanima, kampanjama u štampi i špijunskim skandalima poput onog s potpuno nedužnim kapetanom Drajfusom ili pak onog sa razotkrivenim vrhunskim špijunom, pukovnikom Redlom.

Igra velikih sila i obaveštajci amateri

Nema gotovo nikakve sumnje da su ovakve kampanje zastrašivanja pokretale zainteresovane vladine službe ili privatni interesi da bi na taj način uticali na odluke o vojnim izdacima ili o osobama u vojnom i političkom rukovodstvu. To je, međutim, ipak delimično bilo moguće i zbog loše obaveštenosti vlada o stvarnim opasnostima i o vojnim sposobnostima i namerama mogućih ili pravih protivnika. Vojne tajne službe nastale krajem XIX veka imale su tek delić osoblja kojim su raspolagale posle 1945.

Ovo je važilo čak i za najviše ,,globalizovanu" veliku silu, Britaniju. Kad je 1854. krenuo u Krimski rat, feldmaršal lord Raglan uopšte nije raspolagao vojnom tajnom službom. Nedostajale su mu čak i geografske karte južnog dela ruskog carstva. Zaobilaznim putem nabavljane su ruske i austrijske mape. Pošto engleski komandanti nisu imali vojne posmatrače na mestu događaja - ,,skaute" - nisu znali ni gde se nalaze ruske jedinice. Tek 1885. u Ministarstvu rata u Londonu osnovano je potpuno opremljeno odeljenje ,,za topografiju i statistiku", nastalo od malog

[181] *Paul Kennedy / Anthony Nicholis (izd.), Nationalist and Racial Movements in Britain and Germany before 1914. (Nacionalistički i rasni pokreti u Britaniji i Nemačkoj pre 1914), Oksford, 1981.*

biroa za crtanje stranih uniformi, koje je konačno započelo sa sistematskim prikupljanjem geografskih karata i informacija o vojsci drugih važnih država. Uprkos tome, Britanci su neprestano konstatovali da su druge evropske sile na tom polju daleko nadmoćne. [182] Pošto je britanska armija nakon ratova protiv Napoleona morala da obavlja uglavnom kolonijalne zadatke, vojno rukovodstvo nije mnogo marilo za vojna zbivanja na evropskom kontinentu. Tek 1904. osnovan je generalštab po pruskom uzoru.

Čak i britanska Kraljevska mornarica, Rojal nejvi, obaveštajne podatke je prikupljala više uzgred, verovatno pretpostavljajući da je Engleska na svetskim morima toliko nadmoćna da o drugim flotama uopšte ne mora da brine. Britanci su se sedamdesetih godina XIX veka u više navrata žalili da o francuskoj i ruskoj floti ne znaju gotovo ništa što se ne može pročitati u novinama. Odeljenje za hidrografiju, koje je zapravo bilo nadležno za pomorske mape, uzgred je trebalo da prikuplja i informacije o flotama drugih sila. Istovremeno je trebalo da prati i sve veće opasnosti po britansku prekomorsku trgovinu. Novinar britanske mornarice Džon Kolomb upozorio je 1881, na jednom predavanju pred Kraljevskim institutom objedinjenih borbenih snaga (skraćenica RUSI), da je Velikoj Britaniji potrebna sveobuhvatna pomorska tajna služba. Tek 1883. osnovana je majušna kancelarija, koja se u početku sastojala od jednog mornaričkog oficira, dve sekretarice i jednog pisara. Tri godine kasnije, s kapetanom Vilijamom Holom na čelu, ova služba postala je jedno od odeljenja u admiralskom štabu, ali delotvornost joj nije bila još ni izdaleka na željenom nivou. Početkom 1888, jedan londonski dnevni list otkrio je da se francuska flota u Sredozemlju sprema za mobilizaciju, dok

---

[182] *Christopher Andrew, Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community (Tajna služba Njenog veličanstva: Nastanak britanske obaveštajne zajednice), Njujork, 1987, str. 8 i dalje.*

Holu nije pošlo za rukom da ta zbivanja uoči i da blagovremeno obavesti svoju vladu. (Do podataka je moralo da se dođe raspitivanjem kod ruske i italijanske vlade.) Ubrzo zatim, izbila je panika kad je jedan agent izvestio o radovima na železnici sa francuske strane kanala Lamanš, navodno u okviru priprema za invaziju. Jedan britanski oficir koji je jedva govorio francuski poslan je kako bi ovu vest proverio na samom mestu događanja, i uspelo mu je da otkrije da je reč o namernoj provokaciji.[183]

Najbolje organizovana tajna služba u Britaniji poznog XIX veka bila je ona u Ministarstvu rata. Nakon velikog Indijskog ustanka iz 1857. dobila je posebne zadatke u kolonijama, a pre svega u pograničnom području severne Indije, ali gotovo uopšte nije ostala aktivna u drugim oblastima. Ratovi u Egiptu i Sudanu osamdesetih godina XIX veka pokazali su neophodnost vojne tajne službe, koja je 1887. prvi put dobila i svog direktora. Direktor vojne obaveštajne službe bio je general-major Henri Brakenberi, posmatrač u Nemačko-francuskom ratu iz 1870/71. i hteo je da u London prenese pruski model generalštaba. Kao šef tajne službe prvi put je dobio pravo na neposredno podnošenje izveštaja glavnokomandujućem. Godinu dana kasnije, napredovao je čak do čina general-potpukovnika.[184] Šef tajne službe postepeno je sticao sve veći ugled.

U tajnim obaveštajnim misijama u Egiptu i Sudanu kasnije je bio feldmaršal lord Kičener - znak da su ovakve zadatke prestali da poveravaju ratnim invalidima i oficirima drugog ili trećeg reda. Pažnju zaslužuje i saradnja britanske vojne obaveštajne službe - Intelidžens department (ID) - sa Ministarstvom inostranih poslova - Forin ofis - za koju se tvrdilo da je često bolja od njene saradnje sa

---

[183] Andrew, *Her Majesty's*, str. 12-15.

[184] *Thomas G. Fergusson, British Military Intelligence 1870-1914 (Britanska vojna obaveštajna služba, 1870-1914), Frederik, 1984, str. 85 i dalje.*

Ministarstvom rata. Ova saradnja je posebnu ulogu odigrala prilikom procene opasnosti od Rusa u severnoj Indiji. Dok je indijski ogranak vojne obaveštajne službe - Indijan intelidžens branč - bio sklon da svuda vidi nagoveštaje ruskog napada, Forin ofisu je bilo veoma stalo do trezvenog i smirenog gledanja na stvar. Brakenberi je 1891. poslan u Indiju da urazumi kolege iz tamošnje tajne službe, koje behu zapale u uzbuđenje i histeriju.

Pojam vojne tajne službe, međutim, na rad ID mogao je da se primeni samo u ograničenom smislu. Prikupljanje obaveštajnih podataka retko se obavljalo preko agenata. Više je posredi bilo objedinjavanje mnoštva javno dostupnih informacija, koje su se mogle naći u časopisima - vojno-tehničkim stručnim publikacijama i dnevnoj štampi. Odatle je do 1886. nastala biblioteka od 40.000 tomova, koja se svake godine umnožavala za još 5.000 tomova. Pošto su knjige i članci iz štampe bili označeni po vrlo naprednom Divijevom decimalnom sistemu klasifikacije, prikupljeni podaci mogli su se uspešno koristiti. Jedna varijanta ovog sistema konačno je primenjena i u veličanstvenoj biblioteci Britanskog muzeja. Prema svedočenju bibliotekara vojne biblioteke, koji je na to mesto stupio kao običan vojnik, postupalo se, međutim, bez poštovanja, mada je na večernjim kursevima završio čak i studije prava. Smatra se da je iz osvete francuskoj tajnoj službi prodao mnoštvo tajnog materijala koji je dobavio iz ormana za dokumente Ministarstva rata. Pritom je, međutim, postupao tako prepredeno da u njegovom slučaju nisu sa sigurnošću mogli da dokažu izdaju, već je otpušten zbog „propusta u službi“.[191]

U poređenju sa ovim prikupljanjem informacija iz javnih izvora, prikupljanje podataka uz pomoć agenata u britanskoj tajnoj službi bilo je prihčno skromno. Pripadnici ID su, doduše, putovali u regione za koje su bili zaduženi, ali tamo su vezu s agentima, ako imaju sreće, uspostavljali mahom slučajno. Za to nije postojao ni javni budžet, te su u najboljem slučaju mogli da računaju s

patriotski nastrojenim amaterima.

Činjenica je da je među tadašnjim britanskim oficirima bilo izvesnih ljudi koji su razvili sklonost prema avanturama i prema obaveštajnoj delatnosti ,,na licu mesta". Najpoznatiji bio je Robert Bejden-Pauel, rođen 1857. i poznat kao osnivač izviđača. Izviđački pogled na svet kod njega je bio blisko povezan sa amaterskim avanturizmom špijunaže. Bejden-Pauel je do 1910. služio u Indiji i Africi, gde je za vreme Burskog rata, kao general-major, postao čuveni ratni heroj. Svoju prvu knjigu s naslovom *Obaveštajno izviđanje i izviđaštvo (Reconnaissance and Scouting)* objavio je 1884. Pojam skaut - izviđač - u njoj se još uvek ne odnosi na omladinski pokret koji je kasnije osnovao, već na vojnike koji špijuniraju neprijatelja. To je, dakle, bio priručnik za taktičku vojnu špijunažu na neprijateljskoj teritoriji ili u blizini neprijatelja (to jest protivnika). U starosti se ponovo podsetio svog mladalačkog oduševljenja ovim zanatom, te je prerušen kao lovac na leptire putovao dalmatinskom obalom, ali nije crtao filigranske strukture na šarenim krilima raznobojnih insekata, već obalska utvrđenja. Posebno su ga zanimali broj, kalibar i usmerenje artiljerijskih oruđa.[185]

Pažnju zaslužuje i njegova teza da se najbolji špijuni mogu naći među amaterima ove vrste, koji špijuniraju iz oduševljenja samom stvari i bez materijalne nadoknade. Smatrao je da ta delatnost ima čak i terapijsku vrednost, jer se preporučuje ljudima koji su se zasitili svog dosadnog života i traže neki nov smisao.[186] Taj tip špijuna moramo da zamislimo kao hrabrog patriotu. Morao je biti u stanju da se brzo snađe u stranom okruženju i u ophođenju s nepoznatim ljudima, a pritom je morao biti pripremljen i za život u

[185] Robert Baden-Powell, *My Adventures as a Spy (Moje avanture kao špijuna)*, London, 1915, str. 11-12.

[186] Baden-Powell, *My Adventures*, str. 159.

prirodi. Jasno uočavamo povezanost ovog ideala sa idealom mladih izviđača, pri čemu engleski izraz skaut (*scout*) predstavlja vrlo jasnu vezu između toga dvoga. Obuka u mladim izviđačima - *boy scouts* - nesumnjivo je mogla da se shvati kao priprema za ovaj naročit oblik špijunaže. Moto koji je Bejden-Pauel smislio za svoje mlade izviđače takođe treba shvatiti u tom smislu. ,,Bi priperd!" *(Be prepared!)* - moglo bi se doslovno prevesti kao „budite spremni", ali možda bi ipak bolji prevod bio „budite na oprezu", ili čak ,,ne dajte da vas uhvate".

Bejden-Pauelova veština prerušavanja vodi nas do još jedne osobine špijuna - onako kako su ga shvatali engleski oficiri u doba kraljice Viktorije - i njegovog ponašanja, naime do uživanja u prerušavanju. Ali čak i posle toga, u godinama sve veće napetosti u međunarođnim odnosima, prerušavanje je igralo veliku ulogu - očigledno zato što je ljude zabavljalo, ali i kao sredstvo kamuflaže u neprijateljskom okruženju. Čak je i ser Mensfild Kaming, legendarni osnivač britanske obaveštajne službe za inostranstvo MI-6, koja postoji sve do danas, uživao u raznim prerušavanjima, koja je zabeležio i u svom dnevniku. Tu opisuje i prerušavanje i kamuflažu svojih agenata u inostranstvu, među kojima su bili i Sidni Rajli - koji je kasnije postao legenda u mladom Sovjetskom Savezu - i Pol Djuks.[194] (Djuks, koji je 1920. za svoje zasluge na polju špijunaže proglašen vitezom, bio je i prvi muž glumice Margaret Raderford, poznate kao „Mis Marpl".)

Kako je Burski rat na kraju veka pokazao, britanska vojska je bila veoma delotvorna na polju taktičke vojne obaveštajne službe. Ovaj rat je, međutim, istovremeno bio i neka vrsta obaveštajne katastrofe, jer političko i vojno rukovodstvo nije na odgovarajući način iskoristilo izveštaje sa ratnog područja. Ministar za kolonije Džozef Čejmberlen odbio je da primi k znanju procenu brojnosti burskih borbenih snaga dobijenu od vojnih posmatrača sa terena. Zbog toga je odlučio da angažuje tek mali broj britanskih vojnika.

Ser Redvers Buler, general koji je ovom vojskom komandovao, odbio je priručnik o Južnoj Africi koji je Intelidžens department sastavio, uz primedbu da o Južnoj Africi već sve zna. Buri su, međutim, uspeli da se domognu jednog primerka ove knjižice, i objavili su je u SAD. Tokom „crnih nedelju dana", u decembru 1899, Buler je izgubio mnoge od svojih vojnika, jednu važnu bitku i položaj glavnokomandujućeg. Arogantan odnos prema izveštajima tajne službe možda je predstavljao posledicu njegove starosti (bilo mu je šezdeset godina) i iskustva u kolonijalnim ratovima, pri čemu je i sam više puta služio kao obaveštajni oficir.

Njegov naslednik, sedam godina stariji feldmaršal Roberts, poznat kao „Bobs", nije hteo da ponovi istu grešku. Sve veće i srednje jedinice trebalo je da dobiju sopstvenog obaveštajnog oficira. Lord Kičener, njegov naslednik, izgradio je jaku obaveštajnu službu na terenu i mrežu obaveštajnih ćelija koja je pokrivala čitavu teritoriju. Nju su činila sto trideset dva oficira, koji su sa više hiljada civila i urođenika predstavljali ogroman nov aparat za prikupljanje, obradu i prenošenje za vojsku značajnih informacija sa čitavog ratnog područja. Pa ipak, kvalitet ovih informacija nije mogao da se meri sa obaveštajnim sistemom Bura, koji su se kao gerilci borili na sopstvenom tlu, te su stoga mogli da se pohvale daleko boljim poznavanjem terena i većom motivacijom.

Po okončanju rata, 1902, detaljno se istraživalo zbog čega je Britanija ovaj rat vodila tako loše, tako surovo i tako dugo neuspešno. I zbog čega je bilo potrebno 450.000 britanskih vojnika da se porazi jedan mali seljački narod bez vojne obuke. Kraljevska komisija koja je osnovana istražila je propuste i došla do zaključka da je Intelidžens divižn - obaveštajno odeljenje britanske vojske sa samo osamnaest oficira (na početku rata) - imao nedovoljno ljudi, dok je njegov ogranak nadležan za ovaj rat imao samo dva oficira s malom podrškom. Oni su, međutim, ipak blagovremeno upozorili kakvu opasnost Buri predstavljaju, i ispravno su procenili njihovu

vojnu snagu i naoružanje.[187]

U izvesnom smislu, u zasluge tadašnjih obaveštajnih oficira može se upisati i to što su u svoj zanat uputili čoveka koji će postati britanski premijer s najboljim poznavanjem rada tajnih službi i najvećim oduševljenjem za prikupljanje obaveštajnih podataka: Vinstona Spensera Čerčila. U obaveštajni zanat upućen je kao dopisnik lista *Morning post.* I sam je učestvovao u ratu, dospevši pritom čak i u zarobljeništvo. Kako je kasnije priznao, bio je u potrazi za avanturom. Ubrzo nakon svog dolaska u Koloniju Rt dobre nade, britansku koloniju u Južnoj Africi, pridružio se vojnom pohodu na grad pod burskom opsadom. Usred neke nedođije, iznenadio ih je napad. Voz je iskočio iz šina, a vojnike i njihove pratioce opkolili su naoružani Buri. Odveli su ih u zarobljenički logor u Pretoriji, iz kog je Čerčil uspeo da pobegne. Nakon sedmodnevnog puta pešice, uspelo mu je da pređe granicu i probije se u današnji Mozambik.[188] Čerčil je kao novinar u Burskom ratu postao obaveštajac amater, što se uklapa u sliku koju su u idealnom obliku skicirali Bejden-Pauel i drugi. U svakom slučaju, ako ne ranije, Čerčil je zasigurno nakon ove avanture počeo revnosno da čita izveštaje tajnih službi i da se živo zanima za celokupnu obaveštajnu delatnost.

Demokratija i špijunitis

Burski rat je podgrejao raspoloženje javnosti u Velikoj Britaniji. Dogodio se usred onog demokratskog prevrata koji su za svoje ciljeve iskoristile militantne sifražetkinje i irski nacionalisti. Utoliko

---

[187] *Fergusson, British Military Intelligence (Britanska vojna obaveštajna služba), str. 113 i dalje.*

[188] Celia Sandys, *Churchill: Wanted Dead or Alive (Čerčil: Traži se, živ ili mrtav)*, London, 2000. Autorka ove knjige je Čerčilova unuka.

je on za Britaniju bio prvi „demokratski" rat, nakon kog je usledio dug niz sličnih. To znači da vlada i vojska više nisu mogle da deluju ne vodeći računa o štampi, parlamentu i javnom mnjenju. Histerično šovinističko oduševljenje za rat smenjivalo se sa oštrom kritikom nakon poraza na bojnom polju. Navodno tako hladna duša britanskog naroda bila je duboko povređena. Ovo raspoloženje išlo je naruku velikom talasu špijunskih romana i jezivih priča o predstojećoj invaziji na Britanska ostrva, koji su od 1900. preplavili zemlju. Pošto je praktično celokupna britanska armija bila u Južnoj Africi, dok je najveći deo flote za daleke plovidbe, uostalom kao i inače, čuvao imperiju raširenu preko čitave Zemljine kugle, takva senzacionalistička saopštenja stigla su u pravi čas za „strategе iz fotelje". Pukovnik F. N. Mod, vojnik i književnik, pisao je da bi Francuska mogla da osvoji London sa samo 120.000 ljudi. Romani kao što su *Sledeći Vaterlo* ili *Propast Londona u velikom ratu s Francuskom 1901.* širili su takve zastrašujuće scenarije.

Podrazumevalo se da je za pripremu takve operacije potrebna špijunaža. Britanski književnik Vilijam le Ku u svom je francuskom majstoru špijunaže Gastonu la Tušu dao književni lik prikladan tadašnjoj panici zbog navodno predstojeće invazije. La Tuš se pojavljivao u Africi, u evropskim lučkim gradovima, ali i u visokim krugovima u Parizu, a zatim ponovo nestajao, baveći se svojim tajanstvenim zanatom i nanoseći štetu Britancima gde god je mogao. Na kraju bi se, međutim, ipak suočio s britanskom tajnom službom, koja bi mu smrsila konce, u poslednjem trenutku ga sprečavajući da nanese štetu carstvu dobra pod vlašću Njenog (britanskog) kraljevskog visočanstva. (Ovde lako prepoznajemo prethodnicu mnogo kasnijih romana o Džejmsu Bondu, u kojima mesto Francuza večnog spletkama zauzima neki zli sovjetski komunista ili njegov perverzni azijski vazal.)

Sličan optimistički ton - optimistički kada je reč o rezultatima britanskih tajnih agenata - nalazimo i u književnoj klasici tadašnje

špijunske literature. U svom *Kimu*, objavljenom 1901, Radjard Kliping je stvorio neku mešavinu bejden-pauelovskog agenta amatera, prirodi bliskog i „uvek spremnog" mladog izviđača, i tada sveprisutne romantike Britanske Indije. Daleko u pozadini, ali za savremenike i te kako stvarna, odvijala se epska borba sa Rusijom na severnoj granici Indije, pri čemu je ruski medved nekako igrao onako kako mu rafinirano opasna Francuska svira. U isto vreme, mudri dečak Kim, koji je zahvaljujući prirodnom talentu za špijunažu uspevao da nadmudri odrasle, ali kulturno inferiorne Indijce, Azijate, predstavljao je simbol trijumfa britanske kolonijalne vladavine.[189] Kao što je u epskoj književnosti i inače često slučaj, svrha zla i ovde je da dokaže istinsku veličinu junaka.

U svetskoj politici su, međutim, počeli da duvaju drugačiji vetrovi. Imperijalistički sporovi Britanije s Francuskom su 1904. rešeni (a nekoliko godina kasnije i sa Rusijom). Strah od invazije potekao iz književnih radionica pomerio se u pravcu Nemačke. Erskin Čilders je postigao ogroman uspeh svojim romanom *Zagonetka peska* iz 1903. U njemu dvojici britanskih službenika polazi za rukom da otkriju pripreme za nemačku invaziju, u koju bi nemački vojnici ka Engleskoj krenuli sa severnih obala Nemačke, u naizgled bezazlenim teretnim brodovima. Mesta za iskrcavanje u Engleskoj prethodno su već istražili nemački špijuni, među kojima je glavni izvesni „Her Dolman". Upoznavši se sa sadržajem ovog romana, lord Selbor, komandant Kraljevske mornarice, raspitao se preko svojih službenika da li je invazija takve vrste uopšte moguća. Mornarička tajna služba najpre ga je uveravala da to nije moguće, ali tajna služba kopnene vojske je istovremeno poslala „izvesne stručnjake" na nemačku obalu kako

[189] Peter Hopkirk, *Quest for Kim: In Search of Kipling's Great Game (Potraga za Kimom: U potrazi za Kiplingovom velikom igrom)*, En Arbor, 1999; rekonstruiše uzore književnih likova i njihovu vezu sa savremenom obaveštajnom scenom u Indiji.

bi sve proverili na terenu. I oni su takvu operaciju proglasili nemogućom. Ono što ova gospoda najverovatnije nisu znala bilo je da se i nemačka mornarica nekoliko godina ranije tom idejom već bavila, ali da ju je ipak odbacila kao neupotrebljivu.[198]

Takvi argumenti ni u kom slučaju nisu uspevali da ubede proroke špijunitisa. Neprestano su se javljale nove varijante invazija i tajnih planova. Komitet za odbranu Imperije, osnovan 1904, zapravo veliki generalštab britanske svetske imperije, izjasnio se protiv planova za građenje tunela ispod kanala Lamanš. Postojala je bojazan da bi otvor tunela s engleske strane mogli da zaposednu nemački agenti, koji bi zatim kroz tunel prokrijumčarili i nemačke vojnike. Nemački agenti bi pritom bez po muke mogli da se prikriju među hiljadama nemačkih konobara i drugih radnika koji su obavljali slabo plaćene poslove. (Jedino tačno u ovoj priči bilo je prisustvo brojnih nemačkih zanatlija, slugu i konobara u Londonu, koji su radom u inostranstvu pokušavali da zarade za život. Ali možda ipak nije slučajno što je današnji tunel ispod kanala otvoren tek u maju 1994.)

Da bi se pozadina ovih strahova shvatila, treba imati u vidu ne samo stvarno suparništvo nemačke i engleske mornarice iz tog doba, već i u Engleskoj sveprisutnu diskusiju o reformama vojske i većoj efikasnosti *(national efficency)*, odnosno konkurentnosti britanske privrede u odnosu na dve sile u usponu, Nemačku i SAD.

Reforme vojske su javnost zaokupljale u toj meri da je osnovana i Nacionalna liga za opštu vojnu obavezu - u korist opšte vojne obaveze - koja je uoči svetskog rata brojala preko 220.000 članova i pristalica. Još uvek mlada masovna štampa svakodnevno je zahvaljujući odličnoj mreži brzih vozova iz Londona stizala širom Engleske, pa čak i u delove Škotske, i tražila je senzacionalističke priče. Magnat novinskog izdavaštva lord Nortklif verovao je da prosečni Britanac voli da u novinama dobije

„priču za svoju dnevnu dozu mržnje". A šovinizam je, lord je to veoma dobro znao, uvek prodavao novine i ostvarivao profit. Priče o invazijama pisane su po zadatku i ,,posluživane" čitaocima u nastavcima. Stoga ne čudi što su se njihovi autori nadmetali čija će priča biti najžešća i najprefinjenija. Jedan od njih, E. Filips Openhajm čak je i ,,otkrio" plan po kom nemački car, čija je majka poreklom bila iz engleske kraljevske kuće, namerava da svojim budućim svetskim carstvom vlada iz Londona. Priča je dalje tvrdila da se 290.000 mladih Nemaca koji su prošli vojničku obuku već nalazi u zemlji. Englezi su potpuno bespomoćni u suočavanju s tom opasnošću, jer nema efikasne tajne službe koja bi sprovodila ma kakvu kontrolu, pre svega u Londonu, ,,tom azilu za strani šljam iz celog sveta".[190]

Ovakva pisanija rado bismo otpisali kao apsurde masovne štampe, ali njihov komercijalni uspeh daje povoda za razmišljanje. Pored toga, neke od njihovih argumenata preuzimali su i ozbiljni književni i politički časopisi, koji su izlazili jednom mesečno. Bilo je čak i onih koji su ih ozbiljno zastupali u Parlamentu. Lord Roberts, koji je stajao na čelu Nacionalne lige za opštu vojnu obavezu, govorio je o 80.000 Nemaca koji se nalaze u Ujedinjenom Kraljevstvu, a većinom su obučeni vojnici. „Oni rade u mnogim hotelima u blizini nekih od najvažnijih železničkih stanica, a ako bi nemačkim borbenim snagama pošlo za rukom da prodru u ovu zemlju, tu bi naišle na podršku i pojačanje kakve još nijedna vojska nije imala na stranom tlu."[191]

Vlada je, konačno, na to morala da reaguje. Britanski ministar rata R. B. Holdejn, koji je prema Nemačkoj bio sasvim prijateljski nastrojen i prevodio Šopenhauera, u martu 1909. naložio je jednom

---

[190] E. Phillips Oppenheim, A *Maker of History (Tvorac istorije),*Njujork, 1905, str. 258.

[191] Andrew, *Her Majesty's,* str. 43.

od nižih odbora Komiteta za odbranu Imperije da istraži opasnost od špijunaže uperene protiv Britanije. Holdejn je predsedavao savetovanju kojem su prisustvovali ministar mornarice, ministar unutrašnjih poslova, šef Kraljevske pošte, šef londonske policije i različiti državni sekretari i visoke vojne starešine. Pritom se ispostavilo da su se navodni slučajevi nemačke špijunaže sistematski umnožili tek od pre dve godine, dakle tek nakon velikih kampanja u štampi. Holdejn je svima preporučio da se pre svega pozabave opasnošću od anarhista, čiji su atentati na kraljeve, predsednike i ministre u to doba potresali svet (slično kao teroristički napadi u Zapadnoj Evropi sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka). Mornarica se, međutim, bojala da bi Nemci mogli imati konkretne planove za bombaške napade na britanske dokove i skladišta oružja. Danas znamo da nemački Rajh u to vreme nije raspolagao ovakvom mrežom agenata na Britanskim ostrvima, već da se prvenstveno usredsredio na Francusku i Rusiju, koje je smatrao verovatnijim ratnim protivnicima. [192] Mahom laička grupica špijuna koji su u Engleskoj radili za starešine nemačke mornarice na početku rata 1914. brzo je osposobljena.

Koliko god bili apsurdni dokazi da opasnost preti od Nemačke, ove debate pokazale su se kao delotvorne u institucionalnom smislu. Izveštaj o zaključcima istražnog odbora iz 1909. doveo je do osnivanja Biroa tajne službe - *Secret Service Buerau* - od koga su nešto kasnije nastali domaća obaveštajna služba za kontrašpijunažu (MI-5) i Tajna obaveštajna služba (SIS)[193], koja je ubrzo postala poznata kao MI-6. Skraćenica MI, koja označava Militari intelidžens - vojnu obaveštajnu službu - trebalo

[192] *Jurgen W. Schmidt, Gegen Russland und Frankreich. Der deutsche militarische Geheimdienst 1890-1914. (Protiv Rusije i Francuske. Nemačka vojna tajna služba 1890-1914), Ludvigsfelde, 2006.*

[193] *Engl. Secret Intelligence Service. (Prim. prev.)*

je da sugeriše da je reč samo o vojnim stvarima.
Time je, međutim, zapravo stvorena osnova današnje britanske obaveštajne imperije.

Za prvog šefa kontrašpijunaže postavljen je kapetan kopnene vojske Vernon Kel, čija je majka poticala iz poljske grofovske porodice. Kel je diplomirao na Vojnoj akademiji Sandharst, položio je ispite za prevodioca za nemački i francuski jezik, a 1898. krenuo je u Moskvu da bi učio ruski. Kasnije je naučio i kineski. Kel se najpre bavio Nemačkom, a zatim rusko-japanskim ratom iz 1905. Na početku rata, 1914, Kel je imao štab od tri oficira, jednog pravnika i sedam stručnih saradnika, koji je ubrzo proširen. U ovoj priči o počecima MI-5 pažnju zaslužuje angažovanje ministra unutrašnjih poslova Čerčila, koji u to vreme još uvek nije bio u Konzervativnoj, već u Liberalnoj stranci, a koji je Kelu naložio da načini tajnu kartoteku sa dosijeima svih sumnjivih stranaca, a naročito Nemaca koji žive u Britaniji. U tom cilju Čerčil mu je dao i blanko dozvolu za otvaranje pisama.

Na čelo Tajne obaveštajne službe za inostranstvo, SIS, u avgustu 1909. doveden je pedesetogodišnji mornarički poručnik (kasnije kapetan bojnog broda i „ser") Mensfild Džordž Smit Kaming, koga su uglavnom zvali samo Kaming, a čije je početno slovo prezimena („C" od *Cumming*) postalo legendarna skraćenica za sve šefove tajne službe nakon njega.[194] Kaming je prilikom lova na pirate u Malajskom prolazu navukao hroničnu morsku bolest, te je 1886. penzionisan. Ali govorio je francuski, umeo je dobro da crta i fotografiše i zanimao ga je elektricitet, a brak sa bogatom naslednicom oslobodio ga je finansijskih briga. Pošto se u skromnim prostorijama vojne birokratije nije dobro osećao, o

194 *Nigel West, At Her Majesy's Secret Service: The Chiefs of Britain's Intelligence Agency MI-6 (U tajnoj službi Njenog veličanstva: Šefovi britanske obaveštajne službe MI-6), London, 2006, str. 21 i dalje.*

sopstvenom trošku je iznajmio prostrani stan u blizini tada otmene Železničke stanice Viktorija, koji je delom koristio kao svoj privatni stan, a delom kao kancelariju, s pisaćom mašinom i sefom. Odatle je izgradio mrežu penzionisanih oficira, koje je maskirane kao turiste slao u misije u inostranstvu. U Roterdamu je 1913. obrazovao i prvi spoljni ogranak svoje službe.

Njegov prvi obaveštajni izvešaj nosi datum 18. januara 1910, a tiče se izgradnje i razvoja nemačkih ratnih brodova i podmornica. Iste godine nemačka policija je uhvatila i na sudu u Lajpcigu osudila dvojicu njegovih agenata. Britanija je političku aferu pokušala da izbegne tako što se u potpunosti ogradila od njihovih prestupa - pristup koji će ubuduće postati uobičajen. Špijun uhvaćen u inostranstvu nije mogao da računa s podrškom britanske vlade. Da bi dokazao da je prikupljanje obaveštajnih podataka u Nemačkoj moguće i „ludo zabavno", Kaming je i sam više puta putovao preko kanala, mada je nemačkim jezikom vladao veoma malo. Kaming se, sem toga, sprijateljio i sa pedagogom Kurtom Hanom, nemačkim Jevrejinom čija škola internatskog tipa Salem i danas postoji na Bodenskom jezeru. Još slavniji je, međutim, postao njegov internat Gordonston u Škotskoj, koji je tridesetih godina XX veka izgradio uz pomoć Kamingove udovice, i u kom su se, pored ostalih, školovali i princ Filip i princ Čarls.

Zaštita tajnosti kao mera kontrašpijunaže

Prvo suđenje zbog špijunaže u Britaniji održano je 1889, na osnovu Zakona o zaštiti tajnosti, odnosno Zakona o javnim tajnama *(Official Secrets Act)*, najstarijeg zakona o zaštiti državnih tajni koji i danas važi. Optuženi je bio izvesni poručnik Zigfrid Helm, koga je optužnica teretila da je crtao okolinu u luci Portsmut. Prijavila ga je jedna starija gospođa, najverovatnije njegova stanodavka, mis

Vudhaus, koju moramo da zamislimo kao neku vrstu popularne „Mis Marpl". Kako istoričar Kristofer Endrju s vidnim podsmehom primećuje, sudski postupak je ličio na neku pozorišnu scenu iz satiričnog magazina *Panč*.[195] Presuda je bila iznenađujuće blaga, jer su optuženog smatrali za poluludog Nemca koji sve beleži u svoj notes, pa čak i nameštaj kojim je opremljena njegova soba u pansionu i tačno rastojanje između komode i kreveta. Opasnost koja od Nemačke preti je, međutim, ipak shvatana ozbiljno, i to toliko ozbiljno da su u Zakon o zaštiti državne tajne iz 1911. unesene novine. Teret dokazivanja sada je prebačen na optuženog. Sumnjiv stranac koji se zatekne u okolini vojnih objekata morao je sam da dokaže da se tu nalazi bez loše namere.[196]

Koliko je zapravo bilo teško da se različiti konkretni sadržaji u vezi sa čuvanjem tajni, špijunažom i izdajom utvrde u vidu zakona, i da se tako sudovima daju praktične smernice za krivične procese, vidi se na primeru Francuske.[197] U predrevolucionarnoj Francuskoj (dakle pre 1789) tajni odnos sa stranim zvaničnicima predstavljao je uvredu veličanstva (*lese-majeste),* pri čemu se, međutim, ne utvrđuje nedvosmisleno na koje informacije se misli. Za vreme revolucije to je utvrđeno zakonom, koji se odnosio samo na vojnike, i pritom se izričito navodi odavanje tačnog položaja vojske ili lozinke za izdavanje naređenja za napad. Očigledno je da se to primenjivalo samo u ratno vreme. Nakon drastičnog zaoštravanja tokom revolucionarnog terora, Napoleonov Krivični zakonik iz 1810. vraća pravnu državu. Na osnovu njega smrću će biti kažnjen onaj ko zaverom sa nekom stranom silom omogući rat

---

195 Andrew, *Her Majesty's,* str. 61.

196 Andrew, *Her Majesty's,* str. 63-64.

197 Bertrand Warusfel, Contre-espionnage etprotection du secret. Histoire, droit et organization de la securite nationale en France (Kontrašpijunaža i zaštita tajni. Istorija, pravo i organizacija nacionalne bezbednosti u Francuskoj), Pariz, 2000, str. 143-157.

ili ratna dejstva protiv Francuske (član 76). Delikti u vezi sa špijunažom u mirnodopsko vreme i dalje su, međutim, ostali nedovoljno jasno definisani i bili su ograničeni na državne službenike i vojnike.

U ovom kontekstu možemo da razumemo čudnovate zaokrete suđenja Alfredu Drajfusu, pogotovo kad imamo u vidu da je on bio optužen samo da je Nemačkoj (navodno!) odao spisaktajnih dokumenata. Zakonodavna reforma bila je neophodna, ali nailazila je na raznovrsne prepreke. Kao što se kaže u izveštaju o jednom zakonodavnom poduhvatu koji je 1886. podnesen francuskom parlamentu, definicija sadržaja državne tajne nije postojala. Šta je uopšte trebalo da bude zakonom zaštićeno i ko je trebalo da definiše njegov sadržaj? Nisu, sem toga, postojale ni zakonske odredbe o kažnjavanju odavanja takvih informacija štampi ili drugim licima i ustanovama, jer oni uopšte nisu predstavljali strane, a pogotovo ne neprijateljske sile. Zakonom nije bio obuhvaćen ni nemaran odnos prema takvim informacijama i dokumentima.

Do 1914. je bilo više pokušaja da se pravno stanje potpuno jasno i tačno utvrdi, s obzirom na sve veću vojnu špijunažu. Ove inicijative su, međutim, zbog svetskog rata zamrle, i to sve do 1939, kada je prvi put zakonski utvrđen pojam državne tajne, tj. tajne nacionalne odbrane *(secret de la defense nationale)*. On je podeljen u četiri kategorije: (1) obaveštajne informacije o sastavu i stanju vojske, diplomatije, privrede i industrije (ovih potonjih ukoliko su značajne za odbranu); (2) objekti, fotografije i dokumenti koji sadrže ovakve informacije; (3) informacije značajne za nacionalnu odbranu, koje vlada ne objavljuje sama; (4) informacije koje služe kontrašpijunaži i čuvanju u tajnosti već navedenih informacija. Nije potrebno mnogo mašte da se konstruiše slučaj koji ovim definicijama ne bi mogao da se reši, ili bar ne da se reši dovoljno u duhu pravne države, ili pak koji bi se kroz mrežu tih definicija

provukao, mada zapravo predstavlja opasnost po nacionalnu bezbednost. Ukratko, francuski zakonodavac je, uprkos svim naporima, bio prinuđen da zaključi da se delatnost tajnih službi, pa čak i kontrašpijunaža, teško može obuhvatiti pravnim odredbama.

Ovo iskustvo daleko prevazilazi francuski primer. Ono će postati jedan od osnovnih problema u odnosu pravne države i međunarodnog prava prema tajnim službama i njihovim aktivnostima. Bez mnogo preterivanja možemo da kažemo: put do Gvantanama, do problematičnog pravosudnog tretmana „neprijateljskih boraca" u „ratu protiv terorizma" (Džordž V. Buš 2001), bio je nagovešten već u XIX veku. O tome ćemo, međutim, opširnije govoriti kasnije.[198]

Ovde treba dodati i da Francuska na traumatično iskustvo sa slučajem Drajfus najpre nije reagovala novim zakonima, već potpunom reorganizacijom špijunaže i kontrašpijunaže. Odeljenje za ,,statistiku" pri Generalštabu je ukinuto. U maju 1899. celokupna nadležnost za borbu protiv špijunaže prešla je na Ministarstvo unutrašnjih poslova. Izričito je utvrđeno da je ministar unutrašnjih poslova ,,sam nadležan za javnu bezbednost, za sve što se tiče zaštite od špijunaže, kao i za nadgledanje granica, obale i vojnih objekata, uključujući i one koje pripadaju mornarici".[199] Ovaj zadatak je konkretno bio poveren policijskim specijalnim jedinicama *(Surete)*, koje su bile podeljene na više od tri stotine zona na spoljnim granicama zemlje, ali kontrašpijunaža je predstavljala samo jedan od njihovih mnogobrojnih zadatka. U Ministarstvu inostranih poslova za ovu oblast bio je zadužen

---

[198] Slični zakonski propisi doneseni su u Austriji (1852), Nemačkoj (1870/1893), u Holandiji (1881) i drugde. Svuda se, pre svega, radilo o tome da se kontrašpijunaži u ruke daju samostalna krivično-pravna sredstva.

[199] Citat iz saopštenja francuskog Ministarstva unutrašnjih poslova od 20. avgusta 1899. Videti: Warnsf, *Contre-espionnage*, str. 16-17.

„glavni kontrolor“ *(generalkontrolleu)*. Pritom se javlja pojam „nadzora državne teritorije“ *(surveillance du territoire)*, koji će kasnije biti korišćen za unutrašnju tajnu službu.

Pošto ni ova podela nadležnosti očigledno nije bila zadovoljavajuća, tadašnji ministar unutrašnjih poslova (i kasniji ratni premijer) Žorž Klemanso osnovao je posebnu policijsku organizaciju koja je trebalo da prikuplja dokazni materijal za sudove kako bi se ojačala pravosudna strana kontrašpijunaže. Ove „mobilne brigade“ ubrzo su dominirale tim poljem rada u policiji, a „Druga kancelarija“ *(Deuxieme Buerau)* Generalštaba uspostavljala je sve tešnju saradnju sa njima. Ta saradnja se poboljšala i stoga što su u ove specijalne policijske jedinice stupali bivši vojnici. U junu 1913. Ministarstvu rata je konačno dopušteno da uspostavi sopstveno odeljenje za „spoljnu kontrašpijunažu“, čime je vojska bar delimično povratila svoju prvobitnu nadležnost[200].

Revolucija u oblasti komunikacija

Dok su se organizacioni razvoj novih birokratskih tajnih službi i njihovo integrisanje u vojni i državni aparat pre 1914. odvijali prilično sporo, tadašnja revolucija u oblasti komunikacija brzo je otvorila jedno potpuno novo polje za rad tajnih službi. U prvom planu bile su tri tehnologije: najpre telegrafija, zatim telefon, i konačno bežično prenošenje signala preko (elektro-magnetnih) radio-talasa.

Pri *električnoj* telegrafiji - za razliku od već spominjane *optičke*

[200] *Dalje korake za uklapanje tajne službe u francuski državni aparat analizira u svom naučnom radu: Olivier Forcade, La Republique secrete. Histoire des services speciaux fransais de 1918. a 1939. (Tajna republika. Istorija francuskih tajnih službi od 1918 do 1939), Pariz, 2008.*

telegrafije - slova se pretvaraju u strujne impulse, kraće ili duže, sa pauzama različite dužine između njih. Zahvaljujući ovoj tehničkoj mogućnosti, Amerikanac Samjuel F. Morze (1791-1872) razvio je kasnije po njemu nazvanu azbuku, koja omogućava da se čitavi tekstovi preko strujnog kabla prenesu s jednog mesta na drugo. Od otkrića elektriciteta u XVIII veku bilo je, doduše, potrebno izvesno vreme da se stvore neprekidni električni impulsi dovoljne snage da bi mogli da se šalju preko odgovarajućih metalnih žica. Oko 1850. eksperimentisalo se sa podvodnim kablom ispod Lamanša. Prvi prekomorski kabl (između Irske i Njufaundlenda) postavljen je 1858, ali tek 1866. je pošlo za rukom da se uspostavi zaista čvrsta i postojana veza između dva kontinenta. Kasnije su signali razmenjivani između električnih pisaćih mašina (teleprintera).

Kao korisnici su u obzir najpre došli trgovci i berzanski posrednici, koji su na taj način za nekoliko minuta mogli da doznaju cenu neke robe ili neke hartije od vrednosti. Novu tehniku brzo je prihvatila i vojska. Julisiz S. Grant, čuveni general Severa u Američkom građanskom ratu (a kasnije predsednik SAD), spadao je u prve vojnike koji su iskoristili telegrafiju za uspostavljanje veze između glavnog štaba i bojnog polja. I u tom smislu ovaj rat, u kome su se već koristile železnica i podmornice, ušao je u istoriju kao visokotehnološki rat. Električna telegrafija, međutim, nije bila pogodna za fleksibilnu upotrebu u borbi, već samo za vezu između utvrđenih komandnih položaja i političko-vojnog rukovodstva, ili stalnih mesta za snabdevanje. Postavljanje kablova i snabdevanje strujom bilo je teško, skupo, a često i praktično nemoguće.

Strujni kabl je omogućio još jedan oblik prenošenja vesti: telefon. Uz pomoć mikrofona, koji govor pretvara u strujne impulse, i slušalice, koja strujne impulse pretvara u govor (odnosno u šumove nalik na govor), 1876. je prvi put uspešno vođen telefonski razgovor. Vojska se brzo zainteresovala i za ovu tehnologiju. Problemi su, međutim, bili isti kao i s električnom

telegrafijom. Kablovi i relejske stanice nisu mogli da se postavljaju i uklanjaju dovoljno brzo da bi to u ratu bilo zaista korisno. Pored toga, neprijatelj je vezu lako mogao da prekine ili da se uključi u protok informacija i da prisluškuje.

Tek treća električna varijanta prenosa vesti, naime radio-saobraćaj uz pomoć elektromagnetnih talasa, našla je opštu primenu kao vojno sredstvo. Nakon što je 1864. škotski fizičar Džejms Maksvel otkrio elektromagnetne talase, njegovom nemačkom savremeniku Hajnrihu Hercu 1888. prvi put pošlo je za rukom da na „bežičan" način prenese informacije. Ruski fizičar Aleksandar Popov i Italijan Guljelmo Markoni konačno su uspeli da uspostave i radio-veze na velikim razdaljinama. Dok je Markoni učinio korak ka komercijalnoj upotrebi, Popov je radio na tajnim projektima ruske mornarice. Pritom je ovaj prvi postao pionir komercijalnih radio-veza u britanskoj svetskoj imperiji, koja je premrežila čitav svet, dok je drugi tokom svog istraživanja otkrio da se elektromagnetni talasi odbijaju od građevina i velikih metalnih predmeta, kao što su recimo brodovi. To je predstavljalo podsticaj za razvoj radarske tehnologije, pomoću koje je kasnije mogao da se odredi položaj predmeta koji odbijaju talase. Radar je, doduše, tek u Drugom svetskom ratu postao tehnologija koja može da se upotrebi u vojne svrhe.

Već devedesetih godina XIX veka istraživane su, dakle, mogućnosti za bežičnu komunikaciju na velikim razdaljinama. To je bilo naročito značajno za brodski saobraćaj. Još važnije je postalo za delovanje ratnih mornarica, koje su zahvaljujući ovoj tehnologiji mogle da primaju i šalju informacije na svakom mestu na planeti, te se prvi put u istoriji javila mogućnost da se njima upravlja iz komandnog centra na nekom određenom mestu. Igra lopova i žandara koju je admiral Nelson igrao u borbi protiv francuske mornarice time je postala potpuno suvišna.

Mogućnosti upotrebe ovih novih načina komunikacije i njihovo revolucionarno delovanje na privredu i društvo previše su

raznovrsni da bi se mogli ukratko svesti na neki zajednički imenilac. Za politiku i vojsku otvorila se potpuno nova mogućnost birokratizacije i hijerarhizacije vlasti, jer je postalo moguće da se u kratkim vremenskim razmacima šalju informacije i uputstva službama raspoređenim na velikim geografskim rastojanjima. Ova brza i neposredna dostupnost informacija omogućila je delotvornije hijerarhijsko organizovanje, a time i delotvornije komandovanje. Prilikom vođenja rata komandant neke vojske ili mornarice nije više dobijao samo opšte ciljeve (taktika zadataka), već i pojedinačna naređenja za pojedinačne operacije (komandna taktika), odakle se u današnje vreme razvila mogućnost mikromenadžmenta, odnosno rukovođenja vojnim intervencijama do najsitnijih pojedinosti.

Na ovom putu političko-vojnog komandovanja javile su se, doduše, dve prepreke. Kao prvo, odgovarajuće komunikacione tehnologije razvijale su se decenijama. Zbog toga su dotad korišćene načine komunikacije u potpunosti zamenile tek nakon Drugog svetskog rata. Stare i nove tehnologije decenijama su korišćene uporedo. Kao što znamo, to je važilo i za transport, za koji su u Drugom svetskom ratu, recimo, još uvek često korišćeni konji, mada su teretna vozila i automobili sa benzinskim motorom već odavno postojali. Kao drugo, brza i neposredna komunikacija sa jedinicama na bojnom polju (ili na operativnom području mornarice) neprestano je dovodila do žestokih sukoba između centrale i komandanata na licu mesta. Iz tog ugla bi mogla da se napiše čitava jedna istorija ratovanja od uvođenja radio-veza u vojsci - a za mnoge pojedinačne oblasti ta istorija i postoji. Kao što je to već Karl fon Klauzevic upečatljivo opisao, postoje „trenja" (nepredvidive okolnosti i događaji) u kojima se odluke naprosto ne mogu donositi unapred. A svi komandanti i vlade koji u to nisu verovali bili su prinuđeni da nauče gorke lekcije.

Revolucija u komunikacijama s kraja XIX veka stvorila je potpuno nove odnose i u oblasti rada tajnih službi. Vesti su prvi

put mogle da se skupljaju brzo i svuda, da se analiziraju i da se vojnim komandantima ili donosiocima političkih odluka izlože kao složena i trenutna slika stanja, gotov obaveštajni proizvod. Time je omogućeno da veliki broj pojedinaca, na velikom uzajamnom rastojanju, prikupljanjem podataka doprinosi jednom te istom projektu. U isto vreme, saopštenja i ocene tajnih službi mogli su da se pošalju velikom broju geografski udaljenih primalaca. Za to je, doduše, bilo potrebno i neko veliko birokratsko sedište koje upravlja ovim tokovima informacija. Ahilovu petu tih mogućnosti, koje su u prvi mah delovale veličanstveno, predstavljala je, međutim, osetljivost puteva prenošenja informacija, a zbog velikog broja osoba koje u svemu učestvuju i sve veća mogućnost izdaje. Zbog toga je vrlo narasla potreba za *kontrašpijunažom.*

Ali vratimo se primeni novih tehnika komunikacije u vojsci. Istom brzinom kao i ruska, i britanska je mornarica, u to vreme najveća na svetu, shvatila potencijal novih načina i sredstava prenošenja informacija. Markoniju je za nekoliko godina pošlo za rukom da te tehnike unapredi toliko da je rukovodstvo britanske mornarice 1900. godine donelo načelnu odluku da radio-saobraćaj uvede na sve svoje brodove. Najpre je kupljeno pedeset uređaja, od kojih su četrdeset i dva postavljena na brodovima, a osam u obalskim stanicama. Domet je u početku iznosio oko devedeset kilometara. Za samo nekoliko godina već je, međutim, moglo da se saobraća i sa brodom udaljenim preko 3.000 kilometara (u zavisnosti od dužine talasa, elektro-magnetne talase su odbijali različiti slojevi Zemljine atmosfere). Time je postalo potpuno nepotrebno da se pošiljalac i primalac signala uzajamno vide. U roku od nekoliko godina stvorena je, dakle, prva infrastruktura za radio-vezu na svim ratnim brodovima (ili formacijama brodova). Time je britanska flota znatno bolje obavljala svoj zadatak zaštite imperije i njenih prekomorskih veza.

Velika Britanija je mnogo uložila u nove tehnologije komunikacije kako bi ih učinila upotrebljivim za privredu i

politiku britanske svetske imperije. Na kraju XIX veka, šezdeset odsto prekomorskih telegrafskih kablova posedovala je Britanija. A pošto su i mnogi od ostalih kablova išli preko teritorija pod britanskom kontrolom, zapravo bi se moglo reći da je London dominirao celokupnim tržištem na ovom polju. Stare političke veze, ali i mnoga daleka ostrva i uporišta počeli su da igraju potpuno novu ulogu. Do 1870. postavljeni telegrafski kablovi za Indiju, najvažniji britanski prekomorski posed, išli su preko Portugalije, najstarijeg i najpouzdanijeg britanskog saveznika u Evropi, preko Gibraltara (britanskog od 1713), Malte (britanske od 1800) i Egipta (koji su Britanci zaposeli tek 1882). Pritom britanski telegraf uopšte nije pripadao državi, već privatnim firmama i konzorcijumima. Ali u slučaju opasnosti, država je (koja bi sama odlučivala da li je taj slučaj nastupio) mogla da ga stavi pod svoju kontrolu. Jedan pametni savremenik u to vreme rekao je da su telegrafski kablovi i telegrafske veze Britaniji doneli veći međunarodni uticaj nego mornarica. Pomoću njih je, naime, moglo da se upravlja izveštavanjem međunarodne štampe, ali i da se posluje u svetskim razmerama.[201]

Nije, dakle, nikakvo čudo što su se i druge sile trudile da ovu prednost bar smanje. Mnogi privredni centri i metropole ubrzo su višestruko povezani telegrafskim vezama, jer nijedna sila koja je to sebi mogla da priušti nije htela da zavisi od ma koje druge. Nemačka carevina, koja je pokušavala da nadoknadi svoj zaostatak na polju imperijalnog širenja, te je stoga osvajala nove kolonije i gradila prekomorsku flotu, uspostavila je sopstvene telegrafske veze sa svojim kolonijalnim teritorijama. Uoči Prvog svetskog rata Nemačka je posedovala tehnički najmoderniju telegrafsku mrežu,

---

[201] Paul Kennedy, „Imperial Cable Communications and Strategy 1820-1914." („Imperijalna telegrafska komunikacija i strategija, 1820-1914"), u: *English Historical Review (Engleska istorija),* oktobar 1971, str. 728-752; Keegan *Inteligence,* str. 99-143.

pri čemu su Nemci prednjačili i u njenoj višestrukoj upotrebi, koja je omogućavala istovremeno prenošenje informacija većem broju korisnika. Kad je reč o obimu telegrafske mreže, nisu, međutim, bili ni blizu britanskoj mreži podmorskih kablova, čija je dužina iznosila preko 200.000 kilometara.

Prvi svetski rat

Do 1914. svi veći ratni brodovi Britanaca, Amerikanaca, Francuza, Italijana, Rusa i Nemaca bili su opremljeni radio-uređajima. Domet im je, doduše, bio uglavnom manji od 2.000 kilometara. Zbog toga su radio-signali na veće daljine morali da se prenose uz pomoć relejnih stanica. Zbir ovih stanica konačno je dao svetsku telegrafsku mrežu koja je, poput stanica za snabdevanje brodova ugljem kao gorivom, i kablovskih veza za telegrafiju i telefon, predstavljala važan deo imperijalne infrastrukture, bez koje nije moglo da se upravlja savremenom prekomorskom imperijom.[202] Tu je s pravom moglo da se govori o „strateškoj komunikaciji". Treba dodati, međutim, da je čak i britanska imperijalna mreža radio-stanica za rad osposobljena tek 1915/16.1 druge sile su bile u zaostatku, što znači da je opremljenost prekomorskih flota modernom strukturom za komunikaciju u Prvom svetskom ratu još uvek bila veoma manjkava.

Radio-komunikacija prekomorskih flota je, doduše, već u Prvom svetskom ratu igrala veoma važnu ulogu, što se može videti i na primeru uspešnog lova na nemačku krstaricu *Emden.*[203] *Emdenu* je pošlo za rukom da u prvim mesecima rata u Indijskom

[202] Kao alternativu stanicama za snadbevanje brodova ugljem nemačka ratna mornarica koristila je brodove za snabdevanje, mada je pretovar s jednog broda na drugi na otvorenom moru predstavljao opasan manevar.
[203] Keegan, *Intelligence,* str. 106-132.

okeanu potopi dvadeset i tri trgovačka broda i dva ratna broda, čime je Britancima naneo značajnu štetu, pre nego što ga je 9. novembra 1914. sopstveni komandant nasukao na jedan koralni greben kako bi onesposobio brod i istovremeno spasao posadu. Tome je 1. novembra prethodila pomorska bitka kod Koronela na obali Čilea, u kojoj je britanska flota pretrpela svoj prvi poraz od rata sa SAD, 1812. Nemački brodovi su hteli da se snabdeju ugljem u neutralnom Čileu, ali sukobili su se sa jednom britanskom formacijom brodova, koja je s njima zapodela pomorsku bitku. Britanci su pritom izgubili 1.400 mornara, uključujući i komandanta admirala Kradoka, dok su nemački gubici bili manji.

Britanska javnost je bila šokirana, a britanskom ministru mornarice Čerčilu hitno su bili potrebni izveštaji o uspesima kako bi izbegao veliki pad popularnosti. Zbog toga je trgovački rat koji je *Emden* poveo morao biti brzo okončan. Ovaj brod, međutim, dugo jednostavno nisu mogli da pronađu. Njegovom komandantu, kapetanu korvete Karlu fon Mileru, najpre je pošlo za rukom da u Indijskom okeanu izbegne znatno veći britanski ratni brod *Hempšir* tako što je presreo i dešifrovao njegovu radio-komunikaciju. *Emden* je nakon toga potopio veći broj trgovačkih brodova natovarenih ugljem i cinkom, kao i dva broda koji su prevozili vojnike, ali putnicima je dozvolio da se spasu. Fon Miler je veoma dobro znao da i neki trgovački brodovi već raspolažu radio-stanicama, te ih je, kad god je to bilo moguće, uništavao pre nego što bi pomoću radija poslali poruku. Jednom brodu je, međutim, konačno pošlo za rukom da pošalje optičku signalnu poruku radio-stanici na kopnu, odakle je, preko stanice na Cejlonu i još nekoliko usputnih stanica, poruka o položaju *Emdena* uspela da stigne u London. Od tog trenutka su ipak prošla dva meseca dok *Emden* nije prinuđen na predaju, pre svega zbog veštine koju je pokazao u korišćenju radija, tog novog ratnog oruđa. Tajna služba britanske mornarice imala je velike muke da

prati kurs plovidbe *Emdena,* mada je on zapravo bio obeležen njegovim brojnim napadima na trgovačke brodove. Najveći uspeh ovog broda predstavljao je uspešan napad s mora na britansko skladište nafte u luci Madras - pri čemu je šteta bila još značajnija ako imamo na umu da je britanska Kraljevska mornarica od 1910. prešla sa uglja na naftu.

Mada sam *Emden* nije slao radio-signale, to jest koristio je radio-tišinu, on je zahvaljujući prijemu signala s britanskih ratnih brodova mogao otprilike da zaključi gde se nalaze i kakva im je misija. U to vreme, međutim, još uvek nije bilo moguće da se na osnovu radio-signala utvrdi tačan položaj broda. (Utvrđivanje tačnog mesta s kog se odašilje radio-signal postalo je moguće tek u Drugom svetskom ratu.) Miler je, međutim, otišao korak predaleko kada je pokušao da britansku radio-stanicu na Direkšen Ajlendu, majušnom ostrvu u Indijskom okeanu, uništi s četom koju je tamo iskrcao. Jedinicu od oko pedeset ljudi predvodio je Helmut fon Mike, koji je tu avanturu kasnije opisao u svojoj knjizi.[204] [205] Pre nego što je osvojena, radio-stanica je, međutim, ipak uspela na vreme da pošalje poziv u pomoć: „SOS *Emden* ovde." *Emdenu* više nije bilo spasa. Trećina njegove posade je poginula.

Važan deo rada sa ovim novim sredstvom ratovanja nije se odvijao na moru, već u kancelarijskim prostorijama vojnih obaveštajnih službi, gde su pokušavali da dešifruju protivnikove šifrovane radio-signale. Pritom je naročitu sreću imala britanska strana. Već tokom prvih meseci, u ruke su joj pale tri najvažnije nemačke knjige s ključevima za dešifrovanje: *Knjiga trgovačkog saobraćaja* (*Handelsverkehrbuch*), *Knjiga signala carske mornarice*

---

[204] *Andreas Hofer, Kapitanleutnant Hellmuth von Miicke: Marineoffizier - Politiker - Vuderstanskampfer; ein Leben zwishen den Fronten (Mornarički poručnik Helmut fon Mike: Mornarički oficir - političar - borac pokreta otpora; zivot između frontova), Marburg, 2003.*

[205] Andrew, *Her Majesty's,* str. 86.

(Signalbuch der Kaiserlichen Marine) i *Knjiga saobraćaja (Verkersbuch).*[206] Iza ovih naslova koji bezazleno zvuče kriju se strogo tajna uputstva pomoću kojih su radio-telegrafisti i stručnjaci obaveštajne službe šifrovali i dešifrovali svoje vesti. Prvu od navedenih knjiga komanda australijske mornarice zaplenila je na jednom trgovačkom brodu. Nemcima to očigledno nije palo u oči, jer su je i dalje koristili sve do marta 1916. Drugu je ruska mornarica ukrala s nekog oštećenog nemačkog ratnog broda ili ju je nabavila direktno, obaveštajnim putem.[206] Za treću se tvrdi da ju je posada nekog ribarskog čamca izvadila iz potopljenog nemačkog razarača, u hermetički zatvorenoj metalnoj kutiji.

Među tadašnjim političarima, Vinston Čerčil bio je jedan od malobrojnih koji je dešifrovanje radio-saobraćaja smatrao toliko važnim da je bio spreman da se lično založi i za dešifrovanje starijih razgovora vođenih preko radija - koji u vojnom smislu više nisu bili bitni - da bi se, kako je to objasnio u jednom uputstvu svojoj komandi mornarice, „ušlo u nemački način razmišljanja". Glavni principi za oficire i naučnike koji su se time bavili bili su najstroža tajnost i najveća stručnost.[207] U mornarici se za to specijalizovao Vilijam „Blinker" Hol (koji je kasnije postao ,,ser" i admiral). Pošto je iz zdravstvenih razloga morao da preda komandni položaj na moru, od 1914. je postao šef obaveštajne službe britanske mornarice i okružio se grupom stručnjaka koje je okupio u kancelariji s brojem 40, tzv. Sobi 40 u staroj zgradi Admiraliteta u Londonu.

Ova organizacija zaslužuje pažnju iz više razloga. Jedan je njen

---

[206] U prilog ovoj drugoj varijanti govori okolnost da knjiga nije bila natopljena morskom vodom, kako je to Čerčil kasnije tvrdio u svojim memoarima. Na primerku koji je tek 1980. dat na uvid javnosti uopšte nema tragova vode. Moguće je da je Čerčil dao lažni trag da bi prikrio njeno pravo poreklo.

[207] Andrew, *Her Majesty's,* str. 90.

sastav, jer u timu stručnjaka za dešifrovanje koji se brzo uvećavao nije bilo stručnjaka iz oblasti prirodnih nauka niti matematičara, osim fizičara i inženjera Džejmsa Alfreda Juinga. Prednost su imala otmena gospoda sa elitnog univerziteta u Itonu, koja su u civilnom životu bila advokati, umetnici, književnici i pripadnici drugih profesija. Trebalo je da budu „ljudi sa svetskim iskustvom" i da, ukoliko je moguće, znaju nemački. Nisu, dakle, bile važne njihove sposobnosti i znanje u oblasti matematike, tehnike ili lingvistike, već njihovo poreklo.[217] Sekretarica je bila žena jednog investicionog bankara, koja je pušila cigare.

Uprkos tome, postigli su izvesne rezultate. Najveći je možda predstavljalo to što nemačka flota ubrzo više nije mogla da izvrši nijedan veći iznenadni napad. Još u decembru 1914. ona je s mora bombardovala neke obalske gradove u istočnoj Engleskoj, jer britanska Kraljevska mornarica nije pravilno procenila položaj formacija nemačkih brodova. Britanci su propustili da blagovremeno uoče nemački smeli prodor i da svojim nadmoćnim snagama nanesu Nemcima razoran udarac. Nemački ratni brodovi pobegli su u maglu. Na sreću po rukovodstvo britanske mornarice, javnost nije doznala prave razmere i značaj ovog propusta.

Nakon toga, dešifrovanju radio-saopštenja posvećena je veća pažnja. Nekoliko nedelja kasnije, prilikom novog nemačkog prodora, Soba 40 je blagovremeno poslala upozorenje, što je značilo kraj za tešku krstaricu *Bliher*. Potopljena je, odnevši sa sobom u morske dubine osamsto mornara. Britanci su, međutim, ipak postizali daleko manje nego što su mogli. Admiral Biti, njihov glavnokomandujući, verovao je, naime, da se nemačke podmornice nalaze u blizini, pa zbog toga nije progonio nemačke brodove. Pritom je Soba 40 ustanovila da su podmornice daleko - ali vest nije blagovremeno stigla do Bitija. Lako je zamisliti njegovo razočaranje.

Pošto je u Severnom moru nemačka strana bila daleko slabija

(odnos modernih velikih brodova iznosio je 18 : 31), ona je Britance želela da odmami što dalje od njihovih matičnih luka. Soba 40 je, međutim, ponovo uspela da razotkrije šta Nemci nameravaju i da blagovremeno obavesti svoje o kretanju nemačke flote i admirala Rajnharda Šera. Ispod južnog vrha Norveške konačno je došlo do najveće pomorske bitke ovog rata, bitke kod Jilanda (pred Skagerakom). Loše vreme i nedovoljna tehnička opremljenost - nedostajala je tačna procena situacije iz vazduha, recimo uz pomoć cepelina - sprečili su obe strane da upotrebe svoju punu vatrenu moć. Britanskom admiralu Dželikou je, sem toga, bilo jasno da bi njegov poraz u ovoj bitki imao daleko gore posledice po Britance nego nemački poraz po Nemačku, koja je bila kopnena sila. Dešifrovanje radio-komunikacije, međutim, ponovo nije dovoljno korišćeno kao sredstvo ratovanja. Važna saopštenja do Dželikoa nisu stizala blagovremeno ili nisu bila dovoljno precizna. Ključna greška načinjena je u glavnom štabu mornarice, gde su zahvaljujući dešifrovanom nemačkom saopštenju doznali putanju kojom nemački brodovi planiraju da se povuku, ali Dželikoa o tome nisu blagovremeno obavestili. Kako je kasnije pisao, „...nemoguće je razumeti zbog čega je glavni štab admiraliteta ovako neobično zakazao, ali ne može biti nikakve sumnje da (nemačka) prekomorska flota zbog tog propusta nije zaustavljena pri dnevnom svetlu, kod Horn Rifa (pred zapadnom obalom Danske)“.[218]

Tajne službe na bojnom polju

Pošto je Britancima i Francuzima pošlo za rukom da obezbede snabdevanje svoje vojske oružjem, municijom, sirovinama i namirnicama iz SAD i Kanade, Prvi svetski rat su, kao što je poznato, odlučile kopnene snage. Teško je reći u kojoj meri je pritom i obaveštajna delatnost doprinela postavljanju odlučujućih

smernica. Na Istočnom frontu protiv Rusije treba spomenuti bitku kod Tanenberga. U njoj je stručnjacima za Rusiju u štabu glavnog komandanta Hindenburga pošlo za rukom da brzo razrade operativne planove, zahvaljujući radio-porukama koje je ruska strana lakomisleno slala bez ikakvog šifrovanja. Na osnovu presretnutih poruka, ustanovljeni su tačan položaj Rusa i njihova naređenja za pokret. Zahvaljujući tome, bilo je moguće da se značajan deo njihove vojske opkoli i prinudi na predaju. „Tanenberg je bio prva vojna pobeda (u istoriji) koju je omogućio SIGINT (skraćeno od signal intelidžens), prikupljanje obaveštajnih podataka presretanjem signala."[208]

Brzo nemačko napredovanje kroz Belgiju ka severnoj Francuskoj zasnivalo se na više godina prikupljanim informacijama o francuskoj vojsci, njenom naoružanju i njenom vojnom razmišljanju. Utoliko bi nemački prodor, koji je za samo pet nedelja stigao pred kapije Pariza, bar delimično mogao da se shvati i kao rezultat odličnog rada nemačkog generalštaba, a time i doprinosa tajnih službi. Značajne su bile i velike greške počinjene na britansko-francuskoj strani. Francuska vojna tajna služba je u noći između 5. i 6. avgusta 1914. izvestila da su belgijska utvrđenja u odličnom stanju i da će dugo izdržati, pogotovo ako se ima u vidu da su nemački napadači „veoma umorni i demoralisani".[209]

Francusko vojno, a verovatno i političko, rukovodstvo naprosto nije bilo svesno kakve promene je sa sobom donela moderna artiljerija. Oni su verovali da će nemački pohod kroz Belgiju propasti, ili da će potrajati veoma dugo, te da bi francuski

---

[208] *Cristopher Andrew / Oleg Gordievsky, KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev (KGB: Insajderska priča o njegovim operacijama u inostranstvu od Lenjina do Gorbaiova), Njujork, 1990, str. 31.*

[209] *Douglas Porch, The French Secret Services. A History of French Intelligence from the Dregfus Affair to the Gulf War (Istorija francuske obaveštajne službe od afere Drajfus do Zalivskog rata), Njujork, 1995, str. 68.*

napad severno od Alzasa mogao Nemcima da nanese značajan udarac. Čak tri nedelje nakon početka nemačkog napada francuski glavni komandant general Žozef Žofre još je potcenjivao broj nemačkih vojnika, smatrajući da ih ima oko 300.000. Francuska pre svega nije shvatala u kojim razmerama je nemačka strana u borbu bacila i svoje (loše obučene) rezerviste.

Glavnokomandujući britanske vojske general ser Džon Frenč mislio je da će svoju konjicu moći da upotrebi kao izviđače na frontu, kao što je to inače bio navikao. Gotovo uopšte nije bio pripremljen za mnogo delotvornije izviđanje iz vazduha, mada je na raspolaganju imao šezdeset i osam veoma primitivnih letelica. Britanci su vrlo brzo osetili da ne poseduju čak ni sopstvene fabrike za proizvodnju avionskih motora, tako da su tokom prvih šest meseci rata bili u potpunosti upućeni na francuske motore.[221]

Kad je nemački napad zaustavljen i malo potisnut, nastala je po zlu poznata linija rovova, koja se prostirala od obala Lamanša do švajcarske granice i koja se do 1918. gotovo uopšte nije pomerila. U tom pozicionom ratu, od najvećeg značaja bilo je unapred se obavestiti o mogućim protivnikovim ofanzivama. Pošto je nada da će im prava vojna naređenja blagovremeno pasti u ruke bila slaba, svi su se usredsredili na izviđanje i posmatranje vojnih i logističkih pokazatelja, pre svega kretanja vojske i isporuka i skladištenja oružja, municije i zaliha.

Te podatke su pokušavali da prikupe posmatrači na železničkim stanicama i drugim mestima za pretovar i skladištenje. Uglavnom su to bili domaći civili, a ponekad i zaposleni na železnici ili u tehničkim službama, koji su iz najveće blizine mogli da posmatraju kretanje nemačkih snaga i rad na njihovom snabdevanju. Problem je, međutim, predstavljalo dalje prenošenje takvih izveštaja sedištima koja prikupljaju i procenjuju podatke. Opasne su bile i mogućnosti obeju strana da u te mreže ubace svoje agente i obaveštajce. Ta opasnost je bila naročito velika, jer čak ni

osoblje tajnih službi u giavnim sedištima nije imalo gotovo nikakvu profesionalnu obuku. Uz to je po pravilu bilo nemoguće proveriti pouzdanost dobrovoljaca i pripadnika domaćeg stanovništva koji su se nudili ili bili vrbovani za taj zadatak.

Britanci i Francuzi su na tom polju zabeležili važne uspehe, verovatno stoga što je belgijsko stanovništvo (razumljivo) radije špijuniralo za njih nego za nemačke osvajače i okupatore. Smatra se da je preko 2.000 Belgijanaca posmatralo železnički saobraćaj i izveštavalo o njemu, a najvažnije nemačke linije snabdevanja prolazile su kroz Belgiju. Nemačka strana je tek 1916. uspela da onesposobi jednu veliku špijunsku mrežu u Belgiji. U jesen te godine otkrivena je mreža izvesnog Brazila Frankinjula. Deset njenih članova je osuđeno i pogubljeno. Smatra se da je najveća mreža bila tzv. „Bela dama" *(La Dame Blanche*), koja je bila raširena po čitavoj Belgiji i kojom su iz Liježa rukovodila dva elektroinženjera. Obuhvatala je 1.200 ljudi, od kojih su Nemci uspeli da razotkriju samo četrdeset pet.[210] Nemci su, pritom, imali važan obaveštajni centar u Antverpenu, kojim je rukovodila Elzbet Šragmiler (poznata kao „gospođica doktorka"). Ova ćerka pruskog oficira, koja je 1913. kao jedna od prvih žena diplomirala političke nauke na univerzitetu u Frajburgu, za vojnu obaveštajnu službu (odeljenje III b) najpre je radila u Lilu, na proceni presretnutih belgijskih pisama, da bi 1915. bila premeštena u Antverpen, kao rukovodilac odeljenja. Tamo je obučavala različite agente i agentkinje, među kojima i čuvenu, ali po svom špijunskom doprinosu prilično nevažnu Matu Hari.[211] Teško je proveriti da li

---

[210] Leon C. Messenger, „The White Lady Intelligence Network" („Obaveštajna mreža Bela dama"), u: *Studies in Inteligence (Proučavanje obaveštajne delatnosti),* leto 1988.

[211] Gerhard Hirschfeld, „Mata Hari: die grolte Spionin des 20. Jahrhunderts?" („Mata Hari: najveća špijunka XX veka?"), u: Krieger, *Gehemidienste.*

su ovi posmatrači vozova zaista dostavili sedamdeset odsto onih važnih obaveštajnih podataka koji su Britancima priticali iz neutralnih susednih država, a naročito iz Holandije. Ova izjava ipak potiče od ser Mensfilda Kaminga, čija su MI-6 i njeni agenti bili nadležni upravo za to.[224]

Drugi važni izvori na zaraćenom području bili su ispitivanje ratnih zarobljenika i dezertera i dokumenata i drugih značajnih predmeta pronađenih kod ubijenih neprijateljskih vojnika. Da bi se ti izvori iskoristili, bio je, međutim, potreban veliki broj ljudi s dobrim poznavanjem stranih jezika. Slično je važilo i za prisluškivanje neprijateljskih poljskih telefona, čiji značaj je nemačka strana očigledno mnogo potcenjivala.

Gde, međutim, naći taj neophodni veliki broj saradnika tajnih službi s odgovarajućim znanjem? Francuska je veliki izvor ljudi koji odlično govore nemački imala među svojim stanovništvom u oblastima Alzas i Loren. U britanskoj vojsci stanje je, međutim, bilo daleko sumornije. Teško je išlo već i sporazumevanje s francuskim ratnim saveznicima. Zbog toga Britancima nije preostalo ništa drugo do da odgovarajuće ljude potraže na univerzitetima i među umetnicima, književnicima, istoričarima umetnosti, arheolozima i pripadnicima drugih manje ili više umetničkih profesija, u kojima je vladanje stranim jezicima i poznavanje evropskog kontinenta predstavljalo „deo zanata". Ovi ljudi su na brzinu dobili vojne činove, spakovani su u uniforme i pridruženi 1914. osnovanom Obaveštajnom korpusu. Ljudi tog kova i dodatno su vrbovani kao posmatrači, agenti i osobe za vezu. Neki od njih su nam svoja iskustva ostavili i u književnom obliku. Najpoznatiji primer predstavlja književnik Vilijam Samerset Mom, koji je radio za MI-6. Njegov *Ašenden: ili britanski agent* (objavljen 1928) postao je uzor za književnu obradu sličnih iskustava u Drugom svetskom ratu i hladnom ratu. Treba spomenuti još i Grejema Grina, Erika Amblera, Jana Fleminga i Džona le Karea.

Brzo se povećavao i značaj dešifrovanja radio-komunikacije, koja je za vreme rata naglo napredovala. Radio-saobraćaj je najpre bio sredstvo komunikacije koje unosi zabunu. Na početku rata, recimo, nije omogućio načelniku nemačkog Velikog generalštaba Fon Moltkeu da iz svog glavnog štaba u Luksemburgu zadrži pregled nad armijama koje napreduju. Kada je naredio ponovno zauzimanje fronta na Marni, francuskoj vojnoj obaveštajnoj službi je već dva dana kasnije pošlo za rukom da povlačenje pokretnih radio-jedinica protumači kao veću promenu linije fronta. „Trka do obale kanala" koja je nakon toga usledila mogla je da se prati na osnovu presretnutih radio-poruka. Francuzi su brzo odgonetnuli nemačku šifru UBCHI (prvobitno skraćenica za „vežbe u šifrovanju"), te su do sredine novembra 1914. dolazili do vrednih informacija - sve dok Nemci šifru nisu promenili.

Kasnije tokom rata, Francuzima je polazilo za rukom da radio-poruke dešifruju sve brže, potpunije i dovoljno blagovremeno da na taj način sopstvenom vojnom rukovodstvu ponude važnu pomoć pri donošenju odluka o vojnim operacijama. Najčuveniji primer predstavlja „radio-poruka pobede" od 1. juna 1918. Reč je o nemačkoj poruci preko radija, na osnovu koje je moglo da se zaključi da Nemci za 9. jul planiraju napad kod Kompjenja. Francuskom stručnjaku za dešifrovanje Žoržu Penvinu, mladom profesoru paleontologije na čuvenoj pariskoj Rudarskoj akademiji, pošlo je za rukom da tu poruku dešifruje dovoljno brzo da bi na odgovarajuće mesto bile poslate dovoljne francuske borbene snage, koje su ovaj napad presrele.[212] Bio je to početak kraja nemačke prolećne ofanzive, a time uskoro i kraja

[212] Penvin je umro u svojoj 94. godini, 1980. Francuska vojska je tek 1962. objavila njegove zasluge na polju dešifrovanja. Autor šifre, nemački pukovnik Fic Nebel doznao je za to tek 1967, iste godine koje je i umro. Singh, *Geheime Botschaften,* str. 132-134; potpunije objašnjenje može se naći u: Bauer, *Decrypted Secrets*, str. 87.

prisustva nemačke vojske na francuskom tlu. Čovek kao što je Penvin ni u kom slučaju nije odgovarao slici koju obično imamo o pripadnicima tajnih službi koji utiču na tok svetske istorije. U nju se bolje uklapa August Šluga iz Rastenfelda, koga nazivaju najvažnijim nemačkim špijunom u Prvom svetskom ratu.[213] Ovaj prebegli mađarski poručnik radio je za prusku tajnu službu još u ratu iz 1866. U ratu protiv Francuske 1870/71. ponovo je odigrao važnu ulogu. Njegov značaj ističe se pre svega u memoarima šefa odeljenja III b majora Valtera Nikolaija, kao i u neobjavljenoj dokumentaciji majora Fridriha Gempa.[214] Šluga je mnogo decenija proveo u Parizu, gde je radio kao novinar i imao pristup otmenim krugovima i svim njihovim zadovoljstvima. Zbog toga može da se pretpostavi da je svoje informacije pribavljao pre svega iz otvorenih izvora, a takođe i iz razgovora vođenih na društvenim okupljanima. Pored toga, ovaj špijun je raspolagao političkim i vojnim znanjem i stručnošću, koji su mu omogućavali da informacije koje šalje budu na visokom analitičkom nivou.

Šluga je do 1915. zahtevao da se njegovi izveštaji šalju preko

---

[213] David Kahn, „Intelligence Studies on the Continent" („Proučavanje obaveštajne delanosti na kontinentu"), u: *Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost)*, 23/2, april 2008, str. 265; Hilmar-Detlef Briickner, „Schluga von Rastenfeld" („Šluga iz Rastenfelda"), u: *Newsletter der International Intelligence History Study Group (Izveštaji međunarodne grupe za proučavanje istorije obaveštajnih službi)*, 6/2,1998.

[214] Fridrih Gemp je bio šef Abvera od 1920. do 1927. Posle toga radio je na prikupljanju dokumenata za istoriju nemačke vojne špijunaže u Prvom svetskom ratu *(Geheimer Nachrichtendienst und Spionageabwehr des Heeres - Tajna obaveštajna služba i kontrašpijunaža kopnene vojske)*, koji se nalaze u nemačkom Saveznom vojnom arhivu u Frajburgu. Odličan pregled nemačke vojne špijunaže u ratnom periodu daje: Markus Pohllmann, „German Intelligence at War 1914-1918." („Nemačka obaveštajna služba u ratu 1914-1918"), u: *Journal of Intelligence History (Žurnal istorije obaveštajnih službi)*, 5/2, 2005.

francuskih agenata kojima je upravljao iz Ženeve, zbirnog mesta francuskih dezertera. Postavlja se, međutim, pitanje kako je Šluginim agentima polazilo za rukom da neprestano prelaze francusko-švajcarsku granicu, a da ih francuske bezbednosne vlasti nikad ne uhvate. Stoga je zamislivo da je možda istovremeno radio i za francusku stranu, koja ga je snabdevala brojnim informacijama o unutrašnjoj slabosti francuskog rukovodstva i francuske vojske, koje padaju u oči u njegovim izveštajima. Na taj način su Nemce možda pogrešno naveli da veće vojne snage premeste na Istočni front i tako oslabe svoj položaj na zapadnom.[228] Do danas, međutim, nije nađeno ništa što bi nedvosmisleno potvrdilo ovu pretpostavku. Šluga je umro 1917.

U celini gledano, potraga za junacima u redovima tajnih službi koji se uklapaju u kliše, a istovremeno se ističu po svom istorijskom značaju, u Prvom svetskom ratu ne obećava naročit uspeh. Najvažniji rad tajnih službi sastojao se u dešifrovanju radio-poruka, u analiziranju ponašanja protivnika i u prilično nespektakularnim aktivnostima, kao što su ispitivanje ratnih zarobljenika i povremenih dezertera, od kojih su zaraćene sile, a među njima i Nemačka carevina, verovatno pribavljale najviše informacija o neprijateljskim snagama. Ove informacije ticale su se tačnog položaja i sastava vojnih jedinica, njihovog naoružanja i borbenog morala. Za vreme rata niko nije imao majstora špijunaže u neprijateljskom štabu. Rad kontrašpijunaže je očigledno na svim stranama bio veoma profesionalan. Ideoloških motiva za izdaju koji bi se mogli uporediti sa onima u Drugom svetskom ratu, ili kasnije, gotovo da i nije bilo. Vojska je bila privržena patriotizmu i odbrani domovine.

Neutralne države kao područje delovanja

Za ratnu špijunažu su naročito važne bile neutralne države - Švajcarska, Španija i Holandija za zapadni front, a Danska i Švedska za istočnoevropsku ratnu pozornicu. U njihovim prestonicama i na njihovim granicama bilo je agenata svih zaraćenih strana i njihovih šefova, a neutralne vlade su ih uglavnom trpele kako zaraćenim stranama ne bi pružile povoda da vojna dejstva prošire i na njihovu teritoriju. Prijatnu prateću pojavu ovakvog stanja predstavljao je procvat trgovine neutralnih država sa zaraćenim stranama, čije su kopnene snage i brodove puštale i preko svoje državne teritorije i teritorijalnih voda. Tolerisanje špijunskog delovanja bilo je samo deo jedne prilično fleksibilne, čak bi se moglo reći i oportunistički shvaćene politike neutralnosti. U ovu sliku sasvim se uklapala i činjenica da su SAD, koje su bile neutralne do 1917, svoju finansijsku pomoć i isporuke ratne opreme i materijala slale gotovo isključivo silama Antante. Velika Britanija se, međutim, svim zamislivim sredstvima, pa razume se i obaveštajnim, trudila da tu američku neutralnost okonča. Proboj na ovom planu donelo je britansko dešifrovanje nemačkih telegrama - kojim se bavilo jedno od sporednih odeljenja već spomenute Sobe 40. i tu su, ponovo, važnu ulogu odigrali nemački šifrarnici. U avgustu 1915, austrijski radio-inženjer Aleksander Sek predao je britanskom vojnom atašeu u (neutralnoj) Holandiji delove jedne knjige s ključevima za odgonetanje diplomatskih šifara. Sek je rođen i školovao se u Engleskoj, dok je u Belgiji pod nemačkom okupacijom radio na popravci radio-uređaja. Zahvaljujući tome, imao je pristup nemačkim tajnim uputstvima. Čitavu stvar još zanimljivijom čini to što je Sek ubrzo zatim ubijen. Ne zna se da li je to učinila nemačka ili britanska strana, ali obe su imale motiva. Negde u isto vreme, iz prtljaga jednog nemačkog diplomate u Persiji ukradena je knjiga s uputstvima za dešifrovanje, i dospela je u London. Stoga je bilo moguće da se trag

koji vodi do agenta Seka pažljivo izbriše.

Tajno čitanje diplomatske prepiske komplikovalo je isključivanje nemačkog prekomorskog kabla, koji su Britanci presekli već na početku rata. Stoga je za komunikaciju sa u to vreme još uvek neutralnim SAD morao da se koristi švedski ili američki kabl, a to je bilo dopušteno i Nemcima. U oba slučaja, već šifrovani nemački tekstovi još jednom su nadšifrovani kako savezničke sile ne bi doznale da ove zemlje podržavaju nemačku stranu u ratu. Ti kablovi su, međutim, prolazili kroz London, gde su naravno prisluškivani.

Sedamnaestog januara 1917, u Sobu 40 stigao je telegram koji će postati senzacija za svetsku politiku. U tom telegramu, datiranom 16. januara, nemački ministar inostranih poslova Cimerman obaveštava svog ambasadora u Vašingtonu da Nemačka namerava da od 1. februara ponovo započne neograničen podmornički rat. Pritom se, međutim, moralo pokušati da se ulazak SAD u rat i nadalje spreči. Ukoliko joj to ne pođe za rukom, Nemačka je nameravala da ponudi savez Meksiku, koji bi između ostalog mogao da predvidi i povratak teritorija koje su SAD sredinom XIX veka Meksiku preotele. Pored toga, Nemačka i Meksiko bi zajednički ponudili savez Vladi Japana.

Još pre nego što je ovaj tekst potpuno dešifrovan, admiral Hol je shvatio da se našao pred teškim izborom. Kako da telegram politički iskoristi, a da pritom SAD i Švedskoj ne oda da Britanci mogu da dešifruju i čitaju njihovu diplomatsku prepisku, i da se Nemačkoj ne oda kolike razmere dostiže britanska veština dešifrovanja? Hol je telegram tek posle dve nedelje pokazao šefu Forin ofisa. Da bi se poreklo dešifrovanog teksta prikrilo, britanskom ambasadoru u Meksiku naloženo je da preko Vašingtona nabavi primerak koji je prosleđen tamošnjem nemačkom ambasadoru. Ovaj potez je zaista uspeo, verovatno uz pomoć nekoga ko je radio u telegrafskoj službi Meksiko Sitija. Pribavljena verzija je, sem toga, imala i tu prednost što je bila

šifrovana ,,samo" po ključu ukradenom u Persiji, pa je stoga bila lako čitljiva.

Konačno je jedna kopija doturena američkoj štampi, koja ju je 1. marta 1917. objavila kao senzacionalnu vest. Štampa je, sem toga, izvestila i da je dešifrovanje pošlo za rukom američkoj tajnoj službi. Druga varijanta je tvrdila da je telegram ukraden iz prtljaga nemačkog ambasadora, za vreme njegovog prekomorskog putovanja u Evropu. Grof Bernsdorf, naime, beše već napustio SAD, zbog prekida diplomatskih odnosa koji je nastupio kao odgovor na nemački neograničeni podmornički rat. Britanskim zvaničnim mestima ova bajka je sasvim odgovarala, jer bi ih istina prikazala u politički mnogo gorem svetlu.

Može li se tvrditi da je otkrivanje Cimermanovog telegrama odvelo SAD u rat? Ne, ili bar ne tako nedvosmisleno. Nakon prekida diplomatskih odnosa s Nemačkom, američki predsednik Vudrou Vilson već je razmišljao o ulasku u rat. Uprkos tome, Cimermanov telegram izazvao je talas protesta, koji su pokazali da se američka javnost ulasku u rat još uvek u značajnoj meri protivi. Mnogi ,,neutralisti" su tvrdili da je reč o falsifikatu, koji služi britanskoj ratnoj propagandi. Od Britanaca su zahtevali da, moliću lepo, dokažu da su u stanju da dešifiruju nemačke telegrame. To je, međutim, postalo suvišno kad je ministar Cimerman 3. marta sam priznao da je poslao telegram takvog sadržaja. Mesec dana kasnije, SAD su objavile rat Nemačkoj.

Cimermanov telegram u načelu važi za najčuveniji primer uticaja rada tajnih službi na međunarodnu politiku.[215] To je, međutim, bio samo najpoznatiji primer dostignuća britanskog dešifrovanja radio-komunikacija. Decenijama je ostalo nepoznato

---

[215] *Patrick Beesly, Room 40: British Navel lntelligence 1914-1918. (Soba 40: Britanska pomorska obaveštajna sltižba 1914-1918), Njujork, 1982; Barbara W. Tuchman, The Zimmermann Telegram (Cimermanov telegram), Njujork, 1958; Andrew, Her Majesty's, str. 114-126.*

da su Britanci već u Prvom svetskom ratu (a ne tek u Drugom) bili u stanju da dešifrovanjem nemačkih radio-poruka prikupe dovoljno informacija kako bi svoje konvoje za snabdevanje, koji su iz Severne Amerike plovili na Britanska ostrva, sve bolje štitili od nemačkih podmornica. Od sredine 1917. gubili su samo jedan procenat ovih tovara, dok je dotle postojala stvarna opasnost da snabdevanje bude prekinuto. Radi boljeg usklađivanja svih oblasti britanskog rada na dešifrovanju, u junu 1917. formirano je odeljenje ID25 (Skraćenica za Obaveštajno odeljenje, tj. Intelidžens divižn). U tome im je pomogao i veći broj knjiga sa uputstvima za šifrovanje, zaplenjenih sa nemačkih podmornica i sa jednog oborenog izviđačkog cepelina. Time je bio zacrtan put ka britanskom trijumfu u dešifrovanju radio-poruka u Drugom svetskom ratu.

Cimermanov telegram bio je samo jedan među mnogim dokazima da Nemačka već duže vreme radi na tome da SAD uplete u rat sa Meksikom.[216] Maštoviti nemački duhovi su čak pomišljali i da bi južno od SAD mogla da se stvori nemačka kolonija. Sklonost da se SAD potcenjuju naročito je bila prisutna i široko rasprostranjena u nemačkoj vojsci, a grofu Bernsdorfu nije pošlo za rukom da te snage obuzda. Cimerman je, recimo, čak i pretio američkom ambasadoru u Berlinu da 500.000 rezervista nemačkog porekla među Amerikancima predstavlja veliku opasnost za unutrašnju bezbednost SAD. Nemačka ambasada je izdala veliki broj falsifikovanih pasoša, a ubrzo je vrbovala i sabotere. Američki organi bezbednosti razotkrili su mnoge od njihovih često jezivo neprofesionalnih aktivnosti, a njih su izvodili

---

[216] *Reinhard R. Doerries, Tatigkeit deutscher Agenten (Delovanje nemačkih agenata), u: (Isto izdanje) Diplomaten und Agenten. Nachrichtendienste in der Geschichte der deutch-amerikanischen Beziehugen (Diplomate i agenti. Obaveštajne službe u istoriji nemacko-američkih odnosa), Hajdelberg, 2001, str. 16.*

pred sud, što je Nemačkoj donelo najgori mogući publicitet u američkoj štampi.

Gde god su mogli, Britanci su pomagali američkim vlastima. Od 1915. britanska obaveštajna služba za inostranstvo MI-6 imala je istureno odeljenje u Njujorku, na čelu s Vilijamom Vajsmanom, i ono je sarađivalo sa američkim službama bezbednosti i sa FBI-jem.[217] Pukovnik Haus, predsednikov diplomatski savetnik, zapisao je marta 1916. u svoj dnevnik: „Sve važne nemačke telefonske linije sada se prisluškuju.. ,"[218] To je važilo i za nemačka zvanična predstavništva u SAD, kao i za sumnjive Amerikance nemačkog porekla i Nemce ,,na proputovanju".

Najspektakularniji slučaj možda je predstavljala eksplozija na ostrvu Blek Tom u blizini Kipa slobode u Njujorku, koja se dogodila 30. jula 1916. Nemačka ambasada je donekle vešto uspela da prikrije umešanost svog osoblja, ali britanski stručnjaci za dešifrovanje i američka tajna služba ipak su izneli nedvosmislene dokaze da su nemačko Ministarstvo inostranih poslova i vojno rukovodstvo ovakve napade i sabotaže planirali i finansirali u značajnom obimu.[219] Među ključnim ličnostima bio je i Franc fon

---

[217] Richard Spencer, „Englishmen in New York: Ihe SIS American Station, 1915-21." („Englezi u Njujorku: Američko odeljenje SIS, 1915-21"), u: *Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost)*, 19/3, 2004.

[218] *Doerries, Tatigkeit deutscher Agenten (Delovanje nemačkih agenata), str. 19.*

[219] Američka tajna služba *(Secret Service)* osnovana je 1865. i u prvo vreme se uglavnom borila protiv falsifikatora novca. Iz tog razloga je i pripadala američkom Ministarstvu finansija *(Department of the Treasury)*. Njeno polje rada je, međutim, ubrzo prošireno i na druge vrste prestupa kojima su kršeni savezni zakoni. Nakon atentata u kome je ubijen predsednik Makinli, 1901, ovlašćenja su joj proširena i na zaštitu predsednika i odbranu od napada na ličnost i ustanove savezne vlade, što je u osnovi njen rad izjednačavalo sa delatnošću unutrašnje tajne službe i

Papen, kasniji Hitlerov zamenik kad se ovaj našao na položaju kancelara, koga je američka vlada, zajedno sa nemačkim pomorskim atašeom Endeom, 1915. proglasila nepoželjnim *(persona non grata)* u svojoj zemlji i proterala.

Eksplozija na ostrvu Blek Tom, velikom skladištu vojne opreme i naoružanja na kom je bilo uskladišteno oko hiljadu tona municije i pedeset tona TNT-a (veoma aktivnog modernog eksploziva), izazvala je ogroman potres. Mogla se uporediti sa zemljotresom srednje jačine i učinila je da naprsnu brojne staklene fasade i prozori na udaljenom Menhetnu. Kip slobode, koji se nalazio bliže, teško je oštećen. Na samom mestu eksplozije poginulo je sedmoro ljudi. Ubrzo nakon toga, 11. januara 1917, do eksplozije slične snage došlo je u jednoj kanadskoj fabrici vagona koja je proizvodila municiju. Ovog puta ljudskih žrtava nije bilo, ali materijalna šteta bila je ogromna. I tu se mogla dokazati umešanost nemačkih agenata, koji su se ubacili među zaposlene.

Kao deo mirovnog sporazuma s Nemačkom po okončanju rata, obrazovana je arbitražna komisija (Mešovita komisija za potraživanja),[220] koja je svoj rad okončala tek 1939.[221] Ali pošto Hitlerova vlada nije priznala zahtev za odštetu, tek 1953. je utvrđena kompenzacija u iznosu od pedeset miliona dolara koju je Savezna Republika Nemačka otplaćivala sve do 1979. Rajnhard Deris, koji se u brojnim publikacijama bavi nemačkom špijunažom

---

kontrašpijunaže. S razvojem savezne policije u FBI-ju (osnovan 1935) nadležnosti tajne službe su se menjale, sve dok u okviru velike reforme tajnih službi iz 2003. nije pripojena Ministarstvu za unutrašnju bezbednost *(Department ofHomeland Security).*

220 Engl. *Mixed Claims Commision.* (Prim. prev.)

221 *Burkhard Jahnicke, Washington und Berlin zwischen den Kriegen. Die Mixed Claitns Commission in den transatlantischen Beziehungen (Vašington i Berlin između dva rata. Mešovita komisija za potraživanja u odnosima dveju strana Atlantika), Baden-Baden, 2003.*

i sabotažama u SAD, došao je do zaključka da su ove aktivnosti, pored neograničenog podmorničkog rata i odbijanja diplomatskog posredovanja radi okončanja rata, predstavljale treći suštinski razlog za ulazak SAD u rat. Kao i dva preostala razloga, i one su predstavljale neposrednu posledicu nemačkog načina vođenja rata, koje je najkasnije od 1916. bilo gotovo potpuno u rukama vrhovnog vojnog zapovedništva.[222] U svom čuvenom govoru pred Američkim kongresom (2. aprila 1917), u kome je obrazložio objavu rata, predsednik Vilson je ukazao na „špijune i kriminalne radnje", kojih je na američkom tlu bilo od početka i koji u dovoljnoj meri dokazuju da nemačka vlada „pruske autokratije" neće mir sa SAD.

Lenjin i posledice

O ovoj politički izuzetno rizičnoj politici nemačkog vojnog rukovodstva ne može se govoriti a da odmah ne pomislimo na svakako najfatalniji uspešno izveden rizični poduhvat nemačke tajne službe: podršku boljševičkoj revoluciji u Rusiji.

Pošto u carskoj Nemačkoj nije postojala sveobuhvatna obaveštajna služba za inostranstvo, već samo jedno odeljenje pri velikom generalštabu (odeljenje III b), mnoge državne institucije bavile su se pribavljanjem podataka i kontrašpijunažom. Izuzetno kompetentni istoričar Jirgen V. Šmit pedantno je rekonstruisao ovu povezanost i isprepletenost u početku veoma male vojne tajne službe sa policijom, carinskim vlastima i različitim civilnim državnim organima,[223] U inostranstvu je, međutim, bavljenje špijunažom uglavnom bilo prepušteno Ministarstvu inostranih poslova, uz podršku vojnih atašea i organizovanje i finansiranje propagande i sabotaža za vreme rata.

---

[222] *Doerries, Tdtigkeit deutscher Agenten, str. 51.*
[223] *Schmidt, Gegen Russland und Frankreich (Protiv Rusije i Francuske).*

U taj okvir se, dakle, sasvim uklapalo i to što je Ministarstvo inostranih poslova, sprovodeći ratnu propagandu, podržavalo one organizacije koje su u neprijateljskim državama subverzivno delovale protiv njihovih ratnih napora. U Rusiji su to bili pre svega boljševici, koji su se nakon rascepa Ruske socijaldemokratske radničke partije 1903. naročito žestoko borili protiv nekadašnjih unutarpartijskih rivala, menjševika. Boljševici su se u ratu istakli parolom „Mir odmah", pri čemu je njihov pravi politički cilj zapravo uvek bio i ostao potpun politički prevrat. Stoga ne čudi što je nemačko Ministarstvo inostranih poslova na čelu s Rihardom fon Kilmanom, Cimermanovim naslednikom, došlo na ideju da finansira boljševičku propagandu - zajedno s propagandom različitih separatističkih pokreta. Kako je Kilman u decembru 1917. zaključio, boljševicima je tek zahvaljujući tome pošlo za rukom da svoj najvažniji list, *Pravdu*, štampaju u ogromnim tiražima i tako uvećaju broj pristalica svoje stranke.[224]

Kao najznačajniji čovek za vezu važio je izvesni Aleksander Helfand (zvani Parfus), čija je biografija više nego pustolovna. Bio je svojevrsna mešavina poslovnog čoveka i političkog agitatora. Neprestano je putovao između Nemačke i Rusije i održavao odnose sa socijalistima i revolucionarima najrazličitijih vrsta, između ostalog i sa Lenjinom i Trockim, koje je upoznao još za vreme njihovog boravka u Minhenu (između 1900. i 1905). Među nemačkim socijaldemokratama važio je čak i za značajnog teoretičara, a u partijskoj štampi iznosio je svoje stavove o spornom

---

[224] *Winfried Baumgart, Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkriegs (Nemačka politika prema Istoku 1918. Od Brest Litovska do Prvog svetskog rata), Beč, 1966; Winfried B. Scharlau / Z. A. B. Zeman, Freibeuter der Revolution: Parvus-Helphand. Eine politische Biographie (Profiteri revolucije: Parfus-Helfand: jedna politička biografija), Keln, 1964.*

pitanju na koji način ostvariti socijalizam.

Već u februaru 1915, Parfus je nemačkom Ministarstvu inostranih poslova izložio detaljan plan za angažovanje u Rusiji, preko tajne podrške štrajkovima, separatističkim pokretima i sabotažama. Zahvaljujući brojnim međunarodnim vezama i svom poslovnom smislu, bio je praktično predodređen da nemački novac zaobilaznim putevima dostavlja odgovarajućim organizacijama, a pre svega boljševicima.

Ovi su pak sa svoje strane takođe bili veoma vešti u odnosima sa tajnim službama. Nakon Februarske revolucije 1917, u kojoj je svrgnuta carska vlast, iz dokumenata carske tajne službe Ohrane moglo je da se zaključi da je među boljševicima bilo više Ohraninih špijuna nego u ma kojoj drugoj opozicionoj grupaciji u Rusiji. Od pet članova predsedništva partijskog rukovodstva u Sankt Peterburgu, četvorica su bili špijuni. Među šest boljševičkih poslanika u Dumi (ruskom parlamentu) izabranoj 1912. bio je i Roman Malinovski, koji je određen za šefa poslaničkog kluba i koga je Lenjin lično više godina branio od sumnje da se bavi špijunažom. (Malinovski je 1914. pobegao iz Rusije, da bi se 1918. vratio i nakon presude revolucionarnog suda, 6. novembra 1918, bio streljan u dvorištu Kremlja.)[225]

Naučivši se na sopstvenim greškama, boljševici ni u kom slučaju nisu hteli da odaju poreklo novca kojim su finansirali svoju ogromnu propagandnu mašineriju. Stoga je sasvim zamislivo da sam Lenjin tokom presudne 1917. godine nije bio u neposrednom kontaktu sa Parfusom, kako je kasnije i tvrdio. Smešan je, međutim, pokušaj da se prepuna partijska kasa objasni prilozima članova, kao što to još i danas pokušavaju apologete komunizma.[226] Broj od 1,4 miliona primeraka nedeljno - podeljeno

[225] Andrew/Gordievsky, *KGB*, str. 32-34.

[226] Kao reakcija na seriju članaka „Kupljena revolucija" u časopisu *Špigel*

na sedamnaest boljševičkih dnevnih listova (u avgustu 1917) - koji navodi sam Lenjin, potpuno je nezamisliv bez spoljne finansijske pomoći. [227] Nemački reformistički socijaldemokrata Edvard Bernštajn je, zapravo, već u svom članku objavljenom u časopisu *Forverts* izračunao da su boljševici iz kase nemačkog Ministarstva inostranih poslova dobili preko pedeset miliona zlatnih maraka. Ovaj broj je ustanovljen na osnovu dokumenata koji su, zajedno sa drugim tajnim spisima iz ratnog perioda, pronađeni u arhivi Ministarstva inostranih poslova. [228] Kasnija naučno-istorijska istraživanja potvrdila su ovaj zaključak.

Da bi se omogućilo da boljševici postanu sredstvo koje će Rusiju prinuditi na kapitulaciju, bila su potrebna još dva dodatna koraka. Lenjin je morao da se vrati u Rusiju iz Švajcarske, gde se nalazio u egzilu, a njegov program „Mir odmah" morao je u Rusiji da stekne popularnost. Prvi korak organizovalo je nemačko vojno rukovodstvo, tako što je Lenjina nakon ruske Februarske revolucije u specijalnom kupeu (a ne u zapečaćenom vozu ili vagonu, kao što često može da se pročita) iz Ciriha, preko Berlina i Zasnica, prebacilo u neutralnu Švedsku, a odatle, preko Stokholma, do švedsko-finske granice kod Haparande, u pratnji dvojice nemačkih oficira.

Kada je Lenjin 16. aprila 1917. konačno stigao u Petrograd (tadašnje promenjeno ime Sankt Peterburga), ispostavilo se, kao

---

od 10. 12. 2007. na internetu su se pojavila brojna suprotna tumačenja, među kojima i ono na sajtu *World Socialist Website,* od 13. 12. 2007. - www.wsws.org.

[227] *Mikhail Heller / Alexandr Nekrich, Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present (Utopija na vlasti: Istorija Sovjetskog Saveza od 1917. do današnjih dana), London, 1987, str. 34-35; Richard Pipes, The Russian Revolution (Ruska revolucija), Njujork, 1990, str. 410-412.*

[228] *Vorwarts* (14. januar 1921). Ovaj centralni novinski organ SPD-a osnovan je 1876.

što je poznato, da se za nastavak rata ne zalaže samo nova republikanska vlada, već i rukovodstvo boljševika u Petrogradu. Lenjinu je bilo potrebno više nedelja da partiju dovede na svoj kurs neodložnog sklapanja mira bez obzira na uslove, dakle zapravo kapitulaciju. Kada su boljševici konačno u novembru došli na vlast državnim udarom, cilj hitnog okončanja rata sproveli su uprkos svim otporima, uključujući i one u sopstvenim redovima. Da bi se ti otpori prevazišli, ponovo je potekao popriličan novac iz blagajne nemačke vlade. Za ove finansijske mere ponovo se založilo Treće vrhovno vojno rukovodstvo (glavna komanda nemačke aktivne vojske, s Hindenburgom i Ludendorfom na čelu). Za to ima dovoljno potvrda s nemačkih zvaničnih mesta. Čak i nakon potpisivanja mirovnog sporazuma iz Brest Litovska u martu 1918, u Berlinu su se još uvek pribojavali da bi sile Antante mogle pokušati da ponovo uvuku Rusiju u rat, između ostalog i tako što bi joj kao mito ponudile novac. „Podmitljiva Rusija nikad nije bila podmitljivija nego sada“, uzdisao je nemački diplomata grof Mirbah, koji je revolucionarna zbivanja doživeo u nemačkoj ambasadi.[229]

Mirbah je u julu 1918. ubijen, očigledno kao simbolična figura nepopularnog sklapanja mira, a time i u okviru pokušaja da se revolucija ipak vrati na ratni kurs. Razgnevljeni Lenjin nije bio siguran da li iza toga stoji šef njegove sopstvene tajne službe Feliks Đeržinski. Đeržinski je smenjen, da bi nakon nekoliko nedelja bio vraćen na položaj.[230]

Nemačko vojno-političko rukovodstvo svoje je subverzivne aktivnosti u Rusiji u to vreme verovatno ocenjivalo kao veliki

---

[229] Winfried Baumgart, „Die Mission des Grafen Mirbach in Moskau April-Juni 1918.“ („Misija grofa Mirbaha u Moskvi, april-jun 1918“), u: *Viertieljahrshefte fur Zeitgeschichte (Tromesečni časopis za savremenu istoriju)*, 16/1,1968.

[230] Andrew/Gordievsky, *KGB*, str. 49-50.

uspeh, jer su u značajnoj meri doprinele kapitulaciji Rusije i (privremenom) raspadu ruske imperije. Posledice po međunarodnu politiku su, međutim, bile užasne, što će se uskoro i pokazati. U sličnoj meri koban bio je samo Hitlerov poziv Sovjetskom Savezu iz avgusta 1939. da podelom Poljske proširi boljševičku vlast sve do srednje Evrope.

6. Četiri protivnika u XX veku: komunisti, fašisti/nacionalsocijalisti, kapitalisti i „teroristi" Trećeg sveta

Sa boljševičkom revolucijom započela je ideološka era u istoriji tajnih službi. Ako pođemo od jednostavne i kratke formulacije da državne tajne službe spadaju u sredstva odbrane, pojam ideološka era pomaže da se shvate dva važna i u istorijskom pogledu uglavnom nova stanja stvari. Kao prvo, za državu je sada nastala jedna nova predstavao neprijatelju, kod koje nije više prvenstveno posredi sukob zbog moći, uticaja, teritorija i resursa, već *ideološko usmerenje neprijateljske države*. Ova orijentacija nije se više ticala samo društvenog vrha i čelnika u vladi, kao što je to bilo slučaj prilikom borbe zbog monarhije i privilegija plemstva u XVIII i XIX veku, već celokupnog društvenog i privrednog poretka, uključujući i vrednosnu orijentaciju, dakle društveno-političko mišljenje u najširem smislu reči. Kasnije je uveden pojam „totalitarno" kako bi se izrazilo koliko je pretenzija na vlast ovih novih ideologija bila (i još uvek je) sveobuhvatna. Odmah, međutim, moramo da dodamo i da su tradicionalni razlozi za međunarodno rivalstvo velikih sila i dalje ostali važni. Ideologija je, pritom, mogla da posluži kao odličan izgovor za osvajanje drugih naroda i teritorija.

Kao drugo, sada se rukovodilo predstavom da razlika između spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja više ne može da se utvrdi onako jasno kao što je to u modernoj birokratskoj državi XIX veka bilo utvrđeno na institucionalnom nivou. Nakon što su tokom dugog procesa konačno čisto i jasno razdvojene policija i vojska i spoljna i unutrašnja špijunaža, sa ovom podelom bilo je sve više problema,

jer su neprijateljske države pored uobičajenih instrumenata vlasti (finansije, trgovina, vojska) sada sve više počele da koriste i subverzivne elemente, koji su njima neprijateljsku državu nastojali da destabilizuju iznutra. Izraz „peta kolona" skovan je u Španskom građanskom ratu. Odnosi se na subverzivne snage opozicije sa ideološkim usmerenjem, koje podržava i usmerava neko spolja. Ako govorimo terminima međunarodnog prava, tu je reč o nedopuštenom mešanju u unutrašnje stvari druge (suverene) države. Da spolja gledano ne bi kršile međunarodno pravo, države su u ove svrhe koristile svoje tajne službe.

Ta praksa svakako nije bila potpuno nova. Ideologija kao vodeći koncept unutrašnje i spoljne politike neke države imala je svoje prethodnice, koje u novije doba možemo naći u vreme verskih ratova, a kasnije u politički i ideološki uslovljenoj američkoj i francuskoj revoluciji. Neosporno novi bili su, međutim, tehnička sredstva i okviri birokratskog aparata vlasti, koji su otvorili potpuno nove vidike kad je reč o delovanju tajnih službi.

Represija u mladom Sovjetskom Savezu

Pošto su se boljševici vlasti domogli bez oslanjanja na parlamentarnu većinu, odnosno bez oslonca u onom „proletarijatu" u čije ime su navodno delovali, ukoliko su hteli da osiguraju osvojenu vlast u državi, na raspolaganju im je bio samo put koji vodi u diktaturu. Stoga su 5. januara 1918. oružanom silom rasturili slobodno izabranu ustavotvornu Narodnu skupštinu, u kojoj su uspeli da osvoje tek četvrtinu mesta. Nakon toga, doduše, nije došlo do očekivanih masovnih pobuna, ali ubrzo se formirala opozicija koja se sastojala od različitih grupacija. Suzbijena je brutalnom silom. Lenjin i njegovi drugovi pritom su se služili već u decembru 1917. obrazovanom „vanrednom sveruskom komisijom za borbu protiv kontrarevolucije, špekulacija i sabotaže", iz koje je

na kraju nastala Čeka, s Feliksom Đeržinskim na čelu, zloglasna sovjetska tajna služba. Potpuna skraćenica na ruskom glasila je Vetčeka, dok je Čeka označavala samo regionalne elemente, ali odatle je konačno ipak nastalo tradicionalno ime, koje je poslužilo kao uzor svim komunističkim tajnim službama. Sve do propasti NDR, saradnici njenog Ministarstva državne bezbednosti (poznatijeg po skraćenici Štazi) sebe su nazivali čekistima, mada je prvobitna Čeka zapravo raspuštena još 1922, dok su njeni zadaci preneseni na sovjetsku armiju.[231]

Broj saradnika tajne službe povećavao se velikom brzinom. Procenjuje se da ih je u martu 1918. bilo 600, krajem 1918. 40.000, a početkom 1921. već 280.000. Jasno je da u takvim okolnostima brižljiva obuka nije bila moguća. Kao glavna smernica služio je jedan priručnik, velikim delom prepisan iz opširnije knjige carske Ohrane. I ovde su, kao recimo i u Crvenoj armiji, u izvesnoj meri morali da budu preuzeti „građanski stručnjaci" da bi se dostigao bar najmanji nivo profesionalnosti.

Po Lenjinovom uputstvu iz avgusta 1918. otvoreni suposebni logori za političke zatvorenike, izričito nazivani „koncentracionim logorima" - pojam koji je u britanskom Burskom ratu korišćen da bi se označili logori za neprijateljsko civilno stanovništvo, koje je na taj način trebalo da bude odvojeno od burskih gerilskih boraca.[232] Izgleda, međutim, da je u sličnom smislu pojam prvi put korišćen u špansko-kubanskom kolonijalnom ratu iz 1896. U sovjetskim „koncentracionim logorima", koji su predstavljali početak kasnijeg sistema GULAG-a, ubrzo su se našle desetine hiljada zatvorenika.

---

[231] Kasniji organizacioni preobražaji koji su doveli do nastanka KGB-a (od 1954) značajni su samo za detaljno proučavanje istorije sovjetskih tajnih službi i zbog toga ih ovde nečemo uzimati u obzir.

[232] *Joel Kotek / Pierre Rigoulot, Das Jahrhundert der Lager. Gefangeschaft, Zwangsarbet Vernichtung (Vek logora. Zarobljeništvo, prinudni rad, uništenje), Berlin, 2001, str. 129.*

Taj broj je relativno mali ostao samo stoga što je većina novih državnih neprijatelja odmah ubijana.

U opisu poslova Čeke već su navedeni glavni delikti koje je trebalo goniti: kontrarevolucija, špekulacija i sabotaža. Kasnije će im se pridružiti i delikt zloupotrebe službenog položaja. Ovi delikti odnosili su se pre svega na dve društvene grupe: službenike i samostalne seljake. Oni prvi pretili su da „kontrarevolucionarnim" ponašanjem, recimo štrajkom svih državnih službenika kakav je proglašen 19. decembra 1917, onesposobe državni aparat. Đeržinski je tom prilikom pred nadležnim revolucionarnim odborom izjavio: „Neprijatelj je sada ovde, u Petrogradu, u samom srcu. (...) Predlažem, zahtevam, da protiv tih kontrarevolucionara primenimo revolucionarnu silu."[233] Seljaci i trgovci su u svojim rukama držali snabdevanje gradova i borbenih snaga. Sovjetski režim je protiv njih ubrzo poveo rat do uništenja, koji se bez imalo preterivanja može nazvati „sociocidom". Umesto neke etničke grupe, kao što je to slučaj kod „genocida", ova kampanja uništenja bila je uperena protiv jedne društveno-ekonomske grupe, naime protiv samostalnih trgovaca i seljaka.[234]

Aktivnosti Čeke najpre su bile ograničene na sprovođenje „preliminarne istrage" protiv osumnjičenih, ali već u januaru 1918. ona je dobila ovlašćenje da vrši pretrese i hapšenja. U februaru je od Lenjina dobila pismeno uputstvo da „odredi (Čeke) nemilosrdno ubijaju" kontrarevolucionare.[235] Ovakav pristup odgovarao je mentalitetu Đeržinskog, koji je kao šef tajne službe

---

[233] *Jeffrey T. Richelson, A Century of Spies: Intelligence in the Twentieth Century (Vek špijuna: Obaveštajne službe u 20. veku), Oksford, 1995, str. 49.*

[234] Pojam sociocid igra određenu ulogu pre svega u kontekstu kasnije politički izazvane katastrofalne gladi u Ukrajini. Robert Conquest, *Em- te des Todes. Stalins Holocaust in der Ukraine 1929-1933 (Žetva smrti. Staljinov Holokaust u Ukrajini 1929-1933),* Minhen, 1997.

[235] Richelson, *Century of Spies,* str. 51.

postupao hladnokrvno i zverski. Kao i Lenjin i mnogi drugi vodeći boljševici, ni on uopšte nije poticao iz redova proletarijata. Njegovo poreklo iz poljske plemićke porodice, sa katoličkom i patriotskom prošlošću, možda objašnjava njegovu mržnju prema ruskoj vlasti u Poljskoj. Činjenica da je postao profesionalni revolucionar, koji je jedanaest godina proveo u kažnjeničkim logorima i zatvorima, pre se, međutim, može objasniti njegovim fanatizmom nego represijama ruskih vlasti. One se, naime, ni izdaleka ne mogu uporediti sa razmerama državne brutalnosti tokom sovjetskog perioda. Čak i u vreme serija atentata iz osamdesetih godina XIX veka, čija žrtva je ipak bio jedan car (Aleksandar II, 1881), izvršeno je samo sedamnaest pogubljenja zbog politički motivisanih zločina.[236] U sovjetsko doba bilo bi potpuno nezamislivo da serijski izvršilac političkih atentata, kao što je Đeržinski, više puta uspe da pobegne ili bude pušten iz zatvora (poslednji put u martu 1917). Samo Čeka je u Petrogradu do septembra 1918, dakle tokom tri četvrtine jedne jedine godine, izvršila preko pet stotina pogubljenja.[237]

Ostaje nam, međutim, da zaključimo da većina žrtava u ruskom građanskom ratu, koji je trajao do 1921, ne može da se pripiše delovanju Čeke. Razumljivo je da precizni brojčani podaci ne postoje, ali procene se kreću oko 250.000.[238] Ukupan broj civilnih žrtava u građanskom ratu pritom se procenjuje na oko osam miliona ljudi, a tome treba dodati i oko 770.000 poginulih vojnika. To znači da je broj nastradalih tokom građanskog rata među stanovništvom nekadašnjeg ruskog carstva bio najmanje četvorostruko veći od broja žrtava u Prvom svetskom ratu.

---

[236] Andrew/Gordievsky, *KGB*, str. 21.

[237] Richelson, *Century of Spies*, str. 53.

[238] *Videti priložene tabele u: George Leggett, The Cheka: Lenin's Political Police (Čeka: Lenjinova politička policija), Oksford, 1981.*

Rane sovjetske operacije u inostranstvu

Već u februaru 1920. Đeržinski je, kako se smatra, skovao devizu da pravi zadatak Čeke predstavlja prikupljanje informacija, s ciljem što bržeg osujećenja kontrarevolucionarnih aktivnosti i grupacija. Pritom je naročito važno bilo ući u trag vezama sa emigrantima, koji su iz inostranstva organizovali trajni otpor boljševicima. S obzirom da se broj onih koji su pred boljševicima pobegli u inostranstvo procenjuje na dva miliona, to je bio ogroman zadatak, radi kog je osnovano posebno odeljenje za inostranstvo. Ono se najpre specijalizovalo za slanje čekista u inostranstvo, pri čemu su se predstavljali kao diplomatsko osoblje ili članovi trgovačkih delegacija. Tek krajem dvadesetih godina XX veka, uporedo sa ovim agentima kojima su kao paravan služile zvanične funkcije, u inostranstvo su počeli da šalju i takozvane ilegalce, koji su tamo delovali pod lažnim identitetom i bez očigledne veze sa sovjetskom državom.

Prvi ovakvi agenti poslati su 1921. u Estoniju, koja je važila za stožer zapadnih tajnih službi i subverzivnog delovanja emigranata, u Varšavu i u Ankaru. Za najopasnije centre kapitalističke subverzije smatrani su, međutim, London i Pariz. Čeka se tu nadovezala na jednu praksu koja je određenu ulogu igrala još u doba carstva. Procenjuje se da je krajem XIX veka u inostranstvu bilo 5.000 ruskih emigranata koji su radili na rušenju carske vlasti - na miran ili nasilan način. Zbog toga je ruska tajna policija u inostranstvu, a pre svega u velikim zapadnoevropskim gradovima i prestonicama, stvorila mrežu agenata zaduženih za posmatranje. Najznačajnija među njima bila je ona koja je, pod rukovodstvom izvesnog Pjotra Ivanoviča Račkovskog, delovala u Parizu. Njen značaj je u to doba ležao u tesnoj saradnji s francuskim snagama bezbednosti, koje su se sa svoje strane borile protiv nasilnog anarhizma. (Treba se samo setiti da je 1894. francuski predsednik republike Sadi Karno ubijen u atentatu.)[253] Aktivnosti ruske tajne

službe u Parizu stoga su za francusku službu bezbednosti predstavljale dobrodošlu dopunu sopstvenim.

Situacija je u tom smislu bila potpuno drugačija od ranih dvadesetih godina XX veka, kada zapadne vlade, što je sasvim razumljivo, nisu bile zainteresovane za borbu protiv antisovjetskog otpora. Zbog toga je Čeka sada morala da radi pod drugim uslovima i da kao tajna služba razvije nove metode borbe, koji su pre svega podrazumevali obmanu i ubacivanje svojih ljudi u krugove za koje je bila zainteresovana.

Jedan od prvih uspeha postigla je sa Društvom za odbranu otadžbine i slobode, na čijem čelu se nalazio socijalistički revolucionar Boris Savinkov, koji je određenu ulogu odigrao već u građanskom ratu i u sovjetsko-poljskom ratu 1920/21. Savinkov je sarađivao sa poljskom obaveštajnom službom, ali je živeo u Parizu. Čeki je uspelo da u njegovu blizinu ubaci svog poverljivog čoveka, izvesnog Aleksandra Operputa, koji se predstavljao kao dezerter sa sovjetske strane. Tako je započela operacija SINDIKAT. U julu 1923. jedan oficir GPU - kako se Čeka naziva od 1922 - naveo je Savinkova da krene na tajno putovanje iz Pariza u Moskvu, gde je navodno trebalo da se sastane s vođama tajnog pokreta otpora. Završio je, međutim, pred sovjetskim Vrhovnim sudom, gde je osuđen na smrt. Ali ipak je pomilovan, što je čudnovato, da bi ubrzo zatim „nesrećnim slučajem" poginuo u zloglasnoj Lubjanki.[239] Dve godine pre toga, već je osuđeno četrdeset četvoro njegovih „saučesnika u zaveri", o čemu je pisalo u listu sovjetske vlade *Izvestija.*

Još delotvornija i prefinjenija bila je operacija TREST. Krajem

[239] Ova raskošna građevina u Moskvi, koja je prvobitno podignuta za jedan koncern u oblasti osiguranja, od 1920. služila je kao glavni štab i zatvor sovjetske tajne službe.

1921. čekista Aleksandar Jakušev je u Estoniji uspostavio vezu sa predstavnikom jedne organizacije ruskih monarhista iz Berlina, kome je navodno otkrio da u Rusiji postoji tajni, dobro organizovani monarhistički pokret. Sličan kontakt uspostavljen je i sa srodnom organizacijom sa sedištem u Parizu. Uz pomoć drugih agenata Čeke, stvorena je mreža koja je prodirala sve dublje u krugove monarhistički nastrojenih emigranata. Pritom je Čeka obezbedila čak i lažne vesti koje stižu iz Sovjetskog Saveza, a koje su delimično slane čak i sa diplomatskom poštom zapadnih zemalja. Na taj način je sovjetskoj tajnoj službi pošlo za rukom da opljačka finansijska sredstva ruske emigracije i da istovremeno zapadne tajne službe zainteresuje za tu navodnu, odnosno nepostojeću ilegalnu organizaciju TREST (tj. Trust). Da bi se zapadne tajne službe obmanule, sa iskonstruisanim parolama vešto su mešane tačne vesti i saopštenja.

U taj kontekst spada i misteriozna ličnost Sidni Rajli, kome je popularnost donela britanska televizijska serija u dvanaest nastavaka (1983) sa Semom Nilom u glavnoj ulozi. Rajlija, koji se zapravo zvao Šlomo Rozenblum i rođen je 1873. u Odesi, najbolje možemo da razumemo ako ga predstavimo kao maštovitog preduzetnika u obaveštajnoj branši. Pre Prvog svetskog rata radio je kao doušnik za britansku policijsku tajnu službu Spešl branč (Specijalni ogranak) u Londonu. Za vreme Oktobarske revolucije u Rusiji verovatno je radio za britansku službu MI-6, ali karijera mu je prepuna zagonetki, u međuvremenu dokazanih neistina, i pustolovina. Zato je sasvim razumljivo što ga je MI-6, doduše, stalno koristio, ali ga nikada nije stvarno primio u svoje redove.[240]

Ne čudi, stoga, što se Rajli umešao i u aferu TREST. Ernest Bojs, vođa ogranka MI-6 u Helsinkiju, zaduženog za operacije u

[240] *Andrew Cook, Ace of Spies: The True Story of Sidney Reilly (Špijunski as: Prava priča o Sidniju Rajliju), London, 2004.*

Sovjetskom Savezu, predložio je da Rajli uspostavi vezu sa predstavnicima TREST-a, koji su ga ubedili da sa njima pregovara u Finskoj. Jakuševu je, međutim, tamo pošlo za rukom da svog sagovornika ubedi da dođe u Moskvu kako bi upoznao rukovodstvo organizacije TREST. Odmah nakon prelaska granice, uhapsili su ga agenti GPU-a i sproveli u Moskvu, gde je završio u Lubjanki. Iz kasnijih sovjetskih izveštaja jasno se vidi da je Rajli odao sve što je znao o ruskim emigrantskim organizacijama, kao i o britanskoj tajnoj službi za inostranstvo, pre nego što je u novembru 1925. noću odvezen automobilom u šumu i ubijen. Prvobitno se pretpostavljalo da je njegovo telo zakopano u šumi, ali izvori koji su sada postali dostupni tvrde da je telo bilo izloženo u bolničkoj sobi u Lubjanki kako bi čekisti mogli u potpunosti da uživaju u svom trijumfu.[241]

TREST je nekim „čudom" poživeo sve do 1927, kada je Operput otputovao u Finsku i tamošnjoj štampi otkrio čitavu ovu akciju i obmanu. Ostalo je nejasno da li ga je GPU namerno poslao da to uradi, kako bi zapadne tajne službe izvrgao ruglu.[242] Sigurno je, međutim, da su i zapadne tajne službe i ruski emigranti pretrpeli ogromnu štetu.

Mnogo dugoročnije osmišljeno sredstvo rada sovjetske tajne službe bila je tesna saradnja s komunističkim partijama osnovanim na Zapadu. O pravoj, to jest partnerskoj saradnji ovde ne može biti ni govora, već i stoga što je o svemu odlučivala Moskva. Ko bi se toj diktaturi usprotivio i zastupao nacionalni ili samostalni „put u socijalizam" brzo bi na sebi osetio gnev sedišta u Moskvi. Kao glavni instrument upravljanja drugim komunističkim partijama, u martu 1919. osnovana je Komunistička internacionala, na čije čelo

---

[241] *Christopher Andrew / Vasilij Mitrokin, The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West (Mitrokinov arhiv: KGB u Evropi i na Zapadu), London, 1999, str. 46.*

[242] Richelson, *Century of Spies,* str. 60-63.

je postavljen Grigorij Zinovjev. Ova organizacija je u početku trebalo da služi prvenstveno što bržem izvozu boljševičke revolucije, naročito u vojnim porazom uzdrmanu Nemačku i Austriju. U tom cilju su u oktobru 1919. osnovana dva tajna isturena odeljenja, u Berlinu i Amsterdamu. Ono u Amsterdamu brzo se našlo na meti holandske policije, i time postalo neupotrebljivo. Već u aprilu 1920. moralo je da bude zatvoreno.

Kancelarija u Berlinu odigrala je važnu ulogu u pokušaju komunističke revolucije marta 1921, u industrijskom regionu oko Halea u srednjoj Nemačkoj. Mađarski profesionalni revolucionar Bela Kun predvodio je tajnu delegaciju Kominterne, koja je početkom marta stigla u Berlin. Dve godine kasnije, započeo je generalni štrajk koji su organizovali komunisti. Nemačke vlasti su na njega odgovorile uvođenjem vanrednog stanja, koje je predsednik Republike Fridrih Ebert proglasio za štrajkom pogođene pruske pokrajine. Više stotina štrajkača izgubilo je život. Preko 3.000 radnika je uhapšeno. Hiljade su izgubile posao. Bio je to sramni poraz za KPD (Nemačku komunističku partiju). Predsednik partije Paul Levi, koji se povukao neposredno pre početka ovih akcija i koji je odbijao „ofanzivnu strategiju" nametnutu od strane Kominterne, javno je prozvao Kominternu kao organizatora neuspelog ustanka, ali optužen je da laže. Tek pet godina kasnije, zvanična partijska biografija Bele Kuna potvrdila je da je ovaj u martu 1921. putovao u Nemačku.[258]

Uvođenje boljševizma u Evropu nije se, dakle, moglo ostvariti na taj način, što je i sam Lenjin morao da prizna. Kominterna je, međutim, i dalje ostala neka vrsta tajne službe, zadužena u prvom redu za to da komunističke partije van Sovjetskog Saveza ostanu ,,na liniji". Drugi kongres Kominterne, u leto 1920, svim partijama je propisao princip „demokratskog centralizma", na osnovu kog je Izvršni komitet Kominterne zapravo postao nadređen komunističkim partijama, kao organ koji utvrđuje smernice.

„Dvadeset i jedna smernica“, uglavnom potekla iz Lenjinovog pera, obavezivala je sve članice Kominterne da „sistematski i nemilosrdno žigošu reformiste svih vrsta“. Sve su bile obavezne da „stvore paralelni organizacioni aparat, koji će u odlučujućem trenutku partiji pomoći da ispuni svoju dužnost prema revoluciji“.[243] Pritom se očigledno mislilo na subverzivnu tajnu organizaciju. Najvažniji instrument kontrole ipak su, međutim, bili Moskvini ljudi od poverenja („Moskvine oči“), koji su u čitavom svetu sedeli u vrhovnim organima komunističkih partija i slali u Moskvu tajne izveštaje. Poverenje Moskve uživali su jedino oni, a ne domaće vođe, o čemu 1921. piše Paul Levi, dodajući: „Izvršni komitet Kominterne izvan ruskih granica deluje kao Čeka.“[244] Ovaj princip unutrašnje kontrole kasnije je prenesen na sve komunističke organizacije, a naročito na sve važne organe bezbednosti istočnoevropskih država-satelita Sovjetskog Saveza nakon 1945. Pritom ne treba zanemariti ni činjenicu da su praktično sve ovakve organizacije dobijale finansijsku pomoć iz Moskve. Sovjetski novac je predstavljao sredstvo kontrole i istovremeno stvarao zavisnost, recimo kad je reč o publikacijama i pošti. U ranom periodu, ove isplate su ponekad obavljane na vrlo primitivan način. Ima čak i izveštaja o krijumčarenju zlata i dragog kamenja radi finansiranja ljudi od poverenja u inostranstvu. Među tim dragocenostima nalazio se i nakit zaplenjen od

---

243p$_e$j$_{er}$ Lubbe, Kommunismus und Sozialdemokratie (Komunizam i socijaldemokratija), Berlin 1978, str. 52-53.

244 Andrew/Gordievsky: *KGB...*, str. 68; o Kominterni videti i: Bernhard H. Bayerlein, „Das neue Babylon. Strukturen und Netzwerke der Kommunistischen Internationale und ihre Klassifizierung“ („Novi Vavilon. Stmkture i mreže komunističke internacionale i njihova klasifikacija“), u: *Jahrbuch fur Historische Kommunismusforchung* (*Godišnjakza istorijsko proučavanje komunizma),* 2004.

„kontrarevolucionara“.[245] Kasnije se prešlo na savremenije oblike finansijskih transakcija. Praksa lične predaje kofera s novcem (razume se u zapadnoj čvrstoj valuti) potrajala je do kraja evropskog komunizma.

Put do Staljinove diktature

Nakon Lenjinove smrti (1924) u Sovjetskom Savezu je izbila izuzetno žestoka ideološka borba, koju je Staljin iskoristio da izgradi svoju ličnu diktaturu. Tridesete godine XX veka predstavljale su vreme „čistki“. Aparat Kominterne pritom je praktično likvidiran, jer su njegovi vodeći ljudi u Staljinovim očima važili za nepouzdane. To je naročito žestoko i naročito rano pogodilo Zinovjeva. Već 1927. isključen je iz Partije, nakon što je u borbi između Trockog i Staljina više puta menjao stranu. Zatim mu je 1933. najpre dopušteno da se vrati u Partiju, da bi 1936. ipak bio osuđen u montiranom procesu i streljan u Lubjanki. Za tadašnju atmosferu karakteristično je da je u iznuđenim priznanjima sebe morao da okarakteriše čak i kao fašistu (kao Jevrejin, 1936. godine!). Na kraju suđenja, u svojoj završnoj reči, 23. avgusta 1936, rekao je: „Moj manjkavi boljševizam pretvorio se u antiboljševizam, a preko trockizma stigao sam do fašizma. Trockizam je jedna varijanta fašizma, a zinovjevizam varijanta trockizma.“[246] Priča se da je suočen sa smrću počeo da se moli, vrativši se svojoj jevrejskoj religiji.

Zinovjev svakako nije bio nedužni anđeo. Kominterna je i sama surovo progonila „otpadnike“, naročito nakon Kronštatskog

---

[245] *Aino Kuusinen, Der Gott sttirzt seine Engel (Bog ruši svoje anđele), Beč, 1972.*

[246] *Citirano prema: Prozessbericht tiber die Strafsache des trotzkistisch - sinowjewistischen terroristischen Zentrums (Izveštaj sa suđenja troc-ističko-zinovjevističkom terorističkom centru).* http://www.stalinverke. *de/mp1936/mp1936.html*

ustanka marta 1921. Posredi je bilo jedno naročito sramno poglavlje sovjetske paranoje koje je i mnoge zaklete komuniste navelo da se okrenu od Moskve. U tom smislu, Kronštat može da se uporedi s brutalnim gušenjem Mađarskog ustanka iz 1956.

Šta se to 1921. dogodilo? Garnizon mornaričke pešadije u Kronštatu (utvrđenom ostrvu kod Petrograda), isti onaj koji je za vreme Oktobarske revolucije odigrao ključnu ulogu u korist boljševika, sada je protestovao protiv njihove nasilne vladavine, ističući zahtev: „Sva moć Sovjetima - nikakva moć Partiji!“[247] U svom manifestu *Za Šta se borimo* žigosali su naročito Čeku: „...mučionice Čeke daleko su strašnije od policijske vlasti u carskom režimu.“ U svom izveštaju Lenjinu, Đeržinski je izneo apsurdnu tvrdnju da Kronštatski ustanak predstavlja delo agenata francuske tajne službe iz Rige. Tvrdio je da Francuska planira da se etablira na Baltičkom moru. I tako 17. marta Crvena armija, na čijem čelu je bio Trocki, marševim korakom krenula je preko leda na utvrđenje Kronštat, sa 50.000 vojnika, i napravila pokolj u kom je stradala većina tamošnjih 10.000 ustanika. U pokolju su učestvovala i borbena odeljenja Čeke.

Lenjinu je bilo jasno da je njegovom režimu, na kraju užasnog građanskog rata i bez izgleda za brz izvoz boljševičke revolucije, potreban period u kome bi se stabilizovao i učvrstio. Da bi sprečio ponovno izbijanje gladi, uveo je „novu ekonomsku politiku“ koja je, između ostalog, privatnim trgovcima i zanatlijama dopuštala da nastave ili ponovo započnu privatnu delatnost kojom su zarađivali za život. U isto vreme, nastojalo se i da se pridobiju strani ulagači kako bi se obezbedili bolji izgledi za izvoz, pre svega ruskih sirovina, a time i bolje mogućnosti za zaradu koja bi popunila i sovjetsku državnu blagajnu. Tome su služili trgovinski ugovori koje je sovjetsko rukovodstvo u martu iste, 1921, godine potpisalo

[247] Paul Avrich, *Kronstadt 1921 (Kronštat 1921)*, Prinston, 1971.

sa Velikom Britanijom, a ubrzo (u maju 1921) i sa Nemačkom, Italijom i drugim zapadnim državama.

Prvi procvat sovjetske špijunaže u inostranstvu

Ove nove veze sa Zapadom istovremeno su poslužile i subverzivnom radu tajnih službi, jer su trgovačka predstavništva koja su sada uspostavljena nudila mogućnost da se sovjetski tajni agenti dovedu u zapadne prestonice u kojima u to vreme još uvek nije bilo sovjetskih diplomatskih predstavništava. Ovaj diplomatski proboj ostvaren je tek Rapalskim mirom aprila 1922, sporazumom kojim su uspostavljeni diplomatski odnosi između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Usledilo je diplomatsko priznavanje od strane Velike Britanije (februar 1924) i Francuske (oktobar 1925). SAD su tek 1933. sledile njihov primer. Ne treba ni reći da su sovjetske ambasade služile i kao istureni položaji GPU-a.

Odluka da se strani komunisti i pristalice Sovjetskog Saveza vrbuju za agente tajne službe pokazala se kao veoma uspešna, ali u isto vreme, u određenom tehničkom smislu, i kao velika greška. Članstvo ovih agenata u Komunističkoj partiji je, naime, zapadnoj kontrašpijunaži dalo u ruke krajnje jednostavan model za pronalaženje sovjetskih špijuna.

Regrutovanje agenata iz krugova članova i simpatizera komunističkih partija bilo je uspešno pre svega stoga što je tridesetih godina na Zapadu među mladim intelektualcima, a pre svega među buntovnim sinovima i kćerima privilegovanih društvenih slojeva, vladalo čudnovato oduševljenje „sovjetskim eksperimentom“. Ovo oduševljenje pretočeno je u bezbroj putopisa, članaka i knjiga, ali i u brojne organizacije, udruženja i privatne kružoke. Još više se produbilo kad je u Drugom svetskom ratu Sovjetski Savez postao partner i saveznik Velike Britanije i SAD. U isto vreme, rat je stvorio hiljade novih radnih mesta u

vladinim aparatima, za koje nije bilo iskusnog osoblja na raspolaganju. Stoga su morali da zapošljavaju mlade ljude koji obećavaju (uglavnom „iz dobrih kuća“) pravo sa univerziteta ili koledža. Na taj način je u državnu službu najednom dospelo mnogo ljudi koje bi njihova politička ubeđenja u normalnim vremenima činila nepodobnim za taj posao. I to u dvostrukom smislu: zbog svog odbijanja utvrđenih društvenih prilika ni sami se za takve poslove ne bi prijavljivali, a prilično je sigurno i da zbog svoje političke nepouzdanosti na njih ne bi bili primljeni. Rat je, međutim, sve promenio, i tako su se za sovjetsku špijunažu otvorile neslućene mogućnosti.

Ovaj metod regrutacije je prvobitno bio više rešenje za nuždu, nakon što su snage bezbednosti u osam zapadnih gradova od 1927. razotkrile više ključnih ličnosti i špijunskih organizacija. Među njima je bio i francuski komunistički političar Žan Kreme, između ostalog i Ho Ši Minov čovek od poverenja, kome je pošlo za rukom da pobegne u Moskvu. On je ubrzo odigrao važnu ulogu u kineskom građanskom ratu, da bi se 1931, zbog staljinističkih „čistki“, pod drugim imenom sklonio u Belgiji, gde je živeo sve do svoje smrti, 1973.[248] U Velikoj Britaniji je otkrivena i osujećena još veća špijunska organizacija, što je dovelo do prekida diplomatskih odnosa sa Moskvom - a time i do proterivanja svih sovjetskih diplomata (uključujući i „legalne“ agente tajne službe).

Ova akcija je, međutim, za Zapad predstavljala samo polovičan uspeh, jer je britanska vlada javno saopštila da je špijunima ušla u trag zahvaljujući dešifrovanju sovjetskih diplomatskih poruka preko radija. Posledicu je predstavljalo to da su Sovjeti radikalno promenili sistem šifrovanja i prešli na sistem jednokratnih šifri (*one-time-pad)*, u kom se za svaku vest koristi poseban ključ za

[248] *Roger Faligot / Remi Kauffer, L'Hermine rouge de Shanghai (Crvena lasica iz Šangaja), Pariz, 2005.*

dešifrovanje. Time se Zapad našao u nepovoljnijem položaju u odnosu na Staljina, koji je i dalje mogao da dešifruje veliki deo zapadnog diplomatskog saobraćaja.[249] Sovjetski način šifrovanja ,,provaljen" je tek nakon 1945. (projekat VENONA).

U ovom periodu, koji je bio težak za rad sovjetske tajne službe u inostranstvu, proširena je delatnost ilegalaca. Njih je na području na kom su delovali bilo teže naći nego agente tajne službe pri ambasadama i trgovačkim predstavništvima. Pritom je u prvo vreme bilo i neuspeha. Među njima se ističe Moric Vajnštajn, koji je radio iz Berlina. Centralu u Moskvi je uveravao da vodi i finansira mrežu agenata, ali provera je pokazala da novac stavlja u sopstveni džep, pri čemu je kao agente prikazivao svoje rođake, ili je agente za koje je uzimao novac prosto izmišljao. Njegova ilegalna baza je 1933. ukinuta.[250]

Nakon toga je, međutim, sa agentom Arnoldom Dojčom, austrijskim Jevrejinom, započela ,,era velikih ilegalaca". Dojč je bio intelektualac-preletač, koji je na Bečkom univerzitetu diplomirao hemiju, tečno je govorio četiri strana jezika, a konačno je stekao ime u psihologiji, sarađujući sa Vilhelmom Rajhom, koji je istraživao seksualnost. Njegov najznačajniji doprinos predstavljalo je regrutovanje petorke s Kembridža *(Cambridge Five)*, grupe mladih diplomaca Univerziteta u Kembridžu, zavrbovanih tridesetih godina, koji su sve do ranih šezdesetih godina XX veka svoj pristup tajnim informacijama u sedištu britanske vlade koristili za špijunažu u korist Moskve. U oblasti „ljudskih izvora" (HUMINT) predstavljali su jedan od najvećih uspeha u istoriji sovjetske tajne službe.

Dojč je svoj rad za Kominternu u inostranstvu započeo 1934, kao ilegalac u Rimu. Tu mu je dodeljen Sekondo Konstantini,

---

249 Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 49,69-72.
250 Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 50.

italijanski službenik tamošnje britanske ambasade, koji je u njoj, kao i njegov brat pre njega, već više godina radio kao sovjetski špijun. Količina tajnih dokumenata do koje je došao bila je zapanjujuća. Tek kad je u februaru 1936. jedan tajni izveštaj britanskog ambasadora objavljen u italijanskoj štampi, Forin ofis je poslao svog stručnjaka za bezbednost, koji je otkrio preko koga „cure" informacije.

Nakon kraćeg rada u Francuskoj, Dojč je konačno stigao u London, gde se smestio u otmenoj intelektualnoj četvrti Hempsted, gde je svojevremeno živeo i Karl Marks. Njegova supruga Jozefina, koja je takođe prošla obaveštajnu obuku, održavala je tajnu radio-vezu. Zvanična istoriografija KGB-a, koja je tek 1990. u potpunosti priznala Dojčovu ulogu, pripisuje mu regrutovanje dvadeset i pet agenata, u koje spada i petorka s Kembridža, potpuno razotkrivena tek 1990. Kao prvi, u junu 1934, regrutovan je Kim Filbi. Bio je sin istaknutog diplomate i orijentaliste, koji je, između ostalog, savetovao i saudijskog kralja Ibn Sauda i dvadesetih godina vodio britansku tajnu službu na mandatnom području. Rad Kima Filbija u službi sovjetske špijunaže trajao je dok nije pobegao u Moskvu, u januaru 1963.

Prvo što je Filbi uradio za Arnolda Dojča bilo je da mu ukaže na dvojicu kolega sa studija, takođe angažovanih u komunističkom pokretu. Donald Maklin bio je sin liberalnog ministra u vladinom kabinetu. Dojč ga je za NKVD, naslednicu GPU-a, regrutovao u avgustu 1934. Gaj Berdžes je bio sin mornaričkog oficira. Obavezu da špijunira za Kominternu prihvatio je u decembru. Početkom 1937. pridružio im se i Entoni Blant. Otac mu je bio sveštenik, a majka poticala iz porodice visokih državnih službenika. Za njim je došao Džon Kernkros, takođe iz „dobre kuće", koji je razotkriven tek 1990. (kao poslednji), uz pomoć jednog pripadnika sovjetskog KGB-a prebeglog na Zapad.

Kernkrosa je pak regrutovao drugi špijun sa Kembridža koga je zavrbovao Dojč (Džejms Klagman). Odatle se jasno vidi da je

broj špijuna s Kembridža, koji su, uzgred, svi bili sa jednog jedinog koledža (Triniti), bio daleko veći od čuvenih pet. Na osnovu modela regrutovanja novih špijuna uočava se, sem toga, i da su prvi pitomci Arnolda Dojča dobili važnu ulogu preporučivanja svojih kolega *(talent spotter).* Za samo nekoliko godina, petorka s Kembridža dospela je na važne položaje u državnom aparatu, s kojih je Sovjetskom Savezu mogla da dostavi obilje strogo poverljivih informacija i dokumenata. Filbi je najpre radio kao novinar, između ostalog i za londonski *Tajms,* za vreme Španskog građanskog rata. U državnu službu stupio je tek 1940, ali zato je dospeo pravo u obaveštajnu siužbu za inostranstvo, MI-6, gde je ubrzo došao na čelo kontrašpijunaže za područje Iberijskog poluostrva, Gibraltara i Afrike. U odeljenje kontrašpijunaže za Sovjetski Savez prešao je 1944. Na tom položaju mu je, između ostalog, pošlo za rukom da sovjetskim vlastima izruči oficira NKVD-a Konstantina Volkova, koji je prebegao u Tursku.

Maklin je odmah pošto je zavrbovan započeo karijeru u Forin ofisu. U septembru 1941. Moskvu je izvestio o planovima za izgradnju atomske bombe, koje je Britanija držala u najvećoj tajnosti. Sovjetima je predao dokument na šezdeset strana kojim je o ovom projektu informisana britanska vlada. U britansku ambasadu u Vašingtonu poslan je 1944. Tu je sa američkim i kanadskim diplomatama sedeo u koordinacionom odboru za trilateralni projekat izgradnje atomske bombe (projekat *Menhetn).* Verovatno je bio Staljinov najbolji izvor obaveštenja o zapadnoj „diplomatiji atomskih bombi", pri čemu su tehničke pojedinosti dostavljali špijuni koji su kao naučnici i sami radili na ovom projektu.

Berdžes, koji je bio homoseksualac, a uz to i alkoholičar loših manira, najpre je radio kao novinar. Moskvi je zaista zanimljiv postao tek kao sekretar mladog ministra inostranih poslova Hektora Maknila, nakon parlamentarnih izbora 1945. Teško je reći da li je zaista ostao ubeđeni komunista. Nikad nije naučio ruski, a

zbog svoje homoseksualnosti loše se snalazio u egzilu u Moskvi. Blant je, naprotiv, po Sovjetskom Savezu putovao već i godinu dana pre nego što je počeo da radi kao špijun. Prijavio se u britansku vojsku, dodeljen je unutrašnjoj tajnoj službi MI-5, i odatle je Sovjetima dostavljao nemačke radio-poruke koje su Britanci dešifrovali u okviru svog strogo poverljivog projekta ULTRA. Tajnu ovog dešifrovanja Britanci su podelili samo s Amerikancima, dok su neke od vojnih informacija pribavljenih na ovaj način sovjetskim saveznicima dostavljali „u drugom pakovanju". Tajna dešifrovanja radio-poruka javnosti je postepeno otkrivana tek od 1974. Staljin je, međutim, zahvaljujući Blantu od samog početka bio u toku.

Po okončanju rata, Blant se posvetio prvenstveno istoriji umetnosti i uspeo je da postane kustos Kraljevske zbirke slika. Nakon što su se već pedesetih godina pojavili različiti sumnjivi momenti, 1964. su uspeli da ga nateraju da prizna. Kraljica je o tome bila obaveštena, ali ipak ga je na njegovom položaju vrhovnog savetnika za umetnost ostavila sve do 1972. Pritom je možda određenu ulogu igralo i to što je Blant bio rođak Kraljice Majke, pa time i same kraljice Elizabete II. Zadržao je čak i titulu viteza koja mu je dodeljena 1956.

Čitava afera smatrana je državnom tajnom, sve dok premijerka Margaret Tačer nije 1979. raščistila s tim i sve objavila. Skandal nije predstavljala samo Blantova špijunska delatnost, već takođe i naročito to što je njegova veleizdaja, za koju nikad nije izveden pred sud, držana u tajnosti. Pritom može da se dokaže i da je vlastima još od 1950. bilo poznato da je Blant komunista, te je stoga zbog položaja na kom se nalazi izuzetno sumnjivo da je špijun. Ni u jednom drugom slučaju nije bilo toliko očigledno koliko u britanskim vladajućim krugovima važe dvostruka merila.

Kernkros je konačno, po završetku studija, započeo karijeru u Forin ofisu. S projektom ULTRA došao je u dodir 1942, kad je izvesno vreme radio u samom Blečli parku, legendarnom centru za

dešifrovanje. Odatle je Sovjete snabdevao informacijama. Ako verujemo ruskim izvorima, dostavio im je mnogo više od 5.000 dokumenata, između ostalog i one koji su se odnosili na projekat *Menhetn.*

Po okončanju rata kod njega su se pojavile sumnje, tako da je 1951. priznao svoju izdaju. Sudski postupak je verovatno izbegao pre svega zato što bi na suđenju morao tačno da se navede predmet izdaje, a to je bio projekat ULTRA. Pošto engleska vlada čak i u slučaju teških krivičnih đela može po svojoj volji da odluči da li će optužnica biti podignuta ili ne, ovde je prosto nije podigla. Tako je i ovaj slučaj ostao državna tajna, sve dok Sovjeti koji su prebegli na Zapad nisu 1990. prvi put rasvetlili i slučaj „petog čoveka" iz petorke s Kembridža.

U nekim oblastima sve do danas ne može bez ikakve sumnje da se razjasni kakvu štetu su sovjetski agenti u Britaniji zaista pričinili. To važi, recimo, za Klagmana, koji je u Drugom svetskom ratu radio u jugoslovenskom sektoru Izvršnog odeljenja za specijalne operacije *(Special Operations Executive* - SOE), specijalnoj tajnoj službi sa 13.000 zaposlenih osnovanoj 1940, koja je pre svega na područjima Evrope pod okupacijom Vermahta podržavala tamošnje pokrete otpora i vršila sabotaže. Klagman je možda uticao na do danas spornu Čerčilovu odluku iz 1943. da umesto dotad podržavanog rojalističkog pokreta otpora ubuduće podrži jugoslovenske komuniste na čelu s Titom. Rezultat je predstavljalo pet decenija komunizma u Jugoslaviji.

Činjenica da je regrutovanje takvih ljudi iz najboljih krugova za sovjetsku špijunažu uopšte bilo moguće može se objasniti samo okolnostima tog vremena. Tridesetih godina je bilo šik, odnosno kako bi se to danas reklo kul, biti levičar, pa čak i komunista. Bio je to pre svega protest protiv britanskih vladajućih krugova, usredsređenih na svoju imperiju, i protiv njihove težnje da ako mogu ostanu po strani čarki na evropskom kontinentu - čak i po cenu političkih ustupaka nacističkoj Nemačkoj (pogotovo onda

kad su ti ustupci, kao u Minhenskom sporazumu iz 1938, išli na štetu treće strane). Duboko nezadovoljstvo društveno-političkim prilikama - i to, čudnovato, upravo među onima koji su zbog njih najmanje patili - svakako je moglo predstavljati motiv za špijunažu u korist Sovjetskog Saveza. Nezadovoljstvu se pridružio i avanturizam.

Ipak se treba zapitati i da li relativno nedužno oduševljenje mladića od dvadeset i nešto godina i njihova odluka da počnu rad za sovjetsku tajnu službu u periodu od 1934. do 1937. mogu da objasne zbog čega su oni i u ratnim godinama Sovjetima odavali obilje izuzetno osetljivih vojnih, diplomatskih, pa čak i obaveštajnih podataka i zbog čega su neki od njih tu delatnost kasnije nastavili i kao visoki državni službenici (odavno više ne u mladićkom dobu), mada na to očigledno nisu bili prisiljeni. Blant i Kernkros su nakon 1945. mogli da se odmore od svojih špijunskih aktivnosti, a sovjetska strana nije na njih vršila pritisak da nastave.

Prilikom istorijske procene ovih špijuna iz više klase ni u kom slučaju ne smemo da pribegavamo kasnije često korišćenom argumentu da tada nije moglo da se zna koliko je sovjetska diktatura zapravo bila strašna. Pogled na štampu i publicistiku tog vremena brzo i jasno pokazuje da je još od dana Oktobarske revolucije, a od Staljinovih čistki pogotovo, postojalo obilje autentičnih izveštaja o unutrašnjim prilikama u Sovjetskom Savezu i ostalim komunističkim pokretima. Ničim ulepšana slika ovih činjenica bila je dostupna svuda u slobodnim državama. Izbeglice, disidenti koji su prebegli na Zapad i bivši komunisti koji su se odrekli svoje ideologije veoma dobro su poznavali prilike iznutra i već tada su vrlo opširno izveštavali o pravom licu sovjetskog komunizma. Ko nije hteo da zna, naročito ako je radio kao novinar ili u vladinom aparatu, morao je da raspolaže značajnim ideološkim mehanizmom odbrane da ne bi dopustio da istina dopre do njega.

U mitove sovjetske obaveštajne službe za inostranstvo, koji su

negovani sve do 1998, dakle i posle kraja Sovjetskog Saveza, spadala je i tvrdnja da regrutovanje zapadnih agenata nema nikakve veze s tamošnjim komunističkim partijama. Taj mit su u prvom redu negovale same komunističke partije na Zapadu kako bi prikrile činjenicu da ih, nasuprot svim njihovim tvrdnjama, Moskva na svaki način koristi i usmerava. Za istoriju tajnih službi je značajno koliko je taj sistem regrutovanja agenata među članovima partije i drugim javno poznatim pristalicama sovjetske države dugo opstao, mada su opasnosti koje sa sobom nosi bile isuviše očigledne. Svaki član je znao mnogo ljudi u ovim mrežama, što bi u profesionalizovanim tajnim službama trebalo da znaju samo najviši rukovodeći sloj i malobrojni saradnici naročito dostojni poverenja. Ova dugotrajna praksa najpre se može objasniti okolnošću da zapadne države nisu dovoljno dosledno sprovodile svoju kontrašpijunažu protiv Sovjetskog Saveza. Stoga je rizik od razotkrivanja čitavih mreža bio mali. Nacionalsocijalistička Nemačka, totalitarna policijska država, jedina je uspela da komunističku špijunsku mrežu, poznatu kao Crveni orkestar,[251] brzo iskoreni.

Zapadna kontrašpijunaža je sa sistematskim razotkrivanjem započela tek nakon za sovjetsku stranu veoma štetnog slučaja mladog oficira tajne službe iz ambasade SSSR-a u Kanadi, koji je u septembru 1945. pobegao na Zapad, i slučaja dvoje bivših američkih komunista Vitakera Čejmbersa i Elizabet Bentli, koji su dali veoma detaljne iskaze o svojoj špijunskoj delatnosti i špijunskim mrežama. U Moskvi su tek u tom trenutku shvatili da regrutovanje čitavih krugova javno poznatih pristalica Sovjetskog Saveza u sebi krije ogromnu opasnost, te su odmah prestali s tim.

Određene mere predostrožnosti postojale su, međutim, još od tridesetih godina. Tu je spadala i praksa da sveže zavrbovani

[251] Nem. *Rotte Kapelle.* (Prim. prev.)

agenti moraju da napuste Komunističku partiju i njene organizacije. To je bilo i jedno od prvih uputstava koje je Arnold Dojč dao mladim diplomcima s Kembridža nakon što ih je zavrbovao. Maklin se potrudio da svoju majku uveri da je njegovo oduševljenje komunizmom bilo samo epizoda iz studentskog života. Isto je izjavio i pred komisijom za saslušanje Forin ofisa.[268] Filbi i Berdžes su 1935. pristupili čak i Englesko-nemačkom društvu (*Anglo-German Fellowship),* udruženju ljudi koji su blistavu budućnost videli u nacističkoj Nemačkoj. Kod Filbija je ova obmana bila toliko uspešna da je kao ratni dopisnik iz Španskog građanskog rata izveštavao o Frankovoj strani u ovom ratu, za šta je dobio orden od Kaudilja lično.

Staljinove„čistke"

Dok su ilegalci na Zapadu gradili mrežu agenata koja mnogo obećava, u Sovjetskom Savezu odigravale su se staljinističke „čistke". Tu se, doduše, prvenstveno radilo o obračunima unutar Komunističke partije SSSR-a, ali ova zbivanja su ipak veoma povezana i sa istorijom sovjetskih tajnih službi. Ukratko rečeno i svedeno na zajednički imenilac, sovjetske tajne službe su istovremeno bile i dželati i žrtve ove krvave borbe za vlast.

Sve veća koncentracija vlasti u Staljinovim rukama, kojom je naposletku ukinut princip „demokratskog centralizma" (dakle neograničene vlasti kolektivnog partijskog rukovodstva), izazivala je sve veći otpor među starom partijskom elitom iz Lenjinovog doba. Staljinova politika kolektivizacije poljoprivrede, zajedno sa namerno izazvanom katastrofalnom gladi, od koje je samo u Ukrajini umrlo pet do sedam miliona ljudi, mnogima iz partijskog rukovodstva delovala je kao suvišno zaoštravanje sovjetizacije, pogotovo kad se ima u vidu da je pravi građanski rat, a time i borba protiv antiboljševičkih snaga, odavno bio okončan u korist boljševika.

Nakon što je Lav Trocki, Staljinov najoštriji protivnik, još 1925. isključen iz partijskog rukovodstva, ubrzo su i svi ostali koji su Staljinu protivurečili okarakterisani kao trockisti, a time i kao narodni neprijatelji. Započela je borba protiv njih i njihova demonizacija. Zanimljivu i među istraživačima tek kasno razjašnjenu inicijativu predstavlja *Platforma* od juna 1932, u kojoj je stari boljševik Martemjan Rjutin (kandidat za Centralni komitet KP SSSR-a) izneo zahtev da sve ideološke stranputice moraju da budu napuštene, a boljševici koji su isterani iz Partije (uključujući i Trockog) ponovo primljeni. Rjutin je Staljina pritom okarakterisao kao „grobara revolucije" koji mora biti uklonjen. Ovaj dokument na dve stotine strana kružio je među partijskom hijerarhijom. Nakon što ga je GPU u septembru 1932. identifikovao kao Rjutinovo delo, svi primerci su odmah prikupljeni, a sam dokument proglašen je za nepostojeći. Jedan jedini preostali primerak, koji je u javnost dospeo tek 1989, danas se nalazi u jednom tajnom arhivu u Moskvi. Staljin je Politbirou predložio da Rjutin bude odmah likvidiran, ali u prvi mah je pristao da ga ubede da mu se kazna ublaži na deset godina zatvora. Pet godina kasnije, Rjutin je ipak ubijen, zajedno sa većinom vodećih boljševika iz doba revolucije.[269]

U periodu od 1934. do 1936. tajna služba je, pod vođstvom Genriha Jagode, ne samo proširena, već i sve više preoblikovana u instrument samovoljnih progona, koji je delovao van bilo kakvog pravnog i ustavnog poretka. Kolektivne političke odluke, ili odluke prekih sudova, bile su dovoljne za hapšenja i likvidacije. Nakon što je Staljin 1934. naredio ubistvo u partiji popularnog lenjingradskog partijskog sekretara Sergeja Kirova, donet je „zakon o zaštiti vodećih funkcionera", kojim je na NKVD prenesen zadatak da na vodeće funkcionere pazi dvadeset i četiri sata dnevno. Time su, zapravo, bili u potpunosti prepušteni na milost i nemilost Staljinu, jer su neprestano špijunirani i u svakom trenutku su mogli da

budu uhapšeni i ubijeni, pod bilo kojim izgovorom.

U leto 1936. NKVD je konačno, odlukom Centralnog komiteta donetom „na Staljinov predlog", dobio vanredna ovlašćenja, kojima je primena vanrednih sudskih ovlašćenja proširena i na sve „neprijatelje naroda".[252] Time se mislilo na trockiste, pri čemu je njihova veza s Trockim, koji je već godinama živeo u inostranstvu, mogla proizvoljno da se iskonstruiše tako što bi osumnjičene prinudili na odgovarajuća priznanja i optužbe na sopstveni račun.

Apsurdno je bilo to što su u smrtonosni mehanizam „čistki" u velikom broju upali i ljudi tajne službe. Tokom 1937/38. većina „ilegalaca" dobila je naređenje da se vrati u Moskvu, gde su kao trockisti bili izručeni dželatima. Nisu pošteđeni čak ni najuspešniji među njima, uz mirenje sa činjenicom da zbog toga na Zapadu neće gotovo uopšte više biti iskusnih vodećih oficira tajne službe. Zbog čega je baš Arnold Dojč, koji je doduše takođe dobio naređenje da se vrati, nakon toga ipak ostao u životu, ostaće jednako nerazjašnjeno kao i njegova smrt. Dojč je dobio posao u odeljenju za izradu falsifikata Staljinove tajne službe, a nakon stupanja Sovjetskog Saveza u rat čak su ga ponovo poslali i u inostranstvo. U tom trenutku, međutim, ipak gubi mu se trag, bar prema onome što je iz moskovskih arhiva dosad poznato.

Na kraju treba spomenuti i da je Valter Krivicki, jedan od ilegalaca koga je čekala smrt, ipak uspeo da pobegne. On je kao ilegalac radio u Zapadnoj Evropi, pred kraj tako što je kao paravan koristio knjižaru koju je vodio u Holandiji, da bi 1938. otišao u SAD, gde je 1939. objavio knjigu o svojim doživljajima, *U Staljinovoj tajnoj službi*. Kao što se moglo i očekivati, zapadna levica ga je oštro napadala, nastojeći da ga diskredituje.

Nakon nestanka sa javne scene 1937. izbegao je veći broj pokušaja

---

[252] *Roy Medwedew, Das Urteil der Geschichte: Stalin und Stalinismus (Sud istorije: Staljin i staljinizam), tri toma; tom 3, Berlin, 1992, str. 149-157.*

ubistva, a februara 1941. pronašli su ga mrtvog u jednoj hotelskoj sobi u Vašingtonu - sa tri oproštajna pisma.[253] Pravi uzrok smrti nikad nije razjašnjen, ali najverovatnije je ubijen po sovjetskom nalogu, između ostalog i zato što je bio u vezi s krugom ljudi oko Trockog, koga je odred smrti sovjetske tajne službe ubio 1940. u Meksiku.

Ovaj teatar apsurda doveden je do vrhunca kada je u martu 1937. i sam Jagoda uhapšen, da bi godinu dana kasnije bio osuđen na smrt i pogubljen. On je, pritom, zločinima sovjetske tajne službe dao i jednu dodatnu dimenziju, time što je organizovao ogromni sistem prinudnog rada kojim su ostvarivani veliki projekti, kao što je izgradnja zloglasnog belomorsko-baltičkog kanala i kanala Moskva-Volga. Radnu snagu je pribavljala tajna policija, što delimično objašnjava i zbog čega je toliko ljudi dospelo u zloglasne „popravne" logore za prinudni rad, koji su se krili iza uobičajene skraćenice GULAG.[254] Odvođenje ljudi u GULAG predstavljalo je metod obezbeđivanja radne snage, pre svega za negostoljubive oblasti na periferiji ogromnog carstva, kao i za posebno opasne poslove.

Upravo za ovu ideološku eru karakteristično je da su tajne službe svoja hapšenja vršile radi obezbeđivanja radne snage. Pritom više nije važio čak ni uobičajeni princip da se prinudni rad smatra od suda izrečenom kaznom za pojedinačne prestupe. Ljudi nisu kažnjavani za ono što su uradili, već zbog onoga što su bili. Svako za koga je moglo da se dokaže da je pripadnik građanstva, pa čak i sitnog građanstva, ili čak plemstva, važio je za

---

[253] *Gary Kern, A Death in Washington; Walter G. Krivitsky and the Stalin Teror (Smrt u Vašingtonu: Valter G. Krivicki i Staljinov teror), Njujork, 2004.*

[254] Nezamislivo teške uslove u ovim logorima opisao je Aleksandar Solženjicin, u svom epskom delu u više tomova *Arhipelag GULAG* (objavljeno 1974). Iz obimne nove literature nastale na osnovu istraživanja treba izdvojiti: Anne Applebaum, *Der GULAG*, Minhen, 2005.

potencijalnog narodnog izdajnika i kontrarevolucionara. Da bi se kaznio, nije bilo potrebno nikakvo posebno obrazloženje. To, međutim, ne znači da i niži društveni slojevi nisu bili na meti progona ili da pritom nikakvu ulogu nije igrala etnička pripadnost. Pre bi se moglo reći da su svi bili prepušteni na milost i nemilost totalitarnoj samovolji, zbog svojih dela, svog porekla ili pak porodičnih veza s nekim ko je već dospeo u žrvanj obespravljenosti.

Na osnovu biografskih studija o poznatim vodećim ličnostima tajnih službi, koje su nastojale da statistički obuhvate i celokupno njihovo osoblje, može se zaključiti da su u redovima tajnih službi žrtve „čistki" bili naročito nerusi.[255] Treba spomenuti i da je to bio jedan veliki program zapošljavanja revnosnih mladih ljudi, pogotovo kad se ima u vidu da su 1937. plate u NKVD-u učetvorostručene. Dotad slabo plaćeni zanat pretvorio se u jedan od najbolje dotiranih i najvećim privilegijama praćenih u sovjetskom sistemu. Pripadnicima tajne službe stavljeni su na raspolaganje najbolji stanovi, odmarališta i bolnice. Za potpun nadzor stanovništva u fabrikama, kancelarijama, železničkim stanicama, parkovima, pozorištima itd. bile su potrebne stotine hiljada saradnika, uključujući i desetine hiljada oficira.[256] Ovaj vid zapošljavanja možda zvuči cinično, ali on ipak predstavlja važan deo odgovora na pitanje zbog čega je taj sistem terora i nadzora uopšte bio moguć. Od staljinističkih „čistki" koristi su imale stotine

---

[255] Matthias Uhl, „Und deshalb besteht die Aufgabe darin, die Aufklarung vvieder auf die Fusse zu stellen: zu den Grossen Sauberungen in der sowjetischen Militaraufklarung" („I zbog toga se zadatak sastoji u tome da se obaveštajna delatnost ponovo postavi na noge: o velikim čistkama među sovjetskom vojnom obaveštajnom službom"), u: *Jahrbuch fur historische Kommunismusforschung (Godišnjak za istorijsko proučavanje komunizma),* 2004.

[256] Medwedew, *Urteil der Geschichte,* tom 3, str. 154-155.

hiljada ljudi, između ostalog i pogotovo, oni koji su radili u tajnim službama i tajnoj policiji.

Staljinova zanemarena špijunaža u inostranstvu

Kada je reč o tajnim službama pod Staljinovom vlašću, konačno treba razmotriti još dve važne tačke. Jedna se tiče razmera u kojima je Staljin svoju spoljnu politiku, a time i delatnost svojih tajnih službi, usmerio na borbu protiv Trockog, svog glavnog neprijatelja, kojoj je dato prvenstvo. Druga se tiče načina na koji je Staljin koristio izveštaje tajnih službi.

Možda deluje kao neumereno preterivanje ako kažemo da je Staljin Trockog smatrao opasnošću većom od svih drugih, pa čak i od nacionalsocijalističke Nemačke. Njegove brojne izjave o političkim „čistkama", kao i brojne potvrde u dokumentima tajnih službi, na primer u Mitrohinovom arhivu, koji je u međuvremenu detaljno obrađen, gotovo da ne dopuštaju nikakav drugi zaključak. Već u Španskom građanskom ratu (1936-1939) Staljin se pomirio sa značajnim gubicima, jer mu je „bilo važnije da uništi trockiste nego Franka". [257] Tako je došlo do neke vrste građanskog rata u građanskom ratu, protiv navodnih ili stvarnih trockista među republikanskim borcima i u međunarodnim brigadama. Osumnjičeni za trockizam otimani su i iz Francuske i drugih zapadnoevropskih zemalja i odvlačeni u Moskvu. [258] Početkom 1940. bila je ukinuta čak i obaveštajna služba u Londonu, iz bojazni da su u tamošnje operacije uspeli da se ubace trockisti. Kontakti sa petorkom s Kembridža bili su prekinuti do kraja godine, mada je početak rata otvarao najprimamljivije profesionalne perspektive i

[257] Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 88.

[275] Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 98 i dalje.

mogućnosti za špijunažu.[259]

Informacije koje su iz Berlina stizale u Moskvu poticale su uglavnom od mreže agenata koja je brojala oko šezdeset ljudi, a među kojima je bio i Arvid Harnak, zaposlen u nemačkom Ministarstvu privrede. Među njegove veze spadao je i Haro Šulce-Bojsen, unuk sestre admirala Fon Tirpica, koji je radio u obaveštajnom odeljenju Ministarstva za vazdušni saobraćaj. Ono što je u žargonu nemačke kontrašpijunaže bilo poznato pod nazivom Crveni orkestar nije, međutim, bila jedinstvena mreža agenata, već se sastojala od grupa i pojedinaca koji su samo delimično za Moskvu radili kao agenti u užem smislu reči. Njihov najveći problem, gledano sa stanovišta istorije špijunaže, ležao je u mešanju obaveštajnog rada, otpora i diskusionih kružoka. Time su se lišili one neupadljivosti i varke koja štiti prave agente tajne službe. Uz nju mora da ide i visoka profesionalnost, koja je nemačkim komunističkim kružocima takođe nedostajala, što je Abveru (nemačkoj vojnoj tajnoj službi) i specijalnim jedinicama Gestapoa olakšalo otkrivanje i uništavanje najpre mreže iz Berlina, a ubrzo i ostalih. Istine radi, mora se dodati i da je najveću štetu pričinio sovjetski tajni agent Anatolij Gurevič, koji je Gestapou pod mukama odao najvažnije šifre za radio-saobraćaj. Gestapo je stoga 1942. godine uspeo da nanese udarac vodećim ličnostima, što je na put mučeništva odvelo mnoge pripadnike pokreta otpora nacionalsocijalističkoj vlasti.[260]

Vratimo se, međutim, Staljinu i njegovom pristupu izveštajima tajnih službi. Pošto je Sovjetski Savez nakon potpisivanja pakta

---

259 Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 112,118.

260 *Hans Schafranek / Johannes Tuchel (izd.), Krieg itn Ather. Widerstand und Spionage im Zweiten Weltkrieg (Rat u eteru. Otpor i špijunaža u Drugom svetskom ratu), Beč, 2004; Hans Coppi mlađi / Jiirgen Danyel / Johannes Tuchel (izd.), Die Rote Kapelle im Widerstand gegen Hitler (Crveni orkestar u otporu Hitleru), Berlin, 1992.*

između Hitlera i Staljina od 23. avgusta 1939. bio u savezništvu s Nemačkom, Moskva je imala ambasadu u Berlinu, te je tamo imala i obaveštajnu službu, kadru da brzo preuzme i dalje prosledi izveštaje špijuna. Ovo je naročito važilo za izveštaje o nemačkim pripremama za vojni napad na Sovjetski Savez. Staljin je, dakle, imao više obaveštajnih punktova, koji su stalno i neposredno iz sedišta vlasti u Berlinu izveštavali o odgovarajućim pripremama i direktivama - uz svoje izveštaje o velikim pokretima vojnih snaga u istočnom delu nacističke države, kao i u osvojenim oblastima zapadne Poijske, koje zbog ogromnog broja vojnika i količine naoružanja nisu mogli da se zadrže u tajnosti.

Nemačka je svoj napad od 22. juna 1941. izvela sa tri miliona vojnika i 152 divizije (oko dve trećine ukupne kopnene vojske Vermahta), sa 3.300 tenkova i oklopnih vozila i 2.000 aviona, na frontu dugom gotovo 2.000 kilometara. Pokreti vojske takvih razmera nisu mogli da ostanu, niti su ostali neprimećeni. Od avgusta 1940. nemačke snage su postepeno premeštane na istok, o čemu su opširno izveštavale tajne službe većeg broja država, uključujući i sovjetske. U oktobru 1940. započeli su nemački izviđački letovi nad zapadnom pograničnom teritorijom Sovjetskog Saveza. Od juna 1941, ti letovi su počeli da zadiru duboko u sovjetsku teritoriju, što je izazvalo proteste Moskve zbog povrede granica. Nemci su povukli diplomatsko osoblje iz Moskve, vratili su kući svoje porodice i započeli su da spaljuju dokumenta u ambasadi. Obilje obaveštajnih izveštaja i preciznost podataka bili su kakvi se samo poželeti mogu. Hitno upozorenje Staljinu uputilo je i kapitalističko inostranstvo. Hitlerovo naređenje za napad ležalo je gotovo doslovno na Staljinovom pisaćem stolu. Pored ostalih, o tome su u maju 1941. izvestili i Šulce-Bojsen i Rihard Zorge. Zorge, koji je u Tokiju imao pristup dokumentima tamošnjeg nemačkog vojnog atašea i ambasadora Eugena Ota, tačno je naveo sto pedeset nemačkih divizija, kao i razmere napada

koji treba očekivati, i 20. juni 1941. kao datum napada.[261]

U zvaničnom prikazu koji je u Moskvi objavljen 1995. nabraja se sve u svemu više od sto saopštenja i vesti koje je Staljin dobio od svojih tajnih službi.[262] Od toga je desetak bilo toliko konkretno i verodostojno da ih je obavezno trebalo ozbiljno shvatiti. Nijedan savremeni šef države nikad ne bi mogao biti preciznije obavešten o predstojećem napadu na svoju zemlju. Staljin je, međutim, čitavu stvar ipak smatrao za britanski trik, i više nego Hitlera bojao se Trockog, koji je još 1940. ubijen, dok je Zorgea nazivao „seronjom koji se bogati na malim fabrikama i bordelima".[263] Sovjetskoj vojsci nije bilo dopušteno da zauzme povoljnije odbrambene položaje i da se priprema za rat, jer Staljin, prilično svestan sopstvene vojne slabosti, nije hteo da sa svoje strane provocira Hitlera. Za tu slabost Staljin je, međutim, dobrim delom bio sam kriv, jer je nekoliko godina ranije u zloglasnim ,,čistkama" pobio mnoge od svojih najiskusnijih oficira i obaveštajaca.

Gledano s ove vremenske distance, Staljinova analiza stanja deluje groteskno, mada u njoj ipak ima i izvesne unutrašnje logike. Prema marksističko-lenjinističkoj ideologiji, njemu je bilo blisko da pravog neprijatelja Sovjetskog Saveza vidi u kapitalističkim državama, među kojima se kao vodeća (a time i kao najveća opasnost) isticala Velika Britanija, s njenom ogromnom svetskom imperijom. Italijanski fašizam i nemački nacionalsocijalizam sa tog stanovišta bili su samo varijanta kapitalizma, ali ne i novi i

---

[261] *Heiner Timmermann / Sergej A. Kondraschovv / Hisaya Shirai (izd.), Spionage, Ideologiee, Mythos. Der Fall Richard Sorge (Špijunaža, ideologija, mit. Slučaj Riharda Zorgea), Minster, 2005.*

[262] *V. S. Antonov / V. N. Karpov (izd.), Veterany Vneshnei razvedki Rossii: kratkii biograficheskii spravochnik (Veterani ruske obaveštajne službe za inostranstvo: kratki biografski priručnik), Moskva, 1995, str. 154.*

[263] Andrevv/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, str. 122.

samostalni oblici države i društva. Zbog toga je Staljin polazio od bojazni da su se obe varijante kapitalizma zaverile protiv Sovjetskog Saveza - ili da će to neminovno učiniti. Šef Kremlja je stoga mislio da je svojim paktom sa Hitlerom 23. avgusta 1939. Britancima izbio iz ruku najopasnije oružje, sprečivši savez između Londona i Berlina (u kome bi i Francuska igrala drugorazrednu ulogu).

Staljin se zato donekle očajnički držao svog saveza s Hitlerom i do poslednjeg trenutka je doslovno ispunjavao obaveze koje je njegovim potpisivanjem preuzeo. Nemačka propaganda, koja je tvrdila da navodni marš na istok predstavlja samo izmišljotinu britanske kampanje dezinformisanja, utoliko je tačno odgovarala onome što je Staljin želeo da veruje. Početkom juna 1941, kad je nemački ambasador u Moskvi (Fridrih-Verner grof od Šulenburga) na jednom ručku sa sovjetskim diplomatama objavio da će Hitler definitivno napasti, Staljin je, kako se tvrdi, svoj Politbiro izvestio: „Ova dezinformacija sad seže čak do nivoa ambasadora. “ [264] Pritom je, doduše, smatrao da Hitler možda želi da iznudi nove ustupke od Sovjeta, ali rasprave o toj mogućnosti nije dopuštao. Konačno je šef tajne službe Lavrentij Berija, koji je od novembra 1938. bio narodni komesar unutrašnjih poslova, a time i gospodar najvećeg dela sovjetskog aparata represije, počeo da progoni one koji su prenosili loše vesti - očigledno iz brige da bi i sam, kao šef NKVD-a, mogao postati osumnjičen za subverziju i provokaciju. Tačno jedan dan pre nemačkog napada, Berija piše Staljinu: „Još jednom insistiram na tome da se povuče i kazni naš ambasador u Berlinu Dekanosov, koji me zasipa 'izveštajima' o navodnim Hitlerovim pripremama za napad na SSSR. Izvestio me je da će taj

---

[264] Andrew/Mitrokhin, *Mitrokhin Archive,* str. 264. Zanimljivo je da ovaj izveštaj potiče iz jednog članka objavljenog u *Pravdi* 1989, kada je prvi put smela da se povede sveobuhvatna diskusija o tome kako je Staljin zakazao kao vojni lider „Velikog otadžbinskog rata“.

napad uslediti sutra. (...) Ali ja i moji ljudi... na umu nepokolebljivo imamo vaš (Staljinov) mudri zaključak: Hitler nas neće napasti tokom 1941."[265]

U drugom pitanju ključnom za vođenje rata Staljin se, međutim, oslanjao na svoje obaveštajce - možda i samo zato što su ovog puta vesti bile dobre po njega. Te vesti ticale su se vojne velesile Japana, koji je od 1931. uhvatio korena na kineskom kopnu i tamo od 1937. vodio rat protiv Kine. Godine 1936/37. Japan je sklopio savez sa Nemačkom i Italijom, mada odatle nije proizilazila obaveza za njegov ulazak u rat. S obzirom na jako antikomunističko usmerenje Japana, bilo je, međutim, sasvim zamislivo da bi japansko osvajanje moglo da se okrene i protiv Sovjetskog Saveza. Japansko vojno rukovodstvo imalo je i takve planove, a o njima su, između ostalog, sovjetski agenti izveštavali i Zorgea. Nemački ministar inostranih poslova Ribentrop pokušao je da natera Japan da napadne SSSR.

Kao što smo već spomenuli, Staljin u Zorgea nije imao nimalo poverenja, ali raspolagao je i drugim obaveštajnim izvorima, naime sovjetskom službom za dešifrovanje radio-komunikacija, koja je grozničavo radila na odgonetanju japansldh šifara. U jesen 1941. pošlo im je za rukom ono što su Amerikanci postigli već godinu dana ranije: da dešifruju najvažniji diplomatski kod, koji se u stručnoj literaturi najčešće spominje kao PURPLE. U oktobru/novembru Staljin je naredio da se polovina sovjetskih borbenih snaga stacioniranih na Dalekom istoku premesti u Evropu. Tu je spadalo i hiljadu tenkova i hiljadu aviona. Ove sveže snage su pre kraja godine uspele da zaustave Vermaht pred Moskvom.

Staljinova računica ovde je ispala tačna. Japanski ambasador u

---

[265] *Arkady Vaksberg, The Prosecutor and the Prey: Vyshinsky and the 1930's Moscow Show Trials (Tužilac i plen: Višinski i montirani procesi u Moskvi tridesetih godina), London, 1990, str. 220.*

Berlinu je 27. novembra dobio uputstvo da nemačkom rukovodstvu najavi japanski „prodor na Jug“ i da ga obavesti da Japan neće započinjati operacije „protiv Severa“. Ova vest, koju su Sovjeti najverovatnije presreli i dešifrovali, potvrđivala je već naslućivani ratni kurs Japana, koji nije bio uperen prema Severu (protiv Sovjetskog Saveza), već prema Jugu (protiv ostrva u zapadnom Pacifiku i jugoistočne Azije).

Perl Harbor

Kurs za koji se Japan opredelio već je doveo do žestokog diplomatskog sukoba sa SAD, u okviru kog su SAD Japanu nametnule teške sankcije, uključujući i nafitni bojkot. Zbog toga je već spomenuti telegram mogao da se shvati i kao najava rata protiv SAD. Dan pre slanja ovog telegrama, 26. novembra, formacija japanske flote sa šest nosača aviona nalazila se na severu zemlje. Već 1. decembra, admiral Jamamoto, glavnokomandujući japanske mornarice, dobio je odobrenje vlade. A 7. decembra rano ujutro usledio je napad na američko pomorsko uporište Perl Harbor.

Za SAD ovaj napad nije važio samo za ,,dan večite sramote“, kako je to rekao predsednik Ruzvelt, već i za monumentalni neuspeh tajne službe, koja je propustila da uputi blagovremeno upozorenje. Poređenje sa 22. junom 1941, kad nije zakazala sovjetska tajna služba, već političko rukovodstvo, bilo bi, međutim, neprimereno iz više razloga. Kao prvo, japanska napadačka flota raspolagala je čak trideset i jednim brodom i podmornicom, koji su zahvaljujući potpunoj jedanaestodnevnoj radio-tišini uspeli da se u prostranstvima Pacifika ,,sakriju“ tako da tadašnjim tehničkim sredstvima nisu mogli biti uočeni. Američki obaveštajci, dakle, nisu morali da naprave nikakvu neoprostivu grešku da bi propustili da uoče približavanje japanske napadačke flote. Kao drugo, zapravo je čak i bilo upozorenja i sumnjivih japanskih radio-poruka, koje su američke vojne tajne službe slale u

Vašington. Oni, međutim, nisu blagovremeno obrađeni i dostavljeni političko-vojnom rukovodstvu.

Pritom je važnu ulogu igralo i američko potcenjivanje Japana. Američko rukovodstvo naprosto nije smatralo mogućim da je japanska mornarica u stanju da izvede takav iznenadni napad na američku teritoriju u istočnom Pacifiku. Očekivani su, međutim, napadi na američka uporišta u zapadnom Pacifiku, koji su gotovo istovremeno i usledili, 8. decembra: na Filipine, Guam i druga ostrva, kao i na britanske posede Hong Kong i Malaju, (uključujući i bazu britanske flote u Singapuru). Ono što je Amerikancima otežalo da blagovremeno prepoznaju oskudne signale koji su upozoravali na veliki napad Japana bio je, dakle, preovlađujući način razmišljanja. Nauka uglavnom odbacuje u američkoj javnosti još i danas prisutan prigovor da je Vašington ovaj iznenadni napad svesno dopustio kako bi sopstveno stanovništvo, većinom nesklono ulasku u rat, ,,katapultirao" u ratni sukob.[266] Prilikom nastanka legendi u prvom planu je bila psihološka situacija. Amerikancima je teško palo da prihvate užasni bilans Perl Harbora: 2.403 poginula, preko 1.100 ranjenih, 190 na tlu uništenih aviona i osamnaest potopljenih ili teško oštećenih ratnih brodova. Nasuprot tome, Japanci su izgubili samo pedeset pet ljudi i dvadeset devet aviona.

Iznenadni napad na Perl Harbor nije samo postavio pitanje zbog čega je američka vlada mogla da bude iznenađena na takav način, već pre svega zašto je to moglo da se dogodi, mada je dešifrovanje japanske radio-komunikacije bilo već toliko uznapredovalo. Deo odgovora može se naći u onome što Roberta Volsteter, u svojoj knjizi koja je već postala klasična, opisuje kao

[266] Među malobrojna istraživanja ove vrste koja treba shvatiti ozbiljno spada i: Robert Stinnett, *Day of Deceit: The Truth About FDR and Pearl Harbor* (*Dan obmane: Istina o NDR i Perl Harboru),* Njujork, 2001.

noise (buka, zbunjujući šum).[267] Prilikom analize koju tajne službe sprovode često je teško da se među brojnim izveštajima razaberu „pravi glasovi". Dodatna prepreka za američke obaveštajce ležala je u tome što je japanska mornarica baš u to vreme promenila šifru svoje radio-komunikacije, a Amerikanci nisu dovoljno brzo uspeli da je odgonetnu. Zbog toga stručnjak za kriptologiju Dejvid Kan tvrdi da je američka tajna služba ipak više zakazala na polju pribavljanja, nego procene špijunskog materijala.[268]

Nakon što su kriptolozi američke vojske već u septembru 1940. otkrili novu japansku šifru PURPLE, sada je trebalo dešifrovati i često menjane položaje nove japanske mašine za šifrovanje kako bi prava poplava telegrama postala čitljiva. Postojalo je, međutim, i veliko suparništvo sa rukovodstvom mornarice, koje nije htelo da se odrekne samostalnosti svojih kriptologa. Zbog toga nije dolazilo u obzir da svi timovi stručnjaka udruže snage. Zadatak je podeljen po modelu kakav je bavarski komičar Karl Valentin jednom predložio za rešavanje saobraćajnih problema: „U ponedeljak biciklisti, u utorak automobilisti, u sredu pešaci..." Japanski telegrami koji pristižu jednog dana su na dešifrovanje slani kriptolozima kopnene vojske, a sledećeg kriptolozima mornarice. Ovi su ih pak jednako naizmenično prosleđivali predsedniku. Kasnije je ovaj turnus promenjen, pa su se mornarica i kopnena vojska smenjivale mesečno, ali nije bilo dogovoreno ko je nadležan za nedelju i za vesti koje stižu kasno uveče.[269] Pritom su dešifrovani telegrami, pored izveštaja u štampi, bili skoro jedini izvor iz koga je Vašington mogao da prati politiku Japana. Tokom

---

[267] *Roberta Wohlstetter, Pearl Harbor: Warning and Decision (Perl Harbor: Upozorenje i obmana), Stanford CA, 1962.*

[268] David Kahn, „The Intelligence Failure of Pearl Harbor" („Obaveštajni neuspeh Perl Harbora"), u: *Foreign Affairs (Spoljni poslovi)*, 70/5, 1991-1992.

[269] *Andrew, President's Eyes (Predsednikove oči), str. 106-108.*

meseci pre napada na Perl Harbor, dnevno je pristizalo u proseku pedeset ovakvih telegrama.[270]

U Tokiju je 17. oktobra na vlast došla nova vlada, na čelu s generalom Hidekijem Todžom. Ona je prešla na nedvosmisleno ratni kurs, a 5. novembra je kao datum napada na SAD utvrđen 7. decembar. U saopštenjima koja su Amerikanci presreli ovaj planirani iznenadni napad se, doduše, nije doslovno spominjao, ali bilo je reči o „apsolutno nepovratnom" poslednjem potezu, nakon kog „će se stvari odvijati automatski".[271] Iz izvora se jasno vidi da su Ruzvelt i njegovi najbliži savetnici nakon prekida diplomatskih pregovora očekivali japanski napad na zapadnom Pacifiku, koji ne bi pogodio samo države koje su se već nalazile u ratu i njihove tamošnje posede, pre svega britanske i holandske, već i američke posede. Ono što niko nije predvideo bio je i dodatni napad na američku flotu u Pacifiku koja je, uzgred, tek prilikom trzavica u diplomatskim odnosima premeštena iz San Dijega (kod kalifornijske obale) na Havaje. Pravi cilj Japanaca bilo je širenje područja sopstvene sfere uticaja u Jugoistočnoj Aziji, a pošto mirnim putem nisu uspeli da privole SAD da tolerišu njihovu imperijalnu politiku, sada su pokušali da to učine napadom koji bi razoružao američku mornaricu na Pacifiku.

Na Ruzveltov sto je 5. decembra stiglo naređenje za

---

270 *David Kahn, The Codebreakers: The Comprehensive History of Secret Communication from Ancient Times to the Intemet (Sveobuhvatna istorija tajnih komunikacija, od antičkog doba do interneta), dopunjeno izdanje, Njujork, 1996, str. 29.*

271 Ministarstvo odbrane SAD (izd.), *The Magic Background of Pearl Harbor (Pozadina Perl Harbora u projektu* Medžik), pet tomova sa tri toma dopuna i indeksom, Vašington DC, 1977, tom 4. apendiks, dokument 162, (telegram 812 iz Tokija upućen japanskoj ambasadi u Vašingtonu 22. 11.1941). Ova zbirka dokumenata projekta MAGIC dostupna je i na internetu - http://www.ibiblio.org/pha/magic/.

uništavanje svih tajnih dokumenata koje je Tokio poslao svojoj ambasadi u SAD. Od tog trenutka nije moglo biti više nikakve sumnje da predstoji rat sa Japanom. Sledećeg dana, britanska tajna služba je izvestila o velikim pokretima japanske flote južno od Japanskih ostrva, čiji tačan cilj nije bio poznat. Ruzvelt je u više razgovora sa svojim savetnicima izrazio pretpostavku da možda neposredno predstoji napad na Singapur. Kad su ga telefonom obavestili o napadu na Havaje, najpre je reagovao nevericom i počeo da muca. Japansko iznenađenje je savršeno uspelo.

Ali zbog čega admiral Kimel, glavnokomandujući američke mornarice, i general Šort, glavnokomandujući američke vojske, nisu izneli nikakvu sumnju? Deo odgovora na to pitanje leži u okolnosti da nisu bili na spisku primalaca dešifrovanih dokumenata pisanih šifrom MAGIC. U svetlu krize koja se zaoštravala niko nije smatrao neophodnim da spisak primalaca dokumenta proveri. Predsednikov koordinator tajnih službi Donovan takođe nije imao pristup dešifrovanim dokumentima, te tako nije imao šta ni da koordiniše. Pritom treba imati u vidu i da je odgonetanje šifre MAGIC omogućilo samo čitanje diplomatskih telegrama, ali ne i radio-poruka japanske mornarice, koje su kriptolozi označavali kao JN25b. Stoga su ove radio-poruke samo rutinski snimane i ostavljane na stranu, jer su u tom trenutku i dalje bile nečitljive. Da bi se brže dešifrovale, u radu na šifri JN25b moralo je da se uposli mnogo više stručnjaka od one šačice ljudi koja je na njima u tom trenutku radila. Stručnjaci pretpostavljaju da bi angažovanje dovoljnog broja ljudi, a time i ranije dešifrovanje japanskih poruka, obezbedilo dovoljno podataka da se napad na Perl Harbor blagovremeno predvidi. Ta procena se oslanja na kasnije procene obaveštajnih podataka, recimo onu kojom je uočeno naređenje za pokret od 1. decembra, kojim je ploveći tanker

prekomandovan na pomorski put ka Havajima.[272]

Ako je, dakle, vojno i političko rukovodstvo nešto skrivilo, njegova krivica sastojala se u tome što odeljenju za dešifrovanje radio-poruka nije dodelilo dovoljno ljudi i poklonilo dovoljnu pažnju. (U tom smislu je Velika Britanija pod Čerčilovim rukovodstvom bila nedvosmisleno nadmoćna u odnosu na SAD.) Uz to su išle i kulturne predrasude, koje su dovele do potcenjivanja tehničkih i vojnih sposobnosti Japanaca. Apsurdno je, međutim, govoriti o nekoj zaveri protiv američkog naroda, kao što to čine neki ekstremisti (uglavnom iz desničarskog političkog tabora).

SAD bez tajnih službi?

Još decenijama kasnije, najpopularnije objašnjenje Perl Harbora u SAD glasilo je da Amerikanci u to vreme zapravo uopšte nisu ni imali pravu tajnu službu. U mnogim knjigama naći ćete svima omiljenu priču o tome kako su SAD 1929. obustavile svoj rad na dešifrovanju. Tadašnji ministar inostranih poslova Henri Stimson navodno je izjavio da „džentlmeni ne čitaju tuđu poštu". Ovom verzijom trebalo bi da se pokaže koliko su Amerikanci bili naivni u međunarodnoj politici, za razliku od evropskih „starih velikih sila". Čak i cenjeni profesionalni novinar Tomas Pauer svoju važnu knjigu *Obaveštajni ratovi: Tajna američka istorija od Hitlera do Al Kaide* počinje rečenicom: „U predvečerje Drugog svetskog rata SAD su bile jedina svetska velika sila bez tajne službe."[273] U nar*ednoj* rečenici on, međutim, tačno kaže da im je zapravo

[272] Frederick D. Parker, „The unsolved Messages of Pearl Harbor" („Neodgonetnute poruke o Perl Harboru"), u: *Cryptologica,* 15/4,1991.

[273] *Thomas Powers, lntelligence Wars: American Secret History from Hitler to Al-Qaeda (Obaveštajni ratovi: Tajna istorija Amerike od Hitlera do Al Kaide), izmenjeno i prošireno izdanje, Njujork, 2004, str. 3.*

nedostajala samo *centralna* tajna služba.

Činjenica je, naime, da nije postojala samo jedna, već veći broj američkih tajnih službi, odnosno odeljenja u različitim ministarstvima koje su se bavile obaveštajnim radom, pa i u Ministarstvu inostranih poslova, čiji je biro za pribavljanje i dešifrovanje diplomatske pošte i radio-poruka (naročito zemalja koje su imale svoje ambasade u Vašingtonu) 1929, po svom dolasku na ovaj položaj, novi ministar inostranih poslova Stimson zatvorio. Aktivnosti na dešifrovanju su, međutim, nastavljene pri vojsci. Dokumenta odeljenja za špijunažu pri Ministarstvu inostranih poslova, a time i sva njegova prikupljena saznanja, predata su odeljenju za tehničku komunikaciju kopnene vojske. Podrazumeva se da je i u ogromnoj mornarici bilo različitih odeljenja koja su se bavila prikupljanjem i procenom obaveštajnih podataka. U novijoj istoriji nikada nije bilo ratne flote bez te sposobnosti. Takva flota bila bi naprosto nezamisliva.

Tačno je, međutim, da je Frenklin D. Ruzvelt na početku svog predsedničkog mandata doneo neke samovoljne odluke o pitanjima u vezi sa tajnom službom, mada je najkasnije kao zamenik ministra za mornaricu u Prvom svetskom ratu morao doći u dodir sa špijunskim aktivnostima. Koristio je usluge dva čoveka koji su bili njegovi lični saveznici i ljudi od poverenja, a koji su obaveštajni rad za njega obavljali delimično i na sopstvenu ruku i preko privatnih kanala. Jedan od njih bio je Vinsent Astor, magnat na tržištu nekretninama, koji je 1927. u Njujorku osnovao elitni privatni kružok (zvani *Soba)* [274] za prikupljanje obaveštajnih informacija i koji je kao direktor telegrafske kompanije *Vestern junion* raspolagao mogućnošću da na „privatnoj" osnovi pretražuje telegrafski saobraćaj, tragajući za zanimljivim podacima. (Zakona o zaštiti podataka još uvek nije bilo.) U isto

[274] Engl. *The Rootn.* (Prim. prev.)

vreme, održavao je i vezu sa Britancem koji je radio u špijunskoj bazi britanske obaveštajne službe za inostranstvo MI-6 u Njujorku. Britanci su 1940, nakon početka rata u Evropi, bili veoma zainteresovani da preko Astora proslede određene obaveštajne informacije Ruzveltu, koji je sa svoje strane pokušavao da američku javnost i Kongres pridobije za ulazak u rat. Druga osoba od poverenja bio je Vilijam Donovan, američki veteran iz Prvog svetskog rata, kome su se Britanci takođe dodvoravali zbog njegove bliskosti s Ruzveltom. I on je spadao u establišment sa istočne obale, koji su činili moćni advokati i finansijeri njujorških firmi i koji je tada (a i decenijama nakon 1945) imao veliki uticaj na spoljnu politiku SAD.[275]

Od juna 1940, ovaj britanski obaveštajni centar u inostranstvu vodio je Kanađanin Vilijam Stivenson, koji je svoje kancelarije odmah premestio u tada spektakularni novi Rokfelerov centar i time postavio osnove za Britansku obaveštajnu koordinaciju *(British Security Coordination,* BSC) koja je služila kao mesto za vezu svih britanskih tajnih službi u SAD. Paravan za njeno delovanje predstavljala je služba za izdavanje britanskih pasoša.[276]

Ideja o osnivanju ovakvog mesta za koordinaciju britanskih službi nije bila nova. Već u Prvom svetskom ratu Kanađanin Vilijam Vajzman pružao je posredničke usluge te vrste, čak i tokom godina tadašnje američke neutralnosti. Sam Stivenson, koji je rođen 1897, bio je heroj Prvog svetskog rata, iskićen visokim odlikovanjima. Tvrdilo se da je oborio dvanaest nemačkih pilota,

---

[275] *Thomas F. Troy, Donovan and the CIA: A History of the Establishment of the Central Intelligence Agency (Donovan i CIA: Istorija nastanka Centralne obaveštajne agencije), Betezda MD, 1981.*

[276] *Nigel West (izd.), British Security Coordination: The Secret History of British Intelligence in the America 1940-1945. (Britanska obaveštajna koordinacija: Tajna istorija britanske obaveštajne službe u Severnoj i Južnoj Americi 1940-1945), London, 1998.*

među kojima i mlađeg brata čuvenog „Crvenog Barona“ (Fon Rihthofena), ali u julu 1918. i njega su pogodili Nemci. Ubrzo zatim, oženio se bogatom naslednicom *Ameriken tabaka* i preselio u Englesku, gde je negovao međunarodne poslovne veze. Pritom je imao posla i s Industrijskim obaveštajnim centrom, koji je bio zadužen za britansku politiku sirovina.[277] Poznih tridesetih godina XX veka on je opozicionom političaru Vinstonu Čerčilu obezbedio najraznovrsnije podatke o nemačkoj politici naoružavanja, a kada je Čerčil u maju 1940. postao premijer, preko Stivensona je pokušao da uspostavi odnos sa SAD.

Stivenson je preko svojih poslovnih veza poznavao Amerikanca Donovana („Divljeg Bila“). Njegov prvi poduhvat u britansko-američkoj obaveštajnoj diplomatiji bila je Donovanova poseta Londonu, gde su mu se dodvoravali kako bi zaobišli zvaničnog američkog ambasadora - nacistima naklonjenog Džozefa Kenedija (oca kasnijeg američkog predsednika). Time je uspostavljena obaveštajna veza između Vašingtona i Londona, koja se najpre bavila otkrivanjem nemačkih špijuna i sabotaže ratnih isporuka Britancima od koje se strahovalo, ali i antinemačkom propagandom. Primer za nju predstavlja, recimo, lažna nemačka geografska karta Latinske Amerike, koju je predsednik Ruzvelt pomenuo u jednom od svojih javnih govora, 27. oktobra 1941. Ta karta je navodno dokazivala nameru Nemačke da Južnu Ameriku pretvori u skup država koje bi bile nemački sateliti. Falsifikatora britanske tajne službe pritom je nadahnuo Cimermanov telegram iz 1917. Nema nikakve sumnje da je nacionalsocijalistička organizacija za inostranstvo u to vreme bila

[277] Robert J. Young, „Spokesmen for Economic Warfare: The Industrial Intelligence Centre in the 1930s“ („Zagovornici ekonomskog rata: Centri industrijske špijunaže tokom tridesetih godina“), u: *European History Quarterly (Evropski istorijski tromesečnik*), 6,1976.

veoma aktivna u Latinskoj Americi, ali nacionalsocijalisti ipak nisu imali plan za „ukidanje svih postojećih religija", kako je Ruzvelt tom prilikom tvrdio.[278]

Još jedan plod ove britansko-američke veze i saradnje tajnih službi bila je u septembru 1940. objavljena spremnost SAD da Britancima pozajme neke američke ratne brodove koji su neiskorišćeni stajali u lukama. Ubrzo zatim, postignuta je saglasnost da se organizuje intenzivna razmena na polju „tehničkih tajni" i saznanja tajnih službi. Bio je to početak britansko-američkog specijalnog odnosa *(special relationship*) koji dve zemlje tesno povezuje sve do danas.

Da bi uspešno sarađivale, Sjedinjenim Državama bila je potrebna bolje koordinisana struktura tajnih službi. Različite službe u toj oblasti međusobno su se borile ili pak ignorisale. Za ratno doba tako važnu kontrašpijunažu vodila je federalna policija, FBI, uz svoj glavni zadatak, redovnu borbu protiv kriminala. Direktor FBI-ja Dž. Edgar Huver imao je ambiciju da svoju organizaciju izgradi u moćnu tajnu službu, koja bi pod jednim krovom objedinila unutrašnja i spoljna ovlašćenja - plan koji je, budi rečeno, nastavio da sprovodi i nakon 1945.[279] Huveru je zaista pošlo za rukom da u junu 1940. dobije nadležnost za čitavu Latinsku Ameriku, gde je FBI većem broju država već pružio podršku slanjem svojih stručnjaka za kontrašpijunažu. Huver je u tom cilju osnovao čak i novo odeljenje, Specijalnu obaveštajnu službu *(Special Intelligence Service,* SIS). Vojna odeljenja tajne službe su protiv toga odlučno protestovala, ali njihovi protesti su u

---

[278] *Samuel I. Rosenman (izd.), Public Papers and Addresses of Franklin Delano Roosevelt (Javna dokumenta i govori Frenklina Delana Ruzvelta), trinaest tomova, Njujork, 1938-1950, tom 4, str. 439-440.*

[279] Rhodri Jeflreys-Jones, *The FBI: A History* (*FBI: Jedna istorija),* London, 2007, str. 109.

prvo vreme ostali bez dejstva.

Ruzvelt time nije bio nimalo oduševljen. Znao je, međutim, koliku podršku Huver uživa među konzervativnim poslanicima u Kongresu. Zbog toga nije hteo s njim da ulazi u sukob, već je u aprilu 1941. svom kabinetu podneo predlog da se ugledaju na britanski primer i da postave jednog koordinatora tajnih službi, nadležnog za sve. Takvo „supertelo za kontrolu svih tajnih službi" nije, međutim, hteo da prihvati general koji je za tajnu službu bio nadležan pri američkoj kopnenoj vojsci. Kako je pisao svom kolegi u mornaričkom štabu „.. .takav korak bi za nas bio vrlo nepovoljan, a možda čak i katastrofalan".[280]

Vojne starešine nisu htele da dopuste da im komanduje neka centralizovana tajna služba. Jedan od njihovih motiva za to možemo naći u izveštaju koji je šef britanske mornaričke tajne službe 7. jula 1941. preneo Londonu. On je, na sopstveno zaprepašćenje, ustanovio da se američke procene nemačke opremljenosti za rat značajno razlikuju od britanskih. Američka mornarica je u svojim pretpostavkama računala brojevima za trećinu većim od britanskih. Kopnena vojska je imala za dvesta pedeset odsto veće procene nemačkog Luftvafea. „Ova ljubav prema senzacijama sprečava razumnu procenu izveštaja tajnih službi", nastavlja on u svom saopštenju. Tvrdio je i da američki podaci potiču od neprofesionalnih posmatrača, koji su putovali Evropom i davali raznorazne nestručne procene.[281] Preterane cifre, međutim, nisu predstavljale samo posledicu neprofesionalnih metoda rada. One su imale i stvarnu i vrlo određenu političku pozadinu, jer su zahtevi za programe naoružanja koji su podnošeni Kongresu i Vladi obrazlagani pre svega pretpostavljenim

---

[280] *Andrew, President's Eyes (Predsednikove oči), str. 97.*

[281] *Ovaj dokument je objavljen u časopisu Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost), I, 1986, str. 445-450.*

potencijalom vojnog protivnika. Što je jače protivnikovo naoružanje, više oružja je bilo potrebno i američkoj vojsci. A pošto je Vermaht od 1939. izvojevao čitav niz vojnih pobeda koje niko nije očekivao, utoliko više smisla je imalo da se nemačke oružane mogućnosti precene nego da se potcene.

Pod pritiskom dramatičnih ratnih zbivanja, Ruzveltu je konačno pošlo za rukom da za Donovana stvori službu za „koordinaciju informacija", sa zadatkom da pravu poplavu saopštenja tajnih službi obradi za predsednika. Pritom je bilo izričito dopušteno i samostalno prikupljanje podataka. U roku od nekoliko meseci nastala je organizacija sa šest stotina saradnika. U novembru 1940. otvorena je kancelarija za vezu u Londonu. Britanci su bili spremni da pruže svaku podršku njenom daljem širenju, a pre svega da pomognu u obuci osoblja. To se delimično radilo i u Kanadi, gde su obučavani pre svega agenti za rizične sabotaže i druge oblike gerilskog rata. U logoru X kod Vitbija, u blizini Toronta, Stivenson je organizovao obuku oko 2.000 agenata, među kojima je bilo i Kanađana i Amerikanaca. Donovan je kasnije govorio da za celokupnu ovu obuku treba zahvaliti Britancima. Britanci su pak svoju zahvalnost izrazili tako što su isporučivali čitavo mnoštvo inventivnih tehničkih naprava, što je nastavilo da živi u liku „Q" u filmovima o Bondu (Q je početno slovo reči *Quartermaster,* dakle šef za tehničke isporuke). Ovaj filmski citat nije slučajan, jer je Ijan Fleming, autor romana o Džejmsu Bondu, i sam prošao obuku za marince u logoru X i radio je za britansku tajnu službu, često u tesnoj saradnji i rivalstvu sa američkim kolegama - što je takođe tema koja se kao crvena nit provlači kroz romane o Bondu. Fleming, pritom, nije predstavljao usamljen slučaj, već je bio jedan od brojnih kasnije čuvenih književnika koje je Stivenson u to vreme okupio. Među njih spadaju američki novinar Dru Pirson (kasnije ugledno pero *Vašington posta),* genije među autorima reklamnih tekstova Dejvid O'Gilvi, pozorišni autor Noel Kauard i autor dečjih knjiga Roald Dal (*Čarli i fabrika*

čokolade). Dal je, uzgred, napisao i zvaničnu, pedeset godina u tajnosti držanu, istorijsku knjigu *Britanska obaveštajna koordinacija* (na osnovu podataka iz tadašnje njujorške arhive).[282]

U leto 1942. Donovanu je pošlo za rukom da osnuje Centralnu tajnu službu, kancelariju strateških službi - *Office of Strategic Services* (OSS). Ona je, međutim, stavljena pod komandu združenog Generalštaba američkih vojnih snaga, a ne pod komandu Bele kuće. Ratna propaganda, a time i polovina Donovanog dotadašnjeg osoblja, prisjedinjena je novoosnovanoj službi za ratno informisanje. Donovan je time pretrpeo delimičan poraz, jer odatle nije nastao položaj predsednikovog savetnika nadležnog za sva pitanja u vezi sa tajnom službom.

Koordinisanje tajnih službi preneseno je na odbor koji ovim službama nije mogao da daje nikakva uputstva. Donovan je, međutim, ostvario i jedan značajan uspeh, jer mu je sada na raspolaganju bio velikodušan budžet za izgradnju organizacije koja je mogla da zaposli hiljade novih saradnika.

Njegovo odeljenje za analizu *(R&A - Research and Analysis)* naraslo je na oko devetsto stručnjaka. Na njegovo čelo Donovan je postavio Vilijama L. Lengera, istoričara s Harvarda, koji je svoj zadatak video kao neku vrstu ogromnog društveno-istorijskog naučnog projekta, pa je u skladu s tim s američkih univerziteta doveo najbolje akademske stručnjake. Geografe, sociologe, etnologe, pravnike, ekonomiste, lingviste, psihologe, istoričare i politikologe, koji su se ubrzo okupili u ovom ogromnom trustu mozgova, koji je pre svega trebalo da obezbedi pomoć vojsci koja se borila u Evropi, Aziji i Africi. Tu je spadalo i stalno osvežavanje izveštaja o političkim prilikama u neprijateljskim državama i na teritorijama pod njihovom okupacijom. Prikupljene informacije činile su pri kraju rata jednu riznicu znanja koja je borbenim

---

[300] *West, British Security Coordination (Britanska obaveštajna koordinacija).*

snagama pružila prvu pomoć za odnos i ophođenje s domaćim stanovništvom. Prikupljen je, recimo, vrlo obiman obaveštajni materijal o nemačkoj privredi i državnoj upravi, i ti podaci su američkoj vojnoj upravi bili veoma korisni. Svaki oficir okupacionih vlasti odatle je dobio specifične podatke o gradu ili regionu kojim je morao da upravlja.[283]

Obrađivani su pre svega geografski i ekonomski podaci koji su bili od koristi prilikom utvrđivanja ciljeva za bombardovanje iz vazduha i kopnene operacije na ratnim područjima. Pored toga, rađeni su i ekonomski proračuni kako bi se ustanovilo koji ciljevi u bombardovanjima treba da budu uništeni kako bi se nemačka ratna mašinerija i vojna industrija najbrže i najtrajnije onesposobile. Ovakvi proračuni troškova i koristi stvorili su osnovu za razvoj jedne nove oblasti u nacionalnoj ekonomiji i ekonomiji preduzeća: *Operations Research* - istraživanja operacija, zasnovanu na matematičkim modelima.[284] Uz pomoć nemačkog radio-saobraćaja, koji su dešifrovali pre svega Britanci, hipoteze koje su računicom dobijene mogle su da se potvrde (ili opovrgnu). Na taj način je, recimo, moglo da se pokaže koje će vojne jedinice ili fabrike biti pogođene uništavanjem nekog određenog nemačkog skladišta goriva. Bombardovanja iz vazduha su time postala delotvornija,

---

[283] *Petra Marquardt-Bigman, Amerikanische Geheimdienstanlysen uber Deutschalnd 1942-1949. (Američke analize tajnih službi o Nemačkoj 1942-1949), Minhen, 1998; Earl Ziemke, The US Army in the Occupation of Germany 1944-1946. (Američka vojska u okupaciji Nemačke 1944-1946), Vašington DC, 1975; Wolfgang Krieger, General Lucius D. Clay und die amerikanische Deutschlandpolitik 1945-1949. (General Lušius D. Klej i američka politika prema Nemačkoj 1945-1949), Štutgart, 1987.*

[284] Prvu vojnu primenu dobilo je u britanskoj protivvazdušnoj odbrani i u odbrani konvoja brodova koji su iz Severne Amerike plovili do britanskih ostrva. Pritom su važnu ulogu odigrali britanski dobitnik *Nobelove* nagrade za fiziku (1948) Patrik Bleket i američki matematičar Džordž Danzig sa Univerziteta Stanford.

nakon što su se bombardovanja čitave površine velikih gradova i saobraćajne infrastrukture (železničkih stanica, raskrsnica puteva, mostova) prethodno pokazala kao neočekivano neefikasna, jer nisu uspela da oslabe borbeni moral nemačkog stanovništva. Pored toga, saobraćajnu mrežu ne samo da je bilo teško uništiti (zbog slabe preciznosti bombardera), već je često mogla da bude i zapanjujuće brzo popravljena i osposobljena za korišćenje.

U istoriji tajnih službi posebnu ulogu igra još nešto što su naučnici iz *R&A* razvili: sistematska analiza koju tajna služba sprovodi na osnovu svih izvora informacija - a ne samo informacija sopstvene tajne službe. Danas govorimo o *all source intelligence* - obaveštajnim podacima iz svih izvora - među koje se naročito slivaju i *open-source intelligence* - obaveštajni podaci iz otvorenih izvora. U publikacijama najrazličitije vrste, od štampe do vladinih službenih izveštaja i statistika i naučno-tehničke stručne literature, „krije se" mnoštvo podataka i informacija koji samo čekaju da budu uklopljeni u neku sliku stanja i primenjeni na određena pitanja. U osnovi je upravo ovaj način rada naučnih istraživača bio taj koji je, preko sistematizacije u okviru jednog velikog projekta (a naročito u okviru velikog trusta mozgova kao što je *R&A)*, doveo do novih saznanja. Kada se tome pridruže i pravi obaveštajni podaci, u koje su spadali izveštaji agenata, zapisnici sa saslušanja ratnih zarobljenika i izbeglica, zaplenjeni tajni materijal i dešifrovane radio-poruke, dobijala se jedna daleko potpunija slika vojnog protivnika, čiji su pojedinačni elementi mogli lakše da se provere, zahvaljujući uporednim izvorima podataka.

Pri kraju rata *R&A* je raspolagao sa tri miliona kartica u kartoteci, 300.000 fotografija, milion geografskih karata, 350.000 stranih časopisa, 50.000 knjiga i još mnogo drugog raznovrsnog „otvorenog" materijala koji je sakupio. Ova analiza je, pre svega, zahtevala veliki broj saradnika, kojih u dotadašnjim tajnim službama nije bilo toliko. To je, međutim, bio jedini način da se takvo mnoštvo informacija prikupi, sistematizuje i arhivira. Pored

toga, bio je potreban i sistem analize. Delo *Strateški obaveštajni rad za američku spoljnu politiku (Strategic Intelligence for American World Policy),* koje je objavljeno 1949, postalo je udžbenik ovog novog načina rada. Njegov autor bio je Šerman Kent, profesor istorije na uglednom Univerzitetu Jejl, koji je radio u *R&A* i koji je njene metode hteo da utvrdi kao osnovu svih budućih analiza tajnih službi.[285] Njegov metod, poznat kao metod Šermana Kenta, kasnije je doživljavao brojne trijumfe i poraze, ali ipak je predstavljao neku vrstu početka.[286]

Spisak intelektualaca koji su radili u *R&A* dug je i pun poznatih imena. Artur Šlezindžer i Volt Rostov kasnije su bili u najužem krugu savetnika Kenedijeve administracije. Istoričari Gordon A. Krejg, Krejn Brinton i Džon K. Ferbenks ubrzo su ušli među najčitanije i najuticajnije predstavnike svoje branše. Ne treba zaboraviti ni istaknute nemačke emigrante, kao što su Herbert Markuze, Klaus Man, Oto Kirhajmer i Franc Nojman, pri čemu je ovaj poslednji bio i autor jedne od najranijih analiza nacionalsocijalizma, pod naslovom *Behemot* (1944). Jednu od specifičnosti *R&A* predstavljalo je i to što su na saradnju bili pozvani i levičarski intelektualci kao što je Markuze (iz tzv. frankfurtske škole), pa čak i oni koji su se izjašnjavali kao komunisti.[287] Ta tradicija će određenu ulogu igrati i u organizaciji

---

[285] *Sherman Kent, Strategic Intelligencefor American World Policy (Strateški obaveštajni rad za američku spoljnu politiku), Prinston NJ, 1949.*

[286] *Barry M. Katz, Foreign Intelligence: Research and Analysis in the Office of Strategic Services 1942-1945. (Obaveštajni rad u inostranstvu: Istraživanje i analiza u kancelariji strategijskih službi 1942-1945), Kembridž MA, 1989; Robin Winks, Cloak and Gown: Scholars in the Secret War 1939-1961. (Odora i ogrtač: naučnici u tajnom ratu 1939-1961) Kembridž MA, 1987.*

[287] Tim B. Muler, „Die Gelehrten Krieger und die Rockfeller-Revolution: Intellektuelle zwischen Gehemdienst, Neuer Linken und dem Entwurf einer neuen Ideengeschihte" („Učeni ratnici i Rokfelerova revolucija: Intelektualci, između tajne službe, nove levice i koncepta jedne nove

koja je ovu službu nasledila, 1947. osnovanoj CIA. U prvo vreme je, međutim, verovatno upravo ovaj šareni sastav osoblja predstavljao glavni razlog što *R&A* (kao uostalom i većina drugih odeljenja OSS) bio izričito zabranjen pristup najtajnijim od tajnih podataka (a naročito dešifrovanom sadržaju nemačkih i japanskih razgovora vođenih preko radija).

Pored obaveštajne analize, u OSS-u je bilo i više odeljenja koja su se bavila tajnim specijalnim intervencijama i pribavljanjem tajnih podataka. U smelim sabotažama na zaraćenom području prednjačila je, međutim, britanska strana. To se može objasniti pre svega vojnom situacijom u kojoj se Velika Britanija našla nakon kapitulacije Poljske, Holandije, Belgije, Danske, Norveške i Francuske tokom 1939. i 1940. Britancima je, doduše, pošlo za rukom da se odbrane od vazduhoplovne ofanzive koja je trebalo da posluži kao priprema za nemački kopneni pohod na Englesku, ali u dogledno vreme bilo im je ipak nemoguće da Vermaht napadnu na evropskom kontinentu. Stoga su im preostale samo tri mogućnosti da nastave rat: (1) pomorska blokada, (2) nastavak vazduhoplovnog rata protiv Nemačke i (3) operacije tajnih službi na teritorijama pod nemačkom okupacijom. Cilj je bio da se stanovništvo okupiranih teritorija ohrabri na aktivan otpor i da se već postojeći pokreti otpora podrže. U tom cilju obrazovana je još jedna britanska tajna služba, Izvršna služba specijalnih operacija *(Special Operations Executive*, SOE), za čijeg šefa je Čerčil postavio laburističkog političara Hjua Daltona. Njen cilj je u prvom redu predstavljalo sabotiranje nemačke ratne privrede, koja je sve više koristila resurse sa okupiranih teritorija. Akcije sabotaže su, međutim, ubrzo usmerene i na Vermaht i njegove pomagače.

Nakon ulaska u rat protiv Nemačke, 12. decembra 1941, SAD su se našle u sličnoj situaciji kao i Velika Britanija. U prvo vreme

---

istorije ideja"), u: *Geschichte und Gesellschaft (Istorija i drustvo)*, 33, 2007.

nisu imale nikakvih mogućnosti da se protiv Vermahta bore kopnenom vojskom. Zbog toga su se priključile britanskim specijalnim operacijama, pokušavajući da vode neku vrstu gerilskog rata, mada je to, s obzirom na efikasnost nemačke kontrašpijunaže, dugo ostao poduhvat u kome su gubici bili veliki, a izgledi za značajniji uspeh slabi.

OSS u ratnim dejstvima

Prvi veliki uspeh OSS-a predstavljala je priprema za iskrcavanje saveznika u Severnoj Africi. Na istoku Severne Afrike rat je, doduše, besneo još otkako se nemački Afrički korpus u februaru 1941. iskrcao u Tripoliju (Libija) i jakim tenkovskim snagama pokušao da prodre do Sueckog kanala i Palestine. Nasuprot tome, u zapadnom delu Severne Afrike vladao je mir, jer su tu bile francuska teritorija (Alžir), francuski protektorati (Tunis, Maroko) i zona uticaja Španije, koja je ostala neutralna. Sporazum između Hitlera i francuske vlade u Višiju predviđao je da ta područja ne budu pod nemačkom okupacijom, već da ostanu pod francuskim suverenitetom. Moglo se pretpostaviti, međutim, da među domaćim stanovništvom i u redovima francuske vojske i francuske uprave postoji veliki broj pristalica zapadnih sila.

Da bi ispitao tamošnje raspoloženje, OSS je pod maskom zamenika konzula poslao desetak svojih ljudi, sa zadatkom da, pre svega u lučkim gradovima, uspostave vezu sa poglavarima nacionalnih i verskih zajednica i predstavnicima francuske države. Iskusni diplomata Robert Marfi dodeljen je kao pomoćnik generalu Dvajtu D. Ajzenhaueru, koji je izabran za glavnokomandujućeg invazionih snaga (Marfi je ovu funkciju zadržao sve do kraja rata, o čemu piše i u svojim memoarima koje vredi pročitati).[288] Pukovnik

[288] *Robert Murphy, Diplomat among Warriors (Diplomata među ratnicima),*

Vilijam Edi, koji je odrastao na Bliskom istoku i tečno govorio arapski, bio je šef baze OSS-a u Tangeru - u neutralnoj zoni Maroka preko puta britanskog Gibraltara - i nadležan za tamošnje tajne operacije.[289] Zadatak je bio da se ispitaju mesta za iskrcavanje, ali pre svega da se stanovništvo i francuska vojska odvrate od borbe protiv Angloamerikanaca. Za to su bili neophodni složeni i mukotrpni pregovori, jer je domaće severnoafričko stanovništvo bilo međusobno zavađeno i nije ga mnogo zanimao rat među belim Evropljanima i Amerikancima. Ako bi uopšte stali na nečiju stranu, opredelili bi se za onu koja je bila protiv francuske uprave. Kod nje i kod francuske vojske, međutim, ni u kom slučaju nije smeo da se stvori utisak da Amerikanci hoće da preotmu Severnu Afriku od francuskog uticaja. I (malobrojni) predstavnici vlade u Višiju koji su bili simpatizeri generala De Gola morali su biti veoma svesni da nacistička Nemačka ne bi mirno gledala takvo stajanje na stranu Angloamerikanaca. Tu se, međutim, umešao poraz nemačkog Afričkog korpusa u Drugoj tenkovskoj bici kod El Alamejna, koji je nekoliko nedelja pre savezničke invazije učinio kraj nemačkoj avanturi u Severnoj Africi. U njoj su prvi put učestvovali i francuski vojnici „Slobodne Francuske" predvođeni generalom Pjerom Kenigom, koji su već u junu, u bici kod Bir Hakema, izvojevali prve samostalne uspehe.

Kopnene operacije južno i severno od Kazablanke i duž čitave alžirske obale Sredozemnog mora započele su 7. novembra 1942. One su predstavljale veliki diplomatski uspeh, jer je žrtava bilo

---

Njujork, 1964.

289 Thomas Lippman, Arabian Knight: Colonel Bill Eddy USMC and the Rise of American Power in the Middle East (Arapski vitez: Pukovnik Bil Edi USMC i uspon američke moći na Bliskom istoku), Vista, 2008; Hal Vaughan, FDR's 12 Apostles: The Spies Who Paved the way for the Invasion of North Africa (Dvanaest apostola FDR: Špijuni koji su utrli put invaziji na Severnu Afriku), Gilford, 2006.

mnogo manje nego što se očekivalo. Vojsci je pošlo za rukom da brzo iskrca još ljudi i zaliha. Tako su iz Severne Afrike uspešno proterani ostaci nemačkih i italijanskih vojnih snaga. Već osam meseci kasnije, saveznici su počeli sa osvajanjem Italije, najpre zauzevši Siciliju. Za OSS je to predstavljalo veliki uspeh, koji je američkom vojnom rukovodstvu jasno pokazao koliko su operacije tajnih službi važne za pripremu i praćenje velikih vojnih operacija.

U isto vreme, u novembru 1942, OSS je krenuo i na klasično područje špijunaže: u rad sa agentima na neprijateljskoj teritoriji. Otvorena je kancelarija OSS-a u Švajcarskoj, zvanično predstavljena kao američka ambasada u Bernu. U Švajcarskoj su živele brojne izbeglice koje se na teritorijama pod nemačkom okupacijom nisu više osećale bezbedno, kao i nemački emigranti svih političkih boja. Zbog svoje neutralnosti Švajcarska je, bar u ograničenom obimu, ostala centralno mesto za putnike i poslovne ljude svih vrsta, dok su svuda unaokolo bili vojnici i pristalice sila Osovine.

Ovu okolnost umeo je da iskoristi predstavnik OSS-a, advokat jednog njujorškog preduzeća, Alen Dales, koji je Bern upoznao još kao mladi diplomata za vreme Prvog svetskog rata. Tokom Pariske mirovne konferencije 1919. on je, zajedno sa bratom Fosterom i sestrom Elenor, pomagao njihovom ujaku, američkom ministru inostranih poslova, Robertu Lansingu. U Bernu mu nije bilo teško da izgradi veze sa švajcarskom tajnom službom i emigrantima, koji su mu na raspolaganje stavili svoje detaljno znanje o tome šta se zbiva u samoj Nemačkoj. Preko Hansa Bernda Gizevijusa, koji je najpre radio u političkoj policiji, a od 1939. u nemačkoj vojnoj obaveštajnoj službi (Abver), Dales je došao u vezu s pokretom otpora u nemačkim vojnim krugovima, koji je pripremao veći broj atentata na Hitlera, poslednji 20. jula 1944. Gizevijus je u Švajcarskoj radio po nalogu admirala Kanarisa, šefa Abvera, tako da je često imao prilike da stupi u kontakt sa Dalesom. Dales je od Gizevijusa dobio i izveštaj o razvoju nemačkih raketa fau 1 i fau 2.

Još izdašnije, Dalesa je podacima i dokumentima snabdevao Fric Kolbe. Kolbe je bio čovek diplomatske službe, a za vreme rata angažovan je kao veza između Ministarstva inostranih poslova i glavne komande Vermahta.[290] Zahvaljujući tome, imao je pristup obilju dokumenata, pri čemu je hiljade strana kopirao i dostavljao Dalesu. Među najvažnijim informacijama koje je pribavio bili su programi naoružanja kao što su rakete i lovački avion na mlazni pogon (me 262), na čijem razvoju se već radilo. Uz to su išli i izveštaji o španskim isporukama sirovina i toku rata na Istoku. Zahvaljujući njegovim indicijama razotkriven je špijun Cicero, koji je radio kao batler britanskog ambasadora u Ankari.

Čudno je, ali OSS se na pacifičkom frontu uključio tek kasno i samo delimično, jer obojica američkih vrhovnih komandanata, general Makartur i admiral Nimic, nisu hteli nikakvo mešanje sa strane, a pogotovo ne mešanje Britanaca, za koje je bilo poznato da su blisko povezani sa OSS-om. Izuzetak je u prvo vreme predstavljala samo Burma, koja je pripadala Britanskoj imperiji, ali je već i pre japanske okupacije bila zapala u izvesnu anarhiju. Jednom odredu OSS-a pošlo je za rukom da protiv Japanaca mobiliše 11.000 boraca plemena Kačin, i da od ovog plemena dobije informacije o japanskoj okupacionoj vlasti. Mada su SAD tesno sarađivale sa kineskom vladom generala Čang Kaj Šeka, OSS u prvo vreme ni tamo nije bio dobrodošao. Šef tamošnje tajne službe Taj Li nastojao je da Amerikance što više zadrži po strani od borbe koju je Čang Kaj Šek, uporedo sa ratom protiv Japana, vodio s drugim vojnim zapovednicima, a pre svega od borbe protiv

---

290 Lucas Delattre, *Fritz Kolbe: Der wichtigste Spion des Zweiten Weltkriegs (Fric Kolbe: Najvažniji špijun Drugog svetskog rata),* Minhen, 2004. Slično kao i za Gizevijusa, za Kolbea u posleratnoj Nemačkoj više nije bilo mesta. Ministarstvo inostranih poslova odbijalo je da ga zaposli, pa čak i da mu da privremenu penziju. Živeo je u SAD, kao prodavac motornih testera, i dobio je malu penziju od američke države.

komunista.[291]

SAD, međutim, nisu htele time da se zadovolje, pogotovo kada se ima u vidu da su u Kini i Jugoistočnoj Aziji bili stacionirani milioni japanskih vojnika, o kojima se moralo voditi računa prilikom osvajanja Japana. SAD su morali da budu poznati njihovi položaji, zadaci i naoružanje. Takođe su morali tačno da se odrede i ciljevi bombardovanja iz vazduha i da se obezbede putevi snabdevanja za Kinu. Zbog toga su različite američke komande, među kojima i OSS, u Kini vodile sopstvene obaveštajne operacije - često i ne znajući jedne za druge. Tek je generalu Albertu Vedemajeru, novom glavnokomandujućem za ovaj region, pošlo za rukom da pri kraju rata uvede red u tu zbrku. Time je i OSS stekao mogućnost da oslobodi niz američkih ratnih zarobljenika koji su pali u ruke Japancima i da svojim sabotažama, a pre svega dizanjem važnih mostova u vazduh, ograniči mogućnosti delovanja japanskih snaga, koje na ovom području još uvek nisu pretrpele značajne gubitke. Političke borbe u Kini na Amerikance su ostavljale dvosmislen utisak. Jedni su u oslobađanju Kine od japanske vlasti videli priliku da se ovoj zemlji omogući da konačno postane stabilna, zapadno orijentisana velika sila, koja bi predstavljala ravnotežu novim težnjama Japana kao velike sile, ali i sovjetskim težnjama u Aziji. Rukovodeći se ovom nadom, predsednik Ruzvelt je insistirao da se u novom međunarodnom mirovnom poretku, a naročito u Ujedinjenim nacijama, Kini da poseban status velike sile, uključujući i pravo veta u Savetu bezbednosti UN. Drugi posmatrači su pak u korumpiranom rukovodstvu generala Ćang Kaj Šeka i komunističkoj gerili s osloncem u zaostalim i siromašnim seljacima kineske provincije videli materijal za sukob čije rešenje ne treba očekivati u dogledno

---

3°9 Frederic E. Wakeman, Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service (Šef špijunaže: Daj Li i kineska tajna služba), Berkli, 2003.

vreme.

Na kraju je general Maršal, načelnik štaba kopnene vojske i Vedemajerov vojni pokrovitelj, bio taj koji je učinio kraj američkim maštarijama o nekakvom iz Vašingtona dirigovanom rešenju unutrašnjih sukoba u Kini. Tako je započeo hladni rat u Istočnoj Aziji koji je, budi rečeno, postao mnogo žešći od onog u Evropi i iznedrio dva velika rata - Korejski i Vijetnamski. U prvo vreme, međutim, 1944. i 1945, u SAD su, naročito stručnjaci za Kinu u OSS-u, ali i vojni krugovi oko generala Vedemajera, održavali gotovo prijateljski odnos sa komunističkim rukovodstvom oko Mao Cedunga.[292] OSS je blizak odnos razvio i sa Ho Ši Minom, vođom vijetnamskih komunista, imajući u vidu činjenicu da su se tamošnji komunisti istakli u borbi protiv japanskih okupatora. Zbog toga su dobili i američku podršku. Pri kraju rata, Ho je proglasio nezavisnu Republiku Vijetnam, citirajući pritom Američku deklaraciju o nezavisnosti Tomasa Džefersona iz 1776.[293] Ali do diplomatskog priznanja iz Vašingtona, kome se Ho nadao, ipak nije došlo.

Borba protiv Hitlerove Nemačke

U Evropi je bilans tajnih službi zapadnih saveznika bio veoma šaren. Pritom je do početka rata, u septembru 1939, nacionalsocijalistička Nemačka postala znatno lakša za

---

[292] *Maochun Yu, OSS in China: Prelude to Cold War (OSS u Kini: Uvod u hladni rat), Nju Hejven, 1996; Maochun Yu, The Dragon's War: Allied Operations and the Fate of China, 1937-1947. (Zmajev rat: Savezničke operacije i sudbina Kine, 1937-1947), Anapolis, 2006; Fossest C. Poguel George C. Marshall: Statesman, 1945-1959. (Državnici 1945-1959), Njujork, 1987.*

[293] *Jean Lacouture, Ho Chi Mirth (Ho Ši Min), Pariz, 1967; Pierre Brocheux, Ho Chi Minh (Ho Ši Min), Pariz, 1967; Pierre Brocheux, Ho Chi Minh: Du revolutionnaire a l'icdne (Ho Ši Min: O jednoj ikoni revolucije), Pariz, 2003.*

proučavanje nego carski, imperijalistički Japan. Granice su ostale otvorene. Partijski kongresi Nacionalsocijalističke partije, a pre svega Olimpijske igre 1936, bili su veliki međunarodni medijski spektakli. Svuda u svetu bilo je i onih koji su se nacionalsocijalističkoj Nemačkoj divili, naročito među elitama zapadnih demokratija. Svako je verovao da je poznaje i razume. Zbog toga se činilo da i nema potrebe da se pronalaze i odgonetaju kakve tajne.

To je važilo i za Hitlerovu spoljnu politiku, koja je u početku bila usmerena upravo na to da svet (a uostalom i same Nemce) obmane kada je reč o smernicama vlade Vajmarske Republike, koja je odavno odstupila od predusretljivosti pokojnog ministra inostranih poslova Štrezemana i ponovo se vratila nacionalističkom kursu revizionističke politike. Parola da cilj predstavlja brisanje „nepravde Versajskog ugovora" uživala je poprilične simpatije u SAD, u Velikoj Britaniji, a delimično čak i u Francuskoj i drugde u Zapadnoj Evropi.

Tek kada se Hitler naoružao do zuba i prekršio međunarodne sporazume, započela je izvesna promena stava. Pritom su od sve većeg značaja bili izveštaji tajnih službi o nemačkom naoružanju i oružanoj tehnici. Dok su pre osvajanja Rajnske oblasti kojim je prekršeno međunarodno pravo ovi izveštaji bili skloni da nemačku vojsku potcenjuju, nakon toga su uglavnom naginjali i njenom precenjivanju. To je imalo fatalno dejstvo na politiku, jer dok su u početku svi mislili da su bezbedni od pretnje koju su smatrali mogućom, ali ne i verovatnom, sada je počeo da se povećava broj onih koji su energičan odgovor na Hitlerovu spoljnu politiku smatrali suviše rizičnim. Tako je nastala politika nazvana „smirivanje" (engl. *appeasement),* koja je tvrdila da su nemački zahtevi u osnovi razumljivi i da zbog toga na njih ne bi smelo da se odgovori ratom, koji sa sobom nosi proračunati rizik. Kako su ustanovila istorijska istraživanja iz osamdesetih godina, nakon otvaranja dokumenata za javnost, u tome su veoma čudnovatu

ulog odigrale britanske tajne službe, sa svojim procenama razvoja nemačkog naoružanja i Hitlerovih spoljnopolitičkih namera.

Tadašnji britanski državni sekretar u Ministarstvu odbrane Robert Vansitart pokušao je da iskoristi izveštaje o naoružavanju kako bi svoju vladu odvratio od kursa smirivanja Nemačke. Ali 1938. Vansitart, koji je i pre 1914. važio za zagriženog protivnika Nemačke, premešten je na položaj na kom nije imao nikakvog uticaja, j'er se lord Halifaks, ministar inostranih poslova, nije slagao sa njegovim stavovima. Pored toga, Vansitart je izveštaje tajne službe stalno prosleđivao konzervativnom poslaniku Donjeg doma Vinstonu Čerčilu, koji je politiku smirivanja oštro kritikovao.

Najžešće kontroverze vladale su u vezi sa izveštajem o naoružavanju nemačkog vazduhoplovstva, koje je Velika Britanija shvatala kao još veću opasnost po sebe nego ratnu mornaricu carske Nemačke 1914. Već u novembru 1932, tadašnji premijer Stenli Boldvin je u Donjem domu britanskog parlamenta izgovorio često citirane reči: „Nikakva sila na svetu ne može običnog čoveka na ulici da sačuva od bombardovanja. Šta god mu ljudi govorili, bombarder uvek uspeva da se probije." Mnogi su, poput Boldvina, verovali da flota bombardera predstavlja oružje od kog nema delotvorne odbrane. Nekoliko meseci kasnije, u maju 1933, u Nemačkoj je osnovano Ministarstvo Rajha za vazdušni saobraćaj, s Hermanom Geringom na čelu, koje je organizovalo naoružavanje nemačkog ratnog vazduhoplovstva i koje je 1935. ratno vazduhoplovstvo - Luftvafe - uspostavilo kao treći oružani rod, pored kopnene vojske i mornarice. Ono je 1936. reorganizovano u tri komandne oblasti: formacije bombardera, lovačke formacije i obalsku stražu.

Hitler je 1935. tvrdio da se već izjednačio s britanskim ratnim vazduhoplovstvom *(Royal Air Force,* RAF). Ali kolika opasnost je zaista pretila od Nemačke iz vazduha? Dok su procene nadležnog britanskog ministarstva polazile od 4.000 obučenih nemačkih pilota, obaveštajna služba za inostranstvo kao cifru je navodila

8.000.[294] Brojčani podaci o proizvodnji nemačkih borbenih aviona bili su zbunjujući, jer je najpre proizveden ogroman broj aviona za obuku, koji nisu bili upotrebljivi za borbena dejstva. Važnu ulogu odigrao je i nekadašnji pilot iz Prvog svetskog rata Malkolm Kristi, koji je između 1927. i 1930. bio angažovan kao vazduhoplovni ataše u Berlinu. Nakon nacističkog preuzimanja vlasti on je, predstavljajući se kao poslovni čovek, negovao važne veze s nemačkim opozicionarima. Među njima su bili i gradonačelnik Lajpciga Karl Fridrih Gerdeler i industrijalac Robert Boš, ali pre svega uticajni ljudi iz nemačke vazduhoplovne industrije koja se obnavljala, kao i iz Saveznog ministarstva za vazduhoplovni saobraćaj.[295] Iz tog kruga, Kristi je dobijao obilje informacija i prosleđivao ih dalje, Vansitartu.

U londonskim ministarstvima na to su isprva gledali suzdržano, ali 1936/37. raspoloženje se potpuno preokrenulo. Sada su ministarstva, a pre svega Ministarstvo vazduhoplovstva i njegovi stručnjaci u tajnoj službi, bili ti koji su zazvonili na uzbunu. Ser Voren Fišer, jedan od najstarijih ministara, piše u aprilu 1938:

„. ..Naša zemlja je (i dalje) prepuštena na milost i nemilost jednoj stranoj sili.“ [296] Pritom nemačko vazduhoplovstvo u to vreme svakako ne bi bilo sposobno za vazduhoplovni rat protiv Engleske na koji se odvažilo 1940 - doduše tek uz upotrebu francuskih, belgijskih i holandskih aerodroma - i koji je izgubilo.

Britanci, međutim, najpre uopšte nisu bili sigurni čak ni da li

---

[294] Wesly Wark, *The Ultimate Enemy. British Intelligence and Nazi Germany 1933-1939. (Najveći neprijatelj. Britanska obaveštajna služba i nacistička Nemačka 1933-1939),* Itaka NY, 1985; John R. Ferris, „Now that the Milk is Spilt: Appeasement and the Archive on Intelligence" („Sad kad je mleko proliveno: Smirivanje i arhiv obaveštajne službe“), u: *Diplomacy and Statecraft (Diplomatija i državništvo),* 19/3,2008.

[295] Andrew, *Her Majesty's,* str. 383.

[296] Andrew, *Her Majesty's,* str. 390.

Hitler u Velikoj Britaniji zaista vidi neprijatelja. General Džon Dil, tadašnji šef vojne tajne službe, preduzeo je u septembru 1935. putovanje u Nemačku i pritom je došao do dva zaključka: kao prvo, nemačka vojska, koja je postala jača, ima umirujuće dejstvo na ekstremiste u redovima NSDAP (Nemačke nacionalsocijalističke radničke partije); a kao drugo, Hitlerovo obećanje da Nemačka armija neće prekoračiti mirnodopsku snagu od trideset šest divizija, čime bi ostala ograničena na podnošljive razmere, deluje verodostojno. Već godinu dana kasnije ta granica je, međutim, prekoračena. U vreme Sudetske krize, u septembru 1938, nemačka armija je već imala sedamdeset i pet divizija. Kad je već spomenuti Kristi u februaru 1937. od Geringa dobio poziv da prisustvuje jednoj od njegovih večera za gospodu, i kad je svog domaćina direktno upitao kakvi su mu spoljnopolitički ciljevi, odgovor je bio potpuno otvoren: „Hoćemo odrešene ruke u Istočnoj Evropi." Na pitanje da li time misli i na Austriju i Čehoslovačku, odgovorio je naprosto: „Da."[297]

Za vreme krize u Sudetima u proleće i leto 1938. zbog zbunjujućih izveštaja tajnih službi došlo je do pogubne preterane reakcije, koja je izraza našla u Minhenskom sporazumu od 30. septembra 1938. Nakon što je Hitler 30. maja 1938. dao naređenje za pokret, došlo je do žestoke reakcije protivljenja među opozicijom u nemačkoj vojsci, na čelu s general-pukovnikom Ludvigom Bekom. Ali pošto je u Generalitetu dobio nedovoljnu podršku, Bek se 18. avgusta povukao s položaja načelnika Generalštaba. Nakon toga je u London poslato više ljudi od poverenja kako bi britansku vladu informisali o Hitlerovim planovima i vojnoj opoziciji. Vansitart je posredovao u ovim kontaktima, u kojima je učestvovao i Čerčil. Premijer Čejmberlen, međutim, nije puno držao do toga. Šestog septembra javio se

[297] Andrew, *Her Majesty's*, str. 391.

Teodor Kort, tadašnji nemački ambasador u Londonu, koji je u premijerov kabinet primljen na zadnja vrata. Upozorio je da nemački napad predstoji i hteo je da pokrene London da otvoreno zapreti Nemačkoj. Pritom je kao mogući datum napada pogrešno naveo vreme između 18. i 29. septembra, dok su vojne veze govorile da je napad moguć u oktobru, što je i odgovaralo pravom Hitlerovom naređenju. Obaveštajna služba za inostranstvo MI-6 kao datum napada navela je 25. septembar. Ministarstvo inostranih poslova je verovatnijim smatralo period koji je označio Kort.

Čejmberlena je zahvatila panika, pa je 15. septembra krenuo u svoju ishitrenu mirovnu misiju kod Hitlera u Berghof kod Berhtesgadena. Time je pokrenuo jednu grozničavu diplomatiju koja je dovela do Minhenske konferencije. Na njoj je bez prisustva čehoslovačke vlade odlučeno o ustupanju Sudeta. Kada se 30. septembra uz veliko slavlje vratio u London, uveravajući javnost da je sklopio „častan mir, mir za doglednu budućnost", Čejmberlen je zapravo samo bio naseo čitavom nizu grubih pogrešnih procena tajnih službi, ali i vojske. Generalštab je bez ikakvog protivljenja uveravao Vladu da vojni poraz čehoslovačke vojske ne može da spreči ništa, pa ni eventualna britanska pomoć. Britanski vojni ataše iz Praga pritom je izveštavao upravo suprotno - da su čehoslovačke borbene snage jake, gotovo kao polovina Vermahta, i da bi pružile žestok otpor koji bi svakako trajao bar tri meseca, naročito uz stranu podršku. Francuska vojska je delila ovo mišljenje, pogotovo s obzirom na činjenicu da su Nemce na njihovoj zapadnoj granici ugrožavali i brojčano nadmočna francuska kopnena vojska i francusko vojno vazduhoplovstvo. O ovoj nadmoći svedočili su i podaci britanske armije. Zanemarena su, sem toga, i jaka pogranična utvrđenja na zapadnoj granici Češke, koja su izgubljena tek odvajanjem Sudetske oblasti, čime je čehoslovačka država ostavljena bez delotvorne linije odbrane. Južna granica ovako krnje čehoslovačke države dodatno je ogoljena i nemačkim ulaskom u Austriju.

U memorandumu od 18. septembra (dakle dva dana nakon prvog Čejmberlenovog razgovora s Hitlerom), šef MI-6 Sinkler postavio je pitanje: „Šta da radimo?" Pritom je, kao od nečega što se podrazumeva, polazio od pretpostavke da pitanje Sudeta predstavlja „zaista legitiman zahtev" s Hitlerove strane kome se što pre mora udovoljiti. Radi poravnanja, trebalo je ekonomski podržati Jugoistočnu Evropu. Pored toga, smatrao je da se moraju priznati i italijanska pretenzija na Etiopiju i pretenzija Japana da dobije „poseban položaj u Istočnoj Aziji". U Palestini je pak, prema njegovom mišljenju, trebalo udovoljiti arapskim zahtevima, uz stvaranje „simbolične države za Jevreje, sa stabilnim merama obezbeđenja od jevrejske ekspanzije". Sa Francuskom i Turskom je trebalo sklopiti savez, ali bez velikih očekivanja.[316] Sinkler se u ovim stavovima uglavnom slagao sa Čejmberlenom, Ministarstvom inostranih poslova i britanskim vojnom vrhom, čiji glavni prioritet nije predstavljala politika u Evropi, već očuvanje britanske imperije. Sinklerova razmišljanja, sem toga, pokazuju i da je Nemačka mirnodopskom manipulacijom sistemom velikih sila mogla da iznudi još raznorazne ustupke, samo da Hitler nije planski sledio ratnu politiku. Poznato je da ga je Minhenski sporazum veoma ljutio, jer je privremeno poremetio njegove agresivne planove.

Nemačke tajne službe u nacionalsocijalizmu

Uloga koju su nemačke tajne službe odigrale u neposrednoj predistoriji i čitavom toku Drugog svetskog rata preopširna je tema za kratak istorijski pregled poput ovog. U nekim oblastima je stručna literatura suviše opširna, a u drugim suviše oskudna da bi mogao da se napravi kratak sažetak. Sve u svemu, u danas dostupnim pregledima zbivanja iz Drugog svetskog rata dovoljno

su obrađene samo neke uže oblasti, pre svega britansko-američko dešifrovanje radio-komunikacije i način ratovanja partizana i pokreta otpora. Čak sveobuhvatno i delo u više tomova, kao što je nedavno dovršeni *Nemački rajh i Drugi svetski rat,* koji ima deset, a ako računamo sve delove, zapravo čak i trinaest tomova, tajne službe kao činioce razmatra tek mestimično, prvenstveno kada je reč o vazduhoplovnom i pomorskom ratu. Razlog bi moglo biti opšte odbijanje i izbegavanje tema koje se tiču istorije tajnih službi, kojeg prilikom koncipiranja ovog dela šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka nije ostala pošteđena čak ni služba savezne armije SRN (Bundesvera) za proučavanje vojne istorije, kao izdavač ovog monumentalnog dela.[298]

[298] Militargeschichtliches Forschungsamt (izd.), *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg (Nemački rajh i Drugi svetski rat)*, 10 tomova, Štutgart, 1979-2008. Važan izuzetak među starijim nemačkim istoričarima predstavlja Jirgen Rover, koji važi za odličnog poznavaoca istorije britanske i američke mornarice, zajedno sa njihovim tajnim službama. Primer za to: Jurgen Rohwer, „Der Einfluss der allierten Funkaufklarung auf den Verlauf des Zweiten Weltkrieges" („Uticaj savezničke radio-špijunaže na tok Drugog svetskog rata"), u: *Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte (Tromesečnik za savremenu istoriju)*, 27,1979.

Za istoriju nemačkih tajnih službi tokom Drugog svetskog rata karakteristična su tri činioca. Kao prvo, zbunjujuće mnoštvo organizacija i nadležnosti, kakvo je u Trećem rajhu bilo tipično za civilnu upravu, ali mnogo manje za vojnu. Kao drugo, okolnost da je Hitler, doduše, redovno dobijao vojne procene situacije, ali nije dopuštao da one mnogo utiču na njegovu politiku i vođstvo - pre svega u poslednjim fazama rata. Nemački diktator svakako nije bio pasionirani čitalac izveštaja tajnih službi poput Vinstona Čerčila. Deo objašnjenja mogao bi ležati i u činjenici da vođenje rata uz što manje ljudske žrtve za njega nije predstavljalo prioritet, i da mu istinitost i tačnost na koju profesionalan obaveštajni rad pretenduje nije značila ništa. Kao treće i poslednje, deo vojne tajne službe je prema Hitlerovoj ratnoj politici i načinu vođenja rata imao toliko odbojan stav da je upravo tu nastao jedan od centara vojnog otpora nacionalsocijalizmu. Takvo stanje stvari ni u kom slučaju nije nepoznato istoriji. Tajne službe su upravo za diktatore naročito opasan deo aparata vlasti, zbog čega je za njih tipično da ove službe drže na kratkom lancu. To je naročito važilo za komunističke diktature, kao što smo već videli, a nakon neuspelog atentata na Hitlera 1944. dovelo je do širenja nadležnosti SS i na vojnu tajnu službu.

Čak i čovek poput Vilhelma fon Šrama, koji je kao stariji oficir 1940. prvi put došao u dodir sa vojnim tajnim službama, bio je zapanjen koliko su one u nemačkoj složene i netransparentne i koliko često su menjane.[299] Kopnena vojska, vazduhoplovstvo i mornarica imale su svoje „obaveštajne službe za neprijatelja", u kojima su prikupljani podaci o odgovarajućim neprijateljskim oružanim rodovima. Kod kopnene vojske ova obaveštajna služba je,

[299] Wilhelm Ritter von Schramm, *Geheimdienste im Zweiten Weltkrieg (Tajne službe u Drugom svetskom ratu), 6.* prerađeno i prošireno izdanje Hansa Bihlera, Minhen, 2002, str. 34-35.

recimo, bila podeljena na „strane vojske Istok“ i „strane vojske Zapad“. U svim ovim parcijalnim službama postojali su naročiti oficiri i delovi vojske koji su se bavili obaveštajnim radom i na svom području rada prikupljali informacije i prosleđivali ih dalje. Tako su, sa jedne strane, nastajale posebne slike stanja za pojedine delove vojske (ili formacije flote, odnosno jedinice ratnog vazduhoplovstva), radi taktičkog korišćenja na područjima ratnih dejstava, a sa druge strane podaci koji su mogli da se uklope u opštu sliku sposobnosti delovanja nekog određenog protivnika, dakle strateški korisne informacije. Procena ovih podataka nije se obavljala samo na različitim komandnim i štapskim nivoima, već i van čisto vojne hijerarhije, naročito kada je reč o podacima u vezi sa ratnom privredom, politikom i diplomatijom.[300]

Beleženje, dešifrovanje i analiza protivničkog radio-saobraćaja odvijali su se u „obaveštajnoj trupi“, dakle jednom od delova vojske specijalizovanih za ovu informacijsku tehnologiju, pri čemu je u kopnenoj vojsci pored fiksnih bilo i mobilnih uređaja za prijem radio-signala (montiranih na vozilima). U ratnoj mornarici i ratnom vazduhoplovstvu ovi pokretni radio-uređaji bili su smešteni na brojnim brodovima i avionima. Radi pronalaženja i onesposobljavanja radio-stanica neprijateljskih agenata i partizanskih radio-stanica 1940. je obrazovana posebna organizacija. Radio-poruke i radio-komunikacija naročito teški za dešifrovanje obrađivani su u „odeljenju Ši“ (skraćeno od šifriranje).

Specijalnu ulogu u domenu vojnih tajnih službi igrala je „služba za kontrašpijunažu“ („Amt abver“) pri OKW, vrhovnoj komandi Vermahta, tj. nemačke kopnene vojske. Hitler je već 1938, nakon smenjivanja saveznog ministra za rat Vernera fon Blomberga, sam uzdignut na položaj glavnokomandujućeg Vermahta, a

[300] Ovde treba pogleđati dopune i ispravke koje je Hans Bihler svojim primedbama uneo u: Schramm, *Geheimdienste,* str. 405 i dalje.

Ministarstvo je reorganizovano u štapsku organizaciju pod njegovim direktnim rukovodstvom. Time je Abver, centralna vojna tajna služba, zapravo postao odeljenje nižeg ranga pri OKW.

On bi kao sedište mogao da se označi otkako mu je 1928. pridružena i mornarička tajna služba. Bio je zadužen pre svega za špijunažu u inostranstvu, za vojnu špijunažu, kontrašpijunažu i sabotaže, kao i za subverzije, dakle za tajne operacije svih vrsta.

Izvan vojnog aparata postojale su dve veće i brojne manje organizacije i službe, koje su se u celini ili u znatnoj meri bavile obaveštajnim radom. Tu je spadao Foršungsamt, državna tajna služba za dešifrovanje radio-saobraćaja osnovana 1933, koja je za svoj rad odgovarala saveznom ministru vazduhoplovstva Hermanu Geringu.[301] Gotfrid Šaper, njen osnivač, bio je čovek koji se bežičnom komunikacijom i dešifrovanjem bavio već u Prvom svetskom ratu. Stoga je Geringu, koga je lično poznavao, predložio da se osnuje centralna služba za prisluškivanje ovih komunikacija. Od grupice koja je u početku brojala dvadeset ljudi nastala je ogromna organizacija sa 6.000 saradnika. Pritom nije pravljena razlika između zemlje i inostranstva, između civilnih i vojnih komunikacija, između bežičnog saobraćaja i razgovora preko žice (dakle telefona). Prisluškivano je naprosto sve. Hitleru su uskoro mogli da budu dostavljani pribeleženi telefonski razgovori kritičara režima, brbljivih partijskih drugova i stranih diplomata. Prisluškivani telefonski razgovori čelnika čehoslovačke vlade za vreme Sudetske krize pomogli su mu da kompromituje i iznenadi vladine predstavnike koji su u njima učestvovali. Čejmberlenu, na primer, nije bilo nimalo zabavno da čuje prezrive napomene Čeha o politici Londona.

---

[301] *David Kahn, Hitlers Spies: German Military Intelligence in World War II (Hitlerovi špijuni: Nemačka vojna obaveštajna služba u Drugom svetskom ratu), Njujork, 2000, str. 176-184.*

U početku su ispostave Foršungsamta dobili svi veći nemački gradovi. Kasnije su im se pridružile i okupirane države.

Preko mreže komunikacija koja je za tadašnje prilike bila hipermoderna, snimci i informacije su prosleđivani dalje, procenjivani i isporučivani na odgovarajuća službena mesta. Nemačka poštanska služba, Rajhspost, tadašnji vlasnik telefonske mreže, u tome je pomagala koliko je mogla. Foršungsamt je uspevao da dešifruje gotovo sve komunikacione veze važne za vođenje rata, uključujući, recimo, i veze između delova sovjetske vojne industrije i njihove centrale, dakle sve osim sovjetskih i britanskih diplomatskih šifara najviše kategorije. Uporedo s tim, odvijala se procena strane štampe, dakle ono što smo već spomenuli kao *open source intelligence* - prikupljanje obaveštajnih podataka iz otvorenih izvora.

Mnoge od tako pribavljenih informacija služile su ratnom vazduhoplovstvu prilikom planiranja ciljeva koje će njegove flote bombardera napasti. Pritom se, međutim, ne sme prevideti ni njihov politički značaj za Geringov položaj u nacionalsocijalističkoj državi. Gering je upravljao protokom informacija, pri čemu je ovog ili onog ministra ili funkcionera povremeno ostavljao neobaveštenim, dok je Hitleru tim pokazivao svoju posebnu važnost. Pritom je naročito dešifrovanje diplomatske prepiske učestvovalo u izvesnom nadmetanju sa odeljenjem za dešifrovanje Ministarstva inostranih poslova, koje se u organizacionoj strukturi ovog ministarstva krilo pri personalnom odeljenju (označeno akronimom „Pers Z"). To mesto sa četrdeset stručnjaka za dešifrovanje bilo je, međutim, mnogo manje od odgovarajuće grupe u Foršungsamtu.[302]

Kao bar delimično tajnu službu treba, konačno, navesti i Glavnu saveznu službu za bezbednost (*Reichssicherheitshauptamt),* pri čemu je najpre za partijsku strukturu SS nadležnu - i utoliko „privatnu" -

[302] Kahn, *Hitler's Spies,* str. 184-187.

„Službu bezbednosti“ (SD) Rajnharda Hajdriha, Hajnrih Himler postepeno integrisao u ovaj džinovski mehanizam represije. Služba koja je prvobitno služila proveri pouzdanosti članova Partije i pripadnika SS pretvorila se u surovu i efikasnu unutrašnju tajnu službu. Njoj je pridruženo i odeljenje koje se sve više širilo, a radilo je kao obaveštajna služba za inostranstvo (Amt VI). Njegov šef Valter Šelenberg, SS-brigadenfirer i policijski general-major, u svoju službu je uključio i velike delove Abvera (vojne obaveštajne službe), nakon što je u februaru 1944. smenjen njegov šef admiral Kanaris. Time je veliki deo operativnih tajnih službi, kao i policija pre njih, potpao pod kontrolu SS.

Pritom nam mora biti jasno i da je zbog vojne okupacije velikih delova Evrope, uz razbijanje dotad postojećih država i aneksiju ogromnih područja, zapravo bilo teško napraviti pravu razliku između zemlje i inostranstva. Kao i Vermaht, nemačke tajne službe su sve više korišćene kao instrument rasnih progona. Utoliko se čak ni kod čisto vojnih funkcija tajnih službi nije više moglo reći da one služe kao podrška vođenju rata u klasičnom smislu reči. Rad tajnih službi je pre svega služio represiji, izrabljivanju, progonima i uništenju u okviru rasne politike nacionalsocijalizma. Zbunjujuće mnoštvo usmerenja tajnih službi, kao i njihova ovlašćenja koja su se uzajamno sukobljavala, predstavljali su deo jednog sistema vladavine kojim je Hitler mnoštvo svojih vernih sledbenika držao pod kontrolom time što im je nagoveštavao da su naročito bliski vlasti, a sebi od slučaja do slučaja zadržavao pravo da favorizuje ovu ili onu osobu, odnosno organizacionu jedinicu.

Taj zločinački karakter nemačke ratne i ekspanzionističke politike, kao i sve veće nevolje u koje je Hitlerovo vođenje rata uvaljivalo Vermaht, po prirodi stvari su najdetaljnije bili poznati tajnim službama. Sve veći jaz između nacionalsocijalističke ratne propagande i vojno-političke stvarnosti bio je poznat pre svega osoblju upoznatom sa stranim informacijama. Nije, dakle, nikakvo

čudo što je u redovima pripadnika tajnih službi bilo mnogo skeptika, pa i aktivista pokreta otpora.

Već prilikom Hitlerovog dolaska na vlast, u januaru 1933, među oficirima koji su radili za tajnu službu bilo je odlučnih Hitlerovih protivnika. Mnogo godina pre nego što se admiral Kanaris pridružio vojnom pokretu otpora, i nakon što je zbog neuspelog Štaufenbergovog atentata 20. jula 1944. bio pogubljen, Ferdinand fon Bredov je bio spreman da silom spreči Hitlerov uspon na položaj šefa Vlade. General Fon Bredov je od 1925. pripadao „odeljenju Abvera" u nemačkom Saveznom ministarstvu odbrane, a od 1930. do sredine 1932. nalazio se i na njegovom čelu. Tako je postao i zamenik generala Kurta fon Šlajhera, ministra odbrane, čiji je blizak saradnik i čovek od poverenja bio. Kada je Šlajher postao kancelar Rajha i kada su ga ugrozile partijske intrige, Fon Papenova Nemačka partija centra[303] i Hitlerova NSDAP, Bredov je pokušao da organizuje vojni državni udar. Sam Šlajher se, međutim, nije slagao s tim planovima, podneo je ostavku i prepustio bojno polje Papenu i Hitleru. Ubrzo nakon formiranja vlade Hitler-Papen, Bredov je napustio funkciju.

Bredov je nakon toga očigledno pokušavao da kao privatno lice radi protiv nacionalsocijalističkog režima i da uspostavi veze sa stranim zemljama na Zapadu. To, međutim, ne objašnjava zbog čega je krajem juna 1934. ubijen u okviru „Rimskog puča" koji je Hitler izmislio - kao jedini general Rajhsvera (tadašnje zvanično ime nemačkih oružanih snaga) osim Šlajhera. Kada su Hitler i njegovi pomagači iz redova SS ubistvom šefa SA Ernesta Rema pokušali da „iskorene" (Hitlerov omiljeni izraz) svaku opoziciju Hitleru unutar samog nacionalsocijalističkog pokreta, iskoristili su pritom i priliku da najpre pobiju neke od istaknutih političkih protivnika. Bivši kancelar Šlajher im je svakako bio omražena ličnost, jer je bio

[303] *Nem. Deutsche Zentrumspartei. (Prim. prev.)*

istaknut i odlično povezan sa starim elitama. Čemu, međutim, ubistvo Bredova, koga u javnosti niko nije poznavao? Ova zagonetka ni do danas nije u potpunosti razrešena, ali sve govori da su i Hitler i Gering Bredovljevo angažovanje smatrali posebno opasnim zbog toga što je bio bivši šef tajne službe. Bredovu su verovatno bili poznati i Hitlerovi zdravstveni kartoni iz Prvog svetskog rata, u kojima je nakon ranjavanja i kratkotrajnog slepila iz vojne bolnice otpušten sa dijagnozom „psihopata sa histeričnim simptomima",[304] Veruje se, sem toga, da je Gering u novembru 1932. sa Bredovom razgovarao o formiranju vlade koja bi uključivala NSDAP, ali bez Hitlera - izdaja čije je svedoke Gering hteo da ukloni sa ovog sveta.[305]

I pomorski kapetan Konrad Pacih, Bredovljev naslednik na čelu Abvera, dospeo je 1935. u sukob sa nacionalističkim rukovodstvom i zatražio je premeštaj u vojsku, gde su ga do 1942. manje-više trpeli kao šefa kadrovskog odeljenja mornarice, ali nakon toga za njega više nije bilo mesta. Nasledio ga je admiral Vilhelm Kanaris, čovek koga je u političkom smislu bilo teško proceniti. Kanaris je špijunsko iskustvo stekao u Prvom svetskom ratu, a 1920. je kao ađutant nemačkog ministra odbrane, socijaldemokrate Gustava Noskea, prikupio političko iskustvo. Kada su nacionalsocijalisti došli na vlast, važio je za zagovornika novog pokreta (uostalom kao i mnogi kasniji borci pokreta otpora). Uspeo je da sa Rajnhardom Hajdrihom, s kojim se sprijateljio u mornarici, postigne sporazum koji je uređivao sve više rivalske odnose između vojne tajne službe, Abvera, i SS, koji je u početku pre svega bio zainteresovan za

---

304 Heike Lattka, „Vergeben kann ich nicht" („Ne mogu da oprostim"), u: *Frankfurter algemeine zeitung* od 22.6.2007. (Razgovor sa Bredovljevim sinom Karl-Hansom fon Bredovom.)

305 Irene Strenge, Kurt von Schleicher. Politik im Reichvvehrministerium am Endeder Weimarer Republik (Kurt fon Šlajher. Politika u Saveznom ministarstvu odbrane na kraju Vajmarske Republike), Berlin, 2006.

funkcije unutrašnje tajne službe. Kanaris je bio upoznat i sa zavereničkim aktivnostima nekih svojih saradnika uperenim protiv nacionalističkog režima. Među njima su bili i major Hans Oster i civilni pravnik Hans fon Donanji, koji je neposredno pre početka rata iz Ministarstva pravosuđa prešao u Abver. U kojoj meri je, međutim, sam Kanaris u godinama neposredno pre i posle početka rata bio povezan sa vojnom opozicijom i do danas je sporno. Ne može se poreći da je tolerisao opozicionu delatnost među svojim saradnicima. U isto vreme, on je nacionalsocijalističkom režimu služio uspehom koji je postigao pretvaranjem Abvera u tajnu službu najprikladniju za rat i okupacionu vlast. Sa oko četiri stotine oficira i velikim brojem ostalih saradnika, Abver je održavao mrežu od oko 30.000 agenata i ljudi za vezu koja je dobro funkcionisala.

U aprilu 1943. Donanji je uhapšen, kao prvi od zaverenika unutar Abvera, jer je doveden u vezu sa neuspelim atentatom na Hitlera. Ubrzo su se na meti našli i Oster i Kanaris. Kanaris je najpre samo udaljen sa položaja, pošto nije bilo dovoljno dokaza za optužbe protiv njega. Tek tri dana nakon Štaufenbergovog atentata, Gestapo je tokom hapšenja i pretresa među oficirima zaverenicima našao obilje dokaznog materijala potrebnog za Kanarisovo hapšenje. Konačno je dospeo u koncentracioni logor Flosenburg, zajedno sa drugim pripadnicima pokreta otpora. Staleški sud SS ga je, međutim, na smrt osudio tek 8. aprila 1945, a pogubljen je narednog dana.

Saveznici i nemački pokret otpora

Otpor usmeren protiv Hitlerovog režima, čije su jezgro činili visoki oficiri, ali koji je obuhvatao i diplomate, druge službenike,

sveštenike i predstavnike sindikata, a izraza je nalazio na mnogim nivoima i u različitim mrežama i akcijama, suočavao je savezničke tajne službe s nizom teških pitanja - kad je reč o analizi, ali i kad je reč o vojno-političkom delovanju. Saopštenjem iz Kazablanke 1943, kojim se od Nemačke (i njenih saveznika) traži „bezuslovna kapitulacija", svesno je isključena mogućnost da se sa Hitlerom, ili možda nekom alternativnom vladom, stupi u pregovore o okončanju rata. Za to su postojala dva važna razloga. Kao prvo, takvi pregovori bi neizbežno doveli do političkih neslaganja između tri savezničke sile, pogotovo imajući u vidu da je Staljin od avgusta 1939. do juna 1941. već išao putem podele teritorija u Srednjoj Evropi i bio Hitlerov saveznik. Kao drugo, nepotpun poraz Nemačke stvorio bi situaciju nalik onoj posle 1918, u kojoj bi Berlin ponovo mogao da odigra ulogu agresivne revizionističke sile.

Za zapadne tajne službe takva zabrana je, međutim, značila da u svojim kontaktima sa snagama otpora u Nemačkoj nemaju gotovo nikakvu mogućnost da Nemačkoj stave u izgled povoljniji tretman ako bi Hitlerov režim bio srušen iznutra, i na taj način rat okončan pre potpunog vojnog poraza. Zbog toga prilikom sabotaža i propagandnih operacija nije moglo da se računa gotovo ni sa kakvom podrškom nemačkih protivnika nacionalsocijalizma.

Protivurečnost ove politike otvoreno se pokazala kad je fašističko Veliko veće 25. jula 1943. smenilo italijanskog diktatora Musolinija i time otvorilo put za raskid s Nemačkom. Italija je 8. septembra sa saveznicima sklopila oružano primirje, koje je bilo sve drugo samo ne predviđena bezuslovna kapitulacija. Da li bi i za Nemačku mogla postojati slična mogućnost? Jedan od agenata OSS o tome je odmah razgovarao sa nemačkim ambasadorom u (neutralnoj) Turskoj, Francom fon Papenom - bivšim saveznim kancelarom i Hitlerovim zamenikom, koji je nakon svoje kritike „Rimskog puča" pao u nemilost kod Hitlera. Šef OSS Donovan poslao je 29. oktobra izveštaj predsedniku Ruzveltu, ali njega su

diplomatski savetnici odvraćali od takve avanture.[306] Početkom 1944. uspostavljen je direktan kontakt sa grupom pokreta otpora oko Beka i Gerdelera. Donovan, međutim, tog puta nije hteo da se eksponira, jer je OSS ulagao napore da uspostavi veze sa sovjetskom tajnom službom NKVD.[307]

Alen Dales, koji je rukovodio kancelarijom OSS u Berlinu, gde je od januara 1943. preko Hansa Bemda Gizevijusa, agenta Abvera, i dmgih održavao odnose sa vojnim pokretom otpora, izneo je veći broj prigovara ovakvom stavu Vašingtona. Kao prvo, tvrdio je da bi raniji kraj rata spasao mnoge ljudske živote. Kao drugo, tvrdio je da će uticaj Sovjetskog Saveza na novi poredak u Evropi biti veći ukoliko Crvena armija prodre dalje na zapad. Drugim rečima, Dales je već razmišljao i dalje od nemačke kapitulacije, o budućem odnosu snaga između zapadnih demokratija i Sovjeta. Smatrao je da bi Nemačka bez tradicionalnih elita, kakve su bile zastupljene u zavereničkim krugovima od 20. jula, veoma verovatno skliznula u sovjetski tabor.

Ta pomisao je većini stručnjaka za Nemačku iz Odeljenja za istraživanje i analizu (*R&A*) u OSS bila daleka. Mada su samo neki od nemačkih emigranata koji su u njemu radili bili otvoreni marksisti, preovladavalo je viđenje nacionalsocijalizma u velikoj meri obeleženo marksističkim shvatanjima. Po njemu, nacionalsocijalistička ideologija se u suštini rukovodila idejama političke desnice. Nacionalsocijalistički pokret došao je na vlast prvenstveno zahvaljujući pomoći, ili u najmanju ruku toleranciji

---

[306] Jurgen Heideking / Christoph Mauch (izd.), American Intelligence and the German Resistance to Hitler: A Documentary History (Američka obaveštajna služba i nemački otpor Hitleru: Dokumentarna istorija), Boulder CO, 1996, str. 130-142.

[307] Bradley F. Smith, Sharing Secrets with Stalin: How the Allies Traded Intelligence, 1941-1945. (Deljenje tajni sa Staljinom: Kako su saveznici razmenjivali obaveštajne podatke, 1941-1945), Lorens KS, 1996.

konzervativne elite, među kojom su važno mesto zauzimali i vodeći krug visokih finansijera, krupni industrijalci i visoki vojni krugovi. Stoga je delovalo logično da denacifikovana, demokratska Nemačka može da nastane samo ako se ove elite udalje sa svojih pozicija moći. U tom smislu, demokratizacija bi zahtevala društvenu revoluciju. Kao nosioci ove revolucije u obzir su dolazili prvenstveno industrijski radnici, zbog čega je pravu opoziciju, pravi otpor nacionalsocijalističkom režimu trebalo očekivati samo iz tog društvenog sloja.[308]

Sa tog stanovišta, nemački otpor iz krugova tradicionalnih elita, uključujući i oficirski korpus, ne samo da je predstavljao nešto čudno, što nije bilo u skladu s ratnim ciljevima saveznika, već je i sam po sebi bio politički sumnjiv, jer je za cilj verovatno mogao imati samo da se pomoću pregovorima postignutog privremenog mira obezbedi sopstveni društveni položaj. Stoga je *R&A* sasvim dosledno postupio kad je 27. jula 1944. neuspeli atentat na Hitlera ocenio na sledeći način: generali su to učinili iz straha da će, kao u jesen 1918, izgubiti kontrolu nad vojskom, te da će ih NSDAP i SS oterati s položaja. Tradicionalne elite se nadaju da će zapadne sile pridobiti za zajedničku borbu protiv boljševizma i nemaju drugi program za upravljanje zemljom. „(Ova) Grupa otelovljava samo propale generale, nacionalističke intelektualce i (možda) nacionalističke socijaldemokrate i državne službenike. (...) Uništenje te grupe ne sprečava političku obnovu Nemačke.“ [309] Jirgen Hajdeking, vodeći stručnjak u ovoj oblasti, u slici Nemačke koju je OSS imao vidi „...prezir u proceni konzervativnog nemačkog otpora, zbog ideoloških predrasuda (...), što je - očigledno nesvesno

[308] Jurgen Heideking, „Das Office of Sttrategic Services und der deutsche Widerstand“ („OSS i nemački otpor"), u: Doerries, *Diplomaten und Agenten,* str. 112-148.

[309] Heideking, *Das Office,* str. 130.

- bilo u protivurečnosti sa proklamovanim ciljem *R&A* - 'objektivnom analizom' i traganjem za istinom".[310] Ovome treba dodati samo još i da je na britanskoj strani neuspeh od 20. jula dočekan praktično sa olakšanjem - ne toliko zbog marksističkih procena, koliko zato što bi time na kocku bili stavljeni dobri odnosi sa Sovjetskim Savezom, koji su Britaniji bili hitno potrebni radi obnavljanja imperije (pre svega u Aziji, nakon očekivanog poraza Japana).[311]

Imajući sve to u vidu, postaje razumljivo zbog čega način na koji je na stvari gledao Alen Dales nije u OSS nailazio na veliko razumevanje. On se, međutim, bez obzira na to trudio da što bolje upozna ličnosti i grupacije koje su stajale iza atentata i njihove političke ciljeve. Uzalud je pokušavao da na sigurno skloni pojedine zaverenike, među njima i pravnika Helmuta Džejmsa fon Moltkea, koji je radio za Kanarisa. Ovaj je bio uhapšen već u januaru 1944, te tako nije mogao lako da se dovede u vezu sa atentatom od 20. jula. Gizevijusu, koji se u januaru 1945. vratio u Berlin, ipak je pošlo za rukom da podnese opširan izveštaj. U njemu se nalazila i rečenica koja je pobudila Dalesovu pažnju:

„(...) Čini se da mnogi Nemci veruju da bi boljševizovana Nemačka olakšala sporazum sa SSSR-om."[312] Ako ostavimo po strani činjenicu da se nemačko stanovništvo boljševizma više plašilo nego što ga je ravnodušno ili čak s odobravanjem iščekivalo, ovaj izveštaj mora se shvatiti imajući u vidu jedno drugo saopštenje. Sovjeti su u julu 1943, pod kontrolom vojne tajne službe GRU,

---

[310] Heideking, *Das Office*, str. 131.

[311] *Lothar Kettenacker, Kriegzur Friedenssicherung: die Deutschlandplanung der britischen Regierung wdhrend des Zrveiten Weltkrieges (Rat radi obezbeđivanja mira: Planovi britanske vlade za Nemačku za vreme Drugog svetskog rata), Getingen, 1989.*

[312] *Heideking/Mauch, American Intelligence (Američka obaveštajna služba), str. 373-375.*

osnovali „Nacionalni komitet slobodne Nemačke“, uglavnom sastavljen od nemačkih komunista i intelektualaca koji su emigrirali. Tokom narednih meseci priključilo mu se i dvadesetak nemačkih generala koji su dospeli u sovjetsko zarobljeništvo. Avgusta 1944. pristupio mu je čak i general feldmaršal Paulus, ogorčeni gubitnik u bici za Staljingrad.

Tako je vrlo lako mogao nastati utisak da je Sovjetski Savez već sastavio neku vojno-političku vodeću elitu, koja bi trebalo da pripremi politički poslušnu, a možda čak i sovjetizovanu Nemačku.[313] Ako tome dodamo i jula 1944. za Poljsku formirani „Lublinski komitet“, s kojim je Staljin obezbedio nastanak poslušne komunističke vlade, uočava se jedan opšti model, po kome je Nemačku i druge delove Evrope koje bi Sovjeti osvojili ili oslobodili trebalo što pre potčiniti uticaju Moskve. Takav zaključak nijebio neminovan, ali ipak se nametao.

Dales je svoj rad ubuduće usmerio na to da upotpuni podatke i kartoteku o onim istaknutim nemačkim ličnostima za koje je znao da se nisu upuštale sa nacistima. Početkom februara 1945. u Vašington je poslao telegram: Ne bi trebalo da osnivamo nemački komitet političkih izbeglica već „...da tiho i bez formalnosti u Švajcarskoj, Francuskoj i drugde, određene za to prikladne nemačke ličnosti koje su ostale u bliskoj vezi sa svojom zemljom, pripremamo da (nas) u određenim pitanjima posavetuju i da ih možda angažujemo u određenim stručnim upravnim telima, koja bi bila od najvećeg značaja za okupacione vlasti u Nemačkoj".[314] Već godinu dana ranije, on je sastavio listu ovakvih osoba, uz primedbu da bi te

---

313 Heike Bungert, Das Nationalkomitee und der Westen: die Reaktion der Westalliierten auf das NKFD und die Freien Deutschen Bewegugen 1943-1948. (Nacionalni komitet i Zapad: Reakcija zapadnih saveznika na NKVD i slobodne nemačke pokrete 1943-1948), Vizbaden, 1997.

314 Heideking/Mauch, American lntelligence (Američka obaveštajna služba), str. 373-375.

ličnosti saveznicima pomogle „...da se u Nemačkoj izbegne politički haos koji bi mogao dovesti do nastanka komunističke države u ovoj zemlji".[315]

Ta „bela lista" konačno je dopunjena i predlozima iz drugih ispostava OSS, iz kartoteke *R&A* i iz podataka Ministarstva inostranih poslova, i uručena je komandantima armija antifašističke koalicije, koji su pod komandom generala Ajzenhauera osvojili i okupirali Nemačku. Zahvaljujući tome, ličnosti poput gradonačelnika Kelna Konrada Adenauera, koga su nacionalsocijalisti svojevremeno smenili, a nalazio se na prvom mestu bele liste za Rajnsku oblast, mogle su odmah po ulasku savezničkih snaga da budu vraćene na svoje položaje. Isto se dogodilo i sa bavarskim socijaldemokratom Vilhelmom Hegnerom, koji je uspeo da se spase otišavši u egzil u Švajcarsku, gde je uspostavio vezu sa OSS. Hegner je postavljen na položaj ministra pravosuđa Bavarske.

U isto vreme, Dales je tražio i mogućnosti da nakon oslobađanja Francuske interveniše u završnoj fazi rata, sredstvima kojima raspolaže tajna služba. Već u januaru 1945. pokušao je da uspostavi vezu sa ferldmaršalima Runštedom i Keserlingom kako bi ispitao mogućnosti za delimičnu vojnu kapitulaciju na Zapadnom frontu. Konačno mu je, početkom marta 1945, pošlo za rukom da se u Lucernu sastane sa generalom oružanih odreda SS Karlom Volfom, i da u pregovorima s njim dođe do plana za samoinicijativnu kapitulaciju nemačkih snaga u severnoj Italiji (operacija *Sanrajz).* Ovaj plan je, međutim, potpisan tek nakon razgovora sa britanskim i američkim komandantima, 29. aprila, da bi nekoliko dana kasnije i

---

[315] *Heideking, Das office, str. 142, fusnota 66; uz to videti i: Christof Mauch, Schatten krieggegen Hitler: das Dritte Reich im Visier der amerikanischen Geheimdienste 1941-1945. (Rat iz senke protiv Hitlera: Treći rajh u viziru američkih tajnih službi 1941-1945), Štutgart, 1999.*

stupio na snagu. Mada je američki ambasador u Moskvi o tim razgovorima već 12. marta obavestio sovjetskog ministra inostranih poslova, ipak je došlo do diplomatskog skandala, a Molotov je tvrdio da su razgovori vođeni „iza leđa Sovjetskog Saveza". Podrazumeva se da nije mogao da objavi da je preko Filbija, jednog od špijuna iz Kembridža, o pregovorima bio tačno obavešten, te da je tako znao i da je zapravo reč samo o jednoj lokalnoj vojnoj kapitulaciji, bez namere da se s Hitlerom sklopi separatni mir.[316]

Dešifrovanje radio-komunikacija

Kao poslednji važan doprinos tajnih službi istoriji Drugog svetskog rata trebalo bi istaći i značaj koji je za tok rata imalo dešifrovanja radio-komunikacija. Pritom najpre treba da ukažemo na jednu tehničku novinu: mašinu za šifrovanje. Dok se dotadašnje „ručno šifrovanje" uglavnom sastojalo u tome da se reči i brojke „prevedu" iz običnog u šifrovani tekst, ili obratno, da se niz znakova šifrovanog razgovora preko radija „pročita", ovaj posao je sada u oba smera obavljala mašina, spolja gledano nalik na pisaću mašinu. U februaru 1918, Artur Šerbijus je prvi patentirao mašinu za šifrovanje koja radi pomoću valjaka, gotovo istovremeno sa drugim pronalazačima iz Holandije i Švedske. Šerbijus je 1923. otkupio neke od tih patenata i pomoću njih dalje razvio svoj uređaj. Nazvao ga je

---

316 Catherine Schiemann Rittri, „Der Geheimdienst beendet den Krieg: Operation Sunrise und die deutsche Kapitulation in Italien („Tajna služba okončava rat: Operacija Sanrajz i nemačka kapitulacija u Italiji"), u: Jugen Heideking / Christoph Mauch (izd.), *Geheimdienst krieggegen Deutschland. Subversion Propaganda, und politische Planungen des amerikanischen Geheimdienstes im Zweiten Weltkrieg (Rat tajnih službi protiv Nemačke. Subverzija, propaganda i politički planovi američke tajne službe u Drugom svetskom ratu), Getingen, 1993, str. 142-165; iz autobiografskog ugla: Allen W. Dulles / Gero von Schultze Gaevernitz, The Secret Surrender (Tajna predaja), Njujork, 1996.*

„Enigma“, to jest zagonetka, i odmah ga je prikazao na većem broju međunarodnih stručnih sajmova. Enigma je spadala u grupu rotor-šifrovanih mašina, što znači da je radila pomoću valjaka, koji su umesto zupčanika imali mnoštvo električnih kontakata. Ovi su pak u unutrašnjosti valjka bili međusobno povezani u skladu s određenom šemom. Prva Enigma je imala šest ovakvih valjaka, od kojih su četiri mogla da se okrenu u proizvoljni položaj. Pomoću određenog položaja tih valjaka bila bi propisana i određena šifra, koja je sve tekstove koji se na tastaturi pisaće mašine kucaju pretvarala u neki drugi niz znakova - odnosno šifrovala.[317]

Kao moguće kupce Šerbijus je najpre u vidu imao privatne kompanije koje bi svoje ponude i prepisku htele da sakriju od konkurencije. Interesovanje za ovakve mašine ubrzo je, međutim, pokazala i vojska. Enigmu je 1926. godine u upotrebu uvela nemačka ratna mornarica, a 1928. i britanska. Kupila ju je i japanska mornarica, ali ona je nastavila da je razvija u skladu sa sopstvenim potrebama. Slično su postupile i druge države. Pritom treba imati u vidu da nije postojala samo jedna Enigma, jer se u roku od nekoliko godina razvila čitava porodica uređaja, među kojima je bilo i prenosivih modela, koji su po veličini odgovarali putnoj pisaćoj mašini. Pre svega se, međutim, radilo na većoj bezbednosti šifrovanja. To se postizalo umnožavanjem broja nezavisno postavljanih valjaka (do osam), čime se povećavao i broj njihovih mogućih položaja - a time i mogućnosti šifrovanja. Uz to su išli i

---

317 Jurgen Rohwer, „Die ENIGMA - Schliisselmaschine" („Mašina za šifrovanje - ENIGMA“), u: Krieger, *Geheimdienste;* Heinz Ulbricht, *Die Chiffriermaschine Enigma: triigerische Sicherheit. Ein Beitrag zur Geschcihte der Nachrichtendienste (Mašina za šifrovanje Enigma: Varljiva bezbednost. Prilog istoriji obaveštajnih službi), Sarbriken, 2007; Michael Smith / Ralph Erskine (izd.), Action This Day! Bletchley Park from The Breaking of the Enigma Code to the Modern Computer (Akcija danas! Blečli park od odgonetanja Enigmine šifre do modernih kompjutera), Njujork 2002.*

takozvani štekeri, to jest utikači, koji su pružali mnoštvo mogućnosti za međusobno povezivanje elemenata uključivanjem i isključivanjem, na sličan način kao kod telefonskih centrala kojima rukuje operater.

Dešifrovanje radio-signala nastalih šifrovanjem pomoću Enigme započelo je nekoliko godina nakon uvođenja ove mašine na tržište. Za to je naročito značajan bio francuski kapetan Gustav Bertran, koji je radio za tajnu službu svoje zemlje, a kome je 1931. godine pošlo za rukom da nemačkog službenika iz odeljenja za šifrovanje kopnene vojske Hansa Tila Šmita (tajno ime ,,Aše" - pepeo) navede da izda tajne podatke o Enigmi. Bertran je sarađivao sa poljskom službom za šifrovanje BS.4, kojoj je pružio uvid u svoje tajne podatke. Na tom mestu u Varšavi u odgonetanju Enigminih šifara su se već okušala tri mlada matematičara, s dobrim poznavanjem nemačkog jezika. U decembru 1932. ostvarili su odlučujući proboj, a od januara 1933. dešifrovali su prve nemačke poruke sa radija.[318] Ubrzo su počeli da se prave različiti modeli koji su bili imitacija Enigme. Da bi se rad na dešifrovanju pojedinih radio-poruka ubrzao, načinjen je niz od šest mašina Enigma, pomoću kojih je u roku od dva sata moglo da se isproba 17.000 mogućih položaja valjaka kako bi se uočio onaj koji je u datom slučaju upotrebljen za šifrovanje. Ali kad su nemačka kopnena vojska i vazduhoplovstvo krajem 1938. umesto tri počeli da koriste pet valjaka, dok je mornarica već radila sa sedam ili osam valjaka, broj mogućih položaja prevazišao je mogućnosti centra za dešifrovanje u Poljskoj.

---

318 Marian Rejewski, ,,How Polish Mathematicians Deciphered the Enigma" („Kako su poljski matematičari dešifrovali Enigmu"), u: Annals of the History of Computing (Anali istorije računarstva), 3,1981; Zdzislaw J. Kapera, Before Ultra There Was Gale: Some Contributions to the History of the Polish Enigma, 1932-1942. (Pre ULTRA je bio GALE: Prilozi istoriji poljske Enigme, 1932-1942), Krakov, 2002.

Radi rešavanja ovog problema, već postojeća saradnja s Francuskom proširena je i na britanske stručnjake za dešifrovanje. Samo nekoliko nedelja pre nemačkog napada na Poljsku, Poljaci su Britancima i Francuzima predali po jedan svoj usavršeni uređaj i vredna dokumenta. Kad je Vermaht napao Poljsku, poljski stručnjaci su preko Rumunije sklonjeni u Francusku, gde su nastavili da rade u francuskom centru za dešifrovanje Šato de Vinjol, jugoistočno od Pariza. Početkom 1940. tamo im je pošlo za rukom da odgonetnu i poboljšanu vojnu šifru Enigme, a ubrzo i onu koju je koristilo vazduhoplovstvo - mada u prvo vreme tek sa vremenskim zaostatkom od deset nedelja.

Nakon što su Nemci zahvaljujući odgonetanju britanskih pomorskih šifara stekli veliku prednost prilikom okupacije Norveške - nemački brodovi su na taj način vešto izbegli veće britanske pomorske formacije - savezničko dešifrovanje radio-poruka od avgusta 1940. u presudnoj meri doprinelo je da Luftvafe, nemačko ratno vazduhoplovstvo, ne ostvari svoj cilj - nadmoć u vazduhu nad kanalom Lamanš i južnom Engleskom, zbog čega je morala da bude prekinuta nemačka operacija *Morski lav*, koja je predviđala iskrcavanje na Britanska ostrva i kopnenu invaziju na Ujedinjeno Kraljevstvo, ali nikad nije ostvarena. Pritom je važna bila činjenica da su Britanci dalje razvili poljski uređaj za dešifrovanje, koji je kasnije upotrebljen i za bitku na Atlantiku. Nemačka mornarica je, međutim, takođe neprestano poboljšavala svoj način šifrovanja, tako da je stalno iznova dolazilo do perioda u kojima ništa nije moglo da se odgonetne. Zapovednici nemačke mornarice pre svega su uveli šifrovani sistem za javljanje položaja brodova (koordinata). Stručnjaci iz Blečli parka su, međutim, dobili pomoć kad je 1940. pribavljeno nekoliko valjaka za šifrovanje i deo šifrovanih pomorskih karata sa dve potopljene nemačke podmornice. U martu 1941, jednom britanskom odredu u blizini norveških Lofotskih ostrva pošlo je za rukom da na prepad zarobe

nemački brod *Krebs*, koji je plovio kao prethodnica, i da zaplene uređaje i uputstva za šifrovanje. Nakon toga su na prepad zarobljeni i veći broj nemačkih meteoroloških brodova i jedna podmornica na severnom Atlantiku koja je bila prinuđena da izroni.[319]

Ovako pribavljene informacije su do januara 1941. omogućile da konvoji koji saobraćaju između Severne Amerike i Britanskih ostrva budu mnogo bolje obezbeđeni. Nakon toga je, međutim, došlo do pauze u dešifrovanju, koje je potrajala jedanaest meseci, jer su nemačke podmornice dobile novu mašinu za šifrovanje. Ona je zaplenjena tek u oktobru 1942, sa jedne podmornice zarobljene u Sredozemnom moru. U maju 1943. je, konačno, ostvaren preokret u podmorničkom ratu, pošto je saveznicima pošlo za rukom da radio-saobraćaj prate i dešifruju u realnom vremenu, kao i da uz pomoć novih senzora i uređaja za utvrđivanja pravca, ali i efikasnijih aviona dugog doleta, desetkuju nemačku podmorničku flotu.

Od proleća 1944. u Blečliju je korišćen prethodnik savremenih kompjutera po imenu ,,kolos", mašina koja je radila uz pomoć elektronskih cevi. Ona je odigrala važnu ulogu u širenju lažnih radio-poruka, kojima je rukovodstvo Vermahta obmanuto kada je reč o savezničkim kopnenim operacijama u severnoj Francuskoj (iskrcavanje u Normandiji). Gomilanje vojnih snaga i brodova na južnoj obali Engleske nije se, doduše, moglo potpuno sakriti, ali tajnim službama je uz pomoć veštih manevara pošlo za rukom da Nemcima lažno prikažu prisustvo američkih vojnih formacija, kojih tu nije bilo, kao i da se iskrcavanje navodno planira kod Kalea. Kad su se Ajzenhauerove snage 6. juna 1944. iskrcale daleko zapadnije, na obali Normandije, Hitlerovi stratezi su mislili da je reč samo o

---

[319] *David Kahn, Seizing the Enigma: The Race to Break the German U-Boats Codes 1939-1943. (Zaplena Enigme: Trka za odgonetanje nemačkih podmornickih šifara 1939-1943), Njujork, 1991.*

uvodu u invaziju glavnih snaga kod Kalea.

Predaleko bi nas odvelo ako bismo hteli da objasnimo sve mnogobrojne mogućnosti položaja za šifrovanje i modela mašine Enigma (i njenih varijanti) koji su korišćeni u različitim državama, ministarstvima, državnim službama i borbenim snagama. Da bi se shvatio njihov značaj za vođenje Drugog svetskog rata, dovoljno je objasniti neke osnovne činioce. Ko se tačno držao svih propisa, bar kod visoko razvijenih modela Enigme, beskrajno je otežavao položaj onima koji se trude da odgonetnu šifru. U praksi je, međutim, bilo brojnih grešaka i kršenja propisa, recimo slanja iste vesti običnim tekstom i u šifrovanoj formi, što se dogodilo sa jednim meteorološkim izveštajem i jednim saopštenjem za štampu. Na taj način je postalo mnogo lakše da se šifra odgonetne, poređenjem dve verzije. Pritom moramo imati na umu i da je dešifrovanje taktičkih vojnih informacija imalo smisla samo ako je bilo veoma brzo, da ga najavljeni događaji ne bi pretekli. Čak ni tada, međutim, razumevanje neprijateljskih radio-poruka nije obezbeđivalo siguran uspeh, što su Britanci iskusili u maju 1941, prilikom nemačkog iskrcavanja na Krit. Pošto su Nemci stekli prevlast u vazduhu u čitavom okruženju, Britancima je bilo nemoguće da pošalju podršku svojim odsečenim jedinicama.[320]

Ovde treba spomenuti i kakve prednosti je donelo američko dešifrovanje radio-saobraćaja u ratu na Pacifiku. Posle japanskog napada na Perl Harbor, američkoj mornarici je već u bici na Pacifiku kod Midveja, početkom juna 1942, pošlo za rukom da japanskoj floti nanese poraz koji je odlučio rat. Kako je to bilo moguće toliko brzo? Pre svega zato što u Perl Harboru nije pogođen nijedan od američkih nosača aviona. U trenutku napada svi su se nalazili na moru. Admiral Jamamoto je hteo da zauzme američko uporište Midvej, jer je s pravom verovao da će SAD upotrebiti sve što imaju

[320] *Keegan, Intelligence in War (Obaveštajne službe u ratu), str. 144-183.*

kako bi ga sačuvale. Ako bi Japanci zagospodarili Midvejem, njihova linija odbrane pomerila bi se za oko 3.000 kilometara na istok. SAD je, međutim, pošlo za rukom da dešifrovanjem radio-saobraćaja doznaju taj plan i da deo japanske flote presretnu kod Koralnog mora (istočno od Nove Gvineje). Dva japanska nosača aviona su pritom oštećena, dok je treći potopljen. SAD su izgubile jedan od dva nosača aviona.

Pre nego što je došlo do očekivane bitke za Midvej, američki stručnjaci za šifrovanje smislili su jedno lukavstvo. U Midvej su podvodnim kablom poslali jednu vest, moleći tamošnje komandante da svojim pretpostavljenima u SAD radiom pošalju određenu nešifrovanu poruku, na koju će im ovi - takođe u nešifrovanom obliku - poslati unapred isplanirani odgovor. Kao što se i očekivalo, Japanci su ove radio-poruke spomenuli u svom izveštaju sa terena, čime su dali svojevrsni ključ za dešifrovanje svojih komunikacija. Zatim su radiom preneli dalja uputstva o sastavu snaga planiranih za japanski napad, među kojima je bilo i šest nosača aviona. SAD su pak istovremeno slale lažne radio-poruke kako bi Japance navele da poveruju da su američki nosači aviona još daleko. Oni su, međutim, Japancima postavili zamku, pomoću koje su uspeli da potope četiri japanska nosača aviona - izgubivši samo jedan svoj.

Devet meseci kasnije, Amerikancima je uspelo da doznaju tačan datum i tačnu rutu Jamamotovog putovanja radi inspekcije. Najpre se oklevalo, iz bojazni da bi planski napad mogao razotkriti tajnu da saveznici uspešno dešifruju japanske radio-poruke.[321] Naređenje da se Jamamotov avion obori je, međutim, ipak stiglo. Njegova smrt

---

[321] *Richelson, Century of Spies, str. 180-184; Keegan, Intelligence in War, str. 184-220; Donald A. Davis, Lightning strike: the Secret Mission to Kill Admiral Jamamoto and Avenge Pear Harbor (Munjeviti napad: Tajna misija radi ubistva admirala Jamamotoa i osvete za Perl Harbor), Njujork, 2005.*

predstavljala je veliki gubitak za Japan.

7. Rat tajnih službi u hladnom ratu

Nakon sloma nacionalsocijalističke vladavine u Evropi i Nemačkoj, ideološkoj eri ni u kom slučaju nije došao kraj. Kako je Staljin u svom predizbornom govoru februara 1946. javno rekao, Sovjetski Savez se i dalje suočavao sa nepomirljivom borbom za opstanak s „kapitalističkim svetom“. O miroljubivoj koegzistenciji sovjetsko

rukovodstvo je počelo da govori tek deceniju kasnije, pod utiskom nuklearne pretnje koja je ugrozila čitav svet, ali ni u kom slučaju ne i s namerom da napusti svoj stari cilj - svetsku revoluciju. Zapravo je još i Mihail Gorbačov, uz pomoć neke vrste reformisanog komunizma, pokušavao ponovo da oživi revolucionarni polet.

Tako je konfrontacija koja je postojala od 1917, zajedno sa svojim predstavama o neprijatelju, i dalje nastavila da postoji. Na činjenicu da je Moskva u drugoj polovini rata bila u koaliciji sa najtvrdokornijim kapitalističkim velikim silama, SAD i Velikom Britanijom, gledalo se kao na taktičku epizodu. Staljinov govor, dakle, nije bio neki verbalni ispad, već prosta najava da pobeda nad Nemačkom ni u kom slučaju za sobom ne povlači promenu režima u Sovjetskom Savezu ili odstupanje od komunističke državne ideologije, čemu su se mnogi sovjetski građani možda nadali kad je Staljin 1941. udario u nacionalne žice (Otadžbinski rat), pa čak i ponovo dopustio delovanje Ruske pravoslavne crkve, mada u uskim okvirima. Kako se ubrzo pokazalo, izneverene su i nade onih na Zapadu koji su u Sovjetskom Savezu hteli da vide neku vrstu prijateljske zemlje u razvoju s diktaturom na čelu, s ljubazno nasmešenim „taticom Staljinom" kao vođom. Brzim nizom poteza, Staljin je učinio da se ovaj „povratak" sovjetskoj ideologiji oseti kako u unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici.

Zapad, međutim, ipak nije mogao da razmišlja o povratku konfrontaciji u stilu tridesetih godina, jer je međunarodna situacija nakon okončanja rata 1945. bila potpuno drugačija. Sovjetski Savez je sada bio do zuba naoružana vojna sila, a njegova vojska i tajne službe praktično su držali pod kontrolom čitavu Evropu istočno od Elbe. Pored toga, u Ujedinjenim nacijama je postojao jedan nov međunarodnopravni poredak, u kom je Moskva učestvovala, mada je ignorisala njegove ekonomske činioce, kao što je Sporazum iz Breton Vudsa. Moskva je, konačno, bila zastupljena i u svim međunarodnim kontrolnim telima i pregovaračkim procesima,

između ostalog i u okupacionim vlastima u Nemačkoj, Austriji, Trstu i Koreji, kao i u pregovorima o mirovnim sporazumima u Savetu ministara inostranih poslova. Dok je 1939. Moskva u diplomatskom smislu bila uglavnom izolovana, posle 1945. bilo je upravo suprotno.

Više nije moglo otvoreno da se sprovodi čak ni obezbeđivanje zapadnih sfera uticaja od komunizma - recimo kolonijalnih teritorija ili, u slučaju SAD, njihovog „zadnjeg dvorišta", Latinske Amerike - bar tokom prvih posleratnih godina. Sporazumom iz Jalte komunističke partije su izričito označene kao demokratske. Stoga ne čudi što predsednik Hari Truman u svom govoru pred Kongresom 12. marta 1947. nije komuniste spomenuo po imenu kada je zahtevao finansijsku pomoć za antikomunističke snage u Grčkom građanskom ratu i ponudio istu vrstu pomoći za slične slučajeve na drugim mestima u Evropi i Aziji (Trumanova doktrina). Ni u čuvenom govoru s Harvarda američkog ministra inostranih poslova Džordža Maršala 5. juna 1947, kojim je obrazložen Maršalov plan, komunisti i Sovjetski Savez ne spominju se otvoreno.[322]

Građanski rat u Grčkoj, političko ugnjetavanje u delovima Evrope koje su Sovjeti zauzeii, sukob u severnom Iranu, Praški prevrat u februaru 1948, a na kraju i kriza u Berlinu, koja je započela nekoliko meseci kasnije, nesumnjivo su, međutim, pokazali da Sovjetski Savez ni u kom slučaju ne pomišlja da sa zapadnim silama pobednicama zaista sarađuje i sklapa kompromise. Sovjetska nuklearna proba avgusta 1949, pobeda kineskih komunista u građanskom ratu u oktobru 1949. i napad Severne Koreje na Južnu u junu 1950. otklonili su i poslednju sumnju da Moskva namerno traži sukob, mada ne i neposredan rat sa zapadnim velikim silama. Time je ostala otvorena mogućnost *indirektnog* vođenja rata (sa „predstavnicima Moskve"), odnosno takozvanog rata preko

[322] Krieger, Clay, str. 278.

posrednika, kao što je to bio slučaj u Korejskom ratu, a moguć je bio i čitav arsenal operacija tajnih službi, propaganda i još mnogo toga.

Time su tajne službe dobile značaj kakav nisu imale nikad ranije u istoriji modernih država. One nisu više bile *dopuna* drugim sredstvima politike moći, već *zamena* za rat velikih sila, koji ove ipak nisu htele da povedu, a koji je zbog narastanja zaliha nuklearnog oružja postao i gotovo nemoguć. „Nuklearni rat nikad ne može da se dobije i nikad ne sme da se vodi", rekao je o tome tri decenije kasnije američki predsednik Regan.[323] Mogući su ostali samo još najrazličitiji ratovi tajnih službi. Ova opcija se razvijala postepeno, i prilagođavala se konkretnom ratnom poprištu.

Prilagođavanje u Sovjetskom Savezu

Tajne službe su se najpre bavile svojim institucionalnim prilagođavanjem posleratnim prilikama. Demokratske vlade i diktature u istoj meri su se pitale kako da svoje tajne službe, koje su zbog ratnih potreba veoma uvećane, prilagode mirnodopskim potrebama.

Staljinu je pritom očigledno trn u oku bila veoma narasla moć njegovog šefa tajne službe, Berije. Zbog toga ga je naimenovao za punopravnog člana Politbiroa i zamenika premijera, na taj način oduzevši mu unutrašnju tajnu službu (NKVD) i obaveštajnu službu za inostranstvo (MGB). Obe su dobile nove šefove i proširene su u ministarstva: Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo za državnu bezbednost. Staljinova računica se, međutim, nije pokazala

---

[323] Sovjetska vojska je, doduše, planirala regionalno ograničeni nuklearni rat u Srednjoj Evropi. Vojtech Mastny / Sven G. Holtsmark / Andreas Wenger (izd.), *War Plans and Alliances in the Cold War: Ihreat Perceptions in the East and West (Ratni planovi i savezi u hladnom ratu: Doživljaj i pretnje na Istoku i Zapadu)*, London, 2006.

kao tačna, jer je Berija umeo da zadrži neku vrstu neformalne kontrole. U svakom slučaju, Hruščov je tvrdio da se najvažnija dosijea i dalje razmatraju u dogovoru sa Berijom.[324] Nakon Staljinove smrti Berija je preko tajnih službi veoma brzo skoncentrisao moć u svojim rukama kako bi izbacio iz sedla trojku koja je nasledila Staljina (jedan od trojice bio je i Hruščov). Spojio je Ministarstvo unutrašnjih poslova sa Ministarstvom za državnu bezbednost, što je dalo svojevrsnu kombinaciju policije i tajne službe, kakva je bila i Himlerova Rajhsziherhajtshauptamt - Glavna služba državne bezbednosti. Uz to je išla i kontrola svih kažnjeničkih logora (GULAG) i proizvodnja nuklearnog naoružanja. Trojka se, međutim, udružila sa vojnim vrhom (na čelu s maršalom Žukovom) i postigla da Berija bude uhapšen, osuđen i pogubljen.
Slična sudbina zadesila je i njegove najbliže ljude od poverenja.

Zapanjujuće je da je Staljin izbegavao da sprovede čistku među izuzetno korumpiranim vodećim slojem tajne službe. Pretpostavlja se da je verovao da Beriju drži pod kontrolom. Pored toga, tajne službe su mu bile potrebne i za, s njegove tačke gledišta neophodne, čistke među stanovništvom na teritorijama Sovjetskog Saveza koje su se prethodno nalazile pod nemačkom okupacijom, kao i za izgradnju struktura tajnih službi u novostečenim državama-satelitima.

Za progon stvarnih ili navodnih kolaboracionista bilo je zaduženo specijalno odeljenje NKVD-a, po imenu „Smerš" (skraćenica od „smrt špijunima").[325] Ono je osnovano 1943. za borbu protiv partizana, sabotera, špijuna, ali i dezertera i izdajnika u

---

[324] Andrew/Gordiewsky, *KGB*, str. 341.

[325] *Robert W. Stephan, Stalin's Secret War: Soviet Counter Intelligence against the Nazis 1941-1945. (Staljinov tajni rat: Sovjetska kontraobaveštajna služba protiv nacista 1941-1945), Lorens, 2004.*

samim borbenim snagama. Po završetku rata, proveravana je vernost miliona sovjetskih izbeglica sovjetskom sistemu. Zapadne sile su sa prinudnog rada u Nemačkoj u domovinu vratile oko dva miliona ljudi sovjetskog porekla, predavši ih pritom sovjetskim vlastima - uglavnom prinudno, jer su ljudi o kojima je bila reč veoma dobro znali kakvoj sumnji su izloženi pod Staljinovim režimom. Njima su se pridružili i sovjetski ratni zarobljenici koji su preživeli zlostavljanja u nemačkim logorima. Više od dva i po miliona njihovih drugova nije uspelo da ih preživi.

Pošto je Staljin već na početku rata utvrdio da su svi sovjetski ratni zarobljenici automatski dezerteri, i da zbog toga od sovjetske države ne smeju da očekuju nikakvu brigu i zaštitu u smislu međunarodnog ratnog prava, oni među njima koji su preživeli rat nisu poslati svojim porodicama, već u zatvoreničke logore severno od polarnog kruga. Najgore su prošli oni, na čelu s generalom Vlasovom, koji su pokušali da se bore na strani Vermahta kako bi Rusiju oslobodili sovjetskog jarma. Mnogi od njih ubijeni su na najbrutalniji način.[326]

U martu 1946. Smerš je ukinut kao posebna organizacija za vojnu kontrašpijunažu. Njegovi zadaci preneseni su na Treće glavno odeljenje MGB - Ministarstva državne bezbednosti. Time je okončano jedno od najsurovijih poglavlja u istoriji sovjetske tajne službe.

Drugi veliki zadatak sovjetske tajne službe predstavljala je izgradnja prijateljskih komunističkih tajnih službi u zemljama Srednje i Istočne Evrope koje je Crvena armija okupirala. Poljska je bila jedna od prvih država koje su Sovjeti osvojili. U isto vreme, ona je bila i najnezgodnija u političkom smislu, jer je Staljin 1939, zajedno s Hitlerom, razbio poljsku državu i istakao pretenziju na veliki deo tadašnje istočne poljske državne teritorije. Niko u

[326] *Nikolai Toistoy, Die Verratenen von Jalta (Izdani na Jalti), Berlin, 1987.*

Poljskoj, osim malobrojnih komunista, nije hteo dobrovoljno da pristane na to, a otpora je bilo čak i među poljskim komunistima. NKVD je stoga brzo osnovao poljsku tajnu službu, koja je po strukturi i metodama trebalo da liči na sovjetsku. Krajem 1944. već je imala 2.500 regruta, koje je u prvo vreme obučavalo dvesta sovjetskih čekista. Ubrzo zatim, ovaj broj se mnogostruko uvećao, jer pripadnici sovjetske tajne službe nisu bili zaduženi samo da obučavaju, već i da u isto vreme izgrade mrežu kontrolora, koja će poljsku tajnu službu (UB) držati na sovjetskom kursu. Ovaj model je praktično prenesen na sve države u kojima se Crvena armija nalazila i u kojima su, manje ili više neposrednom silom, obrazovane komunističke vlade. Specijalnost poljske UB predstavljao je, međutim, izvesni komandant Labanovski, koji je bio obučen da igra ulogu katoličkog sveštenika. Ako su zatvorenici hteli da razgovaraju sa sveštenikom, pojavio bi se Labanovski, kao ispovednik bez obaveze da čuva tajnu ispovesti. Pored toga, dobro je igrao i ulogu evangehstičkog pastora i jevrejskog rabina.[327]

U berlinskom predgrađu Karlshorst sovjetska državna bezbednost se, sa oko 2.000 ljudi, smestila u jednom ogromnom zatvorenom krugu. Sovjeti su u početku obavljali sve zadatke tajne službe u svojoj okupacionoj zoni u Nemačkoj, to jest u kasnijoj NDR. Uspostavili su sistem administrativnih oblasti i okruga, pri čemu je svaki imao svoje odeljenje tajne službe. Prvi veliki talasi hapšenja bez pravosudne procedure primerene pravnoj državi sprovedeni su, dakle, u sovjetskoj režiji. Deset sovjetskih specijalnih logora, od kojih su neki bili smešteni u bivšim nacionalsocijalističkim koncentracionim logorima, napunilo se stvarnim ili navodnim nemačkim nacistima, pri čemu je svrstavanje u ovu kategoriju delimično zavisilo i od veličine zemljišnog poseda ili imovine preduzeća dotične osobe. To je trebalo da bude neka vrsta

[327] Andrew/Gordievsky, *KGB*, str. 351-352.

društvene revolucije putem nacionalizacije i prinudnog rada, čime je pogođeno do 180.000 ljudi - zvanična ruska cifra iz 1990. iznosi 122.671. Trećina njih je umrla. Preko 12.000 je deportovano u Sovjetski Savez.[328] Među zatvorenicima se našlo i više od 20.000 socijaldemokrata koji su odbili prinudno ujedinjenje SPD i KPD (nemačke socijalističke i komunističke partije), u JSPN - Jedinstvenu socijalističku partiju Nemačke.

Tek u avgustu 1946. osnovana je istočnonemačka politička policija, koja je nosila oznaku K5 i koja je u roku od dve godine narasla na sedam stotina zaposlenih. U januaru 1950. Politbiro JSPN-a doneo je odluku o formiranju Ministarstva za državnu bezbednost (MfS), na čelu s Vilhelmom Cajserom, i sa Erihom Milkeom kao njegovim zamenikom. Iste godine, broj osoblja povećao se na 2.700. Cajser je u Moskvi važio za čoveka od poverenja, dok je Milke smatran saveznikom Valtera Ulbrihta (prvog sekretara JSPN-a i prvog premijera NDR), koji je sa svoje strane pokušavao da rukovodstvo JSPN-a malo osamostali od Moskve.

Moskva, međutim, nije htela da dopusti nemačku državnu bezbednost koja bi bila nezavisna od nje.[329] Za to, navodno, „nije bilo dovoljno proverenih nemačkih kadrova". A kada je KP SSSR konačno dala svoj pristanak za stvaranje nemačke državne bezbednosti, skoro sve je ipak ostalo po starom. MfS je ostao pomoćni organ sovjetske državne bezbednosti. Od 6.670 kandidata,

---

328 Sergej Mironenko / Lutz Niethammer / Alexander von Plato (izd.), Sovvjetische Speziallager in Deutschland 1945-1950. (Sovjetski specijalni logori u Nemačkoj 1945-1950), dva toma, Berlin, 1998; Henry Leide, NS-Verbrecher und Staatssicherheit (Nacionalsocijalistički zločinci i državna bezbednost), Getingen, 2005.

329 Roger Engelmann, „'Schild und Schwert' als Exportartikel: die Sowjets und der Aufbau der DDR - Geheimdienste" („'Mač i štit' kao izvozni proizvod: Sovjeti i izgradnja tajne službe NDR"), u: Krieger, *Geheimdienste.*

sovjetski kontrolori su odbacili osamdeset osam odsto, jer su imali rođake na Zapadu, ili iz drugih razloga. „Prijatelji", kako su „saveznici" iz Moskve nazivani u dokumentima, najviše su voleli sasvim mlade ljude, koje su mogli sami da školuju. Najvažnije slučajeve su i inače obrađivali sami.

U leto 1953. bilo je uzbudljivo. Kada je Berija nakon Staljinove smrti vlast hteo da prigrabi za sebe, Politbirou je izložio novu politiku prema Nemačkoj. Istovremeno je smenio opunomoćenika za tajnu službu u Berlinu, poslao tamo svog čoveka od poverenja i smanjio broj savetnika na ukupno 328 ljudi, dakle na oko petnaest odsto dotadašnjeg broja. Ubuduće je tamo trebalo da se šalju samo sovjetski oficiri sa znanjem nemačkog jezika. Tada je, međutim, došlo do narodnog ustanka od 17. juna, koji je u istoj meri iznenadio Sovjete i rukovodstvo JSPN-a. Bila je to obaveštajna katastrofa, pogotovo što pretnja uopšte nije došla od klasnog neprijatelja, to jest od građanstva, već prvenstveno od industrijskih radnika. Naravno da se znalo da Zapad nije imao nikakve veze s tim. Međutim, tvrdilo se suprotno kako se ne bi sasvim ispalo iz ideološke šeme. Berija je 26. juna uhapšen i smenjen. Specijalni opunomoćenik je ponovo zamenjen, a broj osoblja povećan na 540. MfS (Ministarstvo za državnu bezbednost NDR) svedeno je na ulogu pomoćnog organa. To se pokazalo kad je Cajser smenjen, a ubrzo čak i isključen iz JSPN-a. Nasuprot Ulbrihtovoj želji, na čelo MfS nije postavljen Milke, već Ernst Volveber. U čistkama koje su usledile, zamišljenim kao naknadno savladavanje narodnog ustanka, glavnu reč vodili su sovjetski savetnici.

Kada je Savezna Republika Nemačka 1954. pristupila savezu NATO, Moskva je naredila da se pojača „rad na Zapadu". Toga radi, osnovana je organizacija za špijunažu u inostranstvu koja je tek 1953. postala deo MfS, nazvana Glavna obaveštajna uprava. Ona je ubuduće u NDR obavljala zadatak tajne službe za inostranstvo u užem smislu. Na njenom čelu bio je i do 1986. ostao Markus Volf, čovek u potpunosti odan Moskvi. Kad je Ulbrihtu nakon ustanka u

Mađarskoj 1956. konačno pošlo za rukom da NDR obezbedi izvesnu samostalnost u odnosu na Moskvu, Volvebera je zamenio Milke. Volf je, međutim, kao Moskvin čovek, a ubrzo i kao zamenik šefa Ministarstva za državnu bezbednost, ostao jemac da će njegovo ministarstvo na svaki način biti odano Moskvi. Tek 1958. broj sovjetskih savetnika u MfS smanjen je na nekoliko desetina. Ovo ministarstvo je, međutim, već bilo u dovoljnoj meri sovjetizovano, a Karlshorst[330] je i dalje ostao veoma prisutan.

Poseban slučaj predstavljala je Jugoslavija. Ona je, naime, postala komunistička, ali bez sovjetskog vojnog prisustva. To najpre nije igralo nikakvu ulogu, jer su Tito i čitavo partijsko rukovodstvo bez izuzetka bili pristalice Moskve, o čemu je kasnije pisao Milovan Đilas, Titov bliski saradnik i čovek od poverenja.[331] Bez obzira na to, Staljin je angažovao svoju tajnu službu kako bi bio obavešten o prilikama u Jugoslaviji, a naročito u njenoj komunističkoj partiji. Titovo samopouzdanje i njegov ponekad samovoljni sud zabrinjavali su Staljina. Tito, koji je i sam pod svojom komandom imao brutalnu tajnu službu za progon nekomunističkih političkih snaga, nije hteo da trpi da se svuda u njegovom aparatu vlasti regrutuju sovjetski špijuni. To, međutim, nije mogao ni da spreči. Sovjeti su svoje agente ubacili čak i u njegovo neposredno okruženje.

U pogledu organizacije i praktičnog rada, jugoslovenska Udba oslanjala se na sovjetski model. U martu 1946. odeljenja za zemlju su, po sovjetskom uzoru, podređena ministru unutrašnjih poslova, kao Uprava državne bezbednosti. Njena prethodnica bila je čuvena Ozna - Odeljenje za zaštitu naroda, na čelu sa Aleksandrom Rankovićem, koji je 1946. postao ministar unutrašnjih poslova, odnosno drugim rečima ostao šef tajne službe sve do 1966. U

330 Četvrt Berlina u kojoj se nalazilo posleratno sedište KGB-a za Istočnu Nemačku, najveće van SSSR-a.

331 Milovan Đilas, *Rise and Fall (Uspon i pad)*, London, 1985, str. 106-107.

završnoj fazi rata i u mesecima nakon njega, Ranković je napravio užasan pokolj među četnicima, pripadnicima srpske antikomunističke milicije. Preko 12.000 četnika je ubijeno. Drugu metu terora tajne službe predstavljali su Albanci, kako na Kosovu, tako i u samoj Albaniji, koja je takođe bila komunistička i koja je najpre ušla u savez s Titom. Staljin je 1948. jedan veliki sukob unutar albanskog rukovodstva iskoristio da uz pomoć svoje tajne službe obezbedi pobedu struji koja je bila protiv Tita. Tito je pak pokušao da osnuje balkansku federaciju, koja bi služila širenju njegovog sopstvenog uticaja. Staljin je ovom poduhvatu stao na kraj, raskinuvši sa Titom, a komunističke države koje su bile jugoslovenski susedi čvršće vezujući za Moskvu. Titoisti su u Tirani žigosani i progonjeni kao agenti zapadnih sila. U Staljinovoj demonologiji Tito je zauzeo mesto Trockog - kao najgori izdajnik u sopstvenom taboru.

Rastrzana Francuska

Naročito težak slučaj institucionalnog prilagođavanja predstavljala je Francuska, jer se general De Gol, koji je 25. avgusta 1944. ušao u Pariz i obrazovao privremenu vladu, suočio sa stanovništvom podeljenim na kolaboracioniste i pripadnike Pokreta otpora, uz milione Francuza koji su apolitično čekali da se rat završi. I sam Pokret otpora (*Resistance*) raspao se na bezbroj frakcija, grupa i grupica, koje su se uzajamno borile, delom i oružanom silom.

Ova višestruka podela zahvatila je i sve državne organe bezbednosti: policiju, vojsku i tajne službe. Da bi se ta situacija razumela, moramo da se vratimo u vreme nakon kapitulacije iz 1940, kad je De Gol oko sebe okupio malu grupu ljudi i pokušao da od francuskih vojnih snaga u Velikoj Britaniji stvori vojsku sposobnu za delovanje. Uporedo s tim, osnovao je i tajnu službu, čiju je upravu poverio mladom oficiru i docentu na Politehničkoj

akademiji po imenu Andre Devavren. On je za svoje tajno ime odabrao „pukovnik Pasi" (po jednoj stanici pariskog metroa), i bio je poznatiji po njemu.

Pasijeva tajna služba (BCRA) bila je, međutim, sve drugo samo ne profesionalna.[332] Ovaj manjak profesionalnosti pokušali su da prevaziđu uz pomoć britanskih instruktora, ali Britanci nisu bili baš mnogo zainteresovani za zasebnu tajnu službu pod De Golovom vlašću. Najbolje ljude pokušavali su da pridobiju za specijalne akcije SOE u okupiranoj Francuskoj. Pasijevi ljudi su, sem toga, bili i slabo obavešteni o trenutnoj stvarnoj situaciji u Francuskoj. U tom smislu su mnogo bolje bile obaveštene tajne službe vlade iz Višija na čelu s pukovnikom Lujem Riveom i pukovnikom Polom Pajolom, koje su u vladi iz Višija bile zvanično zadužene za vojnu špijunažu i kontrašpijunažu, dok su zapravo radile za Pokret otpora.[333]

Pasi je pokušavao da u Francuskoj uspostavi veze sa članovima i grupama pokreta, ali pritom je zapao u sukob ciljeva kakav nije uobičajen za rad tajnih službi. Prikupljanje informacija da bi se stekla slika stvarnog stanja, kao i trajni kontakt sa posmatračima na terenu radi brzog prenošenja vesti zahtevali su što neupadljivije delovanje. Cilj De Gola i njegovih ljudi morao je, međutim, biti da se francusko stanovništvo pokrene na otpor nemačkoj okupaciji i da se kod njega stvori osećaj da postoji moćna organizacija koja radi na oslobađanju Francuske. Za to su bile prikladne spektakularne

---

[332] Skrćenica za *Buerau Central de Renseignements et d'Action* - Centralna služba za tajne akcije.

[333] Najbolji pregled tu daje Claude Faure, *Aux Services de la Republique: du BCRA ala DGSE* (17 *službi republike, BCRA i DGSE),* Pariz, 2004. On se delimično oslanja na dokumenta koja mu je na raspolaganje stavio bivši saradnik DGSE - Generalne direkcije za spoljnu bezbednost - Fore. Videti i: Douglas Porch, *The French Secret Services: From the Dreyfus Affair to the Gulf War (Francuske tajne službe: Od afere Drajfus do Rata u Zalivu*), Njujork, 1995.

operacije, kao što su napadi na nemačku vojsku i dizanje u vazduh mostova, elektrana i sličnih objekata. Pasijeva deviza bila je: tajna služba je beskorisna bez operacija. Verovalo se da će tek spektakularne operacije Francuze objediniti u zakletu zajednicu koja pruža otpor nemačkoj okupaciji. To je možda bilo i tačno u psihološkom smislu, ali pritom je potpuno očigledna bila i vojna beskorisnost većine ovakvih napora, kao i patnja civilnog stanovništva, koje je postalo žrtva nemačkih represalija.

U Francuskoj, koja je do kraja 1942. pod nemačkom okupacijom bila samo delimično, nastale su različite grupe Pokreta otpora i obaveštajne mreže tajnih službi. One su, međutim, bile veoma različitih, pa i suprotnih političkih usmerenja. Neke od najvažnijih mreža radile su direktno za Britance. Tu su spadale i one koje su činili bivši vojnici i otpušteni službenici, ali oni nisu prihvatali De Gola, jer je ovaj hteo da sarađuje sa svim političkim grupacijama, pa i sa komunistima. Komunistička mreža (koju su Nemci zvali Crveni orkestar) počela je da radi za savezničku stranu tek nakon raskida između Hitlera i Staljina, ali pritom je gotovo isključivo radila za Moskvu. Još jednu od početnih slabosti De Golove BCRA predstavljao je nedostatak zaštite od unutrašnjih izdajnika, kakvu sve tajne službe poseduju. Tek je Rožeu Varinu, zvanom Vibo, pošlo za rukom da popravi ovu situaciju.

I on je najpre bio oficir regularne vojske, ali pošlo mu je za rukom da iza fasade vojne tajne službe vlade u Višiju razvije izuzetu stručnost za kontrašpijunažu. Pasi ga je zbog toga doveo u BCRA, gde u početku nije bio baš preterano dobrodošao, jer je De Gola izvestio da njegov pokret ne uživa veliku podršku u Francuskoj. Pre svega je, međutim, okrenuo naglavce tamošnji način rada, uvodeći profesionalne metode obaveštajnih službi. Obrazovao je ogromnu kartoteku (*fichier*) sa preko 100.000 imena, na kojima su označeni prijatelji i protivnici među Francuzima, a pre svega među njihovom elitom. Tako je stvorio osnovu domaće tajne službe. Strah su

izazivala njegova ispitivanja, kojima je koliko detaljno, toliko i bezobzirno podvrgao osoblje u De Golovom štabu ne bi li otkrio nešto sumnjivo i kako bi proverio ličnu pouzdanost svih njih. Taj postupak je svakako bio koristan, kako bi se De Golova šarolika vojska detaljno proverila, a i zato da bi se prema savezničkim tajnim službama i vojnim štabovima pokazala kao dostojna poverenja. U isto vreme se, međutim, javila i sumnja da je to ponašanje političke sekte, od koje je bolje držati se podalje.

Radije nego sa De Golom, koji je u Londonu predstavljao samo jednu od mnogih grupa u egzilu, bez sopstvenih sredstava moći, to jest borbenih snaga i teritorije, saveznici su stupali u vezu sa onim snagama u Višiju i na francuskim prekomorskim teritorijama koje su htele nešto da preduzmu protiv režima iz Višija, sve bližeg nacistima. Tamo su, naime, bili ne samo ekonomski resursi, već i francuske vojne snage, kolonijalne snage i teritorije, čiji je strateški položaj bio povoljan za ratne ciljeve saveznika. U ovom nadmetanju za francuske kolonije De Gol je pokušao da deluje na svoju ruku tako što je - uz podršku Britanaca - u septembru 1940. preduzeo kopnenu operaciju u Dakaru (Senegal). Ona je, međutim, propala jer je tamošnji general-guverner (Pjer Boason) odbio da pređe na stranu saveznika. U leto 1941. De Golu je pak pošlo za rukom da stekne uporište u oblastima Sirije i Libana kojima je upravljala višijevska Francuska.

Prilikom savezničkog iskrcavanja u Severnoj Africi Amerikanci su, međutim, više voleli da pregovaraju sa glavnokomandujućim vojske vlade iz Višija, admiralom Fransoa Darlanom i generalom Anrijem Žiroom, koji je pobegao iz nemačkog ratnog zarobljeništva. Obojica su bili spremni da pređu u savezнички tabor. De Gol je, nasuprot tome, zbog svoje političke samovolje nailazio na odbojnost kod predsednika Ruzvelta. Kada je iskrcavanje uspelo, a Darlan pao kao žrtva atentata, Ruzvelt i Čerčil su iznudili da Žiro i De Gol zajednički stanu na čelo Komiteta nacionalnog oslobođenja, koji je u

maju 1943. obrazovan u Alžiru.

Bilo je krajnje vreme da se okončaju i sukobi i uporedo postojanje francuskih tajnih službi. To je učinjeno u novembru 1943, ali je Pajol, koji je bio Žiroov pristalica, ipak zadržao kontrolu nad Severnom Afrikom i nad svojom mrežom u Francuskoj, mada je ona u tom trenutku bila pod potpunom okupacijom Vermahta. Nominalno vođstvo imao je socijalista Žak Sustel, ali pravi posao obavljali su Pasi, Pajol, Vibo, Rive i drugi.[353]

Sa iskrcavanjem saveznika u Normandiji i oslobađanjem Francuske koje je nakon toga usledilo, vratile su se i francuske tajne službe. S obzirom na opasnost od građanskog rata koja je sada pretila, tajnim službama je pripao čak i posebno veliki značaj. Dok su za vreme nemačke okupacije različite političko-ideološke grupacije tek s mukom sarađivale, delimična anarhija koja je tokom oslobođenja zavladala pružila je mogućnost da se vlast prigrabi oružanom silom. Tome su naročito bili skloni komunisti, čija ideologija je i tako podrazumevala rušenje građanskog društva i ukidanje privatne svojine.

Podrazumeva se da savezničke snage pod komandom generala Ajzenhauera takvu anarhiju nisu htele da trpe, jer bi im beskrajno otežala napredovanje i ugrozila snabdevanje vojske. Zbog toga su nameravale da u sopstvenoj režiji uvedu vojnu upravu. Tome se, međutim, suprotstavio De Gol, koji je nakon Žiroovog povlačenja ostao sam na čelu privremene vlade, zahtevajući isključivu kontrolu nad oslobođenim delovima Francuske. Uprkos velikom protivljenju Ruzvelta, koji je De Gola smatrao potencijalnim vojnim diktatorom, 12. jula 1944. donesena je odluka da se odustane od savezničke vojne uprave. Na brojnim važnim strateškim mestima padobranima su se spustili pripadnici tajnih službi kako bi obezbedili vezu između privremene vlade i domaćih vođa Pokreta otpora. U isto vreme, radilo se i na uspostavljanju domaćih baza tajne službe kako bi se obezbedila policijska uprava i ušlo u trag opasnim elementima,

a pre svega možda zaostalim nemačkim agentima i saboterima.

Nekoliko dana nakon što je De Gol na čelu francuskih i američkih snaga umarširao u Pariz i sa svojim ljudima zauzeo glavna uporišta vlasti, on je najavio i raspuštanje i razoružavanje Francuske ilegalne armije (FFI), pri čemu onaj ko hoće može kao vojnik da stupi u regularnu vojsku. Taj korak je izazvao žestok odgovor, naročito „patriotskih milicija" Komunističke partije. Kako nam je danas poznato, sam Staljin je naredio da se sa De Golom sarađuje, jer je od toga verovatno očekivao veću korist nego od građanskog rata u Francuskoj - pogotovo s obzirom na činjenicu da Nemačka još uvek nije bila kapitulirala i da Sovjeti stoga svojim komunističkim saveznicima u Francuskoj ne bi mogli da ponude nikakvu pomoć.

De Gol je hteo da povrati monopol države nad upotrebom sile, što je podrazumevalo i da naoružane budu samo vojska i policija. Zbog toga je najveća pažnja poklonjena stvaranju pouzdane policije, uključujući i političku policiju *(Surete nationale)*. U tesnoj saradnji sa Anglosaksoncima, Navar i Pajol su organizovali potragu za mrežama i kolaboracionistima nemačke tajne službe i službe bezbednosti. Ubrzo je nastao čitav niz tajnih službi, koje su bile nove, nastale od struktura iz egzila, ili pak samo nastavile rad tradicionalnih organizacija sa „prečišćenim osobljem". Pod nadzorom šefa vlade formirana je DGER za špijunažu u inostranstvu, pored DSM, za čisto vojne potrebe. Za nadzor tehničkih službi, a pre svega za nadgledanje telefonskog i poštanskog saobraćaja, bila je zadužena DCT. Nadzor civilnog stanovništva u departmanima prenesen je uglavnom na RG, koja je podređena ministru unutrašnjih poslova. Pored toga, u život je vraćena i DST, koja je bila nadležna za posebne probleme unutrašnje bezbednosti i tesno povezana sa nacionalnom policijom, bez potrebe da ide zaobilaznim putem, preko prefekata.

Vibo je stao na čelo DST, čime je vojska prvi put ispustila iz

ruku kontrašpijunažu i predala je u nadležnost ministra inostranih poslova. Pomoću centralne kartoteke, Vibo je nastavio sistematsko beleženje činjenica i posmatranje pojedinaca i organizacija koje je započeo već u Londonu. Pritom je procenu zaplenjenih dokumenata nemačke tajne službe i vojske, koju su obavili Navar i Pajol, iskoristio da u roku od nekoliko nedelja uhapsi skoro 10.000 nacista i kolaboracionista. Dva odeljenja tajne službe (SRO i SSM) pokušala su da uđu u trag nemačkim naučnicima i tehničarima kako bi ih vrbovali za rad u francuskoj industriji naoružanja i došli do podataka o nemačkom razvoju tajnog oružja, uključujući i nuklearne projekte. Pritom je, međutim, dolazilo i do nezgodnih situacija, jer su neki francuski agenti više voleli da rade za Moskvu nego za De Gola.

DGER se pod vođstvom Andrea Devavrena (Pasi) specijalizovao pre svega za okupiranu Nemačku, a naročito za njen industrijski potencijal. Sedište svoje službe smestio je u Baden-Badenu, gde se nalazio i glavni štab francuske vojske u Nemačkoj. Drugo težište bilo je u Severnoj Africi i u prekomorskim teritorijama, od kojih je Indokina od japanske vlasti oslobođena tek u septembru 1945. Najpre je, međutim, uvedena britansko-kineska uprava, a Francuska je teku martu 1946. izdejstvovala povlačenje i poslednjeg kineskog vojnika. Smatra se da je zahvaljujući posebnim vezama sa katoličkim episkopatom uspelo da se sveštenici u Srednjoj Evropi i na Dalekom istoku pridobiju kao posmatrači za DGER.[334]

Pasijev najteži zadatak u prvo vreme predstavljalo je smanjivanje broja osoblja, uz proveru njegove prikladnosti za rad u tajnoj službi. Od ukupno 10.000 saradnika otpušteno je više od 8.000. I tu je Komunistička partija povela svoju kampanju, tvrdeći da se De Golovim protivnicima i komunistima podmeće da su

[334] Faure, *Auix services*, str. 189.

„neprijatelji naroda“, i da se kao takvi otpuštaju iz službe. Pasi je bio optužen za korupciju i prinuđen da podnese ostavku, mada je pravosuđe odbacilo sve optužbe protiv njega. Njegova vojna karijera je propala. Prešao je u privatne preduzetnike, kao i Pajol i drugi vodeći ljudi tajne službe, ali nije propustio - uostalom, kao i skoro svi šefovi francuske tajne službe - da napiše svoje memoare.[335] Njegov slučaj pre svega pokazuje u kolikoj meri su tajne službe postale predmet borbi partija i klika koje su u prvim posleratnim godinama toliko dominirale francuskom politikom.

I nakon što je preimenovana u SDECE, francuska tajna služba za inostranstvo u prvo vreme je ostala špijunska služba, bez sposobnosti za oružane operacije.[336] Tek u martu 1946, u Mont Luizu, selu u Pirinejima, započelo je stvaranje desantne padobranske jedinice koja je ubrzo dobila naziv 11. Šok-bataljon. Na njenom čelu su se nalazili neustrašivi borci kao što je kapetan Pol Osares, koji je kasnije odigrao spornu ulogu u ratu u Alžiru.[337] Takođe treba spomenuti i Žaka Fokara, koji je u vreme predsednika

---

[335] Colonel Passy, *Metnoires du Chef des Services Secretes de la France libre (Memoari šefa tajne službe slobodne Francuske),* Pariz, 1947/1951. (Drugo izdanje 2000); Guy Perrier, *Le colonel Passy et les services secretes de la France libre (Pukovnik Pasi i tajne službe slobodne Francuske),* Pariz, 1999; Sebastien Laurent, „The Free French Secret Services: Intelligence and the Politics of Republican Legitimacy“ („Tajne službe slobodne Francuske: Obaveštajna služba i politika republikanske legitimnosti“), u: *Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost),* 15/4, zima 2000. Smatra se da je Pasi „smestio“ znatne sume novca na račune u inostranstvu kako bi u slučaju građanskog rata u Francuskoj ponovo mogao da deluje iz inostranstva.

[336] *Ova skraćenica označava Service de Documentation Exterieure et de Contre-Espionage, koja je 1982. pretvorena u današnju Direction Generale de la Securite Exterieure (DGSE).*

[337] *Paul Aussaresses, Pour la France: Services speciaux 1942-1954. (Za Francusku: Specijalne snage 1942-1954), Pariz, 2001.*

De Gola i Pompidua organizovao sumnjive odnose sa frankofonom Afrikom.[338] Od veterana specijalnih operacija u Drugom svetskom ratu - izvođenih u britanskoj, američkoj ili francuskoj režiji - načinjen je spisak ljudi upotrebljivih za ovakvu vrstu akcija.

Trajni problem predstavljalo je veliko prisustvo komunista u francuskoj politici i državnom aparatu. Kako da tajne službe rade u trenutku kad je sukob sa Sovjetskim Savezom na pomolu, ako komunisti sede u Parlamentu, do maja 1947. čak i u vladinom kabinetu, a u obimu koji je bilo teško ustanoviti i među državnim službenicima i u organima bezbednosti? U julu 1947, dakle neposredno nakon istupanja komunističkih ministara iz vlada socijalističkog premijera Ramadjea, samo iz SDECE otpušteno je skoro trista pedeset ljudi.[339] Za vojsku je osnovana zasebna tajna služba „za bezbednost borbenih snaga" koju je predvodio pukovnik Andre Sero. Godinu dana kasnije, on je kao vojni savetnik specijalnog opunomočenika OUN grofa Folkea Bernadota poginuo zajedno s njim u bombaškom atentatu u Jerusalimu.

Za vojnu i obaveštajnu saradnju s Britancima i Amerikancima jak komunistički uticaj u Francuskoj predstavljao je veliki, ali ne i nepremostiv rizik, pošto su se najvažniji ljudi u tajnoj službi i vojsci lično dobro poznavali. Za francusku unutrašnju politiku ovaj uticaj je, međutim, predstavljao tešku hipoteku, jer su tamošnje tajne službe uvek bile pod sumnjom da rade protiv sopstvene države i protiv levičarskih stranaka i sindikata. U štampi su se javljale i glasine o vojnom puču. Konačno, tu su bili i opasni bezbednosni rizici za vojsku i tajne službe, koji su u prvo vreme do izražaja dolazili pre svega tokom rata u Indokini. Među vojnicima

---

[338] Jacques Foccart, *Joumal de l'£lysće (Jelisejski žurnal),* pet tomova, Pariz, 1997-2001; Antoine Glaser/Stephen Smith, *Ces messieurs d'Ajrique (Gospoda iz Ajrike),* dva toma, Pariz, 1994-1997.

[339] Faure, *Aux Services,* str. 215.

angažovanim u Indokini bilo je i dosta onih koji su se prethodno borili na strani vijetnamskih i kineskih komunista protiv Japana. Neki od njih su prelazili na protivničku stranu, ili su tajno isporučivali oružje i lekove protivniku.[340] Unutrašnja komunistička opasnost se, međutim, na tajne službe i vojsku u celini odražavala manje dramatično nego što se od toga strahovalo. Francuski izdajnici nisu se ni približili velikim delima petorke s Kembridža ili pak sovjetskih špijuna koji su izveštavali o radu na nuklearnoj bombi u SAD.

Nemačka tajna služba posebne vrste

Jedan u svakom smislu poseban slučaj institucionalnog prilagođavanja novim političkim okolnostima predstavljala je Savezna Republika Nemačka. Ona je ipak bila najviše ugrožena komunističkom subverzijom, a u isto vreme je postojao i veliki broj građana koji su prema novom političkom poretku bili neprijateljski nastrojeni. Mnogi su ostali fanatični, nepopravljivi nacisti. Mnogi su osećali da im je povređen ponos, jer su savezničke sile pobednice taj novi politički poredak zemlji usadile očiglednom prinudom, mada se on - bar u tri zapadne okupacione zone - oslanjao na političku i institucionalnu tradiciju Vajmarske Republike.

Formiranje policije bilo je lak posao - trebalo je samo odstraniti najgore žandare nacističkog režima. Za obezbeđivanje političke stabilnosti, to jest pre svega novih demokratskih institucija, bila je, međutim, potrebna unutrašnja tajna služba. Ona je u prvo vreme bila smeštena u ministarstvima unutrašnjih poslova nemačkih saveznih pokrajina i imala je vrlo ograničena ovlašćenja.[341] Njoj se

340 Faure, *Aux Services,* str. 224-225,241.

341 Wolfgang Buschfort, „Fritz Tejessy (1895-1964). Verfassungsschutzer aus demokratischer Uberzeugung“ („Fric Tejsi (1895-1964). Zaštitnik Ustava

1950. pridružila Savezna služba za zaštitu Ustava - Bundesamt fir ferfasungsšuc (BfV), koja je smela da sprovodi tajne istrage i da uz pomoć zavrbovanih špijuna (V-ljudi) prati sve krugove i organizacije za koje je postojala sumnja da rade na rušenju važećeg ustavnog poretka.[342] Uz to su išli i zadaci iz polja kontrašpijunaže.

Stvari su stajale tako da je pre svega trebalo misliti na opasnost od komunista i nacionalsocijalista, pri čemu je najopasniji scenario bio da politički nemiri izazovu oružanu intervenciju iz sovjetske okupacione zone - tj. od 1949. iz NDR. Ako bi nosioci nemira bile komunističke i druge leve snage, odatle bi im pružili „bratsku pornoć" protiv „fašističke klike" u Bonu. U slučaju nemira sa vidnim učešćem nacista, svetu bi pak moglo da se predstavi da samo Sovjetski Savez, sa svojim istočnonemačkim pomoćnicima, može Nemačku da sačuva od ponovnog oživljavanja nacističke pošasti. Kako je zapadna strana mogla da se zaštiti od takve intervencije? U Zapadnoj Nemačkoj je, svakako, postojao značajan broj vojnika, vojnih policajaca i pripadnika tajnih službi zapadnih savezničkih sila, koji su takve nemire mogli da uguše već u začetku, ali američke borbene snage nisu baš bile u stanju da se delotvorno suprotstave sovjetskom napadu. Između ostalog i zato, nemačkoj slabo naoružanoj policiji bila je potrebna podrška unutrašnje tajne službe.

Prilikom postavljanja šefa BfV, Savezna vlada SRN je morala da prihvati neprijatan poraz, jer su zapadni saveznici insistirali na

---

iz demokratskih uverenja"), u: Dieter Kriiger / Armin Wagner (izd.), *Konspiration als Beruf: deutsche Geheimdienstchefs im Kalten Krieg (Zavera kao zanimanje: nemački šefovi tajnih službi u hladnom ratu)*, Berin, 2003.

[562] *Bundesamt fur Verfassungsschutz (Služba unutrašnje bezbednosti SRN) (izd.), 50 Jahre im Dienst der inneren Sicherheit (50 godina u službi unutrašnje bezbednosti), Keln, 2000; Wolfgang Buschfort, Geheime Hiiter der Verfassung (Tajni zaštitnici Ustava), Paderbom, 2004.*

naimenovanju čoveka koji je za vreme rata radio za britansku tajnu službu i koji je iz Nemačke morao da beži jer je bio u vezi sa zaverenicima od 20. jula 1944. Pravnik dr Oto Jon svedočio je u Nirnberškom procesu, kao i na drugim suđenjima nacionalsocijalističkim zločincima. S tom biografijom, teško je mogao da se uklopi u političku scenu Bona, gde su se mnogi bivši nacisti, naročito među pravnicima, brzo vratili u državnu službu i gde se Bundestag, bez obzira na stranačku pripadnost poslanika, energično zalagao za oslobađanje osuđenih nacističkih zločinaca i zahtevao da se ispod denacifikacije „podvuče crta". Kada je Jon 1954. pod misterioznim okolnostima otputovao u Istočni Berlin i tamo kritikovao pritajenu nacifikaciju zapadnonemačkog državnog aparata, u Saveznoj Republici Nemačkoj izbio je jedan od prvih skandala u vezi sa tajnim službama. Jonove izjave nisu bile neosnovane. Njegov naslednik je morao da se povuče s položaja, mada tek 1972, jer je zapošljavao bivše pripadnike SS i SD, iako je znao da su pripadali ovim organizacijama. Ta - iz ovog ugla potpuno neprihvatljiva - politika zapošljavanja u policiji i tajnim službama Savezne Republike Nemačke ni do danas nije u potpunosti razotkrivena.

Daleko uzbudljivije bilo je institucionalno prilagođavanje u Zapadnoj Nemačkoj, koje je započelo uoči osnivanja Bundesvera (1955). Istorija zapadnonemačke Savezne obaveštajne službe (BND), koja je osnovana 1956, počinje, naime, još 1945, kad je bivši šef odeljenja Strane armije Istok pri Generalštabu Vermahta general Rajnhard Gelen, očekujući nemačku kapitulaciju, odlučio da svoje znanje stavi na raspolaganje Amerikancima, pošto je smatrao da su jedino oni u stanju da spreče potpunu sovjetizaciju Evrope. U svojim *Memoarima,* objavljenim 1971, Gelen piše da je tada, s nekoliko ljudi od poverenja, svoja najvažnija dokumenta spakovao u metalne sanduke i zakopao u bavarskim Alpima. Tvrdi da mu je cilj bio da se osnovno osoblje i najvažnija dokumenta sačuvaju od

sovjetske vojske, radi osnivanja buduće nemačke tajne „obaveštajne službe". Onome što je Gelen nakon odlaska u penziju stavio na papir potrebna je, međutim, brižljiva istorijska provera. Nema nikakve sumnje da je spomenutih dokumenata u metalnim sanducima bilo. Gelen i neki od njegovih saradnika su se prilikom zarobljavanja stavili na raspolaganje američkim tajnim službama. Teško se, međutim, može utvrditi šta se tada zapravo događalo u Gelenovoj glavi. Značajna sumnja postoji pre svega kada je reč o Gelenovim *motivima.* Teško je razjasniti u kojoj meri je Gelen u to vreme bio privržen nacističkim idejama. Već i sama njegova tvrdnja da je politički naivnim Amerikancima morala da se saopšti „istina" o sovjetskoj opasnosti predstavlja mit, koji je kod starih nacista bio naročito duboko ukorenjen.

Otkako je 2002. za javnost otvorena obimna dokumentacija CIA, stiče se tačnija slika o tome kako je došlo do saradnje američke tajne službe sa Gelenom i mnogim drugim bivšim vojnicima Vermahta iz nemačke vojne tajne službe, kakve su bile *namere na* američkoj strani i kako su Amerikanci iskoristili ovu ponudu Nemaca kada je reč o tajnoj službi.[343] Mada je dokazano da im je Gelen izložio svoje objašnjenje o mudrim predostrožnostima preduzetim radi nemačko-američke saradnje protiv Sovjetskog Saveza, koje navodi i u svojim memoarima, Amerikanci su bili obuzeti najdubljom sumnjom. Godinama su neprestano proveravali određene pojedinosti iz tog izveštaja i ispitivali su Gelena i njegove ljude o

---

343 Kevin C. Ruffner (izd.), ForginganlntelligencePartnership: CIA and the Origins of the BND 1945-49. (Sklapanje obaveštajnog partnerstva: CIA i poreklo BND 1945-49), dva toma, Vašington DC, 1999, neobjavljena zbirka izvora Centra za proučavanje obaveštajnih izvora CIA, dostupno javnosti od 2002, ubuduće se navodi kao CIA tom 1 / CIA tom 2; James H. Critchfield, Partners at the Creation: The Men behind Postwar Germany's Defense and Intelligence Establishments (Partneri u stvaranju: Ljudi iza nemačkog posleratnog vojnog i obaveštajnog establišmenta), Anapolis MD, 2003.

nekim nepodudarnostima, ustanovljenim na osnovu ispitivanja nemačkih ratnih zarobljenika i iz zaplenjenih nemačkih dokumenata.

Pre svega su hteli da znaju kada se Gelen tačno i koliko nedvosmisleno ogradio od ideja nacionalsocijalizma, od Hitlerovog načina vođenja rata i od ratnih zadataka Vermahta. Predmet američkog ispitivanja u više navrata bio je i njegov odnos s Valterom Šelenbergom, čovekom tajne službe SS, koji je od 1944. komandovao praktično celokupnom nemačkom vojnom tajnom službom, pogotovo kad se ima u vidu da je Šelenberg bio obavešten o premeštanju dokumenata FHO i osoblja u južnu Nemačku. Gelen je tada svoju inicijativu opravdavao pripremama za oružani gerilski otpor „po poljskom modelu", koji se uklapao u kontekst planiranog „alpskog utvrđenja" za „poslednju bitku" Vermahta.[344] Kasnije je Gelen to objašnjenje prikazivao kao svoje ratno lukavstvo u odnosu sa fanatičnim zagovornicima „poslednje bitke", ali veći broj oficira iz njegovog okruženja tvrdio je da je Gelen ozbiljno mislio ono što je govorio.[345]

Svakako da mu je za prenos sanduka s dokumentima i prebacivanje saradnika bila potrebna neka legenda, ali šta je s tim resursima tajne službe hteo da preduzme? Nije li se možda ipak nadao, kao i toliki Nemci, da bi rat protiv boljševizma mogao da se nastavi i dobije uz pomoć zapadnih saveznika? Korist za rukovodstvo Vermahta bila bi isuviše očigledna. Ono ne bi više moralo da se boji da će zbog ratnih zločina biti izvedeno pred sud ili, u skladu sa svojim stalešom, pred streljački vod. Da ponovimo: kad je reč o Gelenu, na pitanja o njegovim motivima s početka 1945. godine ne može se odgovoriti nedvosmisleno.

Gelenove pretpostavke o američkoj globalnoj politici bile su

[344] CIA tom 1, str. 11-15.
[345] CIA tom 1, str. 17-18.

potpuno pogrešne. SAD, naime, nisu imale nameru da sarađuju s ostacima nemačke tajne službe. Još manje su htele da nastave nemački rat protiv Sovjetskog Saveza. Njihovo interesovanje za Gelenovu grupu pre je počivalo na jednostavnom uverenju da vojna istorija, pa i protivnička, predstavlja koristan nastavni materijal za sopstvenu profesionalnu vojsku. Sve što je Vermaht imao kad je reč o oružju, taktičkom iskustvu i stručnom znanju tajnih službi zaplenjeno je i zadržano, da bi se kasnije nešto od toga možda iskoristilo za sebe. Gde, kada i kako, za ovaj proces prikupljanja bilo je uglavnom nebitno.[346]

To možda zvuči banalno, ali ipak predstavlja najbolje objašnjenje za prvobitni odnos Amerikanaca prema Gelenu, pogotovo što su novija istraživanja otkrila čitav niz primera ove delom strogo tajne sakupljačke aktivnosti. Uzgred, i ostale tri sile pobednice postupale su slično, mada ne uvek i pod istim izgovorom. Sovjeti su saslušavali čak i ostarelog bivšeg šefa nemačke carske vojne tajne službe, pukovnika Valtera Nikolaija, mada je ovaj službu napustio još 1918. Tokom ovih saslušavanja on je 1947. i umro, da bi 1999. bio rehabilitovan.[347]

Odavno se znalo da su Amerikanci sistematski ispitivali bivše visoke oficire Vermahta i da su od njih zahtevali da u ratnom zarobljeništvu pišu o svojim iskustvima. Isprva nije bilo dovoljno poznato do kojih detalja su istraživani nemačka oružana i civilna tehnika, uključujući i nemačke propale nuklearne programe.[348] O

---

[346] Kevin Soutour, „To Stem the Tide: The German Report Series and Its Effect on American Defense Doctrine, 1948-1954." („Zauzdati plimu: Serije nemačkih izveštaja i njihov uticaj na američku odbrambenu doktrinu, 1948-1954"), u: *Journal of Military History (Žurnal vojne istorije*), 57,1993.

[347] *Z. Taratuta / A. Zdanovic, Tainstvennyj sef Mata Chari (Misteriozni sef Mate Hari), Moskva, 2001.*

[348] *Rainer Karlsch, Hitlers Bombe: Die geheime Geschichte der deutschen Kermvaffenversuche (Hitlerova bomba: tajna istorija nemačkih eksperimenata s nuklearnim oružjem), najnovije izdanje, Minhen, 2008.*

nemačkim tajnim službama i njihovim saznanjima o sovjetskom sistemu i sovjetskoj vojsci takođe je bilo poznato tek ponešto, u opštim crtama. Pritom su, često i u američkim prikazima, sva ili mnoga saznanja SAD o Crvenoj armiji pripisivana saradnji Amerikanaca s Gelenom. Postojali su, međutim, i drugi, u pojedinim oblastima mnogo važniji nemački izvori informacija, koje su SAD tokom godina krajnje detaljno proučile, većinom u saradnji sa Britancima. Tu su spadale i fotografije iz vazduha i mape nemačkog ratnog vazduhoplovstva (Luftvafe), koje su omogućavale tačno određivanje mesta hiljada strateški važnih objekata (mostova, železničkih pruga, kasarni, skladišta benzina, itd.), dok su Gelenovi spiskovi sovjetskih vojnih jedinica i njihovih starešina po završetku rata ubrzo bili prevaziđeni.[349] Značajnija od ovih spiskova i kartoteka bila je jedna studija nemačkih metoda zaštite od sovjetskih tajnih službi. Zaplenjena štamparska presa sa ćiriličnim slovima, stotine sovjetskih kartica za izdavanje sledovanja životnih namirnica, stotine vojničkih knjižica, formulara i pečata - takve stvari bile su traženi rekviziti za rad američke tajne službe protiv širenja sovjetske sfere uticaja.[350]

Neposrednu upotrebnu vrednost imali su i nemački vojni radio-operateri koji su se specijalizovali za Crvenu armiju i kojima je ranije rukovodio pukovnik Herman Baun. Njih su već u januaru 1946. okupili u blizini Frankfurta na Majni i uposlili u okviru štaba tajne službe armije SAD. Ubrzo nakon toga, Baun je započeo rad sa agentima u sovjetskoj okupacionoj zoni. Njegova organizacija (štab Vali) za vreme rata nije bila pod komandom Gelenovog FHO. Zbog toga su se Gelen i njegov zamenik pukovnik Gerhard Vesel početkom aprila 1945. odvezli u Bad Elster ne bi li Bauna pridobili

---

[349] *Richard J. Aldrich, The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence (Sila iz senke: Britanija, Amerika i tajna obaveštajna služba u hladnom ratu), Vudstok, 2002.*

[350] CIA tom 1, str. 25-26.

za saradnju na svojim planovima. To im je pošlo za rukom, ali Baun je odbio da Gelen svima rukovodi, pogotovo što Gelen uopšte nije bio stručnjak za Sovjetski Savez. Nije govorio ruski, niti bilo koji drugi savremeni strani jezik, a nije imao ni iskustva sa agentima, jer je FHO samo procenjivao informacije koje su pribavljene drugde. Stoga bi Baun bio mnogo prikladniji za šefa nemačke špijunske organizacije u nastanku, ali njegov težak karakter i nedostatak veštine u birokratskom rovovskom ratu učinili su da Gelen na kraju ipak dobije prednost.

Gelen je u avgustu 1945, sa malom grupom od šest ljudi od poverenja i iskopanim metalnim sanducima o kojima je već bilo reči, odleteo u SAD, gde je na jednom zatvorenom vojnom poligonu kod Vašingtona prošao najdetaljniju obaveštajnu proveru. Vesel je ostao u Nemačkoj, gde je kao veran sledbenik branio Gelenovo pravo na vođstvo i trudio se da sarađuje sa Baunom. U junu 1946, grupa iz SAD se vratila i smestila se u Oberurzelu kod Frankfurta. Usledilo je dugo natezanje među različitim grupama i odeljenjima američke tajne službe u Nemačkoj u vezi s tim ko će preuzeti nadzor nad „Gelenovom organizacijom" koja se brzo uvećavala, pri čemu nije beznačajno bilo ni pitanje ko sve to treba da plaća.

Pošto CIA, osnovana u septembru 1947, nije htela da ima ikakve veze s tim, operacija RUSTY je najpre ostala pri armiji SAD, koja je u decembru 1947. u tu svrhu obrazovala svoju vojnu paravan organizaciju (*7821st Composite Group* - 7.821. složenu grupaciju), i počela da je smešta u bivše naselje „Rudolf Hes", u Pulahu kod Minhena, gde se i danas nalazi sedište nemačke obaveštajne službe BND. [351] Projekat su neprestano proveravali za to zaduženi stručnjaci, ali rukovođenje njime je nadilazilo mogućnosti nadležnih u vojsci SAD. Stalno su govorili da je preskup, da je verovatnoća da se u njega ubace sovjetski agenti prevelika i da bi za međunarodni

[351] CIAtom l.str. 160

ugled SAD bilo suviše štetno ukoliko se za njega dozna.[352] U međuvremenu, u Pulahu je radilo 2.500 do 3.000 ljudi, koji su dobijali obaveštajne zadatke od Stokholma do Praga, Sofije, Rima i Pariza.[353] To je možda bilo i preterano, jer im je rad bio veoma usredsređen na Nemačku, ali ako je knjigovodstvo tačno, mesečni troškovi su iznosili 47.367 dolara, što bi bilo petnaest dolara po zaposlenom.[354] Prema izveštaju od maja 1947, iz kog potiču i ostali podaci, postojala je opasnost da odatle nastane jedna opasna ilegalna armija, ukoliko bi SAD odustale od kontrole.[355] Autor izveštaja je, međutim, već razmišljao i o tome da bi u slučaju stvaranja jedinstvene vlade za celu Nemačku SAD „raspolagale jezgrom jedne buduće nemačke tajne službe".[356]

Angažovanje ljudi koji su u prošlosti pripadali SS ili SD već tada je predstavljalo spornu temu. S tim su, međutim, počeli sami Amerikanci, kad su kroz pregovore sa generalom SS Volfom došli do sporazuma o delimičnoj vojnoj kapitulaciji u severnoj Italiji i pritom dali kompromitujuće garancije. Nakon toga su okupili raznorazne pripadnike SS, među kojima je bilo i onih za koje se znalo da su činili ratne zločine, kako bi stekli pristup krugovima SS koji možda i dalje postoje u političkom podzemlju.[357] Pomisao da bi takve ljude mogla da regrutuje sovjetska tajna služba prosto se nametala.[358] Gelen je ove ljude zapošljavao pre svega u kontrašpijunaži, što je 1961. izazvalo dramu zbog sovjetskih agenata Hajnca Felfea i Hansa Klemensa.

---

352 CIA tom 1, str. 201, datum od 25. februara 1947.

353 CIA tom 1, str. 333, 341.

354 CIA tom 1, str. 344.

355 CIA tom 1, str. 353.

356 CIA tom 1, str. 368.

357 *Richard Breitman i drugi (izd.), U. S. Intelligence and the Nazis (Američka obaveštajna služba i nacisti), Njujork, 2005.*

358 CIA tom 1, str. 355.

RUSTY se u velikom stilu dokazao prilikom berlinske krize 1948/1949, kada su tri zapadne sile uspostavile vazdušni most kako bi za vreme sovjetske blokade Berlina Zapadni Berlin snabdevale onim što je bilo najneophodnije. Ova operacija, izvedena vojnim teretnim avionima koji su bili nenaoružani i izričito leteli bez prateće zaštite lovačkih aviona, mogla je da bude izvedena samo pod uslovom da Sovjeti taj sukob neće iskoristiti za izazivanje rata. Ali odakle se znalo da li takva namera postoji? Svakako ne od zapadnih špijuna u Kremlju, jer ih nije ni bilo. Preostalo je, dakle, samo pažljivo i stalno posmatranje vojske stacionirane u Istočnoj Nemačkoj i puteva snabdevanja preko Poljske. RUSTY je tu pružio važnu pomoć, a pritom je mogao da se osloni i na mrežu posmatrača regrutovanih među istočnonemačkim stanovništvom.[359] Uprkos teškoćama u saobraćaju i komunikaciji, uspevalo je da se ovi izveštaji s velikom učestalošću šalju u štab generala Kleja, američkog vojnog guvernera, i da se prosleđuju komandantu američkih vazduhoplovnih snaga u Evropi generalu Lemeju. Pošto kopnena vojska i vojno vazduhoplovstvo ne mogu da napadnu trenutno, već prethodno moraju da obave mnoštvo priprema, mogli su da budu uočeni, ili pak isključeni, odgovarajući pokazatelji koji se tiču pokreta vojnih snaga, gomilanja zaliha, transporta municije i sličnih priprema. Veoma usavršeno dalje razvijanje sistema praćenja tih pokazatelja kasnije će postati osnova Sistema blagovremenog upozoravanja saveza NATO.

Za vreme berlinske krize, praktično svi pokazatelji su govorili da Staljin vodi ekonomsku i političku, ali pre svega psihološku kampanju protiv Zapadne Nemačke i zapadnih saveznika, ali da preza od eskalacije koja bi dovela do rata. Verovatno je sopstvenu

---

[359] *Armin Wagner / Matthias Uhl, BND cotitra Sowjetarmee. Westdeutsche Militarspionage in der DDR (BND protiv sovjetske armije. Zapadno-nemačka vojna špijunaža u NDR), Berlin, 2007.*

vojsku i sovjetsku privredu još uvek smatrao previše slabom da bi mogao da rizikuje rat.

U izveštaju pukovnika Džejmsa Kričfilda, koji je operaciju RUSTY od novembra 1948. još jednom proveravao, kaže se da je „vazduhoplovstvo SAD u najvećoj meri zainteresovano za RUSTY i za rezultate beleženja, lokalizovanja i dešifrovanja radio-saobraćaja sovjetskih vazduhoplovnih snaga koje RUSTY obavlja, jer su to jedine brze informacije o taktičkim pokretima sovjetskih vazduhoplovnih snaga u Srednjoj Evropi. (...) Američko ratno vazduhoplovstvo je, sem toga, pokrenulo inicijativu da RUSTY ispita mogućnosti za eventualno spasavanje posada aviona i eventualne puteve za beg iz SSSR-a.“ [360] Pored opisa praćenja i dešifrovanja radio-saobraćaja, u poslednjoj rečenici pada u oči i da ovakva evakuacija ukazuje da su bile planirane ili u toku špijunske operacije koje podrazumevaju preletanje ne samo država-satelita, već i teritorije samog Sovjetskog Saveza. Poznato je, takođe, i da su američki bombarderi B-29 leteli duž granice okupacionih zona kako bi Sovjete prinudili da aktiviraju svoje sisteme protivvazdušne odbrane, za čiju su gustinu i tehničke sposobnosti SAD bile u najvećoj meri zainteresovane.

Operacija RUSTY je u isto vreme podrazumevala i pripreme za slučaj rata. Glavni štab iz Pulaha premešten je u Švajcarsku, a zatim u Španiju. Načinjeni su i odgovarajući planovi u dogovoru sa Evropskim komandnim štabom (EUCOM) američkih borbenih snaga u Evropi.[361] Kričfild je smatrao i da 4.000 ljudi uključenih u operaciju RUSTY predstavljaju „važan politički faktor za budućnost Nemačke“. Pošto su mnogi saradnici bili bivši oficiri Vermahta, među kojima je bilo i mnogo pripadnika Generalštaba, verovao je da RUSTY može da odigra određenu ulogu ,,u zapadnom vojnom

[360] CIA tom 2, str. 38-39, 105-109.

[361] CIA tom 2, str. 39, 71-72.

savezu".[362] Za Kričfilda, a verovatno i za mnoge druge američke oficire, RUSTY, dakle, nije predstavljao mesto na kom se isključivo radi na pribavljanju obaveštajnih podataka, već je služio i kao mesto za okupljanje jednog budućeg nemačkog oficirskog korpusa, koji bi na taj način bio pod američkim uticajem. Pritom se nije spominjalo da li je reč o ujedinjenoj Nemačkoj ili samo o njenom zapadnom delu.

Kričfild je ovaj pregled stanja najpre sastavio za CIA, jer je američka armija i dalje insistirala da se oslobodi personalnog i finansijskog opterećenja koje je RUSTY predstavljao za nju. CIA je, međutim, imala rezerve: „...bezbednost i zadaci RUSTY su vrlo problematični ...", piše u decembru 1948. jedan službenik CIA. „...Ne znamo mnogo o unutrašnjem radu organizacije RUSTY, a verovatno ne zna ni vojska. (...) Moguće je da se [sa preuzimanjem RUSTY] CIA na čitavom potezu otvara za podrivanje i ubacivanje špijuna... [i] ... uopšte ne znamo sprovode li Rusi možda preko aparata RUSTY neki manevar obmane." [363] Još jednu prepreku predstavljao je general Klej, koji nije hteo da CIA vodi veliki program u Nemačkoj, a uz to još i sa jednom problematičnom organizacijom kao što je RUSTY.[364] Kad je Klej u leto 1949. napustio položaj, kao nov problem pojavila se u jesen 1949. obrazovana savezna vlada Nemačke, s kancelarom Adenauerom na čelu. Kako su nemački državljani na nemačkom tlu mogli da se bave obaveštajnim radom za neku spoljnu silu? Nova Savezna Republika Nemačka nesumnjivo je imala veoma ograničen suverenitet, naročito u pitanjima spoljne bezbednosti, ali Gelen je ovu dilemu iskoristio tako što je, u trenutku kada je CIA preuzela RUSTY, sklopio pismeni sporazum koji je njemu i njegovim ljudima davao

362 CIA tom 2, str. 40.

363 CIA tom 2, str. 126; Critchfield, *Partners*, str. 167-171.

364 CIA tom 2, str. 137 i dalje.

slobodu da, ako Nemačkoj bude vraćeno pravo na suverenitet, rade kao nemačka tajna služba za inostranstvo.[365] Adenauer, međutim, nije imao nikakve veze s tim i zadržao je svu slobodu kad je reč o donošenju kasnijih odluka.

Pitanje je da li bi ZIPPER, kako se Gelenova organizacija otad zvala, preživeo bez dramatičnog zaoštravanja hladnog rata u Istočnoj Aziji.[366] Gelenova centrala u Pulahu bila je 600 kilometara udaljena od novog sedišta Vlade u Bonu. Adenauer nije bio nepoverljiv samo prema oficirima Vermahta, već je održavao otklon i prema čitavoj staroj protestantskoj pruskoj eliti, pre svega imajući u vidu da je ona najvećim delom odbijala njegovu politiku integracije u Zapad i politiku ponovnog naoružavanja, koju je on smatrao mogućom samo u tom okviru, a koja je zvanično započela u jesen 1950. Gelenu je, međutim, ipak pošlo za rukom da uspostavi vezu sa Hansom Globkeom, katolikom iz Rajnske oblasti i bivšim političarem centra, koji je spadao u najbliže Ijude od poverenja u kancelarovom kabinetu. Gelen nije slao samo izveštaje o spoljnopolitičkoj situaciji, već i delikatne informacije o Adenauerovim političkim prijateljima i protivnicima. Nakon toga je svoje usluge ponudio i čitavom nizu poslanika u Bundestagu, čime je zapadnonemački parlament, bar nezvanično, doznao za Gelenov rad za Amerikance, dok je Gelen u isto vreme na njega vršio uticaj na polju politike bezbednosti.[367] Gelenov cilj je, naime, bio da postane vrhovni šef buduće nemačke vojne tajne službe i tajne

---

[365] CIAtom 2, str. 231-309.

[366] Critchfield, *Partners,* str. 122; CIA tom 2, str. 282-286. Gelen se u američkim dokumentima naziva UTILITY, ali u sopstvenoj kući su ga navodili kao ,,dr Šnajdera", što mu je bilo tajno ime sve dok se 1968. nije penzionisao kao predsednik BND.

[367] *Stefanie Waske, Mehr Liaison als Kontrolle: Die Kontrolle des BND durch Parlament und Regierung 1955-1978. (Više veza nego kontrola: Kontrola BND od strane Parlamenta i Vlade 1955-1978), Vizbaden, 2008.*

službe za inostranstvo.

Radi toga je pokušao da utiče na stvaranje nove zapadno-nemačke armije. Mnogi viši oficiri, koji su neko vreme „prezimili" u Gelenovoj organizaciji, dolazili su u obzir za vodeće položaje. Gerhard Vesel, njegov blizak čovek od poverenja iz doba FHO, koji je 1968. trebalo da postane i njegov naslednik, stupio je u Bundesver i pritom uticao da nemačka vojska ne dobije samostalnu vojnu tajnu službu, kakvu su imale borbene snage svih zemalja članica saveza NATO. Za prvo vreme su, međutim, u organizaciji za planiranje, takozvanoj „Amt blank", razvijene i strukture koje su po zadacima odgovarale tajnoj službi. To je posebno važilo za Službu Fridriha Vilhelma Hajnca, nazvanu po bivšem oficiru Vermahta koji je kao jedan od pripadnika otpora u Abveru (vojnoj obaveštajnoj službi) učestvovao u planiranju puča protiv Hitlera, da bi kasnije služio u diviziji Brandenburg, specijalnim snagama Abvera za akcije sabotaže i druge „specijalne zadatke".[368] Centrala Otadžbinske službe predstavljala je organizacioni okvir za rad tajnih službi koje su obavljale posao za saveznu vladu, naročito kada je reč o obezbeđivanju unutrašnje političke podrške za ponovno naoružavanje. Suparništvo sa Gelenom bio je očigledan, baš kao i neravnopravan odnos snaga. Dok je Hajnc raspolagao tek s nešto više od dve stotine saradnika, kod Gelena ih je bilo više hiljada.

Šta se stvarno i tačno događalo prilikom osnivanja Savezne obaveštajne službe Savezne Republike Nemačke (BND), koja je stvorena *izvan* Bundesvera i koja je odgovarala direktno kancelaru, a zvanično je nastala 1. aprila 1956, još uvek je državna tajna, mada je otad prošlo više od pedeset godina. Razlog ove tajnovitosti bi,

---

[368] *Susanne Meinl, Nationalsozialisten gegen Hitler. Die national-revolutiondre Opposition um Friedrich Wilhelm Heinz (Nacionalsocijalisti protiv Hitlera. Nacionalno-revolucionarna opozicija oko Fridriha Vilhelma Hajnca), Berlin, 2000.*

zapravo, moglo biti samo čuvanje političkih tajni. Pre svega nije poznato kakvu ulogu su pritom odigrale SAD, posrednu ili neposrednu. Gotovo ništa se ne zna čak ni o Adenauerovim motivima. Može da se nasluti da je on stvaranje tajne obaveštajne službe smatrao za krajnje nezgodnu političku stvar, koju nije želeo da učini predmetom nemačko-američkog sukoba. Na unutrašnjepolitičkom planu svakako nije želeo da, pored izuzetno teške izgradnje borbenih snaga Savezne Republike Nemačke, stvara i dodatne probleme u oblasti politike bezbednosti. Adenauer je, dakle, mada je uglavnom preuzeo Gelenovu organizaciju i njeno osoblje, odgovornost prebacio na Amerikance.

U to vreme razvijao se jedan nov odnos američkih tajnih službi prema SRN. Gelena su više puta pozivali u zvanične posete Americi. U septembru 1955. pozvan je da prisustvuje manevrima američke Šeste flote u Sredozemnom moru. Bilo je očigledno da su SAD privukle veliki broj pripadnika nemačke tajne službe, koji su otad ostali tesno povezani s njima. Mora nam biti jasno i to da je još 1982-1985. na čelu BND bio Eberhard Blum, bivši oficir Vermahta, koji je od 1947. neprekidno radio za RUSTY i službe koje su ovu organizaciju nasledile. Da li je pritom s obzirom na ovaj poseban slučaj institucionalnog prilagođavanja posle 1945, zapravo postojao jedan polukolonijalni odnos, i da li se Gelenovi ljudi mogu opisati kao tajna služba američkih plaćenika, ne može se nedvosmisleno reći dok ne budemo imali veći pristup arhivima. Gelen u svojim memoarima tvrdi suprotno - da je Nemačka u tom smislu uglavnom bila samostalna - ali to ne smemo uzeti zdravo za gotovo.

Jedan naročit savez tajnih službi

Specijalni odnos - tj. *special relationship* - potpuno druge vrste nastao je između tajnih službi SAD i Velike Britanije. Ako je već i njihova tesna obaveštajna saradnja za vreme rata predstavljala

istorijsku novinu, utoliko više je novinu predstavljao njen nastavak po okončanju rata, jer nijedna velika sila savremenog doba nije u tolikoj meri sarađivala s bilo kojom drugom. Ni tu se, međutim, ne sme izgubiti iz vida da nijedna od njih nikada onoj drugoj nije dala potpuno slobodan pristup svim svojim državnim tajnama, niti svim sedištima tajnih službi. Mnogo pre bi se moglo reći da se ova saradnja sastojala (i još uvek se sastoji) od velikog broja pojedinačnih sporazuma, koji sadrže konkretne podatke o službama, procedurama i ciljevima koji su njome obuhvaćeni. Pritom ne treba prevideti ni da i izvan ove saradnje, kao i unutar nje, postoje značajna politička neslaganja i rivalstva, bilo da se tiču različitih viđenja tajnih službi, njihovog rada i prakse ili pak različitih ciljeva dveju država u spoljnoj politici i politici bezbednosti.

Dva najpoznatija primera u tom smislu predstavljaju politika nuklearnog naoružanja i britanska imperijalna politika. Mada su SAD prve nuklearne bombe napravile zajedno s Velikom Britanijom i Kanadom, Vašington je nakon 1945. pokušao da navede London da se odrekne sopstvenog nuklearnog naoružanja - kao što znamo, bezuspešno. Vašington je, međutim, uvek uspevao da nametne svoj stav u sukobima zbog britanske imperijalne politike, recimo za vreme Suecke krize u jesen 1956, kad su Amerikanci prilično surovom diplomatskom akcijom, uz pretnje uskraćivanjem kredita i naftnim bojkotom, Britance prinudili da se povuku. Oba ova sukoba, kao i mnogi drugi koje bismo mogli spomenuti, nisu, međutim, doveli do napuštanja tesne obaveštajne saradnje, čak ni na ta dva politička polja, što je zapanjujuće. Saradnja u oblasti nuklearne špijunaže, najpre uperena protiv Sovjetskog Saveza, spadala je čak i u najvažnije i do danas u najstrožoj tajnosti zadržane oblasti ovog specijalnog odnosa. Slično važi i za saradnju u odnosu prema kolonijalnim područjima i državama Trećeg sveta, o čemu će još biti reči.

Među prvim zajedničkim projektima bili su strogo tajni špijunski letovi iznad Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza. Pritom je najpre posredi bilo ispitivanje sposobnosti sovjetske protivvazdušne odbrane. Kasnije su se ciljevima koje treba ispitati pridružili i sovjetska proizvodnja bombardera i raketa, kao i sovjetska nuklearna postrojenja. Na početku Berlinske krize, SAD su u Veliku Britaniju premestile devedeset svojih bombardera najvećeg i najmodernijeg tipa, B-29. Tim avionima je nekoliko godina ranije izazvana vatrena stihija u Tokiju, a iz njih su bačene i atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki. Sovjeti su, doduše, možda znali da letelice koje su poslate u Evropu nisu tehnički prilagođene za bacanje nuklearnih bombi, te je nuklearna pretnja bila više simbolična nego stvarna.[369] Dok je ovom premeštanju aviona dat veliki publicitet - demonstrativnim preletanjem preko Londona - špijunski letovi malim transportnim avionima obavljani su u najvećoj tajnosti. Mnogi od tih ovih letova su, pritom, okončani pogibijom pilota.[370]

Daleko bezbedniji, jer su u prvo vreme još uvek leteli na visini nedostižnoj za sovjetsku protivvazdušnu odbranu, bili su američki špijunski avioni U-2, koji su u aprilu 1956. prvi put sleteli na uporište Lejkenhit. Za prve letove preko sovjetske teritorije U-2 je, međutim, morao da poleti iz Vizbadena, jer London nije mogao da se nakani da da dozvolu za njihovo poletanje. Britanska ostrva su ležala unutar dometa sovjetskih bombardera, dok je teritorija SAD tek od sedamdesetih godina bila izložena verodostojnoj nuklearnoj

---

[369] *Harry R. Borowsky, A Hollow Threat: Strategic Airpower and Containment before Korea (Prazna pretnja: Strateška vazduhoplovna moć i odvračanje pre Koreje), Vestport, 1982.*

[370] *James Bamford, Body of Secrets: Anatomy of the Ultra-Secret National Security Agency from the Cold War to the Dawn ofA New Century (Korpus tajni: Anatomija ultratajne agencije za nacionalnu bezbednost od hladnog rata do svitanja jednog novog veka), Njujork, 2001.*

pretnji Sovjetskog Saveza. U martu 1957. britanski premijer Makmilan preinačio je tajni sporazum o U-2. Nakon dvogodišnjeg odlaganja, Britanci su od maja 1958. započeli letove aviona U-2 s britanskom posadom. Godine 1970. ovi letovi su obustavljeni, jer je postojala dovoljna količina satelitskih snimaka zadovoljavajućeg kvaliteta.[371]

Zanimljivo je da je Makmilan svoju odluku doneo upravo u onoj fazi nakon suecke katastrofe u kojoj je London svim sredstvima nastojao da popravi odnose sa SAD ne bi li sačuvao specijalni odnos. Možda su upečatljivi bili i rezultati koje su U-2 postigli u sukobu zbog Sueca, jer su Amerikanci 31. oktobra 1956, prvog dana britansko-francuske kopnene operacije u oblasti oko kanala, svojim britanskim kolegama pokazali snimke Egipta koje je iz vazduha načinila posada U-2. Na njima se videlo da nema nikakvih pokreta sovjetskih vojnih snaga, mada su Sovjeti u Egiptu bili prisutni, a verovatno i preko svojih špijuna obavešteni o ovoj operaciji.

Prvi snimci sovjetske infrastrukture načinjene iz vazduha upotrebljivi u vojne svrhe poticali su, međutim, od špijunskih letova Vermahta. Američko-britanski sporazum tajnih službi s početka 1946. predviđao je i „razmenu foto-materijala svake vrste iz celog sveta", i to izričito bez finansijske nadoknade.[372] Ovaj sporazum je, dakle, išao mnogo dalje od fotografija zaplenjenih od Nemačke. U mestu Pajntri u grofoviji Eseks u početku su, međutim, za procenu zaplenjenih mapa, fotografija i sličnog materijala bili zaduženi mešoviti američko-britanski timovi. U slučaju nuklearnog rata, ovim obaveštajnim materijalom služila bi se strateška vazduhoplovna komanda SAD, koju poznajemo iz filma *Doktor Strejndžlav*.

Nakon izbijanja rata u Koreji i zbog sve veće sovjetske

---

371 Aldrich, *Hidden Hand*, str. 521 i dalje.

372 Aldrich, *Hidden Hand*, str. 213.

sposobnosti za napad na britanske i američke vojne baze u Velikoj Britaniji, britanska strana je pokušala da ograniči „agresivne metode" pribavljanja obaveštajnih podataka. Vlada u Londonu je 1952. zatražila da Zapad prema Sovjetskom Savezu povede politiku „opšte stabilizacije". Američki partneri su bili razočarani, jer bi takva promena stava onemogućila brojne tajne obaveštajne operacije protiv Poljske, Jugoslavije i Albanije.[373] General Omar Bredli, šef načelnika združenih generalštaba SAD, Britancima je čak odgovorio da to „podseća na 'apsiment'", odnosno na politiku smirivanja situacija kakvu je Britanija svojevremeno vodila prema Hitleru.[374]

Britanske rezerve su se, međutim, ticale operacija koje neposredno ugrožavaju sovjetsku teritoriju, a ne i onih protiv sovjetske politike van Sovjetskog Saveza. U najsmelije američko-britanske tajne obaveštajne projekte spadao je berlinski tunel, pomoću kog je prisluškivan telefonski saobraćaj koji se odvijao pomoću telefonskih kablova u sovjetskom sektoru Berlina. Sličan zajednički tunel za špijunažu već je bio izgrađen i u Beču i Trstu.[375] U Beču i Berlinu pre svega posredi bilo je prisluškivanje vojnog telefonskog saobraćaja kako bi London i Vašington mogli blagovremeno da budu obavešteni o mogućim vojnim pripremama Crvene armije za napad. Oni koji su ovo osmislili nadali su se da će na taj način nadoknaditi informacije izgubljene otkako je sovjetski radio-saobraćaj postao gotovo savršeno zaštićen šifrovanjem.

---

[373] *Stephen Dorril, Ml-6: Fifty Years of Special Operations (MI-6: Pedeset godina specijalnih operacija), London, 2000.*

[374] Richard Aldrich, „British Intelligence and the Anglo-American Special Relationship during the Cold War" (Britanska obaveštajna služba i specijalni odnos Engleske i Amerike za vreme hladnog rata"), u: *Review of Intemational Studies (Revija međunarodnih studija)*, 24, 1998, str. 339-340.

[375] David Stafford, *Spies beneath Berlin (Špijuni ispod Berlina)*, izmenje- no izdanje, London, 2002, str. 14 i dalje.

Sovjetske metode šifrovanja bile su, naime, ugrožene zbog niza propusta tajne službe, koje su uglavnom izazvali Sovjeti prebegli na Zapad, te su Sovjeti zbog toga prešli gotovo isključivo na jednokratni postupak šifrovanja, koji je bio složen i skup, ali se praktično nije mogao odgonetnuti.[376] Berlinski tunel je korišćen od februara 1955. do aprila 1956. i obezbedio je ogromnu količinu zabeleženih telefonskih razgovora. Oni su morali da se prevode i analiziraju pre nego što je vrednost informacija sadržanih u njima mogla da se proceni. Stoga su stotine saradnika tajnih službi provele nekoliko godina u analiziranju razgovora snimljenih tokom tih četrnaest meseci. Rezultat je poznat. Sovjeti nisu planirali rat u Evropi.

Međutim, ipak ostaje zagonetno zbog čega su Sovjeti američko-britanski tunel za špijunažu digli u vazduh tek u aprilu 1956, iako su za ovu operaciju znali još dok se pripremala. Džordž Blejk, koji je od 1948. radio u britanskoj obaveštajnoj službi za inostranstvo MI-6, da bi nakon oslobađanja iz severnokorejskog zarobljeništva istovremeno počeo da radi i za sovjetsku stranu, spadao je u mali krug upućenih u ove planove. Stoga se prosto nameće pomisao da su Sovjeti ovaj špijunski tunel možda iskoristili za neku ogromnu operaciju obmane. Nakon svega što je o tome danas poznato možemo, međutim, da zaključimo da nisu. Pre bi se moglo reći da su američko-britansku operaciju jedno vreme dopuštali da bi na taj način zaštitili svoj izuzetno vredan izvor - to jest Blejka.[377] Analiziranje sovjetskog telefonskog saobraćaja, dakle,

---

376 Andrew/Gordievsky, *KGB*, str. 367 i dalje.

377 *David E. Murphy / S. A. Kondrashev / George Bailey, Battleground Berlin: CIA vs KGB in the Cold War (Poprište Berlin: CIA protiv KGB-a u hladnom ratu), Njuhejven, 1997; kada je reč o britanskoj strani, videti: Nigel West, At Her Majesty's Secret Service: The Chiefs of Britain's Intelligence Agency, MI-6 (U tajnoj službi Njenog veličanstva: šefovi britanske obaveštajne službe MI-6), London, 2006, str. 73-77.*

ipak nije bilo potpuno beskorisno.

Britansko-američka saradnja na tehničkom pribavljanju podataka, uključujući i dešifrovanje radio i telefonskog saobraćaja, bila je od izvanrednog značaja. Po čitavoj planeti raspoređene oblasti britanskog Komonvelta omogućavale su održavanje tehničkih uređaja i mreža koji obuhvataju ceo svet, naročito kad je reč o uređajima za komunikaciju. SAD su na taj način dobile pristup Africi, Bliskom istoku, Aziji i Australiji, gde nisu imale sopstvenih poseda. U Kini su Britanci raspolagali ne samo uporištem u Hong Kongu, već i diplomatskim predstavništvom, jer je London već 1950. diplomatski priznao Narodnu Republiku Kinu. SAD su nakon 1945, doduše, veoma smanjile svoje borbene snage, ali pritom su zadržale i nastavile da izgrađuju i šire svoju globalnu tehničku infrastrukturu. Povezivanjem sa britanskim vojnim bazama i uporištima uspele su da stvore jednu istorijski gledano potpuno novu i drugačiju globalnu strukturu obaveštajnih i vojnih objekata i uređaja.[378] Sovjetski Savez nikad nije postigao ništa što bi makar i približno moglo da se uporedi s tim, mada njegovu politiku moći, koja je podrazumevala širenje u Afriku i Latinsku Ameriku, u svakom slučaju treba shvatiti kao pokušaj u tom pravcu.

Od velikog značaja bile su države Komonvelta - Kanada, Australija i Novi Zeland, zbog svog geografskog položaja. Dok je London insistirao da nastupa kao jedini partner SAD i da učestvuje u predstavništvima država Komonvelta, SAD su ukazivale na već postojeće sporazume sa ovim državama, pa time i na njihovu samostalnost. SAD su pak insistirale da Latinska Amerika i Filipini

---

[378] *Simon Duke / Wolfgang Krieger (izd.), US Military Forces in Europe: The Early Years 1945-1970. (Američke vojne snage u Evropi: Rane godine 1945-1970), Boulder CO, 1993; Chalmers Johnson, Nemesis: The Last Days of the American Republic (Nemezis: Poslednji dani američke republike), Njujork, 2008, str. 137 i dalje.*

ne mogu predstavljati deo američko-britanskog sporazuma. Drugim rečima, sporazumi o međunarodnoj saradnji tajnih službi morali su da se upravljaju prema imperijalnoj politici Londona i Vašingtona.[379] Zbog ovih komplikacija, tek 1948. sklopljen je principijelni Sporazum o saradnji u oblasti tehničkog pribavljanja obaveštajnih podataka (SIGINT) u okviru Sporazuma UKUSA. On je podrazumevao geografsku podelu pribavljanja podataka, pri čemu je Kanada bila nadležna za severni deo Sovjetskog Saveza i delove Evrope, Velika Britanija za Evropu i Afriku, Australija i Novi Zeland za pacifički region (a kasnije i za Kinu), a SAD za ostatak sveta. Ovaj savez, tokom godina proširen i osavremenjen u tehničkom smislu (radarskim uređajima, objektima za prijem satelitskih podataka, itd.), i danas postoji.

Šok sovjetske špijunaže

Kao što smo već rekli, Sovjeti su uveli običaj da poruke svojih tajnih službi šifruju jednokratnom šifrom, što je njihovo odgonetanje učinilo praktično nemogućim. U isto vreme, Amerikanci su prikupljali podatke, a naročito telegrame, koje su slali zaposleni u sovjetskim ambasadama. Pošto Sovjeti nisu posedovali sopstvene podmorske kablove, telegrame su morali da šalju preko američke telegrafske mreže, koja je mogla da pravi kopije za američku vladu. To je predstavljalo obični postupak, i verovatno se niko ne bi ni trudio da pokuša da ih dešifruje da se u jesen 1945. nije pojavio čitav

[379] Martin Rudner, „Canada's Communications Security Establishment: From the Cold War to Globalization" („Kanadski establišment u domenu bezbednosti komunikacija: Od hladnog rata do globalizacije"), u: *Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost)* 16/1, 2001.

niz nagoveštaja da su Sovjeti razvili široku špijunsku delatnost u Severnoj Americi. U tom smislu, naročito važan je bio mladi oficir sovjetske tajne službe Igor Guzenko, koji je prebegao kod Kanađana.

Ovaj dvadesetšestogodišnji oficir sovjetske vojne tajne službe GRU napustio je 5. septembra 1945. uveče sovjetsku ambasadu, sa sto devet dokumenata koje je nagurao u pantalone da bi neprimećeno prošao pored straže. Odlučio je da se ogluši o naređenje za povratak u domovinu i da sa svojom porodicom ostane u Kanadi. Dokumenta koja je poneo i Guzenkove izjave bili su toliko senzacionalni da je kanadski premijer 20. septembra 1945. odleteo u Vašington kako bi predsednika Trumana lično obavestio o dva otkrića: Sovjeti su očigledno stekli pristup ultratajnom britansko-američko-kanadskom nuklearnom programu i imali su špijuna u američkom Ministarstvu inostranih poslova, i to na rukovodećem nivou (Aldžera Hisa). Nakon toga, u Kanadi je otkriveno osamnaest osoba, a u SAD oko sto osamdeset špijuna u vladinom aparatu. Presudnu pomoć u identifikovanju ovih špijuna predstavljali su, kao što je već spomenuto, Amerikanci Čejmbers i Bentli, koji su se dobrovoljno prijavili FBI-ju. Njih dvojica su pre i za vreme rata radili kao kuriri i posrednici za komunističke lance špijunaže.[380]

U tom kontekstu su i dotad nečitljivi sovjetski telegrami dobili naročit značaj. Pokrenut je projekat VENONA, koji je javnosti postao poznat tek 1995, a koji se na britanskoj strani zvao BRIDE. U

---

[380] *Jerrold Schecter / Leona Schecter, Sacred Secrets: How Soviet Intelligence Operations Changed American History (Svete tajne: Kako su sovjetske obaveštajne operacije promenile američku istoriju), Vašington DC, 2003; Allen Weinstein / Alexander Vassiliev, The Haunted Wood: Soviet Espionage in America. The Stalin Era (Ukleta šuma: Sovjetska špijunaža u Americi. Staljinova era), Njujork, 1999.*

oktobru 1948. izuzetno obdarenom lingvisti Mereditu Gardneru pošlo je za rukom da pročita neke odlomke teksta. Bio je to skroman početak, jer je čak i sa velikim timom Vojne obaveštajne agencije - *Army Security Agency* - tokom pet godina mogao da se dešifruje samo jedan odsto postojećih telegrama.

Zahvaljujući ovom skromnom rezultatu, brzo su pronađeni ili potvrđeni nagoveštaji koji su ukazivali na sovjetske špijune. Pritom je, međutim, nastao problem kako da se ovi dokazi upotrebe pred sudom, a da se pritom ne otkriju operacije dešifrovanja koju tajne službe vode. Tu je najgore prošlo američko pravosuđe, koje je tek mali broj agenata moglo da privede pravdi, jer od 1937. telefonski razgovori prisluškivani radi nadzora sumnjivih nisu bili dopušteni kao dokaz na sudu. Stoga su sudovi bili upućeni na izjave Rusa prebeglih na Zapad, čiju su verodostojnost dovitljivi advokati umeli vešto da dovedu u sumnju ili pak na priznanja koja su optuženi davali u zamenu za ublažavanje kazne.

Rezultat je predstavljao čitav niz spornih sudskih procesa, među kojima je svakako najspornije bilo suđenje bračnom paru Rozenberg, Džulijusu i Etel. Zahvaljujući iskazu Etelinog brata, koji je takođe bio jedan od optuženih i koji ih je teško teretio, oboje su osuđeni na smrt. Dokazni materijal koji nam je danas na raspolaganju pokazuje da su oboje nedvosmisleno bili umešani u sovjetsku nuklearnu špijunažu, ali i da je, bar u slučaju Etel, koja je bila samo saučesnik nižeg reda, počinjen težak pravosudni zločin, jer je njena osuda na smrt bila politički motivisana i ni u kom slučaju nije odgovarala delu koje je počinila.

Posledicu ovih sudskih procesa, a pogotovo nedostatka optužnice protiv glavnih osumnjičenih, predstavljao je mit koji se proširio među američkom levicom i daleko van nje. Tvrdilo se da špijunaža uopšte nije predstavljala spomena vrednu pretnju, već da je reč samo o veštački iskonstruisanoj desničarskoj kampanji lova na veštice, uperenoj protiv naprednih i levičarski orijentisanih

Amerikanaca. Tako je rođen mit o makartizmu.[381]

Kao primedbu značajnu za istoriju tajnih službi treba dodati i da su Sovjeti bili odlično obavešteni o projektu VENONA. Kao prvo, u tajne projekta VENONA/BRIDE uputio ih je britanski vrhunski špijun Kim Filbi. A kao drugo, u timu stručnjaka za dešifrovanje nalazio se izvesni Vilijam Vajsband, koji je takođe slao izveštaje u Moskvu. On je, sem toga, bio i čovek koji je na izvestan način omogućio iznenadni severnokorejski napad iz 1950, jer su zahvaljujući njegovoj izdaji Sovjeti obavešteni da se njihov vojni radio-saobraćaj prisluškuje i dešifruje. Zbog toga SAD od 1949. više nisu mogle da dešifruju sovjetski vojni radio-saobraćaj, pa zato nisu uočile ni sovjetske isporuke oružja Pjongjangu. Ovaj dokazni materijal, međutim, u to vreme ipak još uvek nije bio dovoljan za optužnicu za veleizdaju, pa je Vajsband osuđen samo na godinu dana zatvora, zbog nepoštovanja suda, i ostao je na slobodi sve do svoje smrti, 1967.

Na britanskoj strani uloga pravosuđa u borbi protiv sovjetske špijunaže takođe je ostala skromna, mada iz drugih razloga. Verovatno najvažniji špijun u polju nuklearne tehnologije, Klaus Fuks, osuđen je, ali presuda od četrnaest godina zatvora bila je relativno blaga. To je bila najveća kazna za odavanje tajni koje ne predstavljaju veleizdaju, jer je Sovjetski Savez u tom trenutku bio saveznička sila.[382] Špijuni iz Kembridža u celini su izmakli pravdi. U maju 1951. Gaj Berdžes i Donald Maklin su pobegli u Sovjetski Savez. Kim Filbi je više puta ispitivan i 1951. je otpušten iz MI-6.

---

[381] *John E. Haynes / Harvey Klehr, Early Cold War Spies: The Espionage Trials that Shaped American Politics (Špijuni spočetka hladnog rata: Suđenja za špijunažu koja su uobličila američku politiku), Njujork, 2007; John E. Haynes / Harvey Klehr, In Denial: Historians, Communism, and Espionage (Poricanje: Istoričari, komunizam i špijunaža), Njujork, 2002.*

[382] Od ovih četrnaest godina odležao je samo devet, da bi 1959. bio zamenjen za špijune iz Istočnog Berlina.

Pritom mu, doduše, nije odobrena penzija kakvu je tražio, ali je ipak dobio malu penziju i nove zadatke, koje je kao novinar uzgred mogao da obavlja za britansku tajnu službu. U januaru 1963. odleteo je u Moskvu, gde je ubrzo objavio i svoje memoare. Pune razmere njegove špijunske delatnosti postale su poznate tek 1998, nakon što su ruska dokumenta otvorena za javnost.[383]

Blant i Kernkros su razotkriveni u tišini, ali nisu izručeni pravosuđu. Ne može se zaobići osećaj da je tu bilo izvesnih društvenih povlastica, posebno ako imamo u vidu činjenicu da je Džordž Blejk, koji je rođen u inostranstvu i bio tursko-holandskog porekla, 1961. osuđen na četrdeset i jednu godinu zatvora. Tamnovanje je, međutim, već 1966. okončao spektakularnim bekstvom iz zatvora. Nakon toga je živeo u Moskvi, gde mu je Vladimir Putin 2007, za njegov 85. rođendan, dodelio i orden.

Između ostalog i zato da bi spasli svoj tajni savez sa SAD, Britanci su počeli da podvrgavaju detaljnijoj proceni (*positive vetting)* ljude upoznate s državnim tajnama. Između 1948. i. sredine pedesetih godina, stotine njih su bile prinuđene da „dobrovoljno" napuste svoje položaje.[404] I tu je namera bila da se izbegnu sudski procesi kako se ne bi odali izvori i metode tajnih službi.

Institucionalno prilagođavanje britanskih tajnih službi, međutim, inače nije bilo baš veliko. Britanija nije htela da se odrekne svoje uloge velike sile. Postepenom raspadanju imperije se, međutim, sredstvima tajnih službi suprotstavljalo samo tamo gde je posredi bila komunistička subverzija, te je stoga postojala opasnost od širenja sovjetskog uticaja. Protiv raspada Britanske Indije od 1947. do 1948, na četiri nezavisne zasebne države - Indiju, Pakistan, Cejlon i Burmu - nije moglo da se učini gotovo ništa. Nije bilo mnogo promena ni kad je reč o ukorenjenosti tajne službe u vladinom aparatu. Tehničko prikupljanje informacija objedinjeno je

383 West, *At Her Majesty's*, str. 62.

1946, u vladinom glavnom štabu za komunikacija (*Government Communications Headquarters,* GCHQ). Vojska je zadržala sopstvena odeljenja tajne službe. Analiza se i dalje vršila zasebno za tajnu službu MI-5 (zemlja) i MI-6 (inostranstvo). Obavljala se u zajedničkom obaveštajnom komitetu ustanovljenom 1959. godine - *Joint Intelligence Committee* (JIC) - za koji je bio nadležan načelnik generalštaba, sve dok 1957, nakon Suecke krize, nije stavljen pod upravu premijerovog kabineta. Oslanjajući se na štab stručnjaka za procenu, visoki službenici ministarstava koja su se bavila politikom bezbednosti dobijali su najvažnije procene situacije. To se ni do danas nije mnogo promenilo.

Nova američka obaveštajna imperija

Kad je reč o SAD, nije dovoljno reći samo da je došlo do institucionalnog prilagođavanja situaciji nastaloj u posleratnom razdoblju. Mnogo tačnije bi bilo reći da je tamo nakon 1945. nastao jedan uglavnom nov sistem tajnih službi. Pošto Amerikanci dotad uglavnom nisu vodili civilnu tajnu službu i tajnu službu za inostranstvo sa širokom delatnošću u mirnodopsko vreme, a svoju novu ulogu svetske sile teško bi mogli da odigraju bez takvih instrumenata, predsednik Truman se suočio sa pitanjem da li da OSS raspusti ili pak reorganizuje u skladu s potrebama posleratne politike. Brzo se odlučio za raspuštanje, jer nije hteo na sebe da navuče gnev dva moćna birokratska aparata, vojske i FBI-ja. Oba su imala veliku podršku u Kongresu, dok je sam Truman samo nekoliko meseci ranije na položaju zamenio predsednika Ruzvelta, kome po sposobnostima nije bio dorastao. Pored toga, njegov vojni savetnik pukovnik Ričard Park već u aprilu 1945. piše da je OSS loše organizovan, loše obučen i da bi se prilikom pažljivije provere ispostavilo da je reč o „najskupljoj i u najvećoj meri rasipničkoj

vladinoj službi".[384] Nekoliko nedelja kasnije, taj izveštaj je citiran u američkoj štampi, ovog puta i uz prigovor da OSS predstavlja ogranak britanske tajne službe i da planira rat protiv Sovjetskog Saveza. Uz sve to, optuživan je i za korupciju velikih razmera. Donovan, koji je kao šef OSS hteo svoju organizaciju da prevede u mirnodopski period, na ovo se i sam obratio štampi, iznoseći podatke o junačkim delima izvršenim pod njegovim vođstvom.

Iza ove kampanje protiv OSS naslućuje se delovanje Dž. Edgara Huvera i njegovog FBI-ja. Huver je zadatak tajne službe za inostranstvo hteo da prigrabi za sebe, pogotovo što je FBI već bio nadležan za celu Latinsku Ameriku i tamo imao svoje agente. Truman, međutim, nije hteo nikakav „američki Gestapo", i to je neprestano ponavljao. Pošto Donovan nije imao dobar odnos sa vojnim rukovodstvom - njegov OSS gotovo uopšte nije smeo da deluje u ratu na Pacifiku - Truman ga je 1. oktobra 1945. otpustio. Za Huvera je to bio posredan signal da će njegov FBI morati da se zadovolji policijskim zadacima, jer je stečajna masa OSS otišla Odeljenju za istraživanja i analize (*R&A*) Ministarstva inostranih poslova. Mreža agenata i Odeljenje za kontrašpijunažu predati su Ministarstvu odbrane, koje ih je smestilo u jednu novu organizaciju, Jedinicu strateških službi (*Strategic Services Unit,* SSU). Odeljenja za sabotažu i za vođenje tajnog rata su raspuštena i nisu dobila zamenu.

Predsedniku je, međutim, nedostajalo neko centralno mesto na kome bi se vesti i podaci iz različitih tajnih službi i ministarstava objedinjavali u jedan pregledan rezime. Ministarstvo inostranih poslova i Združeni generalštab dali su svako svoj predlog u tom smislu, pri čemu se svaka od ove dve strane borila za povlašćen pristup Beloj kući. Truman je stoga doneo odluku koja je poslužila kao putokaz i za kasnije, stvorivši položaj direktora Centralne

[384] Andrew, *For the President's,* str. 156.

obaveštajne organizacije (*Director ofCentar Intelligence* - DCI), koji nije odgovarao nijednom od ministarstava, već direktno Beloj kući.

Na ovaj položaj postavio je svog prijatelja, poslovnog čoveka Sidnija Sauersa iz rodnog Misurija, koji je za vreme rata radio u mornaričkoj tajnoj službi i pritom stekao rang admirala u rezervi. Kao podršku dobio je mali analitički štab, Centralnu obaveštajnu grupu - *Central Intelligence Group* - koja bi mogla da se označi kao prethodnica kasnije CIA. Nju je, međutim, činilo samo nekoliko desetina ljudi. Pored toga, imala je i jedan jedini zadatak: da pregleda informacije koje stižu od vojnih tajnih službi i civilnih obaveštajnih odeljenja u različitim ministarstvima i da najvažnije od njih pretače u razumljiv tekst, radi svakodnevnog izveštavanja predsednika. Odatle je kasnije nastao Predsednikov dnevni izveštaj (*President's Daily Brief,* PDB), svakodnevni jutarnji izveštaj koji danas predsedniku čita i po potrebi s njim o njemu razgovara direktor Nacionalne obaveštajne službe (ili njegov zamenik).[384] Da bi procenio ovu analizu saopštenja tajnih službi i koordinisao tekuće procene stanja svih koji isporučuju obaveštajne podatke, Truman je stvorio Nacionalnu obaveštajnu upravu (*National Intelligence Authority),* koja se sastojala od nekoliko ministara i predsednikovih najviših vojnih savetnika.

Sauers je na položaju ostao samo nekoliko meseci. Nasledio ga je general ratnog vazduhoplovstva Hoit S. Vandenberg, aktivni vojnik s iskustvom sa fronta, koji je od CIG napravio pravu tajnu službu, tako što je dobio ovlašćenje za samostalno prikupljanje obaveštajnih podataka, dakle za špijunažu u inostranstvu. U tom cilju je odgovarajuće delove SSU odvojio od Ministarstva odbrane i od njih načinio odeljenje svoje CIG, nazvano Kancelarija za specijalne operacije - *Office of Special Operations.* U isto vreme, pošlo mu je za rukom da FBI-ju oduzme nadležnost za Latinsku Ameriku. Sada je CIG mogla da deluje u čitavom svetu.

Ova sposobnost da samostalno pribavlja informacije nije,

međutim, ni u kom slučaju od CIG načinila najvažniju ili čak jedinu američku tajnu službu za inostranstvo. Podrazumevalo se da će rodovi borbenih snaga zadržati svoje sopstvene vojne tajne službe. Pored toga, predsednik Truman je još pre raspuštanja OSS doneo specijalni zakon o tajnim službama za pribavljanje tehničkih podataka, a pre svega o SIGINT. On je sa Vojnom bezbednosnom agencijom - *Army Security Agency* (ASA) - predstavljao centralno mesto svih vojnih službi za tajnu (šifrovanu) komunikaciju, kao i za dešifrovanje protivničkog radio-saobraćaja i vesti radio-saobraćaja i

[384] DNI je položaj koji je stvoren u okviru reformi tajnih službi 2004. Do tada je taj zadatak imao direktor CIA, koji je istovremeno bio i predsednikov savetnik za tajne službe (DCI).

vesti koje su stizale tim putem.[385] Time je izričito istaknut vanredan značaj dešifrovanja radio-saobraćaja za vođenje rata, kao i saradnje na ovom polju sa Velikom Britanijom. Truman je 12. septembra 1945, dakle dve nedelje pre raspuštanja OSS, dao tajnu direktivu za nastavak te saradnje. Time je, zajedno s vojnim rukovodstvom, pokazao koliku prednost daje ovom delu rada američkih tajnih službi. Zanimljivo je da se ASA nakon kapitulacije Nemačke i Japana najpre bavila traženjem mogućih vojnih žarišta otpora. To je svakako predstavljalo razlog što je visok stepen tajnosti dešifrovanja radio-komunikacija i dalje zadržan. Važnija su, međutim, ipak bila druga dva razloga. Kao prvo, želelo se da se izbegne nastanak legendi prema kojima Nemačka i Japan na kapitulaciju nisu naterani oružanom silom, već lukavstvom. Da bi se ova opasnost

[385] Andrew, *For the President's*, str. 161-163; James Bamford, *Body of Secrets: Anatomy of the Ultra-Secret National Security Agency (Korpus tajni: Anatomija ultratajne nacionalne obaveštajne agencije)*, Njujork, 2007. ASA je 1952. postala nacionalna agencija za bezbednost (NSA) i danas je jedna od velikih tehničkih tajnih službi SAD. Radi kao podrška Pentagonu.

dobro razumela, trebalo je samo podsetiti se nemačke legende o „nožu u leđa“ iz 1918/19.[386] Kao drugo, nije se htelo da se eventualnom budućem ratnom protivniku pošalje upozorenje da njegove šifre možda nisu bezbedne. Kao što smo već primetili, ova poslednja predostrožnost nije ništa donela kad je reč o Sovjetskom Savezu, jer je tajna programa ULTRA tamo već bila poznata, zahvaljujući špijunima Filbiju i Vajsbandu.

Truman je veoma dobro znao da je stvaranje CIG i širenje njenih zadataka - a time i povećanje broja osoblja - napravilo priličan problem kad je reč o budžetu, jer bez odobrenja Kongresa ovoj novoj tajnoj službi nije mogao da bude stavljen na raspolaganje sopstveni budžet. Pre svega nije mogao da bude odobren budžet naslovljen *unvouchered funds* - fond za specijalne namene, tj. fond sa tajnim budžetskim sredstvima bez obaveze polaganja računa. Predsedniku, međutim, u prvo vreme to nije ni bio prioritet. Hteo je da borbene snage objedini u jedinstveno ministarstvo odbrane kako bi prevazišao za savremeno vođenje rata apsurdnu podelu na Ministarstvo rata (*War Department)* i Ministarstvo mornarice (*Navy Department)*. Pored toga, bilo je potrebno i da se vazduhoplovne snage osamostale, što je već bio slučaj recimo u Velikoj Britaniji, od 1918, i u Nemačkoj, od 1935. Institucionalni otpor je bio ogroman, i zato je došlo samo do delimične integracije. Objedinjavanje je konačno ostvareno tek Goldvoter-Nikolsovim zakonom iz 1986. Zakonom o nacionalnoj bezbednosti (*National Security Act)* od jula 1947. ipak su stvoreni jedinstveno Ministarstvo odbrane - *Department of Defense* - i još dve bezbednosno-političke institucije:

---

386 Nem Dolchstofilegende. Propagandistički mit i teorija zavere iz Prvog svetskog rata, po kojima je nemačka armija ostala neporažena na bojnom polju, ali je bila prinuđena na kapitulaciju jer su joj demokratski političari i socijaldemokrate zabili „nož u leđa“ svojom izdajom. Kasnije su ovu teoriju zavere koristili i nacisti, optužujući za izdaju i „nož u leđa“ međunarodnu zaveru Jevreja. (Prim. prev.)

Nacionalni savet za bezbednost (NSC) i CIA, kao naslednica CIG. Na zakon koji je omogućio da se sve to ostvari, zajedno sa odobrenjem samostalnog budžeta za CIA, moralo je, doduše, da se pričeka još do sredine 1949.

Glavni zadatak CIA još uvek je predstavljala analiza i procena obaveštajnih podataka *drugih* američkih tajnih službi. U svakom slučaju, vojne obaveštajne službe nisu bile spremne da ustupe ništa od svoje nadležnosti za pribavljanje i procenu obaveštajnih podataka. Pažnju privlači zakonska obaveza da se analize tajnih obaveštajnih podataka ne samo blagovremeno predstave, već i da se „na raspolaganje stave objektivno, nezavisno od političkih razmišljanja i na osnovu svih izvora koji stoje na raspolaganju obaveštajnoj zajednici *[Intelligence community* - dakle svim tajnim službama SAD]". Savetodavno telo koje su činili stručnjaci iz CIA i van nje, Nacionalni obaveštajni savet *(National intelligence council,* NIC) trebalo je da obrađuje bezbednosno-političke procene situacije i prognoze.

Time bi CIA predstavljala neku vrstu poboljšane verzije dotadašnjeg Odeljenja za analize (*R&A*) OSS, dopunjenu nekim spoljnim ispostavama za vođenje agenata. U zakonu je, međutim, stajala jedna višeznačna kratka klauzula, prema kojoj je CIA „...(trebalo da preuzme) sve druge obaveštajne zadatke i dužnosti važne za nacionalnu bezbednost koje predsednik ili Nacionalni savet za bezbednost u nekom trenutku na nju prenesu.

Jedan od prvih među ovim zadacima koji nisu bliže definisani bilo je vođenje psihološkog rata, dakle vršenje prikrivenog uticaja na druge države, propagandom i novcem. Kako direktiva NSC 4A (Nacionalnog saveta za bezbednost) to formuliše, zadatak je predstavljalo suprotstavljanje sovjetskim aktivnostima vršenja uticaja, jer one predstavljaju opasnost po mir u svetu.[387] [388] Zato je

[387] *National SecurityAct of1947, sec. 103* (lako se može naći na internetu).

osnovano specijalno odeljenje, u koje se najpre slilo deset miliona dolara sredstava zaplenjenih od pobeđenih država, za koja nije trebalo polagati računa Američkom kongresu.[389] Ovaj novac je upotrebljen prvenstveno za uticaj na parlamentarne izbore u Italiji kako bi se tamošnji demohrišćani ojačali u odnosu na komuniste. Ministarstvo inostranih poslova nije bilo zadovoljno takvim stanjem stvari i zahtevalo je da se ono tu mnogo više pita. Glavnu reč vodio je diplomata i stručnjak za Sovjetski Savez Džordž Kenan, koji je već u martu 1946. razradio onu strategiju za odnos sa Sovjetskim Savezom koja će kasnije postati poznata pod odrednicom *containment*, odnosno obuzdavanje sovjetske ekspanzije. Direktivom NSC 10/2 mandat za tajne operacije je proširen. U isto vreme, unutar CIA je obrazovan Kabinet za usklađivanje politike *(Office of Policy Coordination,* OPC). Tome se sada pridružilo i ovlašćenje za vođenje ekonomskog rata, za isporuke oružja i oružane operacije. Ministarstvo inostranih poslova i Ministarstvo odbrane dobili su značajno pravo saodlučivanja. Vođstvo je preuzeo Frenk Dž. Vizner, veteran OSS, koji se za vreme rata istakao spektakularnim akcijama, recimo oslobađanjem američkih pilota koji su držani kao ratni zarobljenici na rumunskoj teritoriji. Pod njegovim rukovodstvom, znak raspoznavanja CIA postale su tajne operacije najrazličitijih vrsta - sve do svrgavanja vlada u Iranu i Gvatemali.

Tako su CIA dodeljena tri zadatka:

1. Obezbeđivanje svakodnevnih procena situacije za predsednika; i dugoročnijih prognoza za Savet za nacionalnu

---

388 Michael Warner (izd.), *The CIA under Harry Truman (CIA za vreme Harija Trumana),* Vašington DC, 1994, str. 173 i dalje.

389 United States Senate, Selected Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence (Church committee), Final report (Završni izveštaj Komiteta za proučavanje vladinih obaveštajnih operacija Senata SAD), tom 4, str. 28-29.

bezbednost;

2. Špijunaža u inostranstvu;

3. Tajne operacije, koje su išle od propagande, preko ekonomskog bojkota, do oružanih operacija i isporuka oružja.

Ovaj širok dijapazon zadataka bio je moguć samo stoga što je američki vojni budžet u to vreme bio veoma skroman, tako da je Pentagon bio donekle zainteresovan da veliki deo delatnosti tajnih službi izmesti iz svoje nadležnosti. Na početku političko-ideološkog sukoba sa Sovjetskim Savezom brzo se ispostavilo da klasičnim sredstvima špijunaže protiv Moskve ne može mnogo da se postigne. Uobičajeni metodi regrutovanja obaveštajaca među pripadnicima protivničkog rukovodećeg aparata u Sovjetskom Savezu nisu imali gotovo nikakvog uspeha. Polje tajnih operacija, koje je brzo raslo, bilo je veoma rizično i lako je moglo da ugrozi u ono vreme veoma visok ugled vojske. Tek kad je 1950, sa početkom Korejskog rata, vojni budžet SAD utrostručen, da bi ubrzo usledilo opremanje svih oružanih rodova nuklearnim oružjem, vojska je postala veoma zainteresovana za sopstvene obaveštajne aktivnosti, radi pribavljanja i analize vojnih podataka o Sovjetskom Savezu i njegovim satelitima. Dokazi o postojanju programa naoružavanja u sovjetskom taboru sada su, naime, služili kao opravdanje za sopstvene, američke programe naoružavanja.

Zbog ove dramatične promene posle 1950, CIA nikad nije uspela da u potpunosti preuzme ulogu centralne tajne službe za inostranstvo. Budžet za tehničku vojnu špijunažu (SIGINT, IMINT, COMINT, itd.), koji je sada brzo rastao, ostao je pod kontrolom Ministarstva odbrane i daleko je bacao u zasenak CIA, bar kad je reč o raspoloživim finansijskim sredstvima. Ministar odbrane sada je postao daleko najvažniji američki šef tajne službe. Još i danas on raspolaže sa preko osamdeset odsto ukupnog budžeta namenjenog tajnim službama, dok direktor CIA mora da se zadovolji sa šesnaest odsto. CIA je, dakle, bila i ostala ,,centralna" samo kada je reč o

njenom položaju u vladinom aparatu SAD, jer je podređena samom centru vlasti, Beloj kući, a ne nekom od ministarstava. U isto vreme, CIA je postala ona od današnjih sedamnaest američkih tajnih službi koja u javnosti, a i zbog međunarodne pažnje koju privlači, predstavlja ,,onu pravu" američku tajnu službu. Za to su prvenstveno zaslužne sa današnjeg stanovišta sporne tajne operacije, među kojima je bilo i brojnih spektakularnih promašaja, a o kojima je javnost doznala zahvaljujući štampi i istragama sprovedenim u Kongresu.

Presudno postavljanje smernica za veliko širenje tehničkih objekata za špijunažu izvedeno je već 1949, kad je nuklearna pretnja koja potiče od Sovjetskog Saveza najednom postala najvažnija tema tajnih službi. Među američkim vojnim i obaveštajnim stručnjacima najpre je vladalo uverenje da je Sovjetski Savez suviše zaostao da bi mogao da razvije nuklearno oružje. Između ostalog, nedostajao mu je i radioaktivni materijal. Već početkom 1946. bilo je, međutim, nagoveštaja da stvari stoje upravo suprotno. Došlo se do informacija o tajnom sporazumu između Sovjetskog Saveza i Čehoslovačke, koja tada još uvek nije imala komunističku vladu, o eksploataciji urana u Jahimovu kod Karlsbada. Pored toga, doznalo se i za regrutaciju i otmice nemačkih naučnika i inženjera, koji su sada radili na nekim od projekata sovjetskih nuklearnih istraživanja.[390] Kada su se pojavili prvi nagoveštaji sovjetske nuklearne špijunaže u projektu *Menhetn*, bilo je jasno: Sovjeti hoće da izgrade sopstveno nuklearno oružje. Nije se znalo samo kojom brzinom će dostići taj cilj.

Britanskoj tajnoj službi pošlo je za rukom da utvrdi bar neke od

---

[390] *Jeffrew T. Richelson, Spying on the Bomb: American Nuclear Intelligencefrom Nazi Germany to Iran and North Korea (Spijuniranje bombe: Američka nuklearna špijunaža od nacističke Nemačke do Irana i Severne Koreje), Njujork, 2006, str. 67 i dalje; Michael Goodman, Spying on the Nuclear Bear: Angio-American Intelligence and the Soviet Bomb (Špijuniranje nuklearnog medveda: Angloamerička špijunaža i sovjetska bomba), Stanford, 2007.*

sovjetskih nuklearnih istraživačkih projekata i mesta na kojima se oni odvijaju. Pored toga, dobila je i informacije o sovjetskoj eksploataciji uranijuma u severnoj Češkoj, koja je pet do osam puta prevazilazila prvobitne britanske procene. Često korišćeno obrazloženje da Sovjeti imaju premalo urana da bi brzo postigli uspeh u izgradnji nuklearne bombe time je postalo bespredmetno. Zato su stručnjaci procenili da bi Sovjeti možda već 1949, ali verovatnije 1952, mogli da izvedu svoju prvu nuklearnu probu. Odbor tajnih službi Združenih generalštaba SAD smatrao je da je sredina 1953. verovatnije vreme.[391] Ako imamo u vidu ovu pogrešnu prognozu, postaje razumljivo zbog čega je prva sovjetska nuklearna proba, 29. avgusta 1949, toliko uzdrmala poverenje u sposobnost tajnih službi i stručnjaka za nuklearno oružje, ali i američke vojske, da daju tačne prognoze.

Tehnički metodi za dokazivanje nuklearnih eksplozija, kojima su već 1945. radioaktivne čestice mogle da se ustanove na udaljenosti od pet do deset hiljada metara, u međuvremenu su sve više razvijani. Za to su korišćeni specijalni merni avioni, sa filterima u mlaznicima. Dodatni eksperimenti vršeni su sa balonima. Oni su merne uređaje koji registruju udarne talase eksplozija mogli da podignu na visinu od pet hiljada metara, gde se ti talasi naročito jako reflektuju, i time praktično prenose oko čitave Zemljine kugle. Na osnovu te i drugih tehnologija razvijen je projekat američko-britanskih tajnih službi za otkrivanje i određivanje mesta nuklearnih eksplozija. Kao referenca su poslužile američke nuklearne probe iz 1946. u atolu ostrva Bikini. Ovi letovi, koji su obavljani iznad Atlantika, Pacifika i Severne Afrike, bili su zamaskirani kao meteorološki letovi vazduhoplovnih snaga.

A onda se, početkom septembra 1949, to zaista i dogodilo.

---

391 Richelson, *Spying*, str. 76.

Američki merni avioni registrovali su veoma povećanu radioaktivnost između Japana i Aljaske. Britanski avioni koji su došli preko Škotske vratili su se u svoje baze sa sličnim rezultatima. Nekoliko dana kasnije, sumnju je potvrdila i kišnica. Uređaji za merenje odjeka udarnih talasa nisu pak dali nikakve upotrebljive rezultate. Naročito sumnjivo bilo je to što su pored tragova uranijuma pronađeni i tragovi plutonijuma, koji su nedvosmisleno ukazivali na nuklearnu probu. Truman je 23. septembra 1949. o tome obavestio javnost, ali govorio je samo o nuklearnoj probi, koja ukazuje na potrebu za sklapanjem međunarodnog sporazuma o zabrani nuklearnog naoružanja. U Kongresu i štampi postavljena su dva krajnje neprijatna pitanja. Zbog čega su tajne službe tako pogrešno procenile sovjetski razvoj nuklearnog oružja? Koliko brzo i sa kakvim posledicama će Sovjeti moći nuklearnim oružjem da ugroze Zapad? Američkim i britanskim tajnim službama postalo je zastrašujuće jasno koliko delotvorno totalitarni Sovjetski Savez može da se zaštiti od njihovih špijunskih nastojanja, mada je, prema proceni koju je šef CIA Hilenkuter izneo u Kongresu, na razvoju nuklearne probe radilo 150.000 ljudi.[392] Uz pomoć jednog oficira sovjetske tajne službe koji je 1950. prebegao na Zapad („Ikarus“) i uz ispitivanje izbeglica, ipak je, međutim, pošlo za rukom da se doznaju i nove pojedinosti. Procena broja ljudi koji učestvuju u sovjetskom nuklearnom projektu utrostručena je.

Nije više moglo biti nikakve sumnje. Trka u nuklearnom naoružavanju je počela. Nakon što su se tajne službe od 1946. pripremale za hladni rat kao ideološko-teritorijalni sukob, od 1949. morale su da se usmere na megatemu „sovjetskog nuklearnog naoružanja“. Posledicu te okolnosti za SAD predstavljala je dominacija neizmerno skupih tehničkih uređaja za špijunažu, među koje se od 1959. ubrajaju i špijunski sateliti. Smatra se da je ovo novo

[392] Richelson, *Spyirtg,* str. 93.

polje rada za vreme hladnog rata gutalo oko osamdeset odsto ukupnog američkog budžeta namenjenog tajnim službama. Gotovo svi kapaciteti povezani s tim aktivnostima pripali su Pentagonu. CIA je time izgubila mogućnost da se razvije u sveobuhvatnu centralnu tajnu službu za inostranstvo.

8. Tajne operacije, špijunaža, analiza

Nakon što su tajne službe za vreme Drugog svetskog rata veoma uvećale broj svoga osoblja, i u vođenju rata odigrale daleko važniju ulogu nego u prethodnim ratovima, vladajući krugovi su pomislili da su u njima našli nov, mnogostruko primenjiv instrument vlasti, kojim bi se stari i novi problemi međunarodne politike bezbednosti,

kao i budući ratovi, mogli rešavati mnogo bolje, ili na potpuno drugačiji način. Ova nada u mnogim oblastima ubrzo se pokazala kao veoma preterana.

Nesumnjivo je da su reforme tajnih službi nakon 1945. obezbedile jedan daleko bolji, gotovo sveobuhvatan i mnogo profesionalniji instrument vlasti. U isto vreme, međutim, prve posleratne godine bile su prepune promašaja, za koje ipak odgovornost ni u kom slučaju ne snose prvenstveno, niti isključivo same tajne službe, već i njihovi politički nalogodavci, dakle šefovi država i vlada, ministri i šefovi tajnih službi. Ovaj zaključak možda ne važi za sve slučajeve, ali on ipak mora da se suprotstavi tvrdnjama o „zakazivanju tajnih službi", ili njihovim „mahinacijama", zastupljenim u savremenoj literaturi o tajnim službama. Time ni u kom slučaju ne želimo tajne službe da oslobodimo odgovornosti ili paušalno proglasimo nedužnim.
Pre bi se moglo reći da nam je cilj da odgovornost političkih rukovodstava, ali i parlamenata i sudova - a uostalom i štampe i javnog mnjenja - osvetlimo bolje nego što je to slučaj u uobičajenoj, u velikoj meri polemički orijentisanoj literaturi.

Nakon što su se američke i britanske tajne službe prilično preračunale u proceni sovjetskog nuklearnog projekta, u Korejskom ratu ih je čekala i daleko veća katastrofa. Moramo, međutim, da razjasnimo i suštinske razlike između ta dva slučaja. Ni sa ovog istorijskog odstojanja, naime, nije jasno šta je prilikom posmatranja sovjetskog nuklearnog projekta moglo da se uradi bolje. Tehnički metodi analize koje su američka i britanska strana koristile čak i danas su veoma upečatljivi. Oni predstavljaju i osnovu savremenog posmatranja kršenja politike nešireњa nuklearnog naoružanja. Pored toga, pogrešna procena trenutka prve sovjetske nuklearne probe nije Zapadu nanela nikakvu neposrednu štetu. Vremenski preciznija prognoza verovatno ne bi dovela do neke suštinski drugačije politike velikih zapadnih sila. Kod SAD i Velike Britanije

u to vreme ni u kom slučaju nije postojala spremnost za „hirurški preventivni udar" protiv Sovjetskog Saveza, o kakvom se danas često govori kad je reč o Iranu.

Sa pogrešnim procenama američke tajne službe na početku i za vreme Korejskog rata je, međutim, bilo sasvim drugačije. Te greške su se mogle izbeći, a Ameriku su koštale mnogo ljudskih života i spoljnopolitičkog prestiža.

Serija obaveštajnih promašaja započela je sa severnokorejskim napadom na Južnu Koreju od 25. juna 1950, koji je Zapad dočekao nespreman. Zapad je, doduše, posmatrao aktivnosti komunističkog režima, ali američko rukovodstvo i CIA su smatrali da je potpuno isključeno da takav napad usledi bez vidnog sovjetskog učešća, a time i bez očigledne sovjetske namere za rat između velikih sila. Kao što danas znamo, Staljin zaista nije bio spreman da pokrene veliki rat. On je severnokorejskim komunistima više puta uskratio svoju saglasnost za ovaj napad.
Isporučio im je, međutim, mnoštvo savremene ratne opreme, kojom je Severna Koreja brzo izgradila značajan vojni potencijal. Stoga je ona od početka 1950. bila daleko nadmoćnija nad slabim južnokorejskim borbenim snagama.

Krajem januara 1950. Staljin je Kim II Sungu telegramom poslao optimističku poruku. Ukoliko Severna Koreja bude godišnje isporučila najmanje 25.000 tona olova, Moskva bi možda mogla da pomogne ponovnom ujedinjenju dveju Koreja. U martu je sklopljen i sporazum o isporuci novih ruda, među kojima su bili i srebro i zlato. Pritom je ovaj trenutak Staljinove inicijative bio značajan, jer je samo nešto ranije, 12. januara 1950, zamenik američkog ministra inostranih poslova Din Ačeson u svom govoru izjavio da politička napetost u Koreji predstavlja slučaj za Ujedinjene nacije. Odbrambeni perimetar SAD sezao je samo do Aleutskih ostrva, Japana i Filipina. Koreja, dakle, nije doticala američke neposredne bezbednosne interese. Staljin je odatle mogao da zaključi da se SAD

ne bi umešale ukoliko bi Južna Koreja bila brzo osvojena, pogotovo imajući u vidu da su u oktobru 1949. bez ikakvih protivmera prihvatile proglašenje komunističke Narodne Republike Kine, koje je za svetsku politiku bilo daleko važnije. Sem toga, moguće je da je Staljin verovao i da bi Južna Koreja možda mogla da bude osvojena pre nego što SAD uopšte i dobiju priliku da vojno intervenišu - računica koja je tačna bila samo utoliko što je severnokorejskoj armiji zaista pošlo za rukom da južnokorejsku prestonicu Seul zauzme u roku od tri dana.

Predsednik Truman je, međutim, doneo odluku drugačiju od očekivane. Poslužio se Ujedinjenim nacijama kako bi na osnovu rezolucije OUN obrazovao ratnu koaliciju i intervenisao u Koreji. Već 27. juna, izdao je naređenje da se američke vojne i vazduhoplovne snage stacionirane na prostoru Pacifika angažuju radi podrške Južnoj Koreji i da Sedma američka flota zauzme položaj kod Tajvana kako bi sprečila rat između dveju kineskih država. General Makartur, glavnokomandujući OUN, 15. septembra se sa svojom vojskom iskrcao kod Inčona (u blizini Seula). U roku od pet nedelja uspelo mu je da povrati jug i da prodre duboko u Severnu Koreju. U ovoj situaciji predsednik Truman je, pre polaska na sastanak sa Makarturom na pacifičkom ostrvu Vejk, svojim tajnim službama postavio pitanje o riziku od širenja rata. Da li će se komunistička Kina ili Sovjetski Savez umešati? Ili pak oboje zajedno? General Makartur nije verovao u to, pogotovo imajući u vidu da je komunistička Kina već propustila najpovoljniji trenutak za intervenciju. Analitičari CIA došli su do istog zaključka, pošto su bili uvereni da Sovjeti odlučuju o politici Pekinga i da ne bi mogli da dopuste kinesku intervenciju bez neposredne opasnosti da u rat bude uvučen i sam Sovjetski Savez. Peking, sem toga, po njihovom mišljenju nije mogao biti

zainteresovan da dospe u još veću zavisnost od Moskve.[393]

Nasuprot svim prognozama, 300.000 kineskih „dobrovoljaca" je ipak intervenisalo, a 200.000 ih je već bilo neprimećeno prešlo pograničnu reku Jalu. Ta intervencija je izvršena uz pristanak Moskve, ali bez zvanične objave rata od strane Moskve ili Pekinga. Ni SAD svoju vojnu operaciju nisu nazivale ratom, pogotovo što je američki Ustav predviđao da je sa objavom rata morao da se složi Senat SAD. Zvanična američka formulacija glasila je - „policijska akcija" *(police action)*, odnosno akcija zavođenja reda. U štampi se uglavnom govorilo o *sukobu*. Posredi je, dakle, bila jedna nova vrsta rata, a u njegovom središtu bile su Staljinove „prave" namere, koje se nisu mogle utvrditi sredstvima tajnih službi. Oprez predsednika Trumana u odnosu prema Sovjetskom Savezu najviše je došao do izražaja kad je vojsci zabranio da bombarduju neprijateljske puteve snabdevanja na kineskoj teritoriji, čime bi rat preneli u komunističku Kinu.

Još jednom se potvrdilo koliko je teško zapadnim sredstvima špijunaže dopreti do donosilaca odluka u sovjetskom taboru. Stoga je preostala samo mogućnost da se zaključci o njihovim namerama donose na osnovu vojnih pokazatelja - pokreta vojnih snaga, obima radio-saobraćaja, ratnih zarobljenika, itd. Pritom je, međutim, postojala veoma velika opasnost da same zapadne tajne službe postanu žrtva obmane.

Američka vojna špijunaža je u Korejskom ratu zaista pretrpela pravi fijasko. Zbog izdaje Vilijama Vajsbanda, Amerikanci od kraja 1949. nisu više mogli da dešifruju sovjetski vojni radio-saobraćaj. Time su bili upućeni na izveštaje svojih partnera iz obaveštajnih službi Južne Koreje i Tajvana, a obe ove tajne službe bile su veoma korumpirane i pune komunističkih agenata. Pokušaj da se novi

---

[393] *Rolf Steininger, Der vergessene Krieg. Korea 1950-1953. (Zaboravljeni rat. Koreja 1950-1953), Minhen, 2006, str. 66 i dalje.*

agenti regrutuju po hitnom postupku i pošalju iza neprijateljskih linija tragično se završio za hiljade Korejaca i Kineza. Komunisti su ove agente pohvatali i delimično ih iskoristili da obmanu protivnika. Niko od njih se nije vratio, niti je bio u stanju da pošalje tačne podatke. Vizner, šef OPC, naredio je da se na pacifičkom ostrvu Sajpan i na Severnim Marijanskim Ostrvima podignu logori za obuku, u kojima su izbeglice i ratni zarobljenici pripremani za svoje špijunske misije. Samo mali broj njih govorio je engleski, a gotovo niko na američkoj strani nije govorio korejski ili kineski. Zbog toga je bilo nemoguće obaviti čak i najjednostavniju bezbednosnu proveru. Staviše, korejski nije govorio nijedan od dve stotine saradnika CIA u Seulu.[394]

Pored čisto špijunskih misija, bilo je i pokušaja da se antikomunističke grupe pokreta otpora pripreme za gerilsku borbu i ubace u Kinu. Ove operacije odvijale su se pre svega nakon što je u leto 1951. došlo do zastoja u Korejskom ratu. Preko 1.500 Korejaca poslato je na severni deo Korejskog poluostrva, koji su komunisti uspeli da povrate. Kasnija istraživanja su pokazala da su svi izgubili život. Gledano unazad, bilans rada američkih tajnih službi u ratu u Koreji je u različitim unutrašnjim istragama morao da bude ocenjen kao porazan. Većinu obaveštenja dobijenih od špijuna falsifikovao je protivnik, a gotovo sve tajne operacije su propale - većinom zato što su u njih već od samog početka bili ubačeni neprijateljski agenti.[395] Ovo je u podjednakoj meri važilo za operacije CIA i operacije vojnih tajnih službi. Nešto bolje bile su izviđačke i obaveštajne operacije SVESIGINT i IMINT. Njima je, recimo, pošlo za rukom da dokažu da se u kineskom pograničnom području

---

394 *Tim Weiner, Legacy of Ashes: The History of the CIA (Zaostavština pepela: Istorija CIA), Njujork, 2007, str. 57.*

395 Weiner, *Legacy*, str. 49-58; Andrew, *For the President's*, str. 184 i dalje; Prados, *Safe for Democracy*, str. 78-96.

nalazi dvesta sovjetskih bombardera u stanju pripravnosti i da sovjetski piloti u borbenim dejstvima lete nad Korejom u najsavremenijim avionima mig-15, mada je Sovjetski Savez u javnosti odlučno poricao bilo kakvo sopstveno vojno učešće.

Tajne operacije u Evropi

Mada su SAD u Koreji doživele najveću katastrofu u ratu tajnih službi protiv sovjetsko-kineske imperije, ona ipak nije bila i prva. Teških gubitaka je bilo već u čitavom nizu operacija na području sovjetskog uticaja u Istočnoj Evropi. Godine 1949. OFC je uspostavio vezu sa tajnom organizacijom po imenu „Sloboda i nezavisnost u Poljskoj", koja je navodno bila u stanju da protera Sovjete ukoliko je snabdeju oružjem, radio-opremom i drugim materijalom. Vizner, šef OPC, nadao se da će slične pokrete moći da opremi i u Albaniji i Ukrajini, te da tako potisne sovjetski uticaj u Evropi *(roll back*) i oslobodi narode Istočne Evrope. General Lemej, glavnokomandujući strateške flote bombardera, razmišljao je o mogućnosti rata protiv Sovjetskog Saveza, u kom bi možda bilo neophodno da se obezbede zapadno orijentisani partizani radi spasavanja oborenih američkih pilota - pristup koji se nekoliko godina ranije dobro pokazao u ratu protiv Nemačke.[396]

U Poljskoj, Ukrajini i u delovima baltičkih zemalja zaista je i bilo takvih gerilskih snaga, koje su se još godinama nakon okončanja Drugog svetskog rata borile protiv sovjetske vlasti. Sovjetskim tajnim službama je, međutim, pošlo za rukom da u te pokrete ubace svoje ljude. Pored toga, imale su i svog špijuna Filbija, koji je kao agent za vezu britanskog MI-6 sa Amerikancima izveštavao Moskvu o britansko-američkim operacijama.

396 Weiner, *Legacy,* str. 33.

Za odnose sa istočnoevropskim organizacijama u egzilu naročitu ulogu igrala je američka okupaciona zona u Nemačkoj. U Minhenu je, na primer, Vrhovni savet za oslobođenje Ukrajine postao partner CIA, koja je organizovala paravojnu obuku za Ukrajince u egzilu. Pojedinačne odrede ovako obučenih ljudi je zatim, uz pomoć neustrašivih mađarskih pilota, u njihovu domovinu spuštala padobranima ili pak dovozila vojnim transporterima, kao recimo u septembru 1949, kada je na taj način jedna grupa noću dovezena u blizinu Lavova. Niko od ovih Ukrajinaca nije preživeo. Slična sudbina zadesila je i britansko-američke operacije u Albaniji.

Gelenova organizacija je najverovatnije takođe učestvovala u operacijama sa grupama Istočnih Evropljana u egzilu. Pojedinosti, međutim, nisu zvanično poznate sve do danas. Pritom je naročito verovatno njeno učešće u radu sa 20.000 građana baltičkih zemalja u egzilu, od kojih su mnogi obučavani za noćno iskrcavanje na sovjetsku obalu Baltičkog mora pomoću malih motornih čamaca. Britanska MI-6 je za tajne operacije već koristila nemačku službu za uklanjanje mina, pre svega njene jedinice stacionirane na Baltičkom moru. Od njih su napravljene male udarne čete sa brzim motornim čamcima, koje su dobijale tajne zadatke pod paravanom jedinica britanske mornarice zaduženih za zaštitu ribarenja u Baltičkom moru - *Baltic Fishery Protection Service.* Među nemačkim mornarima kojima su ovi zadaci povereni bio je i Hans Helmut Klose, koji je od 1956. sarađivao na razvoju obaveštajnih i izviđačkih kapaciteta nemačke ratne mornarice u nastanku. Sedamdesetih godina unapređen je u glavnokomandujućeg nemačke mornarice.[397]

---

[397] Sigurd Hess, „Die schenellbootgruppe Klose und der British Baltic Fishery Protection Service (BBFPS)" („Kloseova ćeta brzih motornih čamaca i britanska služba za zaštitu ribarenja u Baltiku (BBFPS)"), u: *Marine forum (Mornarički forum)*, 3/4, 2001.

Kad su se u septembru 1951. prvi Letonci iz egzila iskrcali u svojoj zemlji, gerilski rat u njihovoj domovini bio je, međutim, već izgubljen. Smatra se da je samo u Litvaniji bilo više hiljada boraca još i do 1952. Pojedinačnih borbi je ipak bilo i drugde na Baltiku, sve do 1956. Smatra se da su u ovim borbama nastradale desetine hiljada vojnika Crvene armije, komunističkih funkcionera i kolaboracionista. Sovjetski Savez je sa svoje strane priznao da je trpeo velike gubitke, ali brojke su ipak bile daleko manje od onih koje su navodile grupe u egzilu.[398]

Sovjetska strana je odnela propagandnu pobedu kad je u decembru 1951. na poljskom radiju objavila kako je zapadne tajne službe obmanula sa poljskom tajnom organizacijom *Sloboda i nezavisnost.* Nekoliko godina po okončanju rata, kod antikomunistički nastrojenog generala Andersa došao je Poljak koji je ponudio da ga poveže sa poljskim ilegalnim pokretom otpora. Anders se protiv Nemačke najpre borio na sovjetskoj strani, a zatim u Ajzenhauerovoj armiji, ali poljsko državljanstvo mu je oduzeto i živeo je u egzilu u Londonu. Verovatno je upravo njegov autoritet bio taj koji je britanske i američke tajne službe naveo da odobre traženu pomoć za poljske gerilce. Pomoć se sastojala u znatnim količinama novca i oružja i slanju agenata. Kako se ubrzo ispostavilo, bio je to isti onaj sovjetski trik kojim je boljševički TREST još dvadesetih godina povukao za nos zapadne tajne službe.

U Evropi su, zapravo, uspešne bile samo američke ili britansko-američke aktivnosti tajnih službi u Zapadnoj Evropi. Tu treba spomenuti parlamentarne izbore u Italiji od 1948, na kojima je CIA propagandnim materijalom i finansijski pomogla nekomunističke partije i medije. Tu je bila i tajna pomoć slobodnim sindikatima u Zapadnoj Evropi, koju su organizovala dvojica bivših

398 West, *At Her Majesty's,* str. 70 i dalje; Prados, *Safe for Democracy,* str. 52-57.

američkih komunista, Džej Lavstoun i Erving Braun. Cilj je bio da se evropski, kao inače i latinoamerički, sindikati obezbede od ubacivanja komunističkih agenata. Tek 1974. doznalo se za tesnu saradnju američkog Saveza sindikata sa CIA.[399]

Uprkos svim kritikama sa levog krila političkog spektra, kao uspeh mora da se navede i Kongres za kulturnu slobodu, koji je 1950. osnovan u palati Titanija u Berlinu. Njegova svrha je bila da se nakon katastrofe Drugog svetskog rata, koja je između ostalog bila i intelektualna katastrofa, obnovi međusobna komunikacija evropskih intelektualaca i njihova komunikacija sa američkim savremenicima. Mnogi od učesnika bili su bivši komunisti i aktivni socijalisti, ili socijaldemokrate. Mnogi su pobegli od Hitlera, od Staljina, ili od obojice.

Na osnivačkom kongresu u Berlinu učestvovali su naučnici, književnici i umetnici kao što su Remon Aron, Franc Borkenau, Benedeto Kroče, Karl Jaspers, Injacio Silone, Džejms Barnam, Hju Trevor-Roper, Artur Šlezindžer džunior, Bertrand Rasel, Ernst Rojter, Artur Kestler, Ričard Levental, Melvin Dž. Laski i Tenesi Vilijams. Iz ove inicijative potekli su i kasniji skupovi i časopisi intelektualaca kao što su *Enkaunter* (Velika Britanija), *Preve* (Francuska) i *Monat* (Zapadna Nemačka). Pitanje je, možda, da li je zaista bilo neophodno da se sredstvima CIA na takav način interveniše na evropskoj intelektualnoj sceni. Ipak se treba podsetiti i da je tridesetih i četrdesetih godina veliki procenat evropskih intelektualaca najodlučnije stao na stranu sovjetskog komunizma, fašizma i nacionalsocijalizma, baš kao da je sprovedeno neko kolektivno (ali dobrovoljno) ispiranje mozgova. Imajući to u vidu, činilo se prihvatljivim da se pruži izvesna pomoć i zaštita onim

---

[399] *Ted Morgan, A Covert Life: Jay Lovestone. Communist, Anti-communist and Spymaster (Tajni život: Džej Lavstoun. Komunista, antikomunista i šef špijunske mreže), Njujork, 1999.*

ličnostima koje tom ludilu nisu podlegle, ili koje su se - za razliku od većine intelektualaca koji su se priklonili totalitarizmu - otvoreno pokajale zbog svojih zabluda i bile spremne da učine sve kako bi naredna generacija bila pošteđena sličnih stranputica. Onaj ko kritikuje činjenicu da je novac američkih poreskih obveznika u te svrhe usmeravan preko CIA mora imati na umu i to da u ono vreme praktično nije postojala kulturna pomoć američke vlade. Taj novac bi, sem toga, sasvim sigurno bilo veoma teško, a verovatno čak i nemoguće dobiti od Kongresa uz javnu debatu o svojevrsnom Maršalovom planu za evropske intelektualce, pogotovo što su toliki među njima pripadali političkoj levici.[400]

Mada se ne uklapa u jednostavnu šemu uspeha i neuspeha, najveću pažnju, naposletku, zaslužuje osnivanje dveju radio-stanica, *Radija Slobodne Evrope* i *Radija Liberti*, u Minhenu - u nemačkoj okupacionoj zoni. Za osnivača je važio Nacionalni komitet za Slobodnu Evropu - *National Committee for a Free Europe* - iz Njujorka. Prvi program na kratkim talasima emitovan je u julu 1950. u Čehoslovačkoj. Usledili su i programi za ostale zemlje Istočne Evrope, uvek na jeziku zemlje u kojoj su emitovani. Tome se 1953. pridružio i *Radio Liberejšen*, koji je 1964. promenio ime u *Radio Liberti* i koji je program emitovao na ruskom, a kasnije i na drugim jezicima naroda Sovjetskog Saveza.

Model je predstavljao *RIAS Berlin (Radio in the American Sector* - Radio u američkom sektoru), koji je s emitovanjem počeo već od

---

400 Michael Hochgeschwender, Freiheit in der Offensive? der Kongress fur kulturelle Freiheit und die Deutschen (Sloboda u ofanzivi? Kongres za kulturnu slobodu i Nemci), Minhen, 1998; Frances Stonor Saunders, Wer die Zeche zahlt. Der CIA und die Kultur im Kalten Krieg (Ko plaća račune. CIA i kultura u hladnom ratu), Berlin, 2001; Michel VVinock, Le Siecle des intellectuels (Vek intelektualaca), Pariz, 1999; Giles Scott-Smith / Hans Krabbendam (izd.), The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960. (Kulturni hladni rat u Zapadnoj Evropi 1945 -1960), London, 2003.

1946. Ali dok je *RIAS* bio radio-stanica koja je sasvim otvoreno finansirana novcem američkih poreskih obveznika, mada su je uglavnom vodili nemački novinari, ostale dve stanice su do 1971, finansirane iz budžeta CIA. Tek te godine Američki kongres je na raspolaganje stavio poseban javni budžet za tu svrhu. Emitovanje je nadgledao Odbor za međunarodni program - *Board for International Broadcasting*, dakle ne više sama američka vlada.[401] Do tada su, međutim, na program stalno uticali i CIA i Ministarstvo inostranih poslova, naročito tokom pedesetih godina. Uloga *Radija Slobodna Evropa* bila je naročito kontroverzna za vreme Mađarskog ustanka 1956, jer je kod Mađara stvoren utisak da će iz Amerike dobiti oružje i drugu pomoć, dok je Vašington Sovjetima saopštio da se neće mešati, pogotovo ne vojno. Politika „oslobađanja porobljenih naroda" Istočne Evrope u tom smislu pokazala se kao isprazna propaganda, čija je svrha bila prvenstveno da se američka javnost, a naročito istočnoevropski doseljenici, ohrabre patriotskim parolama.[402] Sa američke tačke gledišta, planska politička upotreba radija kao masovnog medija, koji je u evropskim diktaturama Musolinija, Hitlera i Staljina igrao veliku ulogu, bila je veoma neuobičajena, jer same SAD nisu imale državni radio, već samo privatne radio-stanice. Velika Britanija je, međutim, sa svojim

---

[401] *Gene Sosin, Sparks ofLiberty: an Insider's Memoir of Radio Liberty (Iskre slobode: Memoari čoveka koji je učestvovao u radu Radija Liberti), Juniversiti park, 1999; Sig Mickelson, America's Other Voice: the Story of Radio Free Europe and Radio Liberty (Drugi glas Amerike: Priča o Radiju Slobodna Evropa i Radiju Liberti), Njujork, 1983.*

[402] *Csaba Bekes / Malcom Byrne / Janos Rainer (izd.), The 1956 Hungarien Revolution: A History in Documents, (Mađarska revolucija 1956: Istorija u dokumentima), Prag, 2003; Charles Gati, Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest and the 1956 Hungarian Revolt (Izneverene iluzije: Moskva, Vašington, Budimpešta i mađarska pobuna 1956), Stanford, 2006; Paul Lendvai, Der Ungarnaufstand 1956 - eine Revolution und ihre Folgen (Mađarski ustanak 1956 - Jedna revolucija i njene posledice), Minhen, 2006.*

poludržavnim *Bi-Bi-Sijem* pružala primer kako liberalna demokratija može na drugi način da iskoristi radio. Ovaj britanski model je, uostalom, uzet za uzor i prilikom političkog reorganizovanja poražene Nemačke i pretočen u oblik „javnog servisa" radija (a kasnije i televizije). Radio je sada trebalo iskoristiti kao instrument unutrašnjeg uticaja, usmeren protiv sovjetske imperije. Da li je time povređen međunarodno-pravni princip nemešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja, bilo je i ostalo sporno. Pa ipak, komunističke države nisu na to mogle ozbiljno da se pozivaju, jer ni one same nigde nisu poštovale, takođe Poveljom UN utvrđena, ljudska prava. Istočni blok je, sem toga, veoma intenzivno učestvovao u ovom „ratu u eteru". *Radio Moskva* je još 1939. počela da emituje program na francuskom, engleskom, arapskom i italijanskom jeziku. *Radio Peking* je od 1947. emitovao program na engleskom jeziku. NDR se u tom smislu aktivirala 1959, a pridružili su im se i mnogi drugi.[403]

Javnim radio-programima nije mesto u tekstu koji se bavi bližim razumevanjem rada tajnih službi. *Radio Slobodna Evropa* i *Radio Liberejšen/Liberti* su, međutim, CIA nudili interesantne mogućnosti za angažovanje emigranata, koji su joj na raspolaganje stavljali svoje lične i poslovne kontakte u Istočnom bloku. Time su uspostavljane veze sa krugovima disidenata, koji su opet, sa svoje strane, bili korisni za pribavljanje informacija. Kako bi inače moglo da se ustanovi šta se u društvima Istočnog bloka zaista događa? Disidenti i izbeglice su bili najbolji izvor informacija u mnogim oblastima. Ali pošto su komunističke tajne službe disidente neumorno i neprestano nadzirale, uspostavljanje veze sa agentima zapadnih tajnih službi bilo je za njih opasno. Ta veza se, međutim, isplatila, jer su radio-stanice za inostranstvo zahvaljujući

[403] *James Wood, History of International Broadcasting (Istorija međunarodnog radio-programa), dva toma, Stivenidž 1992/2000.*

autentičnim informacijama ovih ljudi svoje slušaoce o unutrašnjim prilikama u njihovim državama mogle da informišu rečima njihovih sopstvenih sunarodnika, potkopavajući na taj način autoritet državne propagande. Na talasima *Radija Liberejšen (Liberti*) mogla su se čuti i zabranjena književna dela, kao što su romani ruskih nobelovaca Borisa Pasternaka i Aleksandra Solženjicina, koji su tek decenijama kasnije smeli legalno da se štampaju u Rusiji. Utoliko su, pored jednog važnog poglavlja u istoriji tajnih službi, ove radio-stanice napisale i važno poglavlje evropske kulturne istorije.

Rat tajnih službi u Trećem svetu

Sa ukidanjem britanske vlasti u Indiji 1947. i nezavisnošću Filipina godinu dana ranije, započeo je preobražaj iz osnova svetske politike, koji se obično naziva dekolonizacijom i povezuje se sa nastankom takozvanog Trećeg sveta. Pojam dekolonizacija pogrešan je utoliko što brojni narodi i teritorije koji su ovim procesom bili obuhvaćeni nisu stajali u *kolonijalnom* odnosu zavisnosti, već su, kao u slučaju Britanske Indije, ili Egipta, Tunisa i Maroka, bili protektorati ili čak kneževine i kraljevstva sa sopstvenom upravom, koji su u izvesnom, od slučaja do slučaja različito definisanom obliku, bili zavisni od imperijalne sile. Alžir je u vreme rata za nezavisnost imao čak i status jednog od francuskih departmana (najpre trećeg, a zatim sedamnaestog). To znači da je zavisnost od evropskih kolonijalnih sila i SAD bila mnogo složenija nego što prilično uzak pojam kolonije to sugeriše.

Od Oktobarske revolucije je, međutim, bilo jasno da će mnogo starija borba ovih naroda i plemena za nacionalnu nezavisnost poprimati sve veći značaj za buduće ideološke sukobe i sukobe na polju politike moći između Sovjetskog Saveza - kasnije svih komunističkih država - i Zapada. Ova opasnost za zapadne imperije narasla je posle 1945, jer je naročito u Aziji japanska propaganda iz

tridesetih godina, sa parolom „Azija Azijatima“, pala na plodno tle, ali i zato što je Sovjetski Savez nakon 1945. bio daleko moćniji nego ikad pre.

Politika Moskve uperena protiv „imperijalizma“ ipak je, međutim, nailazila na veoma velike prepreke. Kao prvo, i sam Sovjetski Savez bio je višenacionalna imperija, u kojoj su neruske nacije bile u nepovoljnijem položaju, izložene ugnjetavanju i iskorišćavanju. Uprkos prvobitnim obećanjima, tu se nije mnogo promenilo prilikom prelaska sa carske vlasti na vlast Komunističke partije. Kao drugo, ateistička sovjetska ideologija bila je u najdubljoj protivurečnosti sa predmodernim društvima muslimanskog sveta, ali i Afrike i Latinske Amerike, suštinski uređenim u skladu s verskim predstavama. Stoga ne čudi što su Sovjeti na Bliskom istoku najpre tipovali na izrazito svetovno usmereni Izrael, ignorišući njegove arapske protivnike. Tek kasnije su sklopili saveze s nekim muslimanskim državama, doduše samo s onima među njima koje su u najvećoj meri bile modernističko-sekularne, kao recimo Egipat i Sirija.

Uprkos svim verbalnim pozivima na prevazilaženje imperijalizma pomoću socijalizma, Sovjetski Savez je tek zapanjujuće kasno odlučio da svoja sredstva moći - a među njima i tajne službe - stavi u službu Trećeg sveta. Prvi strateški koncept za to bio i e možda 1961. skovani plan KGB- a, koji je tadašnji relativno mladi šef KGB-a Aleksandar Šelepin - imao je četrdeset tri godine - s velikim oduševljenjem zastupao nasuprot stavu starog rukovodstva Kremlja.[404] Hruščov je ipak prihvatio njegove ideje. U mladim revolucionarima Trećeg sveta, a naročito u Fidelu Kastru, video je isti onaj komunistički polet koji je i sam u mladosti imao.

---

[404] *Christopher Andrew / Vasili Mitrokhin, The World Was Going Our Way. The KGB and the Battle for the Third World (Svet je išao našim putem. KGB i borba za Treći svet), Njujork, 2005, str. 9.*

Nakon što je Hruščov 1964. svrgnut s vlasti, Brežnjev je preuzeo ideju da bi kapitalističke države Zapada mogle biti konačno poražene u borbama za Treći svet. U KGB-u je stasala generacija mladih stručnjaka za Treći svet, s osloncem u međunarodnom odeljenju Centralnog komiteta KP SSSR, koji se pobrinuo za uspon ovog novog koncepta sovjetske spoljne politike. Tadašnji glavni ideolog Mihail Suslov takođe je tvrdio da je slabljenje kapitalističkog sistema delovanjem „antiimperijalističkih snaga" zapravo „istorijski neizbežno".

Zanimljivo je da se zvanični šef sovjetske spoljne politike, ministar inostranih poslova Andrej Gromiko, otvoreno protivio tom optimističkom gledištu. Čak ni Politbiro nije mogao da ga ubedi da otputuje na Bliski istok, u Afriku, ili u Latinsku Ameriku.[405] Čini se da ni šef KGB-a Jurij Andropov nije bio baš najdublje uveren da se Zapad može pobediti na ideološkim i vojnim poprištima Trećeg sveta. Sredinom aprila 1975, samo dve nedelje pre povlačenja poslednjeg Amerikanca iz Sajgona, on je na jednom internom, strogo tajnom radnom sastanku izjavio da se treba podsetiti Korejskog rata. I tada su komunističke snage praktično vladale celom zemljom, da bi zatim, nakon američke kopnene operacije, pretrpele užasan poraz. Tvrdio je da isto može da se dogodi i sad u Vijetnamu, gde se zapravo sva vojska severa nalazi na jugu, dok je put prema Hanoju „otvoren" za američki iznenadni napad na sever.[406] Andropov naprosto nije mogao da zamisli poraz SAD u Vijetnamu.

Politika sovjetskih tajnih službi u Trećem svetu u celini bi se mogla označiti kao oportunistička i sve do sedamdesetih godina obeležena velikim oklevanjem. Moskva je nesumnjivo nudila svoju

---

405 Andrevv/Mitrokhin, *The World,* str. 10-11.
406 Andrew/Mitrokhin, *The World,* str. 13.

podršku mnoštvu nacionalnih ili lokalnih komunističkih oslobodilačkih pokreta, ali je pritom uglavnom bila veoma oprezna, kako velike zapadne sile ne bi izazvala na otvoren sukob. Pored toga, Moskva je bila prinuđena da nauči i da se ovi pokreti, ako postignu uspeh, teško mogu zadržati pod njenom kontrolom. To se pokazalo u Kini, a takođe i u Vijetnamu.

Zapadne tajne službe i vlade su, međutim, bez obzira na to uglavnom polazile od suprotne pretpostavke, naime da Moskva samo traži svaku moguću priliku da podrškom komunističkim partijama, organizacijama i oslobodilačkim pokretima uveća sovjetski uticaj u svetu. Sa takvim uverenjem, MI-6 i CIA su 1952. počeli da planiraju rušenje iranske vlade. Njen premijer Mohamed Mosadek je 1951. nacionalizovao *Anglo-iransku naftnu kompaniju,* prethodnicu kasnijeg *Britiš petroleuma.* Mada se on sam ne bi mogao nazvati komunistom, britanska, ali i američka vlada tu su videle pojačanu opasnost od širenja sovjetskog uticaja. Ta pomisao nije bila potpuno neosnovana, jer je za vreme Drugog svetskog rata Sovjetski Savez okupirao severnu, a Velika Britanija južnu polovinu Irana kako bi predupredili moguću nemačku subverziju. Moskva je tu priliku iskoristila da u Iranu uspostavi četrdeset predstavništava i potpredstavništava svoje tajne službe. Samo u Teheranu je stacionirano sto petnaest oficira tajne službe koji su rukovodili agentima. Bilo je to dotad najveće prisustvo sovjetske tajne službe u nekoj stranoj zemlji.[407] Zapadnim silama je 1946. pošlo za rukom da Sovjete nateraju na povlačenje, ali ostao je njihov jak uticaj na komunističku partiju Tudeh, kao i na plemena u severnom pograničnom području, čije su porodične veze sezale i sa druge strane granice. Simpatizeri Tudeha među iranskim oficirskim korpusom su 1949. izveli i atentat na šaha.

Kada je Mosadek za vreme spora zbog nafte, u oktobru 1952.

[407] Andrew/Mitrokhin, *The World,* str. 169.

naredio zatvaranje britanske ambasade u Teheranu, proteravši time i tamo smešteno osoblje MI-6, Britanci su skovali plan da za pomoć zamole američku tajnu službu CIA. Vašington, međutim, nije bio baš mnogo sklon da podrži britansku dominaciju u eksploataciji nafte na Bliskom istoku. Predsednik Truman je u junu 1951. čak i potpisao direktivu Nacionalnog saveta za bezbednost kojom se traži da se poštuje nadzor suverenih država nad sopstvenim sirovinama i rudnim blagom. Predsednik Ajzenhauer, koji je na položaj stupio u januaru 1953. na iransko-britanski sukob je, međutim, gledao pretežno u svetlu sukoba između Istoka i Zapada. On je, sem toga, smatrao i da su tajne operacije neophodan instrument za borbu protiv sovjetskog uticaja u celom svetu.

U junu 1953. Kermit Ruzvelt, potomak i rođak oba predsednika Ruzvelta koji je radio u odeljenju CIA za Bliski istok, izložio je američkom ministru inostranih poslova Dalesu plan puča u Iranu, napisan na dvadeset i dve strane. Plan je predstavljen kao originalan američki proizvod, ali zapravo je poticao od MI-6. Podmićivanjem visokih oficira i „spontanim" nemirima plaćenog iranskog stanovništva na ulicama Teherana trebalo je stvoriti utisak da je posredi iranski puč. Za novog premijera je trebalo da bude postavljen neki takođe plaćeni i podmićeni iranski general, dok je Mosadek trebalo da bude uhapšen ili likvidiran.

Mosadek je, međutim, naslutio šta se sprema, pa je u avgustu 1953. sam izveo masu na ulice. Šah je pobegao u Evropu. Činilo se da je operacija koju su tajne službe inscenirale propala. Agenti CIA koji su se nalazili u Teheranu iz Vašingtona su dobili uputstvo da ovu avanturu prekinu. Ali vesti su prenošene preko stanice MI-6 na Kipru, i Britanci nisu preneli ovu direktivu. Konačno je agentima CIA pošlo za rukom da zauzmu radio-stanicu u Teheranu i da emituju saopštenje da je Mosadek svrgnut i da se šah vratio u Teheran. Oba saopštenja bila su laž, ali to je umirilo javnost, tako da je šah nedelju dana kasnije zaista mogao da bude vraćen iz Italije,

nakon što su vojne snage koje su mu bile naklonjene intervenisale u uličnim nemirima i uspostavile red. Mosadek je na vreme uspeo da pobegne, ali 21. avgusta je ipak bio prisiljen da se preda. Osuđen je na vojnom sudu, ali nakon tri godine zatvora stavljen je u kućni pritvor u svom rodnom selu, gde je 1967. i umro. Nova vlada je pokazala spremnost da se sa Londonom sporazume u vezi sa podelom prihoda od nafte.[408]

Danas nam, imajući u vidu doktrinu promene režima pod predsednikom SAD Džordžom Bušom mlađim, ova operacija izgleda kao početak otuđenja između Irana i zapadnih demokratija, a naročito SAD i Velike Britanije, koje se četvrt veka kasnije, 1978/79, pretočilo u iransku revoluciju Ajatolaha Homeinija. To svakako nije bilo neminovno, ali teško je poreći da između ta dva događaja postoji određena veza.

Po naređenju britanskog ministra inostranih poslova Idena, MI-6 je i sastavio spisak drugih, pre svega bliskoistočnih vlada - u Saudijskoj Arabiji, Siriji i Egiptu - koje bi mogle da budu svrgnute na sličan način, pošto su stajale na putu zapadnim interesima. Šef MI-6 Džon Sinkler pozvan je u Vašington, gde je sklopljen okvirni sporazum o budućim operacijama te vrste, pri čemu je SAD bilo naročito stalo da stručno znanje Britanaca i njihovo veliko poznavanje Dalekog istoka, uključujući i tamošnje baze njihove tajne službe, pridobiju protiv komunizma u Aziji. Nakon Korejskog rata u vidu su imali francusku Indokinu, Tajland i Indoneziju, gde su po svaku cenu hteli da spreče ,,domino-efekat" nastanka komunističkih država.

U martu 1954. u tom cilju je unutar CIA osnovan Direktorat za

---

[408] Interna istorija CIA o ovoj operaciji AJAX može se naći na internetu - http://web.payk.net/politics/cia-docs/published/one-main/main. html; Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (*Svrgavanje: Američko stoleće promene režima od Havaja do Iraka)*, Njujork, 2007.

operacije - *Directorate of operations.* Direktivom NSC-5412 jasno je određena njegova misija. Rečeno je da se traži „agresivna [misli se veoma aktivna] tajna organizacija za psihološke, političke i paravojne [operacije], koja... ako je to neophodno, mora biti bezobzirnija od onih koje neprijatelj koristi". U sukobu sa komunizmom, kaže se ovde, nema „nikakvih pravila... dosad važeća pravila ljudskog ponašanja nisu primenjiva".[409] Uputstvo za izvođenje već spomenute direktive NSC, kojom je istovremeno osnovan i odbor za upravljanje ovakvim operacijama *(5412 Group)*, za cilj proklamuje nanošenje štete međunarodnom komunizmu i njegovo ometanje na svim mogućim poljima. Pritom treba „ojačati sposobnost i volju svih nacija [koje sarađuju sa SAD i narodima slobodnog sveta]... kako bi mogle da se odupru internacionalnom komunizmu".[410]

U vojsci SAD obrazovane su jedinice za vođenje specijalnog rata *(Special Warfare)*. Predsednik Kenedi, koji je gajio narocito oduševljenje za vođenje tajnog rata i korišćenje specijalnih vojnih snaga na međunarodnim kriznim žarištima, udvostručio je broj ovih jedinica. Pri kraju njegovog mandata brojale su preko 11.000 ljudi.[411] Pritom je Kenedi već na početku svog mandata doživeo i video kako brzo ovakve operacije mogu da krenu naopako, naročito ako SAD nisu zaista spremne da razmotre pravu ratnu intervenciju. Nakon što su već pod predsednikom Ajzenhauerom planirane pripreme za tajno iskrcavanje na komunističko ostrvo Kubu, Kenedi je dao zeleno svetlo da se to i ostvari. Pritom su planovi neprestano

---

[409] *Department of State (izd.), Foreign Relations of the United States (FRUS) 1950-1955. (Spoljnopolitički odnosi Sjedinjenih Država (skraćenica FRUS) 1950-1955), The Intelligence Community, Vašington DC, 2007, str. 542-561.*

[410] *Spomenuti dokumenti NSC nalaze se u: FRUS lntelligence Community 1950-1955. (Obaveštajna zajednica FRUS 1950-1955), str. 475- 478, 746-749.*

[411] Prados, *Safe for Democracy,* str. 288.

menjani, jer je nedovoljno vojno obučenim Kubancima iz egzila bila uskraćena gotovo sva direktna podrška američke vojske, a naročito podrška iz vazduha. Kenedi, koji je sam sebe smatrao vojnim stručnjakom, pomerio je vreme napada za noćne sate, mada takva operacija nikada nije uvežbavana. Time je hteo da poveća mogućnost da u slučaju neuspeha „uverijivo" porekne učešće svoje vlade. Kad su konačno i iz aviona bačeni paketi s namirnicama i drugim potrepštinama za napadače završili negde u močvari, dok neki od njihovih čamaca uopšte nisu mogli da upale motore, katastrofa je bila neizbežna, jer je vojska Fidela Kastra bila tačno obaveštena o ovom poduhvatu.

Kenedi je za taj promašaj pokušao da okrivi svog prethodnika na predsedničkom položaju. Njegova vera u tajne operacije time nije bila nimalo uzdrmana, pogotovo ako su se američki vojnici i agenti i sami borili, kao što je to bio slučaj u Indokini. Francuski neuspeh iz 1954. Amerikanci su tamo iskoristili kao povod za samostalne tajne operacije, s ciljem da Južni Vijetnam i Laos odbrane od komunizma. Kad je Kenedi došao na vlast, broj američkih savetnika iznosio je oko sedam stotina. U roku od četiri godine narastao je na 22.000. Za to vreme, situacija se sve više pogoršavala. Neprestano su smišljani novi programi i projekti kako bi se sprečilo ubacivanje boraca sa severa i formiranje gerilskih jedinica na jugu. Među njima je bio i Verdorferov program iz 1961, poznat kao „Strateški program zaseoka" *(Strategic Hamlet Program).*

Zapravo je trebalo da većinu operacija izvode sami vijetnamski saveznici, pod američkim vođstvom. Od 1958. je bilo južnovijetnamskih odreda koji su delovali protiv Severa. Pritom je preko dve stotine ovakvih odreda izgubljeno, uglavnom zato što su se u projekte od samog početka ubacivali komunisti.Poboljšanje nije doneo ni kraj samovoljnog južnovijetnamskog predsednika Diema u novembru 1963, čije je rušenje Kenedi podržavao, ali ga nije i neposredno naredio. Tako su SAD u leto 1964. skliznule u otvoreni

rat, nakon što je propala operacija tajne službe u vodama Severnog Vijetnama koja je nazvana incidentom u Tonkinškom zalivu. Američki kongres je doneo rezoluciju kojom je predsednik Džonson dopustio upotrebu vazduhoplovnih snaga, pri čemu je istovremeno i javno obećao da u ovoj borbi neće angažovati „američke momke". Kao što je poznato, to se izrodilo u veliki američki rat na kopnu, vodi i u vazduhu, pri čemu treba imati u vidu da su i operacije tajnih službi dodatno nastavljene, i to u veoma proširenom obliku.

Kako bilo, glavna pouka ovog preokreta ležala je u tome da konvencionalni rat počinje tamo - odnosno da je sa tadašnjeg stanovišta SAD morao početi tamo - gde rat tajnih službi pretrpi neuspeh. Ovaj model se, svakako, nije mogao primeniti na Kubu, jer je Hruščovljevo smelo stacioniranje nuklearnih raketa na Kubi sukob sa SAD podiglo na nivo svetskog rata, zbog čega SAD nije bilo moguće da ga povedu u vidu pravog rata. Taj model se, međutim, ponavljao na drugom mestima, u novije vreme i u ratu u Iraku iz 2003, pri čemu su SAD ovaj rat započele prvenstveno stoga što su prethodni pokušaji promene režima pomoću operacija tajnih službi pretrpeli neuspeh. Sadamu Huseinu je pošlo za rukom da izbegne planirane atentate i da osujeti pokušaje prevrata različitih grupacija, koje su delovale uz veliku američku pomoć.

Istom modelu je odgovarao i sovjetski ulazak u Avganistan od decembra 1979. Intervencija regularnim snagama i tu je usledila u trenutku kada su napori tajnih službi da ostvare promenu režima propali i - iz tadašnje tačke gledišta Moskve - nije postojala nikakva druga mogućnost osim neposrednog angažovanja sopstvenih vojnih snaga.

Sovjetski ulazak u Avganistan poslužio je, međutim, jednoj posebnoj vrsti promene režima, jer je Avganistan od komunističkog vojnog puča iz aprila 1978. već bio „narodna republika". Tome je doprineo i Sovjetski Savez, radom svojih tajnih službi koji je godinama tolerisan. U decembru 1978. on je sa ovom narodnom

republikom sklopio sporazum o prijateljstvu i saradnji, u skladu sa modelom uobičajenim u Istočnom bloku. U Moskvi se, međutim, nisu slagali s brutalnim postupanjem avganistanskog režima prema muslimanskom sveštenstvu, vođama tradicionalnih klanova i pobožnim muslimanima, koje je izazvalo masovan nasilni otpor, kakvom avganistanske snage bezbednosti nisu bile dorasle. U martu 1979. žrtve uličnih borbi postali su i sovjetski savetnici i njihove porodice. Njihova tela su javno izložena. Tarakijevu vladu je zahvatila panika i molila je za vojnu intervenciju, ali Politbiro u Moskvi je to odbio. U julu 1979. poslat je jedan odred padobranaca, radi zaštite sovjetske vazduhoplovne baze u Bagramu, šezdeset pet kilometara severno od Kabula. KGB je pojačao stražu pred sovjetskom ambasadom. Ostalo su hteli da prepuste avganistanskim drugovima koje su predvodili sovjetski savetnici, pre svega ljudi tajne službe.

Ali kad je u oktobru 1979. Tarakija ubio Amin, takođe komunistički rival na političkom vrhu, u Moskvi je sazrela odluka za vojnu intervenciju. Amina su smatrali američkim špijunom, spremnim da pregovara sa protivničkim, tradicionalnim muslimanima mudžahedinima („borcima za Alaha"), a možda čak i spremnim da protera sovjetske savetnike, obaveštajce i vojnike, kao što je to 1972. u Egiptu učinio Sadat.

I ovde se najpre pokušalo da Amina uklone metodama tajnih službi, odnosno da ga otruju, ali višestruki neuspeh ovih pokušaja doveo je do napada sovjetskih specijalnih snaga ALFA i ZENIT (*specnaz)* 27. decembra 1979. Ove snage od sedamsto ljudi napale su predsedničku palatu preobučene u avganistanske uniforme. Tamo su ubile Amina, njegovu porodicu i bliske saradnike, ali su i same izgubile preko sto vojnika, uključujući i svog komandanta. Ta činjenica nije prikrivana samo pred javnošću, već čak i pred sovjetskim rukovodstvom. Govorilo se o „snagama usmerenim protiv Amina", i o „talasu patriotskih osećanja" kojim su

pozdravljeni sovjetski vojnici, angažovani ,,u saglasnosti sa sovjetsko-avganistanskim sporazumom iz 1978".[412]

A zapravo su već posle nekoliko dana u Kandaharu započeli žestoki protesti protiv sovjetske armije. Ni oko 100.000 prisutnih sovjetskih vojnika nije uspevalo da stavi pod kontrolu antikomunistički otpor. Nakon masovnih demonstracija u Kabulu zavedeno je ratno stanje. Stotine opozicionara su uhapšeni, a mnogi od njih su i ubijeni. Veliki deo zemlje ipak je dospeo pod kontrolu islamskih pobunjenika. Pokazalo se da sovjetska vojska uopšte nema iskustva u gerilskom ratovanju. Pored toga, bila je i loše opremljena. Svuda joj je nedostajala topla zimska odeća. Medicinska nega bila je loša. Četrdeset procenata vojnika angažovanih u Avganistanu zarazilo se hepatitisom. U aprilu 1980. Komisija za Avganistan sovjetskog Politbiroa bila je prinuđena da prizna da je avganistanski režim „ideološki i organizaciono" slab. Veliki delovi zemlje nisu mogli da budu stavljeni pod kontrolu. Vojska i narodna milicija bile su nedovoljne u borbi protiv ustanika. Babrak Karmal, Moskvi odani avganistanski lider, postao je alkoholičar i smatrao je sebe većim od Fidela Kastra.[413]

Pošto represije koje su sprovodile redovne borbene snage nisu pokazale gotovo nikakvo dejstvo, glavna pažnja je poklonjena avganistanskoj tajnoj policiji KhAD, koja je u januaru 1980. ponovo organizovana pod rukovodstvom Muhameda Nadžibulaha. Njoj je pošlo za rukom da svoje ljude ubaci među protivnike, mudžahedine, i da ih navede na uzajamne sukobe. Smatra se da je do 1982. na taj način pobijeno preko 20.000 pobunjenika. Metodi borbe Crvene armije prilagođeni su situaciji avganistanskog građanskog rata - napalm, otrovni gas, nagazne mine, dečje igračke sa eksplozivom, itd. Sovjetske vojske, međutim, nikad nije bilo

[412] Andrew/Mitrokhin, *The World,* str. 403.
[413] Andrew/Mitrokhin, *The World,* str. 407.

dovoljno da na odgovarajući način zameni avganistanske vladine snage, koje su se raspale. Kako je sovjetski glavni komandant maršal Ahromejev bio prinuđen da prizna, sovjetski vojnici su osvojili sve delove Avganistana, neke čak i više puta, ali neprestano su ih ponovo gubili, jer su iznova padali u ruke mudžahedina. U martu 1983, Komisija za Avganistan sovjetskog Politbiroa bila je prinuđena da prizna da je komunistička vlada nesposobna da upravlja i vlada zemljom.

Ovde treba imati u vidu da su SAD svoju veliku pomoć u oružju počele da pružaju tek od 1984. Do tada ih je u tome sprečavala pakistanska vlada na čelu s Zijom ul Hakom, jer je htela da izbegne sukob sa Moskvom. U aprilu 1979. Karterova administracija je prednost najpre dala nevojnom programu pomoći muslimanskom pokretu otpora, ne želeći da poremeti za juni planirano potpisivanje američko-sovjetskog sporazuma SALT-II. Pored toga, za SAD je korišćenje radikalnih islamista bilo i politički opasno, jer je zbog Homeinijeve revolucije, koja je 1. aprila 1979. proglasila Islamsku Republiku Iran, SAD pretio veliki gubitak moći u islamskom svetu, koji je u novembru 1979. doveo i do poniženja sa zauzimanjem ambasade u Teheranu. Skoro istovremeno, radikalni islamisti su izvršili juriš i na američku ambasadu u Pakistanu - a Pakistan je bio jedina zemlja preko koje su isporuke pomoći Avganistanu bile moguće.

Pažnja celokupnog islamskog sveta okrenula se, međutim, nasilnom zauzimanju velike džamije u Meki 20. novembra 1979, prilikom kojeg su stotine hodočasnika uzete za taoce, dok je preko trista pedeset ljudi ubijeno. Politički islamizam se, dakle, pokazao kao neposredna opasnost i za muslimanske države. Zbog toga je u decembru 1979, nekoliko nedelja nakon sovjetskog ulaska u zemlju, sklopljen sporazum o pomoći Avganistanu, pri čemu je troškove ove pomoći trebalo po pola da snose Saudijska Arabija i SAD. Pakistan je preko svoje teritorije bio spreman da propusti samo

isporuke robe.

Ulazak sovjetskih snaga u Avganistan za SAD ni u kom slučaju nije predstavljao iznenađenje. CIA je pomno pratila kretanje sovjetske vojske. Kako je kasnije pisao Robert Gejts, u to vreme visoki službenik CIA, sovjetski ulazak u Avganistan predstavljao je krizu koju je CIA tačno predvidela.[414] Uprkos tome, predsednik Karter je u javnosti tvrdio da je „lično razočaran" i „iznenađen" politikom Moskve. Pozvao je na uvođenje sankcija, kojima se ubrzo pridružio i bojkot Olimpijskih igara u Moskvi, u leto 1980. Ovom bojkotu se pridružilo trideset šest islamskih država i još dvadeset osam drugih zemalja - među kojima prilično nevoljno i Savezna Republika Nemačka. U godišnjem obraćanju naciji od januara 1980, poslednjem u svom mandatu, Karter je kontrolu nad Persijskim zalivom i njegovim zalihama nafte proglasio za nacionalni interes SAD. Pritom je izjavio i da će SAD taj interes „braniti svim sredstvima, pa i vojnim".

Kao i obično, SAD su svoju pomoć avganistanskim mudžahedinima prikrile od javnosti, između ostalog i zato da ne bi izazvale reakciju Sovjetskog Saveza. Stara igra supersila održala se, dakle, i u Avganistanu. U Kini i Egiptu je u te svrhe kupovano polovno sovjetsko naoružanje kako ne bi bilo nikakvog dokaza o direktnoj američkoj pomoći. Ovo oružje je, sem toga, bilo u lošem stanju i mudžahedinima je često više štetilo nego koristilo. Za njih je bilo bolje da oružje zaplene od avganistanske armije ili pak neposredno iz sovjetskih transporta. Pakistan je insistirao da se sve transakcije odvijaju preko njegove vojne tajne službe ISI. Zija ul Hak je na taj način mogao da ostvari zaradu i da broj američkih

---

[414] *Robert Gates, From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War (Iz senki: Najbolja insajderska priča o petorici predsednika i o tome kako su dobili hladni rat), Njujork, 1996, str. 131.*

savetnika zadrži na niskom nivou.

Duž granice je sagradio na stotine škola Kurana.[415] Rat u Avganistanu nije bio samo vojni i diplomatski, već i ideološki i verski. Iz čitavog sveta dolazili su muslimanski dobrovoljci, a među njima i Osama bin Laden, ali on je tek 1984. počeo da obučava i finansira borce. U to vreme još uvek nije bio značajan.

Sa smenom na vlasti u Vašingtonu i dolaskom Ronalda Regana na mesto Džimija Kartera, nastupilo je novo oduševljenje hladnim ratom, a naročito tajnim operacijama obaveštajnih službi. Neki autori govore čak i o Kejsijevom ratu. Vilijem Kejsi je kao šef CIA obnovio jednu romantičnu verziju antikomunističke borbe, kakva je vladala u vreme Ajzenhauera i Kenedija. U Kongresu je za to imao jake saveznike, pre svega u kongresmenu Čarliju Vilsonu, demokrati iz Teksasa, koji je od angažovanja tajne službe u Avganistanu hteo da napravi američki krstaški pohod.

Godina velike eskalacije ovog rata bila je 1985. Gorbačov, novi sovjetski šef Partije, pružio je svojoj vojsci poslednju mogućnost da pobedi. Sovjeti su dramatično zaoštrili i pojačali rat. SAD su na to odgovorile mnogostruko većim isporukama oružja. U leto 1986, prvi put su mudžahedinima isporučile i protivvazdušne rakete tipa stinger, kojima su već u septembru 1986. oborena tri sovjetska borbena helikoptera. Sovjetski gubici su naglo narasli. Prilikom poslednjeg pokušaja da se u Avganistanu sačuva komunistički režim odan Moskvi, Gorbačov je smenio šefa Vlade Karmala, koji je bio prinuđen da svoje mesto prepusti šefu tajne službe Nadžibulahu. Gorbačov je, međutim, u novembru 1986. konačno ipak naredio da se sovjetske snage povuku u roku od dve godine. U tom ratu je poginulo više od milion ljudi, od čega oko 15.000 sovjetskih vojnika.

---

[415] Muhammad Yousaf, *Afganistan: The Bear Trap* (*Avganistan: Zamka za medveda)*, London, 1992. Autor navedene knjige bio je čovek pakistanske tajne službe nadležan za ove isporuke.

Nakon sovjetskog povlačenja 1988/89, rat u Avganistanu nastavio se kao građanski rat, sve dok 1996. vlast u Kabulu nisu preuzeli talibani privrženi vahabitskoj varijanti islama. Navodna pobeda američko-saudijskog rata tajnih službi iznedrila je islamističku državu, koju su diplomatski priznali samo Saudijska Arabija, Pakistan i Ujedinjeni Arapski Emirati i koja nije poštovala običaje međunarodne zajednice, već je na svojoj teritoriji otvoreno tolerisala logore za obuku islamskih terorista, iz kojih su potekli i teroristički napadi Al Kaide.

Ovaj rat američke tajne službe u Avganistanu bio je, ako računamo finansijska sredstva, daleko najveća tajna operacija SAD za vreme hladnog rata. Da li je doprineo propasti sovjetske vlasti, moglo bi se diskutovati. Neosporno je, međutim, da su SAD na kraju i same trpele negativne posledice ovog svesno raspirivanog širenja islamizma. Jednu od direktnih posledica predstavljao je i 11. septembar 2001. Neizbežni poraz američkih snaga u ratu u Iraku bio je druga posledica. U žargonu tajnih službi, ovakve neočekivane negativne nuspojave operacija tajnih službi nazivaju se *blow-back* - povratni udarac.

Veliki špijuni i izdajnici u ratu tajnih službi supersila

U popularnoj literaturi, romanima i filmovima najomiljenija tema u vezi sa tajnim službama nisu *Gluposti ljudi na vlasti,* kako je Barbara Takman nazvala svoje klasično delo iz 1984, sa karakterističnim podnaslovom *Od Troje do Vijetnama,* već veliki špijuni i izdajnici. To je šteta, jer pogrešno korišćenje tajnih službi, a razume se i vojske, od ljudi na vlasti, koje je ova velika američka istoričarka tako maestralno opisala, nesumnjivo predstavlja mnogo veći pokretač svetske istorije.

Kada je reč o izdajnicima i špijunima, trezveni istoričar zastaće već kod prideva „veliki". Treba li to da označi količinu isporučenih

informacija? Ili značaj za tok istorije, dakle istorijsku težinu? Ili čak samo to koliko je neki razotkriveni špijun postao poznat? „Veličinu" špijuna najradije bismo procenili po njihovom istorijskom značaju. O periodu posle 1945, međutim, zasad još uvek imamo premalo informacija da bismo u tom smislu stvorili nesumnjiva merila. Možda za one najveće još uvek uopšte i ne znamo, jer dosad nisu otkriveni javnosti.

Uprkos ovoj nesigurnosti u proceni, nećemo pogrešiti ako pukovnika Olega Penkovskog, oficira sovjetskog generalštaba u vojnoj tajnoj službi GRU, ubrojimo među najznačajnije špijune hladnog rata. Njegovi američki biografi nazvali su ga *Špijun koji je spasao svet.*[43S] Znamo da je Penkovski između 1960. i 1962. svojim britanskim i američkim vezama predao mnoštvo originalnih dokumenata, koji se procenjuje na 1.200 strana na papiru i preko sto rolni filma. Na osnovu njih je sastavljeno do 10.000 strana izveštaja obaveštajnih službi. Znamo da je pritom reč o podacima o sovjetskom nuklearnom naoružanju, a naročito o raketama tipa SS-1, SS-4, SS-5 i SS-6, od kojih su neke odigrale glavnu ulogu prilikom Kubanske krize. On je razotkrio različite vojne objekte u Sovjetskom Savezu koji su Zapadu dotad bili nepoznati. Isporučio je imena preko tri stotine oficira GRU, pre svega onih koji su se još uvek nalazili na obuci. A skrenuo je pažnju i na strogo tajnu verziju internog sovjetskog vojnog časopisa *Vojenaja misl* (Vojna misao), koja je sadržala važne informacije o sovjetskoj vojnoj strategiji. Te informacije su bez ikakve sumnje mnogo doprinele analizi sovjetskog vojnog i obaveštajnog aparata. Moguće je i da su Kenedijevoj administraciji korisno poslužile prilikom rešavanja Kubanske krize. One, međutim, ipak nisu mogle da spreče da Kenedi mesecima previđa razmeštanje sovjetskih raketa srednjeg dometa i protivavionskih raketa - i jednih i drugih s [416] nuklearnim

[416] *Jerrold L. Schechter / Peter S. Deriabin, The Spy Who Save the World (Špijun*

bojevim glavama - mada je dobio obilje nagoveštaja o njihovom postojanju. Za to se ne sme kriviti Penkovski, koji je sve učinio da Zapad upozori na Hruščovljevu politiku.

Motivi Penkovskog za odavanje tajni, odnosno da se opreznije izrazimo, ono što nam na osnovu dostupnih informacija deluje prihvatljivo kao njegov motiv, predstavljao je prekid napredovanja u karijeri, za koji sam Penkovski nije bio ni najmanje kriv. Otac mu je, naime, bio oficir carske vojske, koji se u građanskom ratu u Rusiji borio na strani „belih" i preživeo. Ta činjenica je izašla na svetlost dana u istraživanju koje je KGB sproveo kad je Penkovski pedesetih godina trebalo da bude poslat u Indiju kao špijun GRU. Sve dotle, on je po svoj prilici bio odan sovjetski oficir, koji je u ratu ranjen i četiri puta odlikovan, da bi zatim pohađao čuvenu Vojnu akademiju Frunze i na kraju Vojno-diplomatsku akademiju GRU. U leto 1960, kada je KGB odbio da mu da zeleno svetlo za unapređenje u čin generala, njegov unutrašnji stav prema sovjetskoj državi se promenio, pa je svoje usluge ponudio Britancima i Amerikancima, za koje je radio sve do 12. oktobra 1962, kad je uhapšen.

Sličan značaj, ako merimo po obilju i vrednosti isporučenih informacija, imao je samo još mali broj drugih sovjetskih doušnika i ljudi prebeglih na Zapad. Tu nesumnjivo spada sovjetski general Dmitrij Poljakov, takođe iz GRU, koji se za vreme jedne misije u Njujorku od 1959. do 1961. javio FBI-ju i ponudio svoje usluge u razotkrivanju sovjetskih špijuna. Pretpostavlja se da je kod njega motiv predstavljao bol zbog smrti teško obolelog sina, koji je preminuo u Sovjetskom Savezu nakon što su tamošnje vlasti odbile da mu daju dozvolu da otputuje na lečenje u SAD. Pored toga, u

---

koji je spasao svet), London, 1992; Matthias Uhl / Dimitrij N. Filippovych, Vor dem Abgrund. Die Streitkrafte der USA und der Ud SSR sowie ihrer deutschen Bundnispartner in der Kubakrise (Na ivici ponora. Borbene snage SAD i SSSR i njihovi nemački saveznici u Kubanskoj krizi), Minhen, 2004.

misijama u inostranstvu, u Indiji i Burmi, imao je prilike da dozna u kojoj meri je sovjetsko rukovodstvo korumpirano.

Poljakov je za američke tajne službe radio dvadeset pet godina. Zahvaljujući njegovim informacijama, Niksonova administracija je mogla da se uveri da je u sukobu između Moskve i Pekinga reč o dubokom, nepremostivom neprijateljstvu, koje je Nikson iskoristio kao polazište za svoje „otvaranje prema Kini" 1972, a time i za jedno izrazito važno poglavlje u procesu popuštanja zategnutosti između Istoka i Zapada. Važne informacije o tehnici naoružanja odigrale su određenu ulogu i u brzoj pobedi SAD nad Irakom 1991, budući da je ovaj bio naoružan pretežno sovjetskim oružjem. Kako piše bivši visoki službenik CIA Milt Berden, Poljakov je „dao najobimnije i najdetaljnije izveštaje o Crvenoj armiji za vreme čitavog hladnog rata". Zbog izdaje službenika FBI-ja Roberta Hansena i službenika CIA Oldriča Ejmsa, Poljakov je 1986. razotkriven i verovatno pogubljen nakon tajnog suđenja.[417]

Oleg Gordijevski, pukovnik KGB-a a od 1982. i špijun KGB-a u Londonu, prestao je da veruje u ispravnost sovjetske ideologije prilikom sovjetskog ulaska u Prag u avgustu 1968. Svoje usluge je 1974. ponudio britanskoj tajnoj službi, kojoj je za vreme zvaničnog boravka u Londonu bio od izuzetne koristi. Moguće je čak i da je sprečio nuklearni sukob 1983, kad je sovjetsko rukovodstvo, na apsurdan način, vojnu vežbu odbrane od nuklearnog napada koju je organizovao glavni štab saveza NATO protumačilo kao ratno lukavstvo kojim Zapad želi da prikrije pripreme za pravi prvi nuklearni udar, te je stoga svoje atomskim oružjem opremljene jedinice na tlu NDR i Poljske stavilo u stanje borbene gotovosti. U pozadini ovog razmišljanja bila je teorija zavere prema kojoj je Reganova administracija planirala napad na Sovjetski Savez. Jurii

---

[417] ***Milt Bearden / James Risen,*** *The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB (Glavni neprijatelj: Insajderska priča o konačnom obračunu CIA sa KGB-om),* ***Njujork, 2003, str. 193-195.***

Andropov je kao šef KGB-a bio pristalica ove teorije (operacija RYAN), a kao generalni sekretar KP SSSR i dalje je nastavio da veruje u nju.[418]

Verovatno zbog neke izdaje na Zapadu, možda baš zbog Hansenove i Ejmsove, na Gordijevskog je pala sumnja u maju 1985. Naređeno mu je da se vrati u Moskvu, gde je uhapšen. Britanskoj tajnoj službi je, međutim, pošlo za rukom da ga odatle, preko Finske, prokrijumčari u Veliku Britaniju i da ga sačuva u životu. Smatra se da je nakon toga britanskoj vladi pružio važnu pomoć da se odredi prilikom procene za Zapad tako netransparentne reformističke politike Mihaila Gorbačova. Pored toga, napisao je i veći broj značajnih knjiga o istoriji sovjetske tajne službe. On je bio oficir KGB-a najvišeg ranga koji je ikada prebegao na Zapad.

Konačno treba spomenuti i arhivara KGB-a Vasilija Mitrohina, koji je posle svog penzionisanja i propasti Sovjetskog Saveza u oktobru 1992. mogao da bude izvučen iz Rige - za razliku od drugih, zajedno sa svojom porodicom. Obim dokumenata i informacija koje je sa sobom poneo mogu se proceniti prilikom čitanja dva obimna toma dela *Mitrohinov arhiv,* koje je napisao zajedno sa Kristoferom Endrjuom sa Univerziteta Kembridž. Pritom je opravdana i sumnja da li je zaista objavljeno sve što je Mitrohin isporučio.

Pored konkretnih informacija o sovjetskoj vojsci i o politici, privredi i društvu Sovjetskog Saveza, veliki i mali doušnici odavali su pre svega jedno: imena sovjetskih „krtica" u zapadnim vojnim i državnim aparatima, kao i u privatnim preduzećima i društveno-političkim organizacijama svake vrste. To je bila prava suština „velike igre tajnih službi", kako su je često nazivali. Verovalo se, naime, da stvarno bezbednim može da se oseća samo

---

[418] Benjamin B. Fischer, A *Cold War Conundrum: The 1983 Soviet War Scare (Zagonetka hladnog rata: Sovjetski strah od rata 1983),* onlajn publikacija CIA - **https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/a-cold-war-**conundrum/source.htm.

onaj ko je siguran da njegove državne tajne zaista ostaju tajne. Podrazumeva se da to nikad nije bilo moguće, i zbog toga je postojala velika opasnost da se izgubi u beskrajnoj dvorani sa ogledalima, u kojoj je razlikovanje činjenica i mašte postajalo nemoguće.

Zasad je najbolje istraženo koliko fanatično toliko i apsurdno, a naposletku i za samu CIA krajnje štetno traganje za neotkrivenim krticama koje je 1964. započeo i tokom više od deset godina nastavio nadležni šef odeljenja za kontrašpijimažu Džejms Anglton. Glavni povod za to pružio je u decembru 1961. na Zapad prebegli major KGB-a Anatolij Golicin, koji je najpre dao neke važne podatke o izdajnicima na strani Zapada, da bi se zatim upustio u maštovite teorije zavere, koje su sumnjičile skoro svakoga ko je imao ikakvog posla sa održavanjem veza između Zapada i Sovjetskog Saveza. Sumnju je bacio i na visoke zapadne političare, kao što su bili kasniji premijer Harold Vilson i švedski premijer Ulof Palme, a uz to je posejao zavadu u odnosima između tajnih službi Francuske i SAD, što je dovelo do višegodišnjeg odbijanja razmene obaveštajnih podataka.[441] Zbog čega je rukovodstvo CIA sve fanatičnijeg Angltona sledilo na tom putu u špijunitis, sa sadašnjeg stanovišta nije lako razumeti. Anglton je po svoj prilici imao neki psihološki problem, zbog činjenice da je godinama održavao prijateljske odnose sa špijunom iz Kembridža Kimom Filbijem, dok je ovaj bio na službenoj dužnosti u Vašingtonu. Verovatno da je Anglton nastojao da se za tu, za čoveka iz kontrašpijunaže zapravo neoprostivu grešku, iskupi time što je naročito revnosno tragao za sovjetskim „krticama".

Pritom je određenu ulogu možda odigralo i što je Golicin svojim „strateškim planom obmane" stručnjacima za SSSR ponudio jednu sjajnu viziju za kojom su mnogi oduvek tragali. Po njoj su, navodno, postojala dva KGB-a: jedan, čiji se saradnici šalju u inostranstvo, i onaj drugi, čije osoblje ostaje samo u Sovjetskom Savezu i tu, u najužem krugu, u svojim rukama drži sve konce zavera i tajnih operacija. Prema toj teoriji, ljudi KGB-a koji su prebegli na Zapad

bili su samo deo velikog manevra obmane, jer su pripadali onom „KGB-u za inostranstvo“ i u inostranstvu su i prebegli na Zapad. Zbog toga su svi napori morali biti usmereni na to da se otkrije onaj „pravi“, dakle onaj drugi KGB, i njegovi planovi u svetskoj politici. Golicin je Britance i Amerikance pokušao da ubedi da sukob između Pekinga i Moskve, kao i sukob između Moskve i Tirane, nisu ništa drugo do deo ove ogromne operacije obmane.

Među žrtvama tog špijunitisa našao se i potpukovnik KGB-a Juri Nosenko, koji je 1964. prebegao na Zapad i poverio se CIA u Ženevi. On je u tom trenutku već bio otkrio neke „krtice“, ali Golicin je njega označio kao deo operacije obmane KGB-a. Nakon toga su se stručnjaci CIA za Sovjetski Savez podelili u dva tabora. Najpre je prevagu odnosio negativni tabor, možda i zbog Nosenkove izjave da KGB nema nikakve veze sa ubistvom predsednika Kenedija, mada je atentator Osvald imao više kontakata sa Sovjetima. Nosenko je dve godine držan u izolovanoj kući u jednom vojnom uporištu u Virdžiniji, gde je brutalno saslušavan i ponižavan.

Pritom je operacija obmane koju je KGB sprovodio zaista postojala, i uspela je da uz pomoć navodnog prebega Viktora Lesiovskog („Fedora“) iz redova KGB-a povuče za nos i sam vrh CIA, pa čak i predsednika Niksona. „Fedora“ je Nosenka označio kao prevaranta, čime je postigao ne samo da ga gotovo potpuno fizički i psihički uništi, već i da većinu stručnjaka za Sovjetski Savez u CIA i FBI-ju dovede u zabludu. Tek 1968. na Nosenkov slučaj je počelo da se gleda u drugom svetlu. Usledila su raznovrsna istraživanja, koja su na kraju dovela do toga da bude rehabilitovan i da dobije odštetu. Više osoba koje su iz Sovjetskog Saveza prebegle na Zapad proterano je ili čak vraćeno u SSSR. Karijere mnogih mladih sovjetologa su upropaštene. „Fedora“ se konačno 1981. vratio u Sovjetski Savez, i tamo proslavio trijumf svoje operacije.[442]

Informacije tajnih službi dobijene pomoću tehničkih uređaja i politizovanje njihove analize

Ako imamo u vidu drame obaveštajnog rada s agentima, prebezima i ,,krticama", brzo uviđamo u čemu leži primamljivost obaveštajnih informacija pribavljenih tehničkim putem. Tu ne bi trebalo da bude ikakvih problema u vezi sa istinitošću. S tehničkih uređaja za špijunažu trebalo bi da se dobiju gole činjenice, bez ljudskog mešanja.

Ovo obećanje je svakako bilo jedan od razloga zbog kojih je u ideološkoj eri tajnih službi toliko novca ulagano u dalji razvoj špijunskih aviona, elektronskih uređaja za snimanje, satelita i sličnog. Ovako pribavljeni podaci mogli su lakše objektivno da se procene, a pružali su i sveobuhvatniji, a pre svega trenutniji pogled u hermetički zatvoreni svet komunističkih država, u koji se uz pomoć agenata i ljudi prebeglih na Zapad, čak i u najpovoljnijem slučaju, sticao tek vrlo manjkav uvid.

Osnovni tehnički princip je sledeći: svaki uređaj, pa dakle i svaki pokretni sistem naoružanja, šalje signale - recimo preko odjeka, temperature ili svojstava metala od kog je načinjen - koji mogu da dovedu do njegovog uočavanja i prepoznavanja. Zadatak tehničkih stručnjaka tajnih službi je da te signale uhvate i da ih „nateraju da progovore".

SAD su početkom pedesetih godina počele da duž granica Sovjetskog Saveza, ali ipak na bezbednom odstojanju od njih, grade postrojenja prijemnika koji su bili u stanju da hvataju i beleže sovjetski radio-saobraćaj. Usledili su objekti za beleženje radarskih signala i praćenje avionskog, brodskog i podmorničkog saobraćaja. Pored već postavljene fiksne mreže uređaja ,,za prisluškivanje" u Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Turskoj, Iranu, a kasnije čak i u komunističkoj Kini, koju su SAD tokom godina sve više postavljale i širile, pojavile su se i pokretne platforme za tu svrhu, kao što su

avioni, a od 1960. i sateliti. Letove preko sovjetske teritorije najpre su obavljali prepravljeni vojni teretni avioni i bombarderi, a od 1956. specijalno za špijunažu konstruisani avioni U-2, koji su, doduše, takođe leteli brzinom manjom od brzine zvuka, ali zato na velikim visinama, koje sovjetska protivvazdušna odbrana nije mogla da dosegne sve do poznatog incidenta sa avionom U-2 od 1. maja 1960. Tom prilikom oboreni pilot Gari Pauers osuđen je na montiranom procesu, da bi nakon nekoliko godina ipak bio pušten na slobodu. Više od sto američkih pilota i tehničara, međutim, nije imalo toliko sreće. Prema kasnije dobijenim ruskim podacima, uhvaćeno ih je samo dvanaest. Ostali su po svoj prilici odmah poginuli.[419]

Tome treba dodati i još uvek nepoznat broj Britanaca, Francuza, Tajvanaca i drugih koji su takođe pali kao žrtve ovih smelih operacija.

U avgustu 1960. američki satelit *Korona* obavio je svoju prvu misiju, koja je obezbedila upotrebljive fotografije sovjetskih vojnih objekata snimljene iz svemira. Usledili su novi sateliti, kod kojih su postignuta zapanjujuća poboljšanja tehničkog kvaliteta i pokrivenosti sovjetske teritorije. Rezultat je, međutim, bio porazan za američke analitičare, jer je dobrim delom opovrgao ono što je dotad važilo za sigurnu istinu o razvoju sovjetskog naoružanja. Navodno američko „zaostajanje u broju raketa“, koje je Kenedi kao predsednički kandidat 1960. trijumfalno predočavao Ajzenhauerovoj administraciji i svom protivkandidatu potpredsedniku Niksonu, ispostavilo se kao plod mašte. Umesto dve stotine sovjetskih interkontinentalnih raketa, o kojima su govorile američke prognoze, do sredine 1961. bilo ih je samo deset do dvadeset i pet, što je Pentagon u septembru 1961. morao da prizna. Penkovski je ovaj broj procenio kao još manji. „Zaostajanje“

[419] Nosenko je do svoje smrti, u avgustu 2008, živeo u SAD sa novim identitetom.

Amerikanaca u odnosu na Sovjete kad je reč o broju raketa, dakle, uopšte nije postojalo. Neravnoteža je, zapravo, išla u korist SAD i velikom brzinom se uvećavala.

Do kraja 1963. SAD je pošlo za rukom da satelitskim izviđanjem obuhvate sve sovjetske velike gradove, sve važne vojne aerodrome, skoro sve podmorničke stanice i najveći deo sovjetske železničke mreže.[444] Uz to je razvijen i potpuno nov špijunski avion, koji je leteo brzinom većom od brzine zvuka (3,6 maha), a počeo je da se koristi krajem 1965, pod oznakom A-12 ili SR-71, zavisno od konfiguracije. Ubrzo je upotrebljen i u Vijetnamskom ratu. Jednu od varijanti tehničkog rada tajnih službi, čija je tajnost bila naročito zaštićena, predstavljalo je i praćenje podmornica, koje mogu veoma dugo da ostanu pod vodom ukoliko imaju nuklearni pogon, a konstrukcija im je sve više prilagođavana tome da odašilju što manje aktivnih ili pasivnih signala. Na otvorenom moru ih je ubrzo bilo veoma teško pronaći. Preostala je mogućnost da se nadgleda njihovo isplovljavanje i uplovljavanje u luke ili pak da se prate pomoću podmorskih tehničkih uređaja za lokaciju.

Kao posledica ovih tehnologija za prisluškivanje, merenje i utvrđivanje položaja, razvila se jedna globalna tehnička infrastruktura koja je Americi na poseban način obezbedila položaj svetske sile. Ostale zapadne sile nisu gotovo uopšte imale uređaje i objekte koji bi se s ovima mogli uporediti, ili su ih imale tek u vrlo malom broju. Stoga su bile upućene na podatke SAD i njihovih obaveštajnih saveznika, među kojima je nedvosmisleno povlašćena bila Velika Britanija. Sa preko sedam stotina baza u inostranstvu, SAD su daleko prednjačile. Sovjetski Savez je mogao da ih prati tek na vrlo velikom odstojanju, ali zato je u tom cilju planski koristio svoju politiku prema Trećem svetu.

Ova uporišta i njihove uloge nije moguće čak ni približno pobrojati kako bismo na taj način pokazali preobražaj tehnologije tajnih službi. Za razumevanje njegovog istorijskog značaja dovoljno

je da razjasnimo tri osnovne činjenice. Prva se tiče pitanja o razlozima nezamislivo velikog ulaganja u te tehnologije. Razlog je, pre svega, predstavljala zabrinutost zbog mogućnosti nuklearnog rata. Kako ga sprečiti, i kako bi se eventualno ipak mogao dobiti, ukoliko do njega dođe? To je bilo ključno vojno pitanje hladnog rata, a arsenali tajnih službi u prvom redu služili su tome da na njega odgovore. Kao drugo, značaj ove tehničke infrastrukture špijunaže može bolje da se proceni ako pogledamo odnose troškova. Troškovi razvoja i proizvodnje pravih bombi i bojevih glava činili su samo oko sedam odsto ukupnih procenjenih troškova američkog nuklearnog naoružavanja u hladnom ratu. Ostatak novca odlazio je na noseće platforme za ovo oružje, kao i na „periferiju", koju su činili napori na polju tehničkog izviđanja, obezbeđenja, i tako dalje.[445] Kao treće, u vidu treba imati i činjenicu da ni u kom slučaju nije bilo ispunjeno obećanje da će se na taj način doći do objektivnih, od ljudskog faktora nezavisnih informacija iz tehničkih izvora. Čak i kad bi pošlo za rukom da se podaci dobiju u vidu mernih vrednosti, iznosa novca ili (prilikom dešifrovanja radio-saobraćaja) zabeleženih originalnih izvora, ipak je uvek ostajalo i dalje problematično polje tumačenja.

Podaci su, recimo, često samo posredno ukazivali na one informacije za kojima se zapravo tragalo. Sa satelitskih fotografija je, na primer, moglo da se vidi kolike su fabrike za proizvodnju tenkova ili raketa. Površina fabričkih hala mogla je tačno da se izmeri. Ali u kakvom je ona odnosu bila sa stvarnim brojem proizvedenih komada naoružanja i po kom ključu je to trebalo računati? Da li je imalo smisla da se za osnovu uzme američka fabrika slične veličine? Tajne sluibe SAD polazile su od ove pretpostavke, sve dok na osnovu izveštaja očevidaca nisu bile prinuđene da zaključe da su Sovjeti mnogo šire ruke kada je reč o upotrebi građevinskog zemljišta, odnosno da na površini od mnogo više kvadratnih metara manje proizvode. Tome je morala da se doda i visoka kvota grešaka u proizvodnji, kao i manja

produktivnost radne snage. Zbog svega toga, dolazilo je do ogromnih grešaka u procenama.

Slično je bilo i sa pokušajem da se sovjetska proizvodnja naoružanja izračuna metodima koji su važili za zapadna proizvodna preduzeća. Za osnovu su uzimani zapadni troškovi sirovina i proizvodnje, pa se pokušavalo da se na osnovu toga izračunaju ukupni troškovi sovjetske proizvodnje naoružanja i sovjetski vojni budžet. Kako se kasnije ispostavilo, rezultati tadašnjih proračuna bili su pustolovno loši.[420] Dok se u SAD diskutovalo o brojkama iza zareza, dok su osnovni troškovi naoružanja procenjivani na nešto preko deset odsto nacionalnog budžeta Sovjetskog Saveza, sovjetski reformator Gorbačov je konačno otkrio da, kao prvo, tačne troškove nisu znali ni sami Sovjeti, a kao drugo, da su prema njihovim sopstvenim procenama oni iznosili negde oko dvadeset i pet odsto bruto društvenog proizvoda.

Mnogo bolje su bile procene sovjetskog raketnog naoružanja, budući da tako velike naprave nije lako sakriti. Kada je sredinom šezdesetih godina započela politika kontrole naoružanja, kod koje su posredi prvenstveno bili interkontinentalni sistemi, Amerikanci i Sovjeti su najpre morali da se slože u prebrojavanju raketa i bojevih glava, dometa i razorne moći, da bi na tome zasnovali svoje diplomatske napore. Utoliko su obe strane morale da obezbede pun uvid. Ovo, međutim, nije važilo i za sve ostale sisteme naoružanja, a svakako nije važilo za sisteme naoružanja koji su tek planirani, ili su se tek razvijali. Još manje se govorilo o vojnim strategijama, to jest o *namerama* Sovjeta, za razliku od njihovih trenutnih *sposobnosti*.

Ova neizvesnost, kada je reč o budućim sovjetskim sistemima

---

[420] *Stephen I. Schwartz, Atomic Audit: The Cost and Consequences of U.S. Nuclear Weapons since 1940 (Nuklearno računovodstvo: Troškovi i posledice nuklearnog oružja SAD od 1940), Vašington DC, 1998.*

naoružanja, dovela je do preispitivanja podataka koji su korišćeni i strateških pretpostavki koje su uzete za njihovu osnovu, u vreme Fordove administracije, kada je direktor CIA bio Džordž Buš (stariji). Ovim preispitivanjem pozabavila se grupa stručnjaka van obaveštajne zajednice (Tim B), u kojoj su bili zastupljeni istaknuti kritičari politike popuštanja zategnutosti. Rezultat je, međutim, stigao (a delimično je objavljen i u štampi) tek kada se u Belu kuću 1977. godine uselio Fordov naslednik Džimi Karter.[421] Tako je nastavljen politički spor, koji je naposletku doveo do toga da politika kontrole naoružanja zamre. Mora se spomenuti i da je veliku ulogu u tome odigrala sovjetska politika ekspanzije u Trećem svetu, kao i sovjetska politika razmeštanja raketa srednjeg dometa u Evropi. U isto vreme, ovaj jedinstveni primer proveravanja analiza tajnih službi od ljudi izvan njih podseća nas koliko neobjektivni mogu da budu čak i obaveštajni podaci pribavljeni uz pomoć tehničkih uređaja.

Dodatne teškoće u tumačenju nastaju kad procene ne donose stručnjaci, već političari kojima se saznanja tajnih službi predočavaju. Tako, recimo, CIA nije uspela da Bušovu administraciju uveri da Sadam Husein nije imao nikakve veze sa terorističkim napadima 11. septembra 2001. i da uopšte ne održava veze sa Al Kaidom. Posledicu je, kao što znamo, predstavljao rat u Iraku 2003, dodatno zasnovan na pretpostavci da ima pouzdanih dokaza o postojanju NBH (nuklearno-biološko-hemijskog) oružja, odnosno oružja masovnog uništenja, u Iraku. Ni ova pretpostavka nije bila opravdana. Raspoloživim podacima američke i britanske tajne službe, kao i prijateljskih zemalja među kojima je i Nemačka, nije se, međutim, moglo dokazati ni suprotno, tj. da to oružje ne

---

[421] *Donald Steury (izd.), Intentions and Capabilities: Estimates on Soviet Strategic Forces (1950-1983) (Namere i sposobnosti: Procene sovjetskih strateških snaga, 1950-1983), Vašington DC, 1996.*

postoji.

Kako su kasnije parlamentarne istrage pokazale - u Velikoj Britaniji su istragu pored toga sproveli i privatni stručnjaci, takozvani Batlerov komitet - ne samo da su podaci i dokazi tajnih službi bili oskudni, već je i način postupanja s njima bio u svakom smislu neprihvatljiv.[422] Razmere političkih manipulacija podacima tajnih službi bile su zastrašujuće. U isto vreme, međutim, ipak moramo da zaključimo i da su parlamenti u SAD i Velikoj Britaniji, kao i javnost, bar u SAD, uoči ovog najnovijeg rata u Iraku nesumnjivo hteli da slede onu političku liniju koju su njihove vlade zacrtale uz zloupotrebu podataka obaveštajnih službi. To se pokazalo kad su, namernom indiskrecijom, nagoveštaji da nema dovoljno dokaza pušteni u medije. Raspoloženje se promenilo tek kad su se prilike u Iraku dramatično pogoršale.

Stoga otrežnjujuća činjenica ostaje sledeće: pribavljanje i analiza obaveštajnih podataka uvek zavise od ljudskog faktora; uz sve prednosti i nedostatke koje to sa sobom nosi. Pored toga, oni se ne mogu osloboditi ni svog političkog steznika. Tajne službe su neraskidivo povezane s političkim prilikama koje ih okružuju. U godinama po okončanju ideološke ere, zapadne demokratije se neprestano suočavaju sa ovom bolnom spoznajom.

[422] Izbor originalnih dokumenata može se naći u: Steury, *Intentions and capabilities.*

9. Kršenje ljudskih i građanskih prava od strane tajnih službi i ograničene mogućnosti političke kontrole

Koliko su tajne službe opasne za demokratiju? O tom pitanju se danas neprestano raspravlja. U Nemačkoj, doduše, ograničeno na lokalnu politiku, što više služi ispraznom mudrovanju nego razjašnjavanju jednog koliko teškog, toliko i deprimirajućeg stanja. Da li je i kako moguće da se potrebe bezbednosti pomire s potrebama građanskih sloboda i ljudskih prava, ne može se proceniti samo iz ugla Nemačke nakon 1949, jer se istorija Savezne Republike Nemačke, kako na unutrašnjem, tako i na spoljnopolitičkom planu, odvijala daleko mirnije nego istorija Francuske, Velike Britanije i SAD - o Izraelu da i ne govorimo. Treba se samo setiti francuskog rata u Alžiru, građanskog rata u Severnoj Irskoj, građanskom ratu sličnih nemira u SAD tokom pedesetih do sedamdesetih godina XX veka (pa čak i početkom devedesetih, u Los Anđelesu), i izraelsko-palestinskih ratova uz učešće susednih arapskih država. U isto vreme, ove države su vodile i spoljne ratove, s kojima dosadašnje angažovanje Bundesvera u inostranstvu ni u kom slučaju ne može da se izjednači. Potreban nam je, dakle, širi ugao posmatranja od nemačkog, jer tamo gde je reč o moralnim normama u primeni sredstava policije i tajne službe, sve liberalne demokratije dele zajedničku sudbinu. Kao što je već i u Novom zavetu tako lepo rečeno, niko ne može udobno da se zavali u fotelji i da kaže: „Bože! Hvalim te što nisam... kao ovaj carinik." (Jevanđelje po Luki 18, 9-14)

Za istoričara se ovde posebni problemi javljaju prilikom

traganja za odgovarajućim merilima. Da li kršenje građanskih sloboda i ljudskih prava iz prošlosti treba prosuđivati po tadašnjim, ili po današnjim pravnim normama? Da li za osnovu treba uzeti norme koje važe za svaku konkretnu državu ili pak treba nelegalnim i nemoralnim smatrati ono što takvim smatraju organizacije za ljudska prava kao što su *Amnesti internešenel* i *ProAzil*? Da li su se moralne norme od pedesetih godina XX veka „dalje razvijale", mada ljudska prava ne predstavljaju ništa novo?

Počnimo od međunarodnog prava, u kome nema gotovo nikakvih odredbi koje bi se odnosile na obaveštajne službe za inostranstvo. Samo u malobrojnim slučajevima, recimo kad je reč o nadgledanju određenih sporazuma o kontroli naoružanja, ono daje specijalna međunarodna ovlašćenja za rad tajnih službi.[423] Još jedan poseban slučaj predstavlja Rezolucija 1373 Saveta bezbednosti UN od 28. septembra 2001, koja države poziva da svoje tajne službe upotrebe za gonjenje međunarodnog terorizma. Ostala delatnost tajnih službi se, međutim, ipak odvijala i još uvek se odvija u jednom uglavnom pravno neuređenom prostoru. Možda bi se moglo reći da izvestan okvir njihovog delovanja određuje pravo država na samoodbranu.

Ko je, međutim, tu odgovoran? Same tajne službe ili njihovi državni nalogodavci? Samo izuzetno retko - to je moja glavna teza, zasnovana na rezultatima dosadašnjih istraživanja - tajne službe postupaju suprotno volji sopstvene vlade, odnosno bez njenog znanja.[424] Ono što nam iz kasnije perspektive često izgleda kao

---

[423] Kao klasičan slučaj važi sporazum SALT-II iz 1979, koji prvi put eksplicitno predviđa uzajamno satelitsko nadgledanje sprovođenja sporazuma o kontroli naoružanja.

[424] *Wolfgang Krieger, Fehlbare Staatsgewalt: Verstosse von Polizei und Geheimdiensten gegen ethische Normen in der Geschichte demokratischer Staaten (Pogrešiva drzavna vlast: ogrešenja policije i tajnih službi o etičke*

nemoralno i kao kršenje ljudskih i građanskih prava, stoga je po pravilu uvek dobilo legitimitet od demokratskih vlada, ukoliko parlamenti i pravosuđe te postupke nisu izričito proglasili protivnim važećem pravu. Takve stvari se često događaju čak i uz saglasnost većeg dela demokratske javnosti.

Ali čak i kad tajni agenti, ili policija, postupaju u skladu s pravom države koja ih šalje, pitanje o etičkoj opravdanosti tih postupaka i dalje ostaje. Zakon o BND (Nemačkoj obaveštajnoj službi) iz 1999. o tome u svom članu 2 kaže: „BND prikuplja i procenjuje podatke... o zbivanjima u inostranstvu koji su od značaja za spoljnu politiku i politiku bezbednosti Savezne Republike Nemačke, ako se do tih podataka može *doći jedino na taj način.* (...) Od većeg broja za to pogodnih mera, nemačka Savezna obaveštajna služba (BND) mora da odabere one za koje se pretpostavlja da će pogođenima naneti najmanju štetu. Preduzeta mera ne sme da nanosi štetu za koju je *poznato da je nesrazmerno veća od uspeha kome se teži.*" (Autorov kurziv, V. K.) Moralno opravdano bi, prema tome, bilo sve što donosi uspeh kad je reč o spoljnoj bezbednosti Savezne Republike Nemačke, a pritom ne pričinjava nesrazmernu štetu. Najžešće javne debate o neetičkom postupanju organa bezbednosti imamo u SAD, koje verovatno beleže i najveći broj operacija tajnih službi među demokratskim zemljama. U isto vreme, Američki kongres, američki sudovi i štampa imaju neuobičajeno širok pristup informacijama o ovim operacijama. Da bi tako široke diskusije o etičkim pitanjima uopšte bile moguće, neophodno je da se oba ova uslova steknu. Tamo gde izvršnoj vlasti polazi za rukom da činjenice drži pod ključem, ne smeju se, naime, olako donositi

---

norme u istoriji demokratskih država), rukopis objavljen zajedno sa tekstovima Ulrike Pope i Volberta Šmita, u izdanju izdavačke kuće LIT iz Minstera. Zbog toga ovde nema detaljnijih napomena.

zaključci da neetičkog ponašanja nema.

Američki primer

Prvi veliki američki skandal sa tajnim službama u kom je reč prvenstveno o etičkim pitanjima počeo je u decembru 1974. *Njujork tajms* je tada izvestio o delovanju savezne policije SAD (FBI), a delom i CIA, protiv aktivista crnačkog pokreta za građanska prava, kao i protiv protestnih pokreta protiv američkog rata u Vijetnamu. Prisluškivano je mnogo telefona. Vodeće ličnosti oba ova pokreta šikanirane su i uznemiravane ili im je lažnim optužbama i otkrivanjem podataka iz njihovog privatnog života narušavan ugled.[425] Zahvaljujući istrazi koju je sproveo Parlament, doznalo se za operaciju FBI-ja pod nazi-vom COINTEL-PRO, koja je trajala od 1956. do 1971. Misija se sastojala u tome da se sve aktivnosti i vođe spomenutih pokreta i grupa „razotkrivaju, uznemiravaju, dovođe u zabludu, diskredituju i remete na svaki način".

Američka javnost je reagovala ogorčenjem. Kako su njeni državni organi mogli da budu zloupotrebljeni za takve kampanje? Kako je zakon mogao da se krši u tako velikom obimu i tako mnogo godina? Usledila su dalja otkrića, koja su Kongres SAD konačno navela da obrazuje dva istražna odbora, sa zadatkom da istraže sve greške u ponašanju FBI-ja i CIA. Najpoznatije među njima postali su „porodični dragulji" [426] CIA, spisak problematičnih i u očima javnosti nemoralno izvedenih ili planiranih operacija, među kojima je bio i čitav niz pokušaja ubistva kubanskog šefa države Fidela

[425] Prados, *Safe for Democracy*, str. 431-466; Jeffreys-Jones, *FBI*, str. 160 i dalje.

[426] Engl. *family jewels* - kolokvijalni šaljivi izraz za testise. (Prim. prev.)

Kastra.[427]

Frenk Čerč, predsednik istražnog odbora u Senatu, u to vreme opisao je CIA kao „pobesnelog slona koji je izmakao kontroli“, mada se zapravo nigde nije mogao naći dokaz da su službenici CIA delovali bez naloga ili bez znanja i dopuštenja nosilaca političkih odluka, dakle, na kraju, američkih predsednika Ajzenhauera i Kenedija. Pošto su u trenutku sprovođenja istrage oba predsednika već bila pokojna, o njihovoj ličnoj odgovornosti nije pokrenuta ni krivično-pravna, a ni politička istraga. Javnost je pak više volela da veruje da su za razotkrivene nelegalne i nemoralne planove i operacije bile krive samo tajne službe.[428] U izveštaju o istrazi, ova istina koju su i Kongres i javnost bili i te kako radi da potisnu izražena je veoma suzdržano: „U određenim prilikama, obaveštajne službe su svoje programe krile od onih s višim ovlašćenjima; češće su sami visoki funkcioneri bili ti koji su, pritiskajući ih da postignu određeni rezultat, stvorili klimu u kojoj su se dogodile

---

[427] Frederick A. O. Sđrvvartz Junior, „The Church Committee and a New Era of Intelligence Oversight" („Čerčov komitet i nova era u obaveštajnom nadzoru“), u: *Intelligence and National Security* (*Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost)*, 22/2, 2007. Harry Howe Ransom, „A Half-Century of Spy-Watching“ („Pola veka posmatranja špijuna"), u: Loch K. Johnson (izd.), *Strategic Intelligence (Strateški obaveštajni rad*), tom 5: *Intelligence and Accountability* (*Obaveštajni rad i podnošenje računa)* Boulder, 2007; Michael Warner / J. Kenneth MacDonald, *US Intelligence Community Reform Studies since 1947 (Proučavanje reformi američke obaveštajne zajednice od 1947)*, Vašington DC, 2005. Navedeni izveštaj CIA može se naći na sajtu CIAhttps://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/index.html - pod odrednicom „family jewels“.

[428] Javnost je, na primer, nerado primila k znanju da je svojevremeni ministar pravosuđa Robert Kenedi lično nadgledao planove za ubistvo Kastra i naredio prisluškivanje Martina Lutera Kinga, a zatim pred kongresnim odborom porekao svoju umešanost u to. Kenedi je bez obzira na sve ostao svojevrsna ikona političke levice.

zloupotrebe.“ [429]

Potraga za odgovornima zapravo bi morala da bude mnogo šira, jer su i kongresni odbori za unutrašnju i spoljnu bezbednost o svemu bili obavešteni - ili su čak imali nedvosmislene indicije koje su mogli da istraže, ali to nisu uradili. Ovo važi kako za ,,propuste“ FBI-ja, tako i za CIA. Ovde, dakle, moramo da kažemo da je zakazala parlamentarna kontrola. Ili pak, što je istorijskim okolnostima bliže, da zaključimo da Američki kongres, ili bar njegovi članovi zaduženi za kontrolu, u ovim operacijama nisu videli nikakvo kršenje zakona i ljudskih prava. To naročito važi za spomenute operacije FBI-ja. Čak je i mirni pokret za crnačka građanska prava jednog Martina Lutera Kinga deo glavnih političkih struja u SAD postao tek nakon njegove smrti 1968. Praznik posvećen njemu zakonski je utvrđen u novembru 1983, uprkos u to vreme još uvek žestokom javnom otporu.

Koliko god istražni odbori u Kongresu žigosali ,,ogrešenja“ FBI-ja i CIA, ipak ne treba prevideti da je većina tih operacija još kratko vreme pre toga tolerisana, pa čak i da je u vezi s njima postojao konsenzus. Treba reći i da 1976. godine načinjeni i objavljeni izveštaj Kongresa nije doveo do sudskih postupaka protiv službenika FBI-ja ili CIA ili pak protiv onih koji su u to vreme bili politički odgovorni. Njegov cilj bio je pre da popravi atmosferu, poput nevremena koje pročisti vazduh, i da ponovo uspostavi sposobnost za rad ovih organa bezbednosti i opštu saglasnost s njihovim radom. Imajući u vidu američki poraz u Vijetnamskom ratu i iznuđene ostavke predsednika Niksona 1974, taj cilj bio je politički prihvatljiv.

Tako nam postaje razumljivo i zbog čega kongresni odbori od službi bezbednosti nisu tražili potpuno otkrivanje zaista svih programa i operacija, već su kroz teške i složene pregovore s Belom

[429] Schwartz, *Church Committee,* str. 290.

kućom i službama o kojima je reč došli do dogovora o selektivnom otkrivanju samo nekih slučajeva. Dokumenta koja su im data na uvid, kao i dozvole službenicima da daju iskaze, predstavljala su unapred dogovoreni kompromis, zbog čega otkrivene tajne informacije ne smeju da se shvate kao potpuno otkrivanje zaista *svih* činjenica koje su eventualno mogle da se nazovu etičkim, političkim ili pravno nedopustivim. Ukratko rečeno, ni Kongres nije hteo baš sve da zna.

Zanimljivo je da je Kongres u to vreme istražio samo veoma mali broj aktivnosti tajnih službi u Vijetnamskom ratu. A pritom je izuzetno sporan bio naročito program *Feniks*, koji je CIA sprovodila u saradnji sa južnovijetnamskom vladom i sa osobljem vojne tajne službe. Reč je bila o pronalaženju rukovodeće mreže vijetnamskih komunista, koja je iz Severnog Vijetnama prodrla u Južni, da bi se tamo borila protiv SAD i njihovih saveznika. *Feniksom* i sličnim operacijama, ove kadrove je trebalo planski ukloniti, što je, kako se procenjuje, za posledicu imalo 26.000 ubistava i mnogo hiljada hapšenja.[430] Broj mrtvih bi, međutim, mogao biti i mnogo veći, ako se računaju i brojni nedužni civili i deca, stradali ili pobijeni prilikom napada na navodne komunističke kadrove. U svakom slučaju, postavlja se pitanje da li su takve operacije još uvek bile u skladu sa međunarodnim ratnim pravom.

Ovo se može lepo povezati i sa operacijama tajnih službi SAD protiv islamskog terorizma, pre svega nakon terorističkih napada 11. septembra 2001. Pritom treba spomenuti hapšenje osumnjičenih za terorizam, prvenstveno u Avganistanu i Pakistanu. Ovi ljudi su držani u američkom uporištu Gvantanamo na Kubi, kao i u brojnim tajnim zatvorima izvan SAD, bez namere da se izvedu pred sud i da im se da međunarodnim pravom određen status ratnih

---

[430] *Douglas Valentine, The Phoenix Program (Program Feniks), Njujork, 1990; Ralph McGehee, Deadly Deceits: My 25 Years in the CIA (Smrtonosne varke: Mojih 25 godina u CIA), Njujork, 1983.*

zarobljenika. Možda je i bilo opravdanih razloga da im se ovaj status uskrati, ali ni u SAD ni van njih nije naišlo na razumevanje što je dopušteno da se ti ljudi nađu u situaciji koja se kosi sa svakim pravom. Vlada SAD je najpre poricala brojna premeštanja zatvorenika (*extraordinary renditions)* od jednog do drugog tajnog zatvora, u nadležnosti država koje se ne mogu nazvati pravnim, ali nakon različitih sudskih i parlamentarnih istraga nema više nikakve sumnje da se to zaista događalo.[431]

Ništa manje sporno nije ni ono što je visoki službenik CIA Čarls Kogan nazvao strategijom napadačkog lova.[432] On se pribojavao da američke tajne službe više nisu usmerene na razotkrivanje tajnih mreža islamista i tajnu pomoć određenim državama, već da je sve više posredi strategija planskog ubijanja mogućih izvršilaca i organizatora terorističkih aktivnosti. Time su one stavljene u službu jedne preventivne strategije, analogne preventivnoj strategiji bezbednosti od 20. septembra 2002. za vojsku. Ljudi tajnih službi, po njegovom mišljenju, nisu više skupljači informacija, već prvenstveno lovci (otuda pojam „napadački lov"). Kogan, međutim, smatra da se u isto vreme bezbednost SAD ne poboljšava, jer njen glavni nedostatak predstavlja nepostojanje efikasne unutrašnje tajne

---

[431] Jane Mayer, *Outsourcing Torture:* „'The Secret History of America's Extraordinary Rendition' Program („Izmeštanje mučenja u inostranstvo: Tajna istorija američkog programa 'vanrednih premeštaja'"), u: *Njujorker* od 14. 2. 2005; Stephen Grey, *Ghost Plane: The True Story of the CIA Rendition and Torture Program (Sablasni avion: Istinita priča o programu premeštaja i mučenja kojije sprovodila CIA),* London, 2006; za sukobe van CIA videti: Mark Mazetti / Scott Shane, „Watchdog of CIA is Subject of CIA Inquiry" („Nadzornik CIA je predmet istrage CIA"), u: *Njujork tajms* od 11. 10. 2007.

[432] Charles Cogan, „Hunters not Gatherers: Intelligence in The Twenty-First Century" („Lovci, a ne skupljači: Obaveštajne službe u XXI veku"), u: L. V. Scott / P. D. Jacenkson (izd.), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Jorneys in Shadows (Razumevanje obaveštajnih službi u XXI veku: Putovanje u senke),* London, 2004.

službe.

Nakon što je za američke tajne službe između sedamdesetih i devedesetih godina iz etičkih i psihološko-političkih razloga važila zabrana ubijanja, sada se vodi „rat protiv terorizma", kao neka nova vrsta rata, kakva dosadašnjim međunarodnim pravom nije predviđena. Ako pođemo od principa proporcionalnosti sredstava, treba se upitati da li su SAD ugrožene slično kao država Izrael. U njoj je, naime, Vrhovni sud većim brojem svojih odluka izričito dopustio ograničenu politiku planskog ubijanja naročito opasnih terorista.

Tu se otvara jedan problem koji nije lako rešiti. Ako se u nekoj liberalno-demokratskoj pravnoj državi parlament i pravosuđe odriču primene sankcija, da li se može govoriti o tome da ponašanje organa bezbednosti (koje oni ne sankcionišu) predstavlja prestup? Pomislimo samo na zatvorenike iz Gvantanama i slične nagomilane slučajeve, čije dugogodišnje tolerisanje i te kako mnogo govori.

Britanski, francuski, izraelski i nemački primeri

Velika Britanija je pedesetih godina XX veka vodila veći broj krvavih kolonijalnih ratova, u kojima su se uzajamno podjarivali brutalnost pobunjenika i mere kojima su im kolonijalne vlasti, britanska armija i tajne operacije uzvraćali. Kada je reč o broju žrtava pobune naroda Mau u Keniji (1952-1957), neke procene govore o 50.000 ubijenih, od čega verovatno oko polovine čine deca.[433] U britanskoj Malaji je 1948. došlo do krvavih borbi protiv komunističkih ustanika, protiv kojih su velike borbe vođene iz

[433] *David Anderson, Histories of the Hanged: Britain 's Dirty War in Kenya and the End of Empire (Priče obešenih: Britanski prljavi rat u Keniji i kraj imperije), London, 2005.*

vazduha, ali i na tlu, uz pomoć specijalnih jedinica. Masakr decembra 1948, kad su vojnici jednog puka škotske garde ubili dvadeset šest naoružanih muškaraca i spalili njihovo selo, najpre je zataškan. Imajući u vidu američki masakr u selu Milaj, marta 1968, i o tom britanskom incidentu pokrenuta je istraga, pod sumnjom da je reč o zločinu protiv čovečnosti. Britanska vlada je, međutim, 1970. smatrala za politički oportuno da tu istragu prekine.[434]

Mnogo burnije rasprave u Velikoj Britaniji vođene su zbog „prljavog rata" u Severnoj Irskoj, koji su Specijalni ogranak britanske policije *(Special Branch)*, unutrašnja tajna služba MI-5, specijalne jedinice britanske armije i paravojne jedinice u Severnoj Irskoj vodile protiv severnoirskih terorista sedamdesetih i osamdesetih godina. Pritom je bilo brojnih slučajeva mučenja tokom ispitivanja, kao i planskog ubijanja terorista. Tome treba dodati akcije prisluškivanja i različite ucene kojima su organi bezbednosti pokušavali da zavrbuju špijune u terorističkom taboru.[435]

Pitanja etičke i pravne dopustivosti metoda koje su britanski organi bezbednosti koristili u Severnoj Irskoj najbolje se može pratiti uz pomoć složene priče o parlamentarnim istragama i sudskim procesima, između ostalog i pred Evropskim sudom. Britanski mediji su se tim procesima bavili veoma intenzivno, gotovo uopšte

---

[434] Leon Comber, „The Malayan Special Branch on the Malayan-Thai Frontier during the Malayan Emergency" („Malajski specijalni ogranak malajsko-tajlandske granice za vreme vanrednog stanja u Maleziji"), u: *Intelligence and National Security (Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost*), 21/1, 2006; Andrich, *Hidden Hand,* str. 494-518.

[435] David Ormand, „Ethical Guidelines for Using Secret Intelligence for Public Security" („Etičke smernice za korišćenje tajnih obaveštajnih delatnosti za javnu bezbednost"), u: *Cambridge Revievv of International Affairs (Kembrička revija inostranih poslova (međunarodne politike))*, 19/4, 2006; Greg Harkin / Martin Ingram, *Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland(Stejknajf Britanski tajni agenti u Irskoj)*, London, 2005.

ne obazirući se na zvaničnu politiku. Može se sastaviti dug spisak igranih i dokumentarnih filmova o ovoj temi, koji su prikazani na različitim televizijskim kanalima. Etička pitanja sukoba u Severnoj Irskoj, a naročito mogući i dokazani prestupi britanskih organa bezbednosti, zbog toga su neprestano bili predmet žestokih javnih rasprava.

I Francuska je posle 1945. zabeležila mnoštvo intervencija policije i tajnih službi u kojima može biti reči o prekršajima službi bezbednosti i njihovih političkih nalogodavaca. U Indokini je od 1946. do 1954. vođen rat u kom su angažovane jedinice redovne vojske, a uporedo s njim i tajna služba je vodila svoj rat, uperen prvenstveno protiv komunističkih kadrova koji su uživali podršku Narodne Republike Kine i Sovjetskog Saveza.[436] O tome su u francuskoj javnosti neprestano vođene i još uvek se vode žestoke debate.

Veću političku težinu ima sećanje na francuski rat u Alžiru (1954-1962). Ono muči pre svega alžirske emigrante, a naročito proterane bele i Parizu lojalne alžirske Arape (Harki), koji su se nastanili u Francuskoj. U tom ratu, Francuska se nigde nije borila protiv regularne vojske, već uvek protiv naoružanih gerilca i atentatora, koji su kao oružje terora ponekad koristili čak i decu. Već tada su devojčice opremane prslucima sa eksplozivom da bi na mestima na kojima ima puno ljudi izvršile samoubilački napad. Na francuskoj strani je korišćeno mučenje, delom i po izričitom naređenju tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Fransoa Miterana.[437] Nije, dakle, nikakvo čudo što je debata o mučenju za

---

[436] Reč je o području koje danas obuhvata Laos i Kampučiju (Kambodžu) i Vijetnam. Videti: Philippe Franchini, *Les mensonges de la guerre d'Indochine (Izmišljotine o ratovima u Indokini*), Pariz, 2005; Alain Vincent *Indochine. Laguerre oubiliee* (*Indokina. Zaboravljeni rat)*, Pariz, 2007.

[437] U novom, aktuelnim predgovorom obogaćenom izdanju svog klasičnog dela *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962* (*Divljački rat u miru: Alžir*

vreme rata u Alžiru ponovo uzavrela kad je mit o Miteranu u Francuskoj počeo da se dovodi u pitanje.

Jedna od ključnih ličnosti u tim debatama postao je jedan pripadnik specijalnih padobranskih snaga - general Pol Ozares (1918. godište) - koji je ime stekao u specijalnim operacijama i oružanim akcijama tajne službe za vreme Drugog svetskog rata, a koji je u ratu u Alžiru, prema sopstvenom priznanju, učestvovao u surovim merama represije - mučenju, planskom ubijanju i odredima smrti. U jednom intervjuu za *Mond,* izjavio je da su Miteran i drugi francuski političari znali za ove mere i da su bili njihovi nalogodavci. Sam je spomenute mere opravdavao specifičnim karakterom ovog rata, kao sredstvo za sprečavanje napada.[438]

Bez mnogo preterivanja, francuski rat u Alžiru može se označiti kao prvi veliki sukob Zapada sa politički radikalizovanim islamom. Pritom je istaknutu ulogu odigrala interakcija između terorističkih akcija i reakcija javnosti. To nas podseća na Klauzevicevu misao da je u ratu posredi to da se protivniku nametne sopstvena volja. Volja protivnika, u ovom slučaju francuske javnosti, slomljena je terorističkim akcijama, pri čemu je taj teror tek u drugom redu bio uperen protiv ljudstva Zapada, dok je najveće gubitke pretrpelo neradikalno, delimično već pozapadnjačeno muslimansko stanovništvo. I u tom smislu je tadašnji *nacionalistički* terorizam sličan današnjem *islamističkom*. U zapadnim prikazima ovaj veliki broj muslimanskih žrtava se, međutim, retko uzima u obzir.

U francuskoj javnosti je kao gruba zloupotreba osuđeno ponašanje snaga bezbednosti prema pristalicama alžirskih pobunjenika u samoj Francuskoj. Tu se ističe ,,masakr" 17. oktobra

---

1954-1962), London, 2006, (prvo izdanje 1977), Alister Horn (Alistair Horne) opisuje kako je ovaj rat postajao sve brutalniji, i kako je na francuskoj strani ta brutalnost uglavnom predstavljala posledicu bespomoćnosti političkog i vojnog rukovodstva pred protivnikovom neuobičajenom ratnom taktikom.

[438] *Monde* od 3. 5. 2001; Aussaresses, *Services speciaux* (*Specijalci*).

1961. u Parizu, prilikom kog je poginulo i u Senu bačeno preko trideset, a možda čak i preko tri stotine demonstranata. Na velikim demonstracijama 8. februara 1962, takođe u Parizu, poginulo je osmoro ljudi, među kojima i tridesetdvogodišnja majka sociologa Alena Diverpa, koji je ovu epizodu brutalne policijske intervencije kasnije opisao sve do zaista najsitnijih pojedinosti.[439]

Interesovanje javnosti za te problematične policijske intervencije u velikoj meri je bilo usredsređeno na ličnost tadašnjeg prefekta pariske policije, koji je za njih bio odgovoran. Reč je o Morisu Paponu, čije je spektakularno suđenje 1997/98. u sećanje prizvalo politiku režima iz Višija prema Jevrejima, za koju je i on delimično snosio odgovornost. Papon je nakon oslobođenja Francuske uspeo da ostvari sjajnu karijeru državnog službenika i političara, koja ga je nakon položaja policijskog prefekta Pariza dovela još i na mesto ministra za budžet (1978-1981). Uspostavljanje sadržajne veze između politike vlade iz Višija prema Jevrejima i policijskih intervencija protiv demonstranata 1961/62. svakako nema baš mnogo smisla. Na ovom primeru se, međutim, može pokazati u kojoj meri na sud o nedopustivom ponašanju organa bezbednosti mogu uticati istorijske veze - opravdane kao i neopravdane.[440]

Konačno, treba spomenuti i aferu s prisluškivanjem u vreme predsednika Miterana, mada se ona ne može smatrati naročito teškim moralnim prestupom tajnih službi. Za razliku od u inostranstvu mnogo poznatije afere s brodom *Rejnbou vorior* (iz 1985), u kojoj su agenti francuske tajne službe potopili brod organizacije *Grinpis,* u aferi sa prisluškivanjem posredi su bili

---

[439] ***Alain Dewerpe,*** *Charonne, 8 fevrier 1962, Antrhropologie d'un massacre d'Etat (Saron, 8.februara 1962, Antropologija jednog državnog masakra),* ***Pariz, 2006.***

[440] ***Gerard Boulanger,*** *Papon, un intrus dans la Republique (Papon, uljez u republici),* ***Pariz, 1997.***

Miteranovi čisto lični interesi. (U aferi *Rejnbou vorior* reč je ipak bila o francuskoj politici odbrane, to jest o francuskoj nuklearnoj probi u južnom Pacifiku.)[441] Predsednik Miteran je, naime, ćeliju za borbu protiv terorizma smeštenu u predsedničkoj palati iskoristio za prisluškivanje političkih protivnika i drugih osoba koje mu nisu bile po volji. Pored toga, na taj način je hteo i da zastraši novinare, koji su mu pretili da će objaviti tajnu o njegovoj vanbračnoj ćerki Mazarin Penžo, koja je povrh svega s majkom živela u stanu namenjenom povlašćenim državnim službenicima. Francuski sud je tek 2000. godine uspeo da dođe do nedvosmislenih dokumenata o ovom slučaju. Veći broj državnih službenika je 2005. osuđen zbog narušavanja privatnosti.[442] Ali Miteran, glavni krivac, u to vreme već skoro deset godina nije bio među živima.

Teško kršenje ljudskih prava neprestano se stavlja na teret i državi Izraelu. Pritom je prvenstveno reč o dugotrajnom ratu koji Izrael vodi protiv arapsko-palestinskog ekstremizma. Igrani film *Minhen* (2005) izazvao je veliku javnu raspravu. On se bavi planskim ubijanjem atentatora i organizatora napada na izraelski olimpijski tim u Minhenu 1972. Stiven Spilberg, režiser ovog filma, pritom je za uzor imao specijalnu jedinicu Cezareja izraelske tajne službe Mosad, koja je u periodu od 1972. do 1981. verovatno planski pobila dvadeset ljudi.[443] Činjenica da nijedan od izvršilaca atentata u Minhenu nije osuđen pred redovnim sudom pokazuje u kojoj meri su u borbi protiv terorizma regularnu pravnu državu zamenili alternativni načini delovanja izraelske vlade.

Plansko ubijanje je očigledno zamenilo raniju praksu, koja se

---

441 Maurice Vaisse, *Die ,,Rainbow Warrior" - Affare (Afera* Rejnbou vorior), u: Krieger, *Geheimdienste.*

442 Jean-Marie Pontaut / Jerome Dupnis. *Les oreilles du President (Predsednikove uši)*, Pariz, 1996.

443 ***Michael Bar-Zohar / Eitan Haber,*** *Rachefur Miinchen. Terroristen im Visier des Mossad (Osveta za Minhen. Teroristi na nišanu Mosada),* ***Diseldorf, 2006.***

sastojala u otmicama zločinaca i njihovom dovođenju u Izrael, da bi tamo bili izvedeni pred redovni sud. Suđenje Adolfu Ajhmanu 1960. omogućila je takva spektakularna otmica koju je izvela tajna služba Mosad. U borbi protiv arapsko-palestinskih terorista Izrael je, međutim, sve više posezao za planskim ubijanjem, delimično i uz odobrenje izraelskog Vrhovnog suda. Nešto drugačiji slučaj predstavljala je takozvana afera *Autobus 300* aprila 1984. Posredi je bilo uzimanje talaca iz jednog autobusa na liniji 300 južno od Tel Aviva. Četvorica naoružanih Palestinaca prisilili su autobus sa trideset i pet putnika da krene u pravcu Gaze kako bi iznudili oslobađanje pet stotina palestinskih zatvorenika. Policija i pripadnici specijalnih snaga zaustavili su autobus. Najpre su pregovarali, a zatim pod zaštitom noći konačno izvršili napad, u kom su dva otmičara ubijena, a preostala dva uhapšena. Snage bezbednosti su, međutim, objavile da su sva četvorica otmičara prilikom akcije oslobađanja ubijena.

Pošto je u Izraelu vladala vojna cenzura, štampa je oklevala da objavi ono što su novinari primetili. Konačno su u štampi objavljena fotografije na kojima se jasno videlo da je policija sa mesta događaja odvela dva mladića. Prilikom istraživanja slučaja ispostavilo se da je šef domaće tajne službe naredio da obe osobe budu ubijene i da je svojim službenicima naložio da falsifikuju dokaze. Tek dve godine kasnije, novinari izraelske televizije razotkrili su ove falsifikate. Šef tajne službe je morao da podnese ostavku, ali ipak nije izveden pred sud. Istražni sud je tim povodom izneo jasan stav: „...Svi vladini postupci, uključujući i postupke snaga bezbednosti, odvijaju se u okviru zakona i moraju da ga se drže.“[444]

Time su date smernice za zakon o tajnim službama iz 2002,

[444] *Ian Black / Benny Morris, Israel's Secret Wars: A History of Israel's Intelligence Services (Izraelski tajni ratovi: Istorija izraelskih tajnih službi), London, 1991, str. 409.*

kojim je prvi put uređen rad unutrašnje tajne službe Šabak (zvane i Šin Bet), kao i politička kontrola nad njom. Nakon toga je uspostavljen specijalni disciplinski sud za službenike tajnih službi, koji se bavio slučajevima zloupotrebe službenog položaja i kršenja pravnih propisa. Pregovori smeju da se vode tajno, ali podležu nadzoru ministra pravosuđa. Tužilac je uvek regularni državni javni tužilac.

Konačno zaslužuje da se spomene i Istražna komisija koja je trebalo da ispita zbog čega tajnoj službi za inostranstvo, Mosadu, u septembru 1997. nije pošlo za rukom da ubije vođu Hamasa, Haleda Mašala. Tada je došlo do međunarodnog skandala, koji je izraelskog premijera Netanjahua prinudio da javno prizna ovu operaciju, koju je sam naredio.

U posleratnoj Nemačkoj, kao primer promene u shvatanju ljudskih prava može se navesti tretman Cigana, koji se danas nazivaju Sinti i Romi. Tek u zajedničkom saopštenju bavarskog premijera Edmunda Štojbera i Eriha Šnebergera, predsednika Udruženja nemačkih Sinta i Roma za pokrajinu Bavarsku, od 16. maja 2007. govori se o „posebnoj istorijskoj odgovornosti prema približno 12.000 pripadnika ove nacionalne manjine koji u Bavarskoj žive".[445] Time je za sve nemačke državne organe trebalo da bude podvučena crta ispod jednog posebno sramnog poglavlja nemačkih pokrajinskih i saveznih vlasti nadležnih za unutrašnju bezbednost.

Šta se, naime, desilo? Nakon genocida nacionalsocijalističke Nemačke nad Sintima i Romima, u nemačkim državnim organima, a naročito u policiji, ni u kom slučaju nije došlo do suštinske

---

[445] *Markus Metz, „Gegen Diskriminierung, Rassismus und Fremdenhass" („Protiv diskriminacije, rasizma i ksenofobije"), u: Einsichten und Perspektiven - Bayerische Zeitschrift ftir Politik und Geschichte (Uvidi i perspektive - bavarski časopis za politiku i istoriju), sveska 2, 2007.*

promene stava prema ovoj grupi stanovništva. Mnogo pre bi se moglo reći da je ona i dalje posmatrana kao društveni „problem", praćena policijskim sredstvima i dovedena u nepovoljan položaj u svom svakodnevnom životu.[446]

To se događalo na osnovu zakona i državnih propisa koji su poticali iz nacionalsocijalističkog doba ili bili načinjeni po uzoru na tadašnje propise. Pokrajinska služba za borbu protiv kriminala u Minhenu svoj rad je nastavila čak i sa kartama i dokumentima koji su poticali iz nacionalsocijalističkog doba. Među nadležnim službenicima bile su najmanje četiri osobe koje su pre 1945. sprovodile deportovanje Sinta i Roma u logore smrti.[447] Jozef Ajhberger, jedan od njih, koji je u glavnoj službi za bezbednost nemačkog Rajha bio nadležan za deportovanje, sada je vodio *Landfahrerzentrale,* odnosno Centralu za putnike.[448]

Time su nacionalsocijalistički stručnjaci i dalje ostali u svojoj struci ili blizu nje. SS štandartenfirer Paul Verner, koji je takođe i u RSHA organizovao deportovanja, a pre svega bio stručnjak za „preventivnu borbu protiv kriminala", sve do šezdesetih godina bio je službenik Ministarstva unutrašnjih poslova u pokrajini

---

[446] O tome opširno: Danijel Strauss, „Zur Nachkriegsgeschichte der Sinti und Roma in Deutschland" („O posleratnoj istoriji Sinta i Roma u Nemačkoj"), u: Landeszentrale fiir politische Bildung Baden-Wurttenberg (izd.), *Zwischen Romantisierung und Rassismus: Sinti und Roma 600 Jahre in Deutschland (1998) (Između romantike i rasizma: Sinti i Romi 600 godina u Nemačkoj (1998)), str. 26-36; Herbert Uerlings / Julia-Karin Patrut (izd), Zigeuner und Nation. (Cigani i nacija), 2008.*

[447] Hans Eller, Georg Geyer, August Wutz i Joseph Eichberger (Hans Eler, Georg Gejer, Avgust Vuc i Jozef Ajhberger).

[448] Centrala za putnike je eufemistički naziv za nekadašnju nacističku „Nachrichtendienst fur die Sicherheitspolizei in Bezug auf Zigeuner" (Obaveštajnu službu snaga bezbednosti za Cigane, odnosno skraćeno *Zigeunerzentrale,* Ciganska centrala). (Prim. prev.)

Baden-Virtemberg, a 1955. predložen je čak i za položaj predsednika Savezne službe za borbu protiv kriminala. Robert Riter, koji je rukovodio Centrom za istraživanje rasne higijene i biologije stanovništva pri Ministarstvu zdravlja nacističke Nemačke (od 1936), od 1947. je u Frankfurtu na Majni vodio službu za brigu o duševnim i nervnim bolesnicima. Krivični proces koji je protiv njega vođen zbog učešća u genocidu nad Ciganima obustavljen je 1950.

Minhenska Landfarercentrale i kartoteka Cigana bili su, dakle, samo deo onoga što je širom Nemačke predstavljalo redovnu policijsku i državnu praksu. A ona je pak sledila u to vreme uobičajeni model po kom su Sinti i Romi bili označeni kao problematični ljudi, skloni besposličenju i kriminalu. Već ubrzo po završetku rata oni su isključeni iz „neodložne pomoći" koju su opštine obezbeđivale preživelima iz koncentracionih logora. Umesto toga, stavljeni su pod političku prismotru, pri čemu su pored nacionalsocijalističke kartoteke Cigana korišćeni i ostali tadašnji materijali i dokumenta - potvrde o rasnoj pripadnosti, dokumenta o deportovanju, itd. Čak su i tetovaže sa brojevima iz koncentracionog logora i dalje korišćene kao osobeni znaci za identifikaciju.

Nakon što su saveznici ukinuli rasno-diskriminativne nacionalsocijalističke zakone, bavarski parlament je 1953. doneo Propis o putnicima, koji je tek *1970.* ukinut zbog svoje protivustavnosti. Druge nemačke savezne pokrajine imale su slične zakone, a oni su se, baš kao i bavarski, delimično oslanjali na zakone iz Vajmarske Republike. U policijskim priručnicima i dalje su se mogla naći određenja iz nacionalsocijalističkog vremena, pa tako i u jednom školskom priručniku zapadnonemačke Savezne službe za borbu protiv kriminala (Bundeskriminalamt) iz 1967.

Prema takvom načinu razmišljanja u to vreme su se upravljali i sudovi. Savezni sud SRN je 1956. odbio zahteve za odštetu deportovanih Roma, s obrazloženjem da je tu bilo posredi

„preseljenje“, koje ne potpada pod zakonske propise o odšteti. Tek 1965. Bundestag doneo je zakon o odšteti, koji je trebalo da namiri one koji su zbog odluke Saveznog suda iz 1956. ostali bez odštete. Za najteže slučajeve je 1981. doneta i dodatna zakonska odredba. Pritom su nemačke vlasti i sudovi neprestano tvrdili da dokumenta neophodna za utvrđivanje odštete više ne postoje. U Kelnu se, međutim, 1992. pojavilo hiljadu „zaturenih“ dokumenata, koji su predati Državnom arhivu u Diseldorfu. Zaslužuju da se spomenu i naučna savetovanja države i crkve, kao i akademske karijere „proučavalaca rasnih odlika“, koji su potrajali sve do poznih sedamdesetih godina. Tek u oktobru 2001. bavarsko Ministarstvo unutrašnjih poslova je predsednicu bavarskog Ustavnog suda pismeno obavestilo „da je obustavljen specijalni odnos prema ovoj nacionalnoj grupi koji je u Bavarskoj sve dotle postojao“.[449] Kao što ovaj primer upečatljivo pokazuje, nepoštovanje ljudskih prava od strane organa bezbednosti može da se odvija uz opštu saglasnost parlamenata, sudova i javnosti.

Sasvim drugačija situacija bila je sa „aferom prisluškivanja Klausa Traubea“ iz 1975/76. Traube je bio nuklearni fizičar, kao industrijski rukovodilac odgovoran za razvoj brzih oplodnih reaktora u nemačkom gradu Kalkaru, a Savezna služba za zaštitu Ustava ga je prisluškivala jer je sumnjala da održava veze sa levičarskim teroristima (RAF). Pošto se sumnja pokazala kao neosnovana, otkriće ovog slučaja u magazinu *Špigel* dovelo je do političkog skandala, koji je za posledicu imao ostavku saveznog ministra unutrašnjih poslova Vernera Majhofera. Prvi zakonski propisi o kontroli Parlamenta nad tajnim službama, koje je Bundestag doneo 1978, bili su tesno povezani sa ovim slučajem.

U najnovijoj prošlosti, duhove je uzburkao slučaj Murata

---

[449] Erich Schneeberger, *Vortrag zur Geschichte der deutschen Sinti und Roma (Predavanje o istoriji nemačkih Sinta i Roma)* 18. 11. 2006, rukopis na internetu - http://www.isfbb.de/download/HomepageSchnee-berger.pdf.

Kurnaca. Pritom je pitanje bilo da li je nemačka Savezna vlada možda propustila da preduzme nešto kako bi oslobodila ovog Turčina rođenog u Nemačkoj, koji je četiri i po godine bio zatvoren u Gvantanamu, pogotovo što nije moglo da se dokaže da je Kurnac počinio ikakvo krivično delo. Uzbuđenje je, međutim, ovde bilo političko u užem smislu, naime više u oblasti partijske politike, jer je ubrzo postalo očigledno da metu predstavlja tadašnji ministar inostranih poslova Štajnmajer, koji je u periodu o kom je reč bio šef kancelarovog kabineta, a time i odgovoran za nadzor tajnih obaveštajnih službi.

Neki suštinski problemi kontrole tajnih službi

Imajući u vidu istorijske primere prestupa tajnih službi, policije i njihovih nalogodavaca, temi kontrole tajnih službi treba pristupiti sa odgovarajućom skepsom. Ako liberalno-demokratski parlamenti, vlade i pravosuđe i sami dospeju u sukob s ljudskim pravima, kako će kontrolisati organe bezbednosti, a ako ni sami nisu bez krivice i lišeni vlastitih interesa, kako ta kontrola može da se odvija zaista delotvorno?

Izvršni organi, na kojima počiva glavna odgovornost za kontrolu tajnih službi, suočavaju se s dilemom koja je teško rešiva. Strogi propisi o bezbednosti predviđaju da je samo mali broj ministara i visokih službenika u stanju da temeljno i sistematski nadgleda potencijalno najopasnije i najspornije operacije tajnih službi. Ali pošto su ti ljudi isti oni koji tajnim službama i odobravaju njihove specifične zadatke i misije, razumljivo je da u slučaju neuspeha ili zloupotrebe vlasti nisu zainteresovani da se ti slučajevi detaljno i bespoštedno razjasne. To znači da je najdelotvornije i zbog svog stručnog znanja najmoćnije sredstvo kontrole umnogome malo zainteresovano da ispuni svoj zadatak kada je reč o kontroli.

Zanimljivo je da su se parlamenti tog zadatka poduhvatili tek kasno, kad su drugi državni organi unutrašnje i spoljne bezbednosti, a pre svega policija i vojska, već bili podvrgnuti gustom spletu kontrolnih mehanizama. U Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama, parlamenti tajne službe počinju da kontrolišu od sedamdesetih, odnosno devedesetih godina. U Francuskoj, jednoj od najstarijih evropskih demokratija, sveobuhvatni zakon u ovoj oblasti donesen je tek 20 07.[450] U malobrojne izuzetke spadaju Holandija (1952) i Savezna Republika Nemačka (1956).

U političkoj praksi posle 1945. stalno se iznova pokazuje da organi izvršne vlasti zaduženi za kontrolu tajnih službi, kao i parlamenti, zaista intervenišu tek onda kad skandali u vezi sa tajnim službama budu otkriveni u štampi. Štampa je pritom, sa svoje strane, upućena na dojave ljudi iz unutrašnjih krugova, takozvanih insajdera ili uzbunjivača *(whistle blowers)*. Isključivo sopstvenim sredstvima, štampa po pravilu ne može da ostvari takav proboj.[451] Stoga je zaključak koji se često sreće, da je recimo

---

450 Francuska je, međutim, 1991. uspostavila specijalan postupak za kontrolu nadzora telefonskog saobraćaja, a 2002. usledio je propis o nadzoru nad tajnim finansijskim sredstvima.

451 Loch K. Johnson, „Lawmakers and Spies: Congressional Oversight of Intelligence in the United States“ („Zakonodavci i špijuni: Kongresni nadzor nad obaveštajnom službom u Sjedinjenim Državama“), u: Wolbert Smidt i drugi (izd.), *Geheimhaltung und Transparenz: demokratische Kontrolle der Geheimdienste im internationalen Vergleicht (Tajnost i transparentnost: demokratska kontrola nad tajnim službama, međunarodna poređenja)*, Minster, 2007; Wolfgang Krieger, „Die demokratische Kontrolle von Nachrichtendiensten im internationalen Vergleich" („Demokratska kontrola nad obaveštajnim službama, međunarodna poređenja"), u: Ihomas Jager / Anna Daun (izd.), *Geheimdienste in Europa: Transformation, Kooperation, Kontrolle (Tajne službe u Evropi: Transformacija, saradnja, kontrola)*, Vizbaden, 2009. (sa opširnim naznakama za specijalnu literaturu).

Vašingtonpost, ili neki drugi list, otkrio skandal X ili Y u vezi sa tajnom službom, po pravilu pogrešan. Zapravo su uglavnom insajderi koji su ostali anonimni bili ti čijim informacijama se štampa poslužila. Pravosuđe, međutim, raspolaže instrumentima pomoću kojih može da prisili vladin aparat na objavljivanje nezgodnih informacija te vrste.

Od 11. septembra 2001. i „novih zakona o bezbednosti" koji su njime podstaknuti - u Nemačkoj ih često nazivaju i Šilijevim zakonima - uspostavljena je opšta saglasnost da ovo širenje spektra intervencija tajnih službi mora da bude nadomešteno pojačanom kontrolom tajnih službi. U suštini se pretpostavlja da kontrola tajnih službi garantuje i bolju zaštitu građanskih i ljudskih prava. U međuvremenu smo, međutim, bili prinuđeni da zaključimo da na taj stav treba gledati sumnjičavo, jer je veći broj, uglavnom parlamentarnih, istraga pokazao da su događaji u vezi sa napadom 11. septembra i trećim ratom u Iraku (iz 2003) imali pozadinu povezanu sa radom tajnih službi i da su tajne službe iskorišćene u političke svrhe. Kako su razorni napadi 11. septembra uopšte mogli da se dogode u zemlji kao što su Sjedinjene Države, koja već raspolaže najsveobuhvatnijim i ,,najdubljim" sistemom kontrole od strane Parlamenta? Kako je Američki kongres tako dugo mogao da previđa tehničke probleme tajnih službi koji su otkriveni u istragama nakon 11. septembra? I u Velikoj Britaniji je način na koji je političko rukovodstvo kontrolisalo tajne službe postao predmet većeg broja istraga. Mada tamošnje institucije parlamentarne kontrole imaju manje sveobuhvatna ovlašćenja i nadležnosti nego odgovarajuće institucije u Americi, one su do tog trenutka uglavnom ocenjivane veoma pozitivno. Pritom, međutim, nisu bile u stanju da spreče čitav niz pogrešnih procena koje su imale veliku težinu i, što je još gore, zloupotrebu saznanja tajnih službi od strane političkog rukovodstva.

Pažljivo čitanje izveštaja tih istraga ostavlja mnogo prostora za

sumnju da li su uopšte zamislivi kontrolni mehanizmi koji mogu da spreče svaku zloupotrebu. Naročito je teško videti kako bi, makar i na tek približno zadovoljavajući način, mogla da se reši ovde u opštim crtama izložena dilema kontrole unutar same vlade. Uočava se da za takvu preventivnu kontrolu umnogome nisu prikladni ni parlamenti. Iz ovog ugla posmatrano, kada su dani oduševijenja kontrolom ostali za nama, postaje nam razumljivije zbog čega bi naročito preventivna kontrola trebalo da bude podvrgnuta pametnom samoograničenju. Tamo gde su izgledi za uspeh neke aktivnosti veoma nesigurni, ne bi trebalo stavljati na kocku ugled parlamenta i poverenje koje on u javnosti uživa. Sada počinjemo da shvatamo zbog čega parlamenti do sedamdesetih godina XX veka nisu ni hteli da uspostavljanjem zakonskih okvira, ili budžetskom kontrolom koja zalazi u najsitnije pojedinosti, kontrolišu tajne službe. Ove službe su ostale po strani od detaljne parlamentarne kontrole. Do detaljnih parlamentarnih istraga doveli su samo slučajevi skandaloznog zakazivanja tajnih službi, kakav je recimo bio japanski napad na Perl Harbor.

Nažalost, nijedan od postojećih instrumenata kontrole tajnih službi ne odnosi se na onaj vid rada koji je danas veoma važan, dok će u godinama koje dolaze postati još značajniji, a to je njihova međunarodna saradnja. Ta saradnja je u početku bila ograničena na ratne saveze, recimo za vreme oba svetska rata. Od 11. septembra, liberalne demokratije su, međutim, veoma pojačale svoju saradnju sa diktaturama svih vrsta, a pre svega onim u muslimanskim državama, prvenstveno radi borbe protiv islamskog terorizma, koji predstavlja veliku opasnost i za većinu ovih režima.

Kao razlog manjkave parlamentarne kontrole takve saradnje tajnih službi često se navodi rizik da bi bavljenje stranim obaveštajnim službama predstavljalo ogromnu prepreku za razvoj saradnje i da bi dovelo do gubitka ove vrste strane podrške sopstvenoj politici bezbednosti. Rezultat, međutim, predstavlja

smanjena nadležnost nacionalnih parlamenata. Treba samo podsetiti na sveobuhvatnu istragu Parlamenta EU o programu *Ešaloti* ili pak na kontroverze zbog američkih specijalnih letova preko Evrope kojima su zarobljeni teroristi, bez ikakvog sudskog postupka, izručivani trećim zemljama, gde su podvrgavani „mučenju preko posrednika", kao i zbog samog postojanju američkih tajnih zatvora i centara za saslušavanje u istočnoevropskim državama članicama saveza NATO. Ova pitanja igraju određenu ulogu i u stvaranju zajedničke spoljne politike i politike bezbednosti Evropske unije, koje je još u toku. Kontrolni odbor italijanskog parlamenta je 2006. godine pozvao u Rim članove odgovarajućih odbora ostalih država članica EU, nadajući se da bi tako mogao da se uspostavi trajni dijalog o iskustvima svih zemalja u ovoj oblasti. Izgleda da je to neophodno, kako zbog saradnje država EU u borbi protiv međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala, tako i zbog sve većeg broja zajedničkih humanitarnih i vojnih operacija u svim delovima sveta.

Koliko god strah od kršenja ljudskih i građanskih prava od strane organa bezbednosti, a pogotovo od strane tajnih službi, bio opravdan, ipak ne treba izgubiti iz vida i da se u novije vreme na tom polju - bar u liberalnim demokratijama - nagoveštava jedan suštinski preobražaj. Od kraja hladnog rata tajne službe su postale transparentnije i demokratičnije. Transparentnije su zbog toga što je za borbu protiv novih bezbednosno-političkih opasnosti, kao što je *islamski teror*izam, neophodna saradnja građana. Tu se uočava niz sličnosti sa istražnim radom policije, koji je takođe u velikoj meri upućen na podršku i saradnju građana. Stoga deluje razumljivo što se sve više gube granice između rada tajnih službi u zemlji i inostranstvu, sa jedne, i rada tajnih službi i rada policije, sa druge strane. Smanjila se čak i razlika između policije i vojske, recimo u međunarodnim misijama obezbeđivanja mira, ili nametanja mira, u Avganistanu i drugim zemljama. Tajne službe su postale

demokratičnije, jer se osoblje sve više regrutuje javno, čak i oglasima preko interneta, pri čemu prednost imaju žene i pripadnici nacionalnih manjina - a naročito druga generacija imigranata. Naposletku, i neverovatno povećan značaj elektronskih komunikacija - mobilne telefonije, interaktivnog interneta itd. - takođe traži nove kvalitete i ovlašćenja, koji daleko prevazilaze dosad uobičajene modele razmišljanja tajnih službi.

Govori se o suštinskom preobražaju kulture bezbednosti, koji se u policiji i vojsci svakako može posmatrati lakše nego u tajnim službama, koje su još uvek zaklonjene od pogleda javnosti. Pretpostavka da se taj preobražaj uveliko odvija i u njima ipak svakako nije pogrešna. Veća transparentnost i javnost rada zbog promena do kojih je u društvu došlo ne bi, međutim, trebalo da zavara kad je reč o tome da najnoviji instrumenti nadzora - zbog kojih govorimo o „građanima od stakla" - sve više ugrožavaju liberalna društva, dok u isto vreme protiv globalnih bezbednosnih rizika, kao što su terorizam, organizovani kriminal i piraterija, može da se bori samo uz pomoć efikasnih organa bezbednosti. Da li je u suočavanju sa ovim dvostrukim izazovom moguće da se politička kontrola tajnih službi pojača, a da se pritom i njihov učinak poboljša, daleko je neizvesnije nego što bi javnost liberalnih demokratija želela.[452] Za liberalno-demokratsku pravnu državu, rad tajnih službi će uvek ostati etički i politički izazov posebne vrste.

---

[452] David Ormand, „Can We Have the Pleasure of the Grin Without Seeing the Cat? Must the Effectiveness of Secret Agencies Inevitably Fade on Exposure to the Light?" („Možemo li uživati u osmehu, a da ne vidimo mačku? Da li efikasnost tajnih službi neizbežno bledi pri izlaganju svetlosti?") u: *Intelligence and National Security (Obaveštajna služba i nacionalna bezbednost)*, 23/5, 2008.

10. Tajne službe, internet i sajber rat - kratak pregled

Dvadesetog maja 2003, dvadesetdevetogodišnji Edvard Snouden je sa Havaja odleteo u Hong Kong. U prtljagu je imao četiri laptopa sa vrlo nezgodnim podacima tajnih službi, koje je poverio američkom novinaru Glenu Grinvaldu i TV autorki Lori Pojtras. Britanski *Gardijan* je 6. juna objavio prve od brojnih novinskih izveštaja o špijunskim aktivnostima 1952. godine osnovane američke Agencija za nacionalnu bezbednost (NSA). Tako je započelo ono što je štampa skoro jednoglasno nazvala „skandalom sa NSA" - a nastavilo se delimičnim objavljivanjem dokumenata NSA koje je Snouden na nezakonit način pribavio. Koliko ih ukupno ima i šta tačno sadrže, zasad još uvek niko ne zna. Navodno čak ni sama NSA.

Uzbunjivač? Junački borac za slobodu? Izdajnik? Prebeg? Ko je zapravo Edvard Snouden, koji je ukrao više tajnih dokumenata nego ijedan pripadnik tajne službe pre njega? Prekinuo je školovanje, rano stupio u vojsku, služio u jednom od američkih uporišta u Japanu, dobrovoljno se prijavio za učešće u ratu u Iraku, ali zbog udesa koji je doživeo napustio je vojnu službu i 2006. zaposlio se u CIA. Tamo je, kao zaluđenik za kompjutere, dobio posao administratora sistema, a zatim su ga poslali u Ženevu da bi tamo razvijao mreže podataka CIA. Koliko se zna, u Ženevi je prvi put skrenuo pažnju na sebe. Počeo je da sumnja u svoj rad za tajnu službu. Dao je otkaz u CIA (2009), ali ipak je ostao veran istom zanatu, pa je kao službenik različitih privatnih kompanija obavljao servisiranje sistema podataka za NSA. Prošao je sve bezbednosne provere, stekao dodatno obrazovanje i zarađivao 200.000 dolara

godišnje - sve dok nije pokupio ogromnu količinu podataka NSA i odleteo u Hong Kong. Navodno je hteo da otputuje dalje, u Latinsku Ameriku, ali ostao je blokiran u Kini, jer su mu američke vlasti oduzele pasoš. Nakon nedelja neizvesnosti, utočište je konačno pronašao u Moskvi, najpre na godinu dana. Ne zna se da li su kineske i ruske tajne službe imale koristi od podataka koje je sa sobom poneo kao plen.

U autentičnost objavljenih dokumenata i informacija pritom nema nikakve sumnje, jer je američki predsednik Barak Obama već nakon prvih tekstova objavljenih u *Gardijanu* izdao saopštenje da su operacije NSA koje je Snouden odao neophodne za borbu i odbranu od terorizma. Tom prilikom je tvrdio da je zadiranje u privatnu sferu građana bilo ograničeno na najmanju moguću meru.

Pojedine organizacije za zaštitu građanskih prava i predstavnici parlamenata bili su nesumnjivo ogorčeni zbog masovnog prikupljanja podataka iz telefonskog saobraćaja i saobraćaja preko interneta među običnim građanima. Dvoje saveznih sudija izrazilo je sumnju da li su te operacije pravno dozvoljene. Liberalni mediji, kao što je *Njujork tajms,* založili su se za Snoudena, koji je ipak samo otkrio koliki je obim protivpravnog delovanja NSA. Sve to je, međutim, ostalo bez ikakvih posledica. Obamina administracija je mogla da bude sigurna da je široka javnost SAD, a pre svega Kongres, na strani američkih tajnih službi i da operacije NSA smatraju ispravnim i neophodnim. Niko nije čak ni opovrgao da su praćene i prisluškivane i prijateljske države, pa čak i njihovi šefovi vlada - među kojima i Angela Merkel. Obama je samo obećao da će ta praksa biti obustavljena ili pak ograničena na važne izuzetke.

U tom smislu, kao putokaz treba shvatiti i Obamin govor 17. januara 2014. Bilo bi veoma preterano govoriti o reformi NSA, ili čak o njenom „postavljanju na svoje mesto“. Obama je nedvosmisleno dao na znanje da SAD nameravaju da zadrže svoju veliku tehnološku prednost u oblasti elektronskih komunikacija i da

nastave svoje operacije praćenja međunarodnog telefonskog i internet saobraćaja. U uputstvu za špijuniranje elektronske komunikacije (PPD-28 od 17. 1. 2014), koje je odmah objavljeno, američki predsednik je tek veoma malo ublažio već postojeću praksu. Pre svega je, međutim, detaljno izložio zbog čega je snimanje i memorisanje velikih količina podataka sa interneta i telefonskih veza neophodno za bezbednost SAD. A zatim je objasnio i procedure i propise ustanovljene radi zaštite građanskih prava.

Za Obamu je nezamislivo da Snouden, kao izdajnik koji je odao podatke tajnih službi, izbegne krivično gonjenje. Isto misli i većina članova Američkog kongresa. Tu je na kocku stavljena disciplina u čitavom državnom aparatu bezbednosti. Procenjuje se da je samo u američkim tajnim službama reč o 208.000 ljudi.

Dokumenta NSA koja je Snouden objavio pritom su samo podgrejala debatu koja se već dugo vodila među stručnjacima, i to zapravo čak i uz učešće medija. Široj publici je postala poznata zahvaljujući otkrićima privatnih grupa kao što je *Vikiliks,* preko različitih skandala sa prisluškivanjem, kao i preko kriminalnih i špijunskih filmova i televizijskih serija, među kojima je možda najrealističnija često repризirana TV serija *Domovina* (*Homeland).* U suštini, posredi je pitanje kako su borba protiv međunarodnog terorizma, sa jedne, i internet kao nova platforma za privredu i komunikacije, sa druge strane, izmenili upotrebu sredstava državnih tajnih službi - sa dalekosežnim posledicama po sferu privatnog pojedinca, kao i po političku kulturu u celini, pri čemu se te posledice još uvek ne mogu u potpunosti sagledati.

U borbi protiv terorizma došlo je do masovne upotrebe naoružanih bespilotnih letelica (dronova), pomoću kojih se planski ubijaju ljudi za koje se zna, ili pretpostavlja, da su ključne ličnosti u terorističkim krugovima. Ove operacije su pod Obaminom vlašću veoma proširene, a predsednik SAD je lično proveravao spiskove

ciljeva.[453] Za njih je najpre bila nadležna CIA, ali od maja 2013. vođstvo je preuzeo Pentagon. Smatra se da je do 2012. u ovakvim intervencijama pobijeno preko 2.600 ljudi. Najveći broj tih ubistava odigrao se u Pakistanu, ali od 2011. sve više ih je bilo i u Jemenu; obe zemlje predstavljaju oblasti u koje se islamistički borci povlače. Oko dvadeset odsto osoblja američke vojne tajne službe bavi se misijama sa bespilotnim letelicama, pri čemu većina ovih misija ne podrazumeva upotrebu oružja.

Da bismo razumeli novu ulogu tajnih službi u svetu interneta, moramo biti načisto sa mnogostrukom stvarnošću i delovanjem ovog medija. Dok radio i televizija mogu da prenose samo slike i zvuk koje odašilje neka državna ili privatna stanica za emitovanje programa, internet dopušta emitovanje slike i zvuka u svim pravcima. Svaki učesnik može da bude i primalac i pošiljalac. U isto vreme, prag dostupnosti ovog medija snižen je u roku od nekoliko godina, kako finansijski, tako i tehnički, u tolikoj meri da danas pristup internetu već ima polovina čovečanstva - a u visoko razvijenim zemljama i zemljama u razvoju tri četvrtine ili još više stanovništva.

Internet je time postao ne samo univerzalna platforma za komunikaciju (slična telefonu, ali daleko mnogostranija), već i privredni prostor, odnosno tržište, i to u višestrukom smislu.

Najpre se sam pristup internetu, koji se sastoji od *hardvera* i *softvera,* razvio u industrijsku i privrednu granu koja vredi milione. Broj kompjutera za privatnu i poslovnu upotrebu, medija za čuvanje podataka, kablovskih i priključnih centrala, stanica za emitovanje, satelita i za rad svega toga neophodnih programa, a naposletku i internet operatera, povečavao se od osamdesetih godina do sad

---

[453] *Matthew M. Aid, Intel Wars: The Secret History ofthe Fight against Terror (Obaveštajni ratovi: Tajna istorija borbe protiv terorizma), Njujork, 2012, str. 53 i dalje.*

nezamislivom brzinom, uz ogromna ulaganja kapitala i bajkovite izglede za zaradu. Kao drugo, usledila je na svemu tome zasnovana prodaja roba i usluga, uz odgovarajuću reklamu preko interneta. Kao treću, dosad još uvek najmanje uznapredovalu mogućnost primene, internet nudi i daljinsko upravljanje mašinama i tehničkim sistemima. To seže od kontrole daljinskog grejanja ili provetravanja zgrada, što privatnim licima nudi dodatni komfor i uštedu energije, pa do daljinskog upravljanja snabdevanjem energijom, saobraćajnim sistemima ili pak policijskim i vojnim objektima.

Ono što se najpre predstavljalo kao mnogo veća sloboda komunikacija i pristupa tržištu, a naposletku i kao elektronska zemlja čuda jednog novog tehničkog napretka, ubrzo je, međutim, počelo da pokazuje i svoju mračnu stranu. Od novih, svuda raspoloživih mogućnosti komunikacije koristi su imali i kriminalci. Reklama i prodaja prete da razbiju okvir državne regulative (autorska prava, zaštita dece i omladine, itd.); pored toga, trgovina na internetu je izazvala i odumiranje tradicionalnih štampanih medija, robnih kuća i specijalizovanih prodavnica. U proizvodnji i prodaji robe postalo je moguće optimalno snižavanje troškova, izmeštanjem u one delove sveta gde su troškovi najmanji, a profit najveći, uz ozbiljne i teške posledice po tržišta rada i društveni standard.

Proizvodnja hardvera i softvera, kao i upravljanje „auto-putevima podataka“ i centrima za skladištenje podataka, skoncentrisali su se uglavnom u SAD i u malom broju istočnoazijskih država i kompanija. To znači da su i radna mesta i zarade preusmereni u ove zemlje i kompanije. Time je, međutim, pre svega u ruke malobrojnih kompanija, a naposletku i nekoliko osoba, stavljena ogromna mera prikrivene kontrole nad celokupnim internetom. Bez preterivanja se može reći da američke kompanije kao što su *Majkrosoft*, *Gugl*, *Fejsbuk*, *Amazon*, *Intel*, *Epl*, *Sisko* i *HP*, zajedno sa nekim istočnoazijskim gigantima, kao što su *Samsung*,

Hitači, Soni i *Fokskon,* vladaju skoro celokupnim internetom.

Kako i zašto je do te ogromne koncentracije tržišta došlo, nije tema koju ćemo ovde razmatrati. Geostrategijske posledice, međutim, same se nameću, što pokazuju i otkrića tokom skandala sa NSA. Uprkos svom budžetu koji se meri milijardama dolara, NSA podatke nikada ne bi mogla da prikuplja tako globalno i tako masovno da nije u simbiotskoj vezi s ovim američkim internet gigantima. Pod tim podrazumevamo više aspekata: najpre ogroman potencijal kompjuterskih stručnjaka, koji kruže između privatnih kompanija, državnih službi i organa bezbednosti, obučavaju se i u jednima i u drugima, i prilikom svakog prelaska sa sobom donose i svoje stručno znanje, ovlašćenja, sposobnosti (i profesionalne mreže). NSA je najveći svetski poslodavac za matematičare i kompjuterske zaluđenike. Edvard Snouden je tipičan primer. Ovo ogromno tržište rada, sem toga, privlači i mnoge strane stručnjake, ali oni teško mogu da budu od koristi u svetu tajnih službi SAD. Zbog toga su službe bezbednosti uglavnom upućene na mlade Amerikance kao što je Snouden. Kao drugo, američka kontrola nad internet saobraćajem omogućava da se na mnogim mestima otvore tajni pristupi („prozori“) kroz koje mogu neprimećeno da se izvlače podaci. Nešto slično je moguće i kroz „bezbednosne propuste“ u softveru koji je u širokoj komercijalnoj upotrebi. Time se određeni podaci tajno prosleđuju NSA, pri čemu korisnik ništa ne primećuje. Da li su takva mesta kroz koja podaci „cure“ ugrađena sa znanjem proizvođača softvera ili bez njega, verovatno nikad neće moći potpuno da se razjasni. U svakom slučaju, ogorčena uveravanja šefova velikih IT kompanija ne bi trebalo uzimati zdravo za gotovo.

Kao treće, američka država po zakonu može da iznudi pristup objektima za prenos i skladištenje podataka - u interesu bezbednosti SAD. To nije nikakva američka specifičnost, jer i sve druge demokratske države mogu od telefonskih operatera da traže lozinke telefonskih korisnika, podatke o telefonskim razgovorima i -

ako postoji sudski nalog - zapise telefonskih razgovora. Pored toga, službe bezbednosti mogu neopaženo da špijuniraju kompjutere sumnjivih osoba (što je u Nemačkoj poznato pod odrednicom „Bundestrojaner" - „Trojanci savezne države"). Ali pošto se najveći broj „oblaka" za čuvanje podataka nalazi u SAD, i pošto najviše internet veza prelazi preko američke teritorije (recimo čak i poruka elektronske pošte koja se iz Hamburga šalje u Berlin ili iz Milana u Firencu), NSA ima ogromnu prednost u poređenju sa službama „za prisluškivanje" drugih država. Ona bez ikakve muke može i na sopstvenoj teritoriji da ima uvid u strani saobraćaj podataka.

Konačno, i kao četvrto, NSA zahvaljujući čudovišnom obilju podataka ima neuporedivo moćniji položaj u odnosu na svoje strane partnere. Ako bi hteli da dobiju deo kolača podataka kojima NSA raspolaže i da, recimo, doznaju nešto o teroristima i zločincima na sopstvenoj državnoj teritoriji, oni za to moraju da moljakaju NSA i da ovu uslugu plate novcem i tesnom i neravnopravnom saradnjom. Zbog toga je pitanje o mogućoj saradnji sopstvenih službi sa NSA, koje se postavlja u čitavom svetu, pa i u Nemačkoj, već unapred apsurdno. Nema nijedne tajne službe koja ne bi bila upućena na NSA. Razlike postoje samo kada je reč o nivou i obimu te saradnje, jer onaj ko nema šta da ponudi ništa neće ni dobiti. Saradnja tajnih službi je gotovo uvek neka vrsta trampe. Partneri iz alijanse SIGINT (SAD, Velika Britanija, Kanada, Australija i Novi Zeland) imaju prednost prilikom ove razmene usluga; oni uživaju povlašćene uslove, što pokazuje i tesna saradnja NSA sa britanskim GCHQ. Svi ostali su partneri drugog, trećeg (ili još nižeg) reda.

Ako razjasnimo te činjenice o odnosu interneta i SAD - koje smo ovde tek grubo skicirali - suvišno je praviti spisak svih „nepočinstava" NSA koja je Snouden razotkrio, pogotovo što je dosad, kao što smo već rekli, objavljen samo delić Snoudenovog materijala. Trebalo bi poći od toga da NSA, kao prvo, koristi sve tehničke mogućnosti koje joj stoje na raspolaganju, a kao drugo,

poštuje određene granice kada je reč o ljudskim pravima, bar u slučaju američkih građana.[454] Što se tiče rada NSA u inostranstvu, američki predsednik Obama je veoma lepo rekao: „Nećemo se izvinjavati što smo bolji od drugih."

Odatle sledi: promena ovog stanja moguća je samo ako se pozicija moći SAD na internetu smanji i ako se drugde, recimo u Nemačkoj, razviju veće mogućnosti, kako za promet podataka, tako i za špijuniranje. Diktature kao što su Kina i Iran odavno raspolažu metodama cenzure i manipulacije pristupa internetu - što su prakse koje su za liberalno-demokratske države nezamislive. U njima pak važi pravilo da internet ne sme da bude bespravni prostor. Ali ko će taj zahtev da sprovede? Stavljanje interneta pod kontrolu međunarodnog prava kako bi se globalno špijuniranje podataka ukinulo, ili bar ograničilo, možda predstavlja samo iluziju. Onaj ko upumpava milijarde u svoje tehnički najsavremenije opremljene tajne službe, kao što to čini svih pet sila s pravom veta u Savetu bezbednosti UN, neće dozvoliti da mu to novo „oružje" oduzmu.

Time smo stigli do teme *sajber rata,* jer internet sve više postaje ne samo mesto kriminalnih delatnosti, već i poprište na kom se odvija rat između država. Stručnjak za strategiju Kolin S. Grej govori čak i o novom rodu oružja, koji u istorijskom razvoju sledi nakon razvoja kopnenih, pomorskih, vazduhoplovnih i svemirskih borbenih snaga.[455] Kao i kod ovih prethodnih, i tu se javlja određena mešavina napadačkih i odbrambenih sposobnosti, jer bi ukoliko

---

[454] Gerhard Schmid, „Abhoren in der Premiumklasse" („Prisluškivanje u Premijum ligi"), u: *Zeitschrift fiir Aussenund. Sicherheitspolitik (Časopis za spoljnu politiku i politiku bezbednosti),* (7/2014); na drugu literaturu na koju upućujemo videti gore, str. 349 i dalje.

[455] *Colin S. Gray, Making Strategic Sence of Cyber Power: Why the Sky Is Not Falling (Strategijsko razumevanje sajber moći: Zbog čega nebo ne pada), Karlajsl, 2013.*

protivnik razvije samo jednu „stratešku neizvesnost“, to pružalo mogućnost da se od napada zaštiti.

Danas oko četrdeset država raspolaže vojnim sajber sposobnostima, pri čemu samo neke imaju stvarno veliki napadački potencijal - a među njima su SAD, Rusija, Kina, Velika Britanija i Francuska. U SAD se sajber ratom bavi ukupno oko 11.000 vojnika i civila, od čega njih preko devetsto od 2010. godine u obrazovanoj sajber komandi SAD, kojom, što nije nimalo slučajno, komanduje direktor NSA. Bliskost sa elektronskim izviđanjem i špijuniranjem ovde se ne može prevideti. Velika Britanija je 2011. objavila svoju Strategiju sajber bezbednosti *(Cyber security strategy)*.[456] Francuski planovi na ovom polju počinju već sa vojnom belom knjigom iz 2008. Tadašnja socijalistička vlada planirala je da udvostruči dotadašnje kapacitete i da od 2014. u to uloži dodatnih milijardu i po evra.[457] Samo u Nemačkoj, 2011. osnovani Nacionalni sajber centar vojne kontraobaveštajne službe (Sajber-abver centar) predstavlja uglavnom civilni „informacioni stožer“ sa malo osoblja, bez napadačkih sposobnosti.[458] To, doduše, delimično nadoknađuje 2002. godine osnovana Komanda za strateška izviđanja Bundesvera. Činjenica da je zaostajanje za Velikom Britanijom i Francuskom veoma veliko ne može se, međutim, zanemariti.

Primera sajber napada u kvazivojnom smislu bilo je 2008, kad je Rusija onesposobila protivvazdušnu odbranu Gruzije, i 2010, kada

---

456 https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/60961/uk-cyber-security-strategy-final.pdf

457 „Cyberguerre: nos armes informatiques sont operationnelles" („Sajber rat: naše informatičko oružje je operativno“), *Point*, 29. 1. 2014; Michel Baud, *Cyberguerre - en quete d'une strategie (Sajber rat - u potrazi za strategijom)*, Pariz, 2013.

458 Bundes ministaerium des Inneren (Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova), *Cyber-Sicherheitsstrategiefur Deutschland (Strategija sajber bezbednosti za Nemačku)*, Berlin, 2011.

su SAD i Izrael u Iranu uništili deo postrojenja za obogaćivanje urana. Internet napad na protivnikovu „infrastrukturu od ključnog značaja“, dakle na njegovo snabdevanje energijom, saobraćajne sisteme, zdravstvenu zaštitu, i tako dalje, mogući su i mogu da onesposobe neko društvo i bez upotrebe uobičajenog vojnog naoružanja. Za to je uvek karakteristična velika upotreba sredstava tajnih službi - kako kad je reč o planiranim ciljevima, tako i prilikom njihovog ostvarivanja. Tehnološka granica između obaveštajne odbrane od protivničkih sajber napada, sa jedne, i sopstvenih napada, sa druge strane, ne može se jasno povući. Tajne službe, koje su nekad pre svega bile usmerene na pribavljanje podataka, sada postaju neposredno ratno oružje. Ovo važi i tamo gde je ta veza manje vidljiva, kao recimo kod američkog komandnog vrha, zajedničkog za NSA i za Sajber komandu SAD.

Ukratko rečeno: širenjem i jačanjem interneta, tajne službe se sve više podvrgavaju vojno-strategijskoj logici. San s kraja hladnog rata, da bi te službe mogle biti čak i ukinute, ostao je samo pusti san. Internet ga je uništio zauvek.

Dodatna literatura za šire informisanje

Teorija:

Georg Simmel, Soziologie. Untersuchungen uber die Formen der Vergesellschafiung (Sociologija. Istraživanje o oblicima podruštvljavanja), poglavlje 5, Berlin, 1908.

Alain Dewerpe, Espion: Une anthropologie historique du secret d'Etat contemporain (Špijun: Istorijska antropologija tajni savremene države), Pariz, 1994.

Michael Herman, Intelligence Power in Peace and War (Obaveštajna moć u miru i ratu), Kembridž, 1996.

Sveobuhvatna standardna dela:

Loch K. Johnson (izd.), The Oxford Handbook of National Security Intelligence (Oksfordski priručnik o nacionalnoj obaveštajnoj službi), Oksford, 2010.

Francis H. Hinsley (i drugi), British Intelligence in the Second World War (Britanska obaveštajna služba u Drugom svetskom ratu), četiri toma, London, 1979-1990.

Cristopher Andrew / Vasili Mitrokhin, The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West (Mitrohinov arhiv: KGB u Evropi i na Zapadu), London, 1999.

Cristopher Andrew / Vasili Mitrokhin, The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World (Svet je išao našim putem: KGB i bitka za Treći svet), London, 2005.

Pojedinačne studije:

Ernest R. May (izd.), Knowing One's Enemies - Intelligence Assessment before the Two World Wars (Poznavati svoje neprijatelje - Obaveštajne procene između dva svetska rata), 1986.

Martin Alexander (izd.), Knowing Your Friends: Intelligence inside Alliances and Coalitions from 1914 to the Cold War (Poznavati svoje prijatelje: Obaveštajna delatnost unutar saveza i koalicija od 1914. do hladnog rata), 1998.

Carlos Collado Seidel (izd.), Geheimdienste, Diplomatie, Krieg: Das Raderwerk der internationalen Beziegungen (Tajne službe, diplomatija, rat: Mehanizam međunarodnih veza i odnosa), Berlin, 2013.

Pojedinačne studije koje mogu da posluže kao putokaz:

Ernest R. May, Strange Victory: Hitler's Conquest of France (Čudna pobeda: Hitlerovo osvajanje Francuske), Njujork, 2000.

Cees Wiebes, Intelligence and the War in Bosnia 1992-1995 (Obaveštajne službe i rat u Bosni 1992-1995), Minster 2003.

Keith Jeffery, The Secret History of MI-6, 1909-1949 (Tajna istorija MI-6, 1909-1949), Njujork, 2010.

Cristopher Andrew, Defend the Realm. An Authorized History ofMI-5 (Odbrana zemlje. Autorizovana istorija MI-5), Njujork, 2009.

Brian Latell, Castro's Secrets. The CIA and Cuba's Intelligence Machine (Kastrove tajne. CIA i kubanska obaveštajna mašinerija), London, 2012.

O ljudskim izvorima:

Cristophe Cornevin, Les Indics. Cette France de l'ombre qui informe

Fztat (Doušnici. Francuska izsenke koja obaveštava državu), Pariz, 2011.

O ekonomskoj špijunaži:

Hedieh Nasheri, Economic Espionage and Industrial Spying (Ekonomska špijunaža i industrijska špijunaža), Kembridž, 2005.

Charsles Pellegrini, Histoires d'espions: Le renseignement a l'heure de l'espionnage economique (Istorija špijuna: obaveštajna delatnost u doba industrijske špijunaže), Pariz, 2012.

Borba protiv terorizma i snage za specijalna dejstva:

Matthew M. Aid, Intel Wars: The Secret History of the Fight against Terror (Obaveštajni ratovi: Tajna istorija borbe protiv terorizma), Njujork, 2012.

Eric Denece, Commandos etforces speciales (Komandosi i specijalne jedinice), Ren, 2001.

O Nemačkoj:

Dieter Kruger / Armin Wagner (izd.), Konspiration als Beruf - deutsche Geheimdienstchefs im Kalten Krieg (Tajnovitost kao zanimanje - nemački šefovi tajne službe u hladnom ratu), Berlin, 2003.

Michael Wildt (izd.), Nachrichtendienst, politische Elite und Mordeinheit. Der Sicherheitsdienst des Reichfiihrers SS (Obaveštajna služba, politička elita i odred smrti. Obaveštajna služba rajhsfirera SS), Hamburg, 2003.

Reinhard R. Doerries, Hitler's Intelligence Chief Walter Schellenberg (Hitlerov šef obaveštajne službe Valter Šelenberg), Njujork, 2009.

O istoriji špijuniranja elektronskih komunikacija:

Matthew M. Aid, The Secret Sentry. The Untold History of the National Security Agency (Tajni stražar. Neispričana priča o agenciji za nacionalnu bezbednost), Njujork, 2009.

Richard J. Aldrich, GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency (GCHQ. necenzurisana priča o britanskoj najtajnijoj obaveštajnoj službi), London, 2010.

Luke Harding, The Snowden Files: the Inside Story ofthe World's Most Wanted Man (Dosije Snouden: Insajderskapriča o najtraženijem čoveku na svetu), Njujork, 2014.

Glenn Greenwald: No Place to Hide: Edward Snowden, the NSA, and the U. S. Surveilance State (Nema mesta gde se može sakriti: Edvard Snouden, NSA i američka država totalnog nadzora), Njujork, 2014.

Michael Gurnow, The Edward Snowden Affair: Exposing the Politics and Media Behind the NSA Scandal (Afera Snouden: Razotkrivanje politike i medija u pozadini skandala oko NSA), Njujork, 2014.

Iz perspektive dece špijuna:

Nicole Glocke / Edina Stiller, Verratene Kinder: zwei Lebens-geschichichten aus demgeteilten Deutschland (Izdana deca: Dve životne priče iz podeljene Nemačke), Berlin, 2003.

Stručni časopisi:

Intelligence and National Security (Obaveštajne službe i nacionalna bezbednost)

Journal of lntelligence History (Žurnal istorije obaveštajnih službi)

Intemational Journal of Intelligence and Counter Intelligence (Međunarodni žurnal obaveštajnih i kontraobaveštajnih službi)

Studies in Intelligence (Studije u obaveštajnoj branši), Interni časopis CIA; delimično se može naći na veb-sajtu CIA.

Journalfor Intelligence, Propaganda and Security Studies (Žurnal za obaveštajnu delatnost, propagandu i bezbednosne studije) Horch und guck (Gledaj i slušaj) - posvećen pre svega istoriji istočnonemačke obaveštajne službe Štazi.

Veb-sajtovi:

www.intelligence-history.org/
(radna grupa za istoriju obaveštajnih službi) www.gknd.de/
(diskusioni forum o obaveštajnim službama u Nemačkoj)
www.bstu.bund.de/
(sa dokumentima i bibliografijama o Štaziju)
www.intelligence-ethics.org/
(međunarodna asocijacija za etiku obaveštajnih službi)
www.sistemadiinformazioneperlasicurezza.gov.it/ (italijanske tajne službe) www.aassdn.org/
(francuska bibliografija čija je izrada još u toku)
www.defense.gouv.fr/dgse/ (francuska obaveštajna služba za inostranstvo)
www.cia.gov/library/index.html (istorijske studije i elektronski arhiv CIA)
www.nsa.gov/ (služba za prisluškivanje i praćenje interneta SAD)
www.sis.gov.uk/ (britanska tajna služba za inostranstvo)
www.bnd.bund.de (nemačka savezna obaveštajna služba)
www.uhk-bnd.de (nezavisna komisija istoričara za istoriju BND - nemačke obaveštajne službe)

O autoru

Volfgang Kriger (1947, Minhen) obrazovao se u Minhenu i Kelnu, Bolonji i Parizu, Prinstonu i Torontu. Bio je gostujući profesor na

Harvardu i Oksfordu i profesor savremene istorije na Filipsovom univerzitetu u Marburgu do 2013. godine. Jedan je od osnivača Međunarodne asocijacije za istoriju obaveštajnih službi (IIHA), a do 2007. bio je i njen predsednik; član je Nezavisne komisije istoričara za istoriju nemačke obaveštajne službe i jedan od naučnih savetnika francuskog Ministarstva odbrane.

www.skripta.info